

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet

En undersøgelse af handicappolitiske-dokumenter og fortællinger fra voksne med udviklingshæmning og socialpædagoger

Jørgensen, Anthon Sand

Publication date:
2020

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Jørgensen, A. S. (2020). *Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet: En undersøgelse af handicappolitiske-dokumenter og fortællinger fra voksne med udviklingshæmning og socialpædagoger*. Aalborg Universitetsforlag. Aalborg Universitet. Det Samfundsvidenskabelige Fakultet. Ph.D.-Serien

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

EN UNDERSØGELSE AF HANDICAPPOLITISKEDOKUMENTER
OG FORTÆLLINGER FRA VOKSNE MED UDVIKLINGSHÆMNING
OG SOCIALPÆDAGOGER

**AF
ANTHON SAND JØRGENSEN**

PH.D. AFHANDLING 2020

AALBORG UNIVERSITET

INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

**EN UNDERSØGELSE AF HANDICAPPOLITISKE-
DOKUMENTER OG**

**FORTÆLLINGER FRA VOKSNE MED
UDVIKLINGSHÆMNING OG SOCIALPÆDAGOGER**

af

Anthon Sand Jørgensen

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Ph.d. afhandling 2020

Ph.d. indleveret: April 2020

Ph.d. vejleder: Adjungeret professor Inge Bryderup
Aalborg Universitet

Ph.d. bi-vejleder: Professor Maria Appel Nissen
Aalborg Universitet

Ph.d. bedømmelsesudvalg: Professor Lars Uggerhøj (formand)
Aalborg Universitet

Professor Jan Tøssebro
NTNU

Lektor Janne Hedegaard Hansen
NUBU - Nationalt Videncenter om udsatte børn og unge

Ph.d. serie: Det Samfundsvidenskabelige Fakultet,
Aalborg Universitet

ISSN (online): 2246-1256
ISBN (online): 978-87-7210-628-1

Udgivet af:
Aalborg Universitetsforlag
Langagervej 2
9220 Aalborg Ø
Tlf. 9940 7140
aauf@forlag.aau.dk
forlag.aau.dk

© Copyright: Anthon Sand Jørgensen

Trykt i Danmark af Rosendahls, 2020

Normalsider: 278 sider (å 2.400 anslag inkl. mellemrum).

Anthon Sand Jørgensen er uddannet socialpædagog og master i socialpædagogik. Anthon har igennem mange år arbejdet på handicap- og psykiatriområdet som både socialpædagog, leder og konsulent. Siden 2011 har Anthon været ansat på pædagoguddannelsen i Viborg og har samtidig været tilknyttet en række forskellige forsknings- og udviklingsprogrammer på VIA University College – senest Program for arbejdsmarked og udsathed i socialt arbejde. Anthon er endvidere medlem af koordinationsgruppen i UC Netværket på Udsatte Voksen området (UC-NUVO) og er bestyrelsesmedlem i Dansk Forening for Socialpædagogik samt Fonden Hedehuset. Som ph.d.-studerende har Anthon været indskrevet på Institut for Sociologi og Socialt Arbejde på Aalborg Universitet samt været tilknyttet forskningsmiljøet Forskning i Socialt Arbejde (FoSo), herunder forskningsgruppen Målgrupper og indsatsformer på de socialpædagogiske områder (Mis O).

RESUME

Inklusion kan ses som en aktuel politisk og socialpædagogisk agenda, der kan få betydning for in- og eksklusionsoplevelser i hverdagslivet for borgere med udviklingshæmning samt for socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Forskning dokumenterer, at på trods af de politiske inklusionsbestræbelser er mange borgere med handicaps stadigvæk ekskluderet fra at deltage i det almene samfundsliv. Særligt peges der på, at voksne med udviklingshæmning lever isoleret og ekskluderet.

Forskningen, der præsenteres i denne afhandling, undersøger, hvordan aktuelle policy-dokumenter beskriver inklusionsmålsætninger på handicapområdet. Endvidere undersøges hverdagslivsfortællinger omhandlende in- og eksklusionsoplevelser fortalt af borgere med udviklingshæmning samt socialpædagogers fortællinger om inklusionsindsatser på voksenhandicapområdet.

I undersøgelsen benyttes Laclau og Mouffes diskursteori som udgangspunkt for forståelsen af in- og eksklusion, og denne teori udgør grundlaget for analyserne i afhandlingen. Diskursanalysen bidrager dermed til at identificere, hvordan inklusion indholdsudfyldes og tillægges betydning på forskellig vis i policy-dokumenterne samt i fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Derudover benyttes Becker og Goffmans afvigelsesociologiske teorier, der har fokus på, hvordan samfundet skaber afvigere. Teorierne bidrager til at analysere in- og eksklusionsprocesser i hverdagslivet. Disse afvigelsesociologiske perspektiver har, foruden den diskursteoretiske tilgang, været grundlag for analyserne af fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger på voksenhandicapområdet. Således analyseres, hvilken betydning forskellige in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning og for socialpædagogers arbejde. Ligeledes identificeres mulige konsekvenser af de politiske inklusionsbestræbelser og de socialpædagogiske indsatser for borgere med udviklingshæmning.

I de handicappolitiske dokumenter bliver inklusion skrevet frem som en målsætning om inklusion forstået som deltagelse. Inklusion beskrives at være en ret for alle borgere med handicap såvel som en mulighed – dog kun for dem, der kan ansvarliggøres. I policy-dokumenterne kan inklusionsbestræbelserne endvidere beskrives som et spørgsmål om at fjerne barrierer for deltagelse, ligesom inklusion skrives frem som en indsats, der betyder, at borgere med handicaps skal møde barrierer som alle andre. På den måde kan inklusionsbestræbelser ses skrevet frem på mange forskellige og modsatrettede måder, hvorfor handicappolitikken kan identificeres som flertydig, uklar og meningsløs.

Inklusion skrives endvidere frem på bestemte måder, der omhandler deltagelse i job på arbejdsmarkedet, i uddannelse og i civilsamfundet med det formål at gøre borgere

med eksempelvis udviklingshæmning selvstændige og selvforsørgende. Som det beskrives er formålet at reducere det økonomiske og forvaltningsmæssige pres på kommunerne samt at fastholde en sammenhængskraft i samfundet. Der kan således identificeres en antagonistisk konflikt, hvor borgere med udviklingshæmning, der ikke kan inkluderes, kan forstås som en trussel mod de samfundsmæssige udfordringer. På den måde kan borgere med handicaps, der ikke kan klare policy-dokumenternes krav til inklusion, forstås skrevet ud eller ekskluderet af handicappolitikken.

Handicappolitikken muliggør, at borgere med udviklingshæmning kan inkluderes, fordi det er en ret for alle borgere med handicaps. Imidlertid kan konsekvensen også være, at nogle borgere med udviklingshæmning ekskluderes, fordi de ikke kan udvikle ansvar og bidrage til samfundet på samme vis som alle andre. Handicappolitikken kan dermed forstås både som en inklusions- og en eksklusionspolitik.

I fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning fortælles der om deltagelse i forskellige fællesskaber. Ligeledes fortælles der om oplevelser med det at være en del af eller have et tilhørsforhold til et fællesskab. Fortællingerne kan endvidere beskrive eksklusionsoplevelser, ligesom fortællingerne kan forstås at omhandle problemer, der opstår i forhold til forskellige inklusions- såvel som eksklusionsoplevelser. Fortællingerne kan således beskrive, hvordan borgere med udviklingshæmning deltager, eksempelvis i det lokale foreningsliv, men samtidig oplever sig anderledes og ekskluderet. Omvendt kan borgere med udviklingshæmning fortælle om det at være ekskluderet fra job på arbejdsmarkedet og fra et selvstændigt liv i egen bolig, men stadigvæk opleve sig inkluderet, eksempelvis i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning.

Fortællingerne kan på den ene side beskrive oplevelser med trivsel og udvikling og på den anden side fortælle om oplevelsen af at være stigmatiseret samt tildelt en outsideridentitet som unormal. En identitet, som endvidere kan skabe identitetskriser, der kan betyde vanskeligheder med at deltage og høre til i fællesskaber med andre. Endelig kan fortællingerne beskrive, hvordan borgere med udviklingshæmning arbejder på at forblive inkluderet eller kæmper for at undgå eksklusion fra forskellige fællesskaber. På den måde kan fortællingerne også forstås som 'identitetskampe', hvor borgere med udviklingshæmning forsøger at modsætte sig et skel mellem *dem* og *os* – eller en social identitet som unormal.

I de socialpædagogiske fortællinger kan der identificeres beskrivelser om inklusion af borgere med udviklingshæmning, forstået som deltagelse i forskellige fællesskaber. Imidlertid fortælles flere af socialpædagogernes historierne også frem som borgernes oplevelser med det at høre til i et fællesskab. Fortællingerne kan derudover identificeres som beskrivelser, der peger på forskellige problemer i forhold til in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning. Eksempelvis fortælles der om vanskeligheder med at forblive inkluderet i et job på arbejdsmarkedet og om

oplevelser med at være anderledes og ekskluderet, selvom beboerne deltager i det lokale foreningsliv. Fortællingerne beskriver endvidere, hvordan nogle borgere med udviklingshæmning oplever sig selv som normale, mens andre er selvkritiske og ser sig selv som unormale. Socialpædagogerne fortæller på lignende vis, at de forstår borgerne med udviklingshæmning som unormale på grund af deres manglende evner, fordi borgerne kan have svært ved at klare sig i det almene samfundsliv.

Socialpædagogerne fortæller, at det er deres opgave at støtte og hjælpe til inklusion eller at undgå eksklusion. En opgave, der kan handle om at skulle kvalificere borgere med udviklingshæmning, så de udvikles og normaliseres. Andre socialpædagoger fortæller, hvordan opgaven eksempelvis i forbindelse med job på arbejdsmarkedet kan handle om at tilpasse arbejdslivet til beboerne. Derved kan den socialpædagogiske indsats forstås som støtte og normalisering af borgernes jobvilkår. Fortællinger kan således forstås som et forsøg på at hegemonisere og legitimere de indsatser, som socialpædagogerne fortæller om, hvad enten opgaven handler om kvalificering og normalisering af borgere med udviklingshæmning eller om normalisering/almengørelse af vilkårene for inklusion.

Konsekvenserne kan være, at borgere med udviklingshæmning inkluderes og dermed trives samt udvikler sig. Omvendt kan konsekvenserne af den socialpædagogiske indsats også være, at borgere med udviklingshæmning tildeles en social identitet som outsider og dermed kan opleve vanskeligheder med at deltage og høre til i et fællesskab.

FORORD

På forsiden af denne afhandling ses et billede af en almindelig advarselstavle for fodgængerfelt. Under advarselstavlen er påsat et skilt, hvorpå der står *Handicappede*. Advarselstavlen er placeret på vejen mellem et bo-miljø og et aktivitets- og samværstilbud, begge for voksne med udviklingshæmning, i en provinsby i Midtjylland. Skiltet signalerer, at bilister skal passe på de 'bløde' trafikanter, og kan derudover skabe opmærksomhed på, at mennesker med udviklingshæmning er blevet en del af trafik-bybilledet. Imidlertid kan advarselsskiltet også forstås som et udtryk for, at borgere med udviklingshæmning bliver betragtet som en gruppe, der skal passes særligt på. Måske kan billedet endvidere pege på, at borgere med udviklingshæmning stadigvæk betragtes som værende anderledes og kan komme til at fremstå som en homogen gruppe, der ikke kan klare sig selv. Kan dette mon skabe en kategorisering og en miskreditering af borgere med udviklingshæmning, og hvordan kan mulige opdelinger mellem *dem* og *os* få betydning for oplevelsen af at være henholdsvis in- eller ekskluderet? Borgere med udviklingshæmning lever ikke nødvendigvis længere i store, afsondrede institutioner, men kan bo i samme boligkvarter som alle andre. Hvilken betydning har af-institutionaliseringen i Danmark haft for borgere med udviklingshæmning, og har de handicappolitiske inklusionsbestræbelser betydet, at borgere med udviklingshæmning deltager i job på arbejdsmarkedet og i det lokale foreningsliv? Hvilke eksklusionsoplevelser kan opstå på trods af intentionerne om inklusion, og hvordan kan sådanne eksklusionsoplevelser få betydning for borgere med udviklingshæmning?

Ovenstående spørgsmål er få blandt mange spørgsmål, der har trængt sig på i projektet med at undersøge in- og eksklusion på voksenhandicapområdet. Et projekt, der nok har udviklet sig undervejs, men hvor jeg har forsøgt at holde fast i at bidrage med viden om in- og eksklusionsoplevelser fortalt af borgere med udviklingshæmning. Oplevelser, der ikke kan ses isoleret, men kan være under indflydelse af overordnede politiske og samfundsmæssige forhold samt opstå i samspil med de socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Derfor har jeg ligeledes ønsket at bidrage med viden om, hvordan socialpædagoger oplever deres inklusionsopgave og -indsats på voksenhandicapområdet. Endvidere har jeg ønsket at bidrage med viden om, hvordan aktuelle policy-dokumenter beskriver inklusionsmålsætningerne i dansk handicappolitik. Derudover har min ambition været at identificere mulige konsekvenser af de handicappolitiske og socialpædagogiske inklusionsbestræbelser og på denne baggrund skabe mulighed for diskussion af in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning.

Mit ph.d.-projekt har ikke kunne ladet sig gøre uden hjælp, og jeg er meget taknemmelig for al den støtte, jeg har fået undervejs. Først og fremmest vil jeg gerne takke de informanter, der har deltaget i undersøgelsen, og som enten bor eller arbejder i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning – uden dem igen afhandling. Jeg vil

ligeledes rette en særlig stor tak til hovedvejleder Inge Bryderup og bivejleder Maria Appel Nissen for deres støtte og vejledning. Jeg er utrolig glad for deres store indsats med feedback på projektet, men også i forhold til særdeles kvalificerede kommentarer til afhandlingen foruden rækken af brugbare staldtips.

Endvidere vil jeg gerne takke for den medfinansiering, som VIA University College har ydet til ph.d.-projektet, og takke for den opbakning, mange kollegaer har vist mig. I den forbindelse vil jeg gerne rette en særlig tak til: Anne Mette Buus, Jan Jaap Rothuizen, Minna Sommer Østergaard, Poul Smed Folmersen, Peter Møller Pedersen og Andreas Rasch-Christensen, der hver på deres måde har hjulpet mig før og under selve projektperioden.

Tak til Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet, hvor jeg har været indskrevet som ph.d.-studerende. Tak for den imødekommenhed, alle i FoSo-netværket har vist mig. Tak for alle de interessante og relevante samtaler i forskningsgrupperne Mis O og Praksisforskningsnetværket. En særlig tak skal også lyde til Hannah Morgan og Jackie Clifton for deres gode værtskab under mit studieophold på Lancaster University. Tak for deres gæstfrihed og bidrag til indblik i britisk handicapforskning. Ligeledes en stor tak til Inge Rasmussen for interviewtransskription, Merete Kjær Petersen for korrekturlæsning og Morna Frandsen for English support.

Sidst, men ikke mindst, mange tak til min familie. Mange tak til Martin, Signe og Sofus for altid at tilbyde kost og logi på mine ture til København. Tak til Ida, Jeppe og Mathias, der har lagt ører til mangt og meget, samt særligt stor tak til Birgitte for hjælp med både stort og småt.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kapitel 1. Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet	17
1.1. Aktuelle inklusions- og eksklusionsperspektiver	18
1.2. Forskning i inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet	21
1.2.1. Forskning i inklusions- og eksklusionsforhold for voksne borgere med udviklingshæmning	24
1.3. Afhandlingens fokus og formål	27
1.4. Afhandlingens læsevejledning	30
Kapitel 2. Forskningstilgang	33
2.1. Teoretiske perspektiver på in- og eksklusion	34
2.1.1. Forskelle og ligheder i de teoretiske perspektiver	35
2.2. Diskursteori	36
2.2.1. Forholdet mellem objektiv og diskursiv viden	37
2.2.2. Diskursiv praksis og sociale konsekvenser	38
2.2.3. Hegemoni – fiksering af betydning	39
2.2.4. Dislokation, antagonisme og agonisme	41
2.2.5. Diskursteori – en opsummering	43
2.3. Afvigersociologi	44
2.3.1. Samfundet skaber outsiders	45
2.3.2. Forskellen på normalitet og afvigelse	47
2.3.3. Stigmatisering og identitetsdannelse	48
2.3.4. Opsummering – afvigersociologi	50
2.4. Handicap og udviklingshæmning	51
2.4.1. Den individuelle medicinske handicapmodel	52
2.4.2. En social handicapmodel	52
2.4.3. En relationel handicapforståelse	53
2.4.4. Handicap som en social konstruktion	54
2.4.5. Handicap og udviklingshæmning – en opsummering	58
2.5. Forskellige perspektiver på socialpædagogik	59
2.5.1. Socialpædagogik i Danmark	60
2.5.2. Det socialpædagogiske perspektiv i afhandlingen	61

2.5.3. Socialpædagogik – en opsummering.....	62
2.6. Dokumentundersøgelse	62
2.6.1. Udvælgelse af policy-dokumenter.....	63
2.6.2. Analyseovervejelser vedrørende dokumentstudiet.....	66
2.6.3. Diskursanalyse og dekonstruktion	68
2.6.4. Analysepørgsmål til dokumenterne	69
2.6.5. Policy-dokumentundersøgelse – en opsummering.....	70
2.7. Narrativ interviewundersøgelse.....	71
2.7.1. Narrativ metode.....	72
2.7.2. Narrative analyseovervejelser	74
2.7.3. Narrativ interviewundersøgelse – en opsummering	76
2.8. Udvælgelse af fortællinger til den narrative analyse.....	77
2.8.1. Tematisk udvælgelse.....	78
2.8.2. Empiri-informeret udvælgelse.....	81
2.8.3. Pragmatisk/praktisk udvælgelse.....	82
2.8.4. Udvælgelse af fortællinger – en opsamling.....	83
2.9. Narrative interviews med socialpædagoger og voksne borgere med udviklingshæmning.....	83
2.9.1. Anonymisering og opbevaring af data	89
Kapitel 3. Policy-dokumentanalyse	91
3.1. Dokumentanalyse af Handicappolitisk Redegørelse 2018	92
3.1.1. Inklusion – en balance mellem ansvar og muligheder	93
3.1.2. Hvordan Handicapkonventionens betydning fastlægges i dokumentet..	95
3.1.3. En handicappolitisk diskussion	96
3.1.4. Handicappolitikken fremstår åben og uklar	97
3.2. Dokumentanalyse af 10 mål for social mobilitet – fordi alle kan.....	98
3.2.1. Socialpolitikken formål – alle udsatte borgere skal inkluderes	99
3.2.2. Inklusion – deltagelse på arbejdsmarkedet eller i foreningslivet.....	100
3.2.3. Social mobilitet som omdrejningspunkt for socialpolitikken.....	102
3.2.4. Socialpolitikken kan forstås som in- og eksklusionspolitik	102
3.3. Dokumentanalyse af Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet.....	104

3.3.1. Udfordringer og pres på velfærdsopgaver	105
3.3.2. Inklusion som indsatsområde	106
3.3.3. Aktiv deltagelse forudsætter udvikling af borgere med handicaps	107
3.3.4. Styrket indsats på voksenhandicapområdet – et paradigmeskifte	108
3.3.5. Fælleskommunal rammepapir – in- og eksklusionspolitik.....	109
3.4. Dokumentanalyse af Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring.....	110
3.4.1. Begrundelser for kommunens handicappolitik.....	111
3.4.2. Inklusion – handicappolitikens grundsyn.....	112
3.4.3. Inklusion forstået som deltagelse	113
3.4.4. Borgere med handicaps kan forstås som ekskluderede borgere	114
3.4.5. Forudsætter inklusionsindsatsen lige vilkår eller lige muligheder?	115
3.5. Policy-dokumentanalyse – en delkonklusion	117
3.5.1. Inklusion – en indlysende handicappolitik.....	117
3.5.2. Inklusion forstået som deltagelse	119
3.5.3. Handicappolitik – en modsatrettet inklusionsbestræbelse	119
3.5.4. Borgere med handicaps skal udvikles	121
3.5.5. Eksklusion af borgere med handicaps kan skabe en antagonistisk konflikt	122
3.5.6. En åben og uklar handicappolitik muliggør forskellige inklusionspraksisser	123
Kapitel 4. Analyse af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning	125
4.1. Fortælling om eksklusion i forhold til selvstændig bolig og inklusion i bofællesskab.....	126
4.1.1. Det kan være problemfyldt at bo i selvstændig bolig.....	127
4.1.2. Inklusion til et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning	129
4.1.3. Eksklusion fra selvstændig bolig.....	130
4.1.4. Opleve sig alene eller som del af et fællesskab	131
4.1.5. Inklusion i bofællesskab – en ’selvfølgelig’ løsning på eksklusion	132
4.2. Fortælling om in- og eksklusion i forhold til arbejdslivet	133
4.2.1. Forskellige arbejdsfællesskaber kan tillægges forskellig betydning	134
4.2.2. Inklusion til arbejdsmarkedet eller inkluderet i aktivitets- og samværstilbuddet?.....	137

4.2.3. Inklusion til arbejdsmarkedet forudsætter, at borgere med udviklingshæmning besidder evner.....	137
4.2.4. Konstruktion af en borger med skuespillerevner.....	139
4.3. Fortælling om eksklusion i forhold til folkeskolen og voksenlivet	140
4.3.1. Eksklusionsfortælling fra skoletiden	141
4.3.2. Hvordan konstrueres en identitet som anderledes?	143
4.3.3. Inkluderet i en 'normalklasse' men ekskluderet fra klassekammeraterne	145
4.3.4. Eksklusionens betydning for både fortid, nutid og fremtid	146
4.3.5. Hvordan anderledeshed kan skabe eksklusion og omvendt	148
4.4. Fortælling om in- og eksklusion i forhold til bofællesskabsidentitet og nabolighedsforhold	149
4.4.1. Forskellige sociale identiteter rammesat af forskellige boligforhold ...	150
4.4.2. Inkluderet eller ekskluderet?	151
4.4.3. Uklarhed om forskellene på beboerne i bofællesskabet versus naboerne	153
4.4.4. Konstruktion af en stigmatiseret social identitet	154
4.4.5. Små og store forskelle på beboerne i bofællesskabet versus naboerne	155
4.5. Delkonklusion: in- og eksklusionsfortællinger fra borgere med udviklingshæmning.....	157
4.5.1. Deltagelse og tilknytning til fællesskaber eller ej	157
4.5.2. Oplevelser med eksklusion kan skabe behov for inklusion.....	159
4.5.3. Social identitet som outsider eller ej	160
4.5.4. Mulige konsekvenser af fortællinger om in- og eksklusionsoplevelser	162
Kapitel 5. Analyse af fortællinger fra socialpædagoger.....	165
5.1. Socialpædagogisk inklusionsarbejde – kvalificering af borgere med udviklingshæmning.....	166
5.1.1. Forandrede mål for socialpædagogisk arbejde.....	167
5.1.2. Inklusion til medborgerskab – et socialpædagogisk ansvar	169
5.1.3. Konstruktion af en outsider, der skal ansvarliggøres	170
5.1.4. Definitionsmagten kan få praktiske konsekvenser	172
5.1.5. En uafgjort socialpædagogisk opgave	173
5.2. Inklusion på arbejdsmarkedet kan skabe trivsel blandt borgere med udviklingshæmning.....	175

5.2.1. Inklusion på arbejdsmarkedet kan få beboerne til at 'vokse'	176
5.2.2. Inklusionsbestræbelser kan øge risikoen for at skabe en outsideridentitet	178
5.2.3. Socialpædagogens opgave – at udvikle inkluderende arbejdsfællesskaber	179
5.2.4. Dilemmafyldt in- og ekskluderende socialpædagogik	180
5.3. Eksklusionsoplevelser i foreningslivet kan få betydning for den socialpædagogiske inklusionsopgave.....	182
5.3.1. Følelsen af at være anderledes og ekskluderet	183
5.3.2. En socialpædagogiske inklusionsopgave	186
5.3.3. Fokus på afvigelser kan risikere at ekskludere.....	187
5.3.4. Den socialpædagogiske hjælpeopgave – et svar på eksklusionsoplevelser	188
5.4. Inklusion kan skabe en social identitet for borgere med udviklingshæmning som både normal og unormal	190
5.4.1. Job på arbejdsmarkedet kan opleves som inklusion til 'normalområdet'	191
5.4.2. Inklusion på arbejdsmarkedet og inklusion til et bo-miljø	193
5.4.3. Eksklusion kan skabe en outsideridentitet.....	194
5.4.4. Støtte til inklusion – en socialpædagogiske opgave	196
5.4.5. Inklusion – en normalisering af både beboeren og arbejdsvilkårene ...	197
5.5. Delkonklusion: analyse af socialpædagogernes fortællinger	199
5.5.1. Deltagelse og det at være en del af et fællesskab eller ej	199
5.5.2. Oplevelser med eksklusion – problemer for borgere med udviklingshæmning.....	201
5.5.3. Konstruktion af en social identitet som outsider	202
5.5.4. Socialpædagogernes opgave og sociale identitet	203
5.5.5. Mulige konsekvenser af fortællinger om in- og eksklusionsoplevelser	206
Kapitel 6. Konklusioner - Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet.....	209
6.1. Formålet med afhandlingen.....	209
6.2. Afhandlingens teoretiske ramme.....	210
6.3. Afhandlingens empiriske materiale.....	211
6.4. Konklusion på policy-dokumentanalysen	212

6.4.1. Mulige konsekvenser af policy-dokumenternes inklusionsbestræbelser	215
6.5. Konklusion på analysen af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning	216
6.5.1. Mulige konsekvenser af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning	219
6.6. Konklusion på analysen af fortællinger fra socialpædagoger	220
6.6.1. Mulige konsekvenser af fortællinger fra socialpædagoger.....	223
Kapitel 7. Diskussion og perspektivering.....	225
7.1. Inklusion – en forhandling af ansvar og muligheder.....	225
7.2. Afhænger inklusion af støtte og kompensation eller omvendt?	227
7.3. Inklusionsbestræbelser kan skabe eksklusion af borgere med udviklingshæmning	228
7.4. Inklusion – normalisering af borgere med udviklingshæmning eller af vilkårene i samfundet.....	230
7.5. Inkluderet til et selvstændigt liv og ekskluderet til et liv i fællesskab eller omvendt?.....	232
Epilog – inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet.....	235
English Summery	239
Litteraturliste	243

KAPITEL 1. INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

Inklusion har været et fremherskende tema i en årrække på det politiske og pædagogiske område i Danmark (Kornerup 2009). Inklusion kan anskues på mange forskellige niveauer samt på mange forskellige områder og er blevet et politisk og pædagogisk plusord – et selvfølgeligt mål blandt andet i institutions-, social- og arbejdsmarkedspolitik (Langager, Schmidt & Øster 2012). På et politisk niveau har vedtagelsen af Salamancaerklæringen i 1994 haft betydning for et worldwide fokus på øget ret til inklusion især på skole- og dagtilbudsområdet. Men også på handicapområdet er der, med vedtagelsen af FN's Handicapkonvention i 2006, fokus på, at der må skabes lige ret til inklusion for borgere med handicaps (Kornerup 2009).

På det socialpædagogisk område peges der på, at socialpædagogik i dag kan forstås som inklusionsarbejde eller som arbejde, der skal hindre eksklusion. Der beskrives således et skifte i socialpædagogikken, hvor arbejdet ikke længere skal foregå i segregerede institutionaliserede fællesskaber, men i stedet må indsatsen ske i det almene samfund (Madsen 2005: 232). Eksisterende viden i Danmark peger imidlertid på, at der er lang vej igen i forhold til at sikre ligebehandling og inklusion for voksne borgere med handicaps (Jensen 2012: 21). I forhold til voksne borgere med udviklingshæmning beskrives endvidere en stor afstand mellem de politiske visioner og handicapkonventionelle rettigheder på den ene side og så de forhold, som voksne borgere med udviklingshæmning lever under, på den anden side (Sørensen 2013). Samme tema om forskellen på de politiske idealer og de reelle forhold for borgere med udviklingshæmning har i øvrigt også været debatteret i de andre nordiske lande (Tøssebro et al. 2012). Lignende diskussioner kan aktuelt ses at pågå i nordisk handicapforskning. Eksempelvis var emnet for konferencen Nordic Network on Disability Research (2019) spørgsmålet om in- og eksklusion i velfærdssamfundet. I introduktionen til konferencen nævnes det blandt andet, at velfærdsstaters evne til at inkludere borgere med handicaps fortsat er udfordret (NNDR19.org).

De aktuelle handicappolitiske inklusionsbestræbelser og diskussioner om forholdet mellem politiske idealer og hverdagslivet for borgere med udviklingshæmning har været en af begrundelserne for udarbejdelsen af denne afhandling. Formålet med min forskning er at bidrage med viden om oplevelser med in- og eksklusion i hverdagslivet blandt voksne borgere med udviklingshæmning og blandt socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Ligeledes er det formålet at bidrage med viden om de politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser i Danmark. På denne baggrund er det formålet at identificere forskellige aktuelle inklusionsdiskurser, ligesom det er formål at pege på mulige konsekvenser af disse inklusionsdiskurser på voksenhandicapområdet.

I afhandlingens indledning vil jeg først redegøre for aktuelle in- og eksklusionsperspektiver på voksenhandicapområdet. Herefter følger en kort beskrivelse af de forskellige forståelser af in- og eksklusion, jeg har benyttet i undersøgelsen på voksenhandicapområdet. Ligeledes vil jeg præsentere nyere danske og skandinaviske forskningspublikationer omhandlende in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning og beskrive, hvordan min afhandling indskrives i forskningsfeltet. Dernæst vil jeg redegøre for afhandlingens fokus og formål samt forskningsspørgsmål. Afslutningsvis beskriver jeg en læsevejledning for afhandlingens kapitler.

1.1. AKTUELLE INKLUSIONS- OG EKSKLUSIONSPERSPEKTIVER

Jeg vil i dette afsnit redegøre for forskellige aktuelle in- og eksklusionsperspektiver set i forhold til handicapområdet. Jeg vil pege på, at inklusion nok kan forstås som en aktuell handicappolitisk og socialpædagogisk agenda, men at disse dagsordner også må forstås i en bredere samfundsmæssig kontekst. Endvidere vil jeg redegøre for, at et politisk fokus på inklusion imidlertid ikke kan udelukke, at eksklusion også finder sted, hvorfor jeg vil pege på, at eksempelvis borgere med handicaps stadigvæk kan være ekskluderet trods bestræbelser på det modsatte. Ligeledes vil jeg kort beskrive forskellige teoretiske perspektiver på in- og eksklusion, der senere i afhandlingen vil blive uddybet som afsæt for afhandlingens undersøgelse.

Inklusion er direkte nævnt i Servicelovens bestemmelser i forhold til voksne med fysisk og psykisk funktionsevne. Der peges således på, at Serviceloven skal ”fremme inklusion i samfundet, herunder medvirke til at øge den enkeltes mulighed for deltagelse i uddannelse, beskæftigelse og sociale relationer”. Danmark har i forbindelse med ratificering af Handicapkonventionen i 2009 forpligtet sig på at arbejde for passende foranstaltninger, der kan sikre konventionens rettigheder for borgere med handicaps (Sørensen 2013). Eksempelvis peges der i Artikel 19 på: ”Retten til et selvstændigt liv og til at være inkluderet i samfundet” (Menneskeret.dk-a). Skiftende regeringer i Danmark har endvidere haft som overordnet mål, at borgere med handicaps skal inkluderes i samfundet, hvilket blandt andet fremgår af forskellige handicappolitiske redegørelser og handleplaner fra Social- og Indenrigsministeriet (Socialministeriet.dk-a, -c, -d). Seneste *Handicappolitisk Redegørelse 2018* beskriver således, hvordan ”Det langsigtede mål er at skabe et inkluderende og mangfoldigt samfund baseret på respekt for forskellighed, og hvor der støttes op om den enkeltes ressourcer og muligheder.” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Inklusion har endvidere været dagsordensat som et internationalt policy-begreb og har blandt andet fået stor betydning i Danmark for kommunal børne- og ungepolitik såvel som i den pædagogiske praksis (Madsen 2009). Kristensen (2012) nævner, at

spørgsmålet om inklusion også har været koblet til andre socialpolitiske forhold såsom den øgede indvandring i Europa og i forhold til arbejdsmarkedsområdet, hvor særligt ungdomsarbejdsløshed har sat gang i bestræbelserne for øget inklusion. Der har således været et politisk fokus på nationalstaternes sammenhængskraft aktualiseret af en øget globalisering og konkurrence, der har skabt ulighed, risiko for marginalisering samt eksklusion. Eksklusionsbegrebet dukker op i en europæisk politisk og samfundsmæssig kontekst i 1990'erne og har været knyttet til spørgsmålet om en række sociale problemer, herunder manglende mulighed for samfundsdeltagelse, socialt, økonomisk og kulturelt (Kristensen 2012, Taket et al. 2009: 6). Et politisk fokus på at modvirke eksklusion på udsatte voksenområdet i Danmark kan eksempelvis ses i strategier, der sigter på, at udsatte borgere skal have et job og bo i egen lejlighed (Henriksen 2013). Der er således fokus på, at selv de allersvageste grupper skal deltage på arbejdsmarkedet, for at man derigennem kan modvirke permanent passiv forsørgelse samt reducere risikoen for marginalisering og udstødelse (Mortensen 2009). Inklusion kan ligeledes forstås som en strategi, der kan bidrage til aflastning af de sociale budgetter (Kristensen 2012). Overordnet set har der været et øget fokus på styring af velfærdudgifterne, der har haft særlig betydning på handicapområdet fra 2010 og frem. Der har eksempelvis været diskussioner om, hvorvidt det var rimeligt, at en lille gruppe borgere 'beslaglagde' så stor en del af velfærdsudgifterne, og at dette kunne være en trussel for demokratiet (Olsen & Bonfils 2016) og dermed sammenhængskraften i samfundet.

I hele den vestlige verden har inklusion været på den handicappolitiske dagsorden, hvilket blandt andet har betydet en nedskallering i institutionaliseret hjælp og støtte også i forhold til borgere med udviklingshæmning (Altermark 2016). I Danmark var begyndelsen til en af-institutionalisering af handicapområdet tæt forbundet med kritik af forholdene, blandt andet for borgere med udviklingshæmning, og affødte ideer om et liv så nær det normale som muligt. Tanken var, at skellet mellem borgere med handicaps og det almene samfund skulle udviskes, og den aktuelle inklusionsdiskurs kan forstås som et 'barn' af denne almengørelse af samfundets velfærdsprojekt (Kirkebæk 2013-a). Således kan afskaffelsen af institutionaliseringsbegrebet i 1998 ses at få betydning for, at tidligere tiders faste institutionelle rammer på voksenhandicapområdet skulle afløses af et fokus på borgerens egen livsudfoldelse. Affødt af de seneste årtiers socialpolitik har voksenhandicapområdet dermed taget afsæt i forestillingen om borgernes udvikling, medborgerskab samt samfundsmæssige inklusion (Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson 2016: 11).

Madsen beskriver ligeledes, at det handicappolitiske fokus på inklusion ses aktualiseret på det special- og socialpædagogiske område. Samtidig nævnes, at det socialpædagogiske formål kan ses som en vision om, at alle skal inkluderes i det almene fællesskab, og at midlet hertil er socialpædagogens arbejde med at skabe et miljø, hvor fællesskabet kan inkludere individet. Det socialpædagogiske inklusionsperspektiv bliver således at skabe udviklings- og læringsmiljøer, hvor alle kan inkluderes, og hvor afvigelser ændres fra at være individuelt til relationelt

defineret. Som følge heraf skifter den socialpædagogiske indsats fra fokus på individet til fokus på det sociale miljø (Madsen 2013, 2009). I antologien *Inklusion – et socialpolitisk indspark* (Aagaard et al. 2014: 13-14) beskrives en oplevelse af, at den offentlige debat om inklusion fortrinsvist foregår blandt politikere, administratorer samt forskere 'fra oven', men at der er behov for et socialpolitisk indspark fra de institutioner og borgere, der har erfaringer med inklusion 'fra neden'. Således er det antologiens ambition at give stemme til erfaringer fra borgere i udsatte positioner, der tidligere, ifølge antologien, har været opgivet. Der peges i den forbindelse på en række konkrete sociale tiltag, hvor der opbygges netværk og fællesskaber lokalt rundtomkring i landet. Tiltag, der skal tjene til inspiration og debat samt give nye perspektiver på inklusion, så inklusion ikke kun kommer til at omhandle politiske besparelsesreformer.

Ovenstående politiske og socialpædagogiske dagsordner peger på, at inklusion kan forstås i forhold til flere forskellige perspektiver og på flere forskellige niveauer i samfundet. Der kan endvidere være stor forskel på de politiske visioner, og hvorledes inklusion foregår i praksis (Sørensen 2013, Tetler 1998). Flere peger da også på, at eksklusion af udsatte borgere – herunder borgere med handicaps – fortsat pågår (Kirkebæk 2013-a, Madsen 2013, Jensen 2012, Mortensen 2009). Men ofte bliver eksklusionens negative følgevirkninger nedtonet, hvorimod inklusions-idealiser fremhæves, selvom nok så rummelige fællesskaber kan skabe nye former for eksklusion (Kristensen 2012). I en dansk pædagogisk sammenhæng er inklusion blevet beskrevet som et flydende begreb, der kan betyde lidt af hvert, afhængig af hvilket perspektiv der anlægges. Eksempelvis nævnes det, hvordan inklusion både kan forstås som idealer om tolerance og ligeværd samtidig med, at inklusion praktiseres som tilpasning. Ligeledes kan inklusion foregå som reaktion på mislykket forebyggelse eller kan forstås som en politisk intention om, at samfundet skal rumme alle (Langager, Schmidt & Øster 2012).

Med diskursteorien som grundlag peger Hansen (2012, 2014) på, at in- og eksklusion overordnet set handler om, hvordan vi forstår forholdet mellem individ og fællesskab. In- og eksklusion kan ses som sociale praksisser, der er hinandens forudsætninger, og at både in- og eksklusion er konstituerende for dannelsen af fællesskaber. Et fællesskab forudsætter etableringen af en kollektiv identitet og kan ses i modsætning til det, som er anderledes og ekskluderet fra fællesskabet. Et *vi* giver kun mening i forhold til *de*, der er udenfor (Mouffe 2013: 102-106), og eksklusion er på den måde forudsætningen for, at nogle er inkluderet. Ligeledes kan inklusion ikke være grænseløs og vil altid være socialt konstrueret samt kontekstafhængigt (Hansen 2014). Forestillingen om fuld inklusion kan således afvises, idet der altid vil være grænser for inklusion, ligesom der altid vil være nogle, der er ekskluderet som resultat af et magtforhold (Laclau 2002: 129).

Mortensen (2009) beskriver, at in- og eksklusion kan forstås i forhold til, hvorvidt eksempelvis marginaliserede borgere deltager, og samtidig hvorvidt de har en rolle

eller ej i forhold til sociale systemer. Her nævnes blandt andet deltagelse og det at have en rolle i eksempelvis politik, ret, arbejde og frivillige organisationer. Eller det at deltage og have en rolle i fællesskaber med ansigt til ansigt-kontakt blandt familie og venner, eller i forhold til bestemte identiteter eller kulturer. Mortensen peger endvidere på, hvordan samfundet har ændret sig, og hvordan in-/ eksklusionsprocesser dermed også har ændret sig. I den forbindelse beskrives, hvordan særligt handicap- og psykiatriområdet har undergået store forandringer, og at eksempelvis handicappede tidligere blev indlagt eller indskrevet på særlige institutioner, men at mange institutioner i dag nedlagt. Der opstår dermed nye in- og eksklusionsforhold, og in- og eksklusion sker i dag i stigende grad på baggrund af mere subtile mekanismer. Mortensen argumenterer således for, at den tidligere fysiske eksklusion er blevet erstattet af en kategorial afgrænsning (Mortensen 2009).

Sådanne subtile kategoriseringer kan skabe eksklusion af grupper og personer, hvilket beskrives indgående af Becker og Goffman. Deres pointe er, at vi er tilbøjelige til at stemple eller stigmatisere bestemte grupper i samfundet, som ikke nødvendigvis har andet til fælles end den afvigelse, som andre peger på er et problem. Dette betyder, at det ikke er individets egenskaber, der afgør, hvem der ekskluderes, men derimod hvordan samfundet tillægger nogle grupper eller personer afvigende egenskaber. På den måde kan outsiders skabes i stemplings- eller stigmatiseringsprocesser, der ikke kan forklares på baggrund af individets adfærd eller egenskaber, men som resultat af omgivelsernes udpegning af det afvigende (Becker 2005: 29-30, Goffman 2009: 46). Ovenstående afvigersociologiske teorier kan på den måde ligeledes beskrives at have fokus på forholdet mellem individ og samfund (Mik-Meyer & Villadsen 2007: 44) og at pege på, hvordan samfundets opdeling mellem det normale og det afvigende kan føre til eksklusion af bestemte grupper eller individer, eksempelvis borgere med handicaps (Goffman 2009: 46).

1.2. FORSKNING I INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

Jeg vil i nedenstående afsnit kort præsentere mere overordnede tendenser på handicapområdet. Efterfølgende vil jeg præsentere nyere skandinavisk handicapforskning, der kan bidrage til at eksemplificere og give indsigt i eksisterende viden omhandlende in- og eksklusion af voksne borgere med udviklingshæmning. Selvom der kan identificeres forskellige nationale handicappolitiske tendenser i Skandinavien, beskrives velfærdssamfundene i de skandinaviske lande overordnet set at ligne hinanden (Tøssebro 2016). Nogle taler i den forbindelse ligefrem om en skandinavisk socialdemokratisk inkluderende velfærdsmodel, der overordnet set har mange lighedspunkter (Lillestø & Tveit Sandvin 2012). Disse lighedspunkter har været begrundelsen for at fokusere på skandinavisk handicapforskning i de følgende

afsnit. Jeg vil ligeledes beskrive, hvordan min afhandling indskrives sig i eksisterende forskning om in- og eksklusion i forhold til voksne borgere med udviklingshæmning.

I en rapport omhandlende kortlægning af handicapmiljøer på tværs af forskellige lande peges der på, at der generelt mangler socialforskning på handicapområdet i Danmark. Specifikt nævnes relevansen for at øge handicapforskning for at opnå viden om muligheder for deltagelse i samfundslivet for mennesker med handicaps. I samme rapport peges der på, at handicapforskning muligvis har haft et overvejende fokus på lægevidenskabelig forskning og dermed fokus på individets funktionsnedsættelse i stedet for på forholdet mellem borgere med handicaps og omgivelserne. Samfundsvidenskabelig og lægevidenskabelig handicapforskning kan forstås som havende to forskellige genstandsfelter – henholdsvis et socialt aspekt modsat et individuelt perspektiv (Bengtsson & Stigaard 2011: 9-21). Nedenstående fokus på aktuel viden om handicapområdet, herunder in- og eksklusion i forhold til voksne borgere med udviklingshæmning, skal på samme vis forstås at omhandle social handicapforskning.

Bengtsson og Bonfils (2013) sammenfatter i en artikel temaerne for de seneste 10 års danske social handicapforskning. Artiklen beskriver, at selvom der er forsket en del i levevilkår, økonomisk støtte, social service, beskæftigelse, tilgængelighed samt uddannelse på handicapområdet i Danmark, er omfanget af forskningen generelt mindre end i sammenlignelige lande, såsom Sverige og Norge. Jensen (2012) nævner ligeledes i en vidensopsamling på voksenhandicapområdet, at der kun findes ganske lidt viden om, hvordan den socialpædagogiske støtte udføres på voksenhandicapområdet i Danmark.

Overordnet set har der i de nordiske lande siden starten af 1960'erne været fokus på at normalisere forholdene for mennesker med udviklingshæmning. Denne normalisering indeholder to forhold: en normalisering af institutioner for mennesker med udviklingshæmning og en af-institutionaliseringstendens. På tværs af nationale forskelle kan der således overordnet set identificeres en udvikling mod færre og mindre institutioner, flere velfærdsydelser, som administreres lokalt, og en afvikling af mange særregler for mennesker med udviklingshæmning. Imidlertid beskrives det, at den politiske interesse og en reformering af området fra år 2000 er aftagende. Der peges på, at det har været en udvikling med betydelige negative tilbageslag, men at der også spores positive forandringer. Der ses blandt andet øget fokus på brugerrettigheder og brug af personlig støtte/kontaktpersoner. Omvendt kan der identificeres tendenser til igen at bygge større bo-miljøer, øget markedsgørelse, og at uligheden øges blandt borgere med udviklingshæmning (Tøssebro et al. 2012).

Lignende normaliseringstendenser er ligeledes beskrevet i en dansk kontekst af Kirkebæk (2005). Hun beskriver, hvordan ideer om normalisering tog fart fra omkring 1960 og udsprang af en kritik af de vilkår, som borgere med udviklingshæmning levede under i institutionaliserede forhold. Dette førte blandt andet til udflytning fra

store statslige institutioner, og der blev taget initiativer til at udvikle og almenføre livsvilkårene for borgere med udviklingshæmning – ”*så tæt på det normale som muligt*”. Kirkebæk peger i den forbindelse på, at den aktuelle inklusionsdebat kan ses som et barn af denne normaliseringstendens (Kirkebæk 2013-a). I spørgsmålet om boligforhold for borgere med handicaps i Danmark beskriver den danske afdeling af Institut for Menneskerettigheder i en statusrapport (2014-2015), at nogle personer med handicaps stadigvæk bor i institutionslignende boformer, samt at der igen bygges boliger, der får institutionslignende træk. Endvidere anføres det, at sådanne boliger begrænser mulighederne for, at borgere med handicaps kan leve selvstændigt og inkluderet i samfundet (Menneskerettigheder.dk-b: 22). I den førnævnte danske vidensopsamling på handicapområdet beskrives det ligeledes, at særligt voksne med udviklingshæmning er en gruppe borgere, der lever isoleret og ekskluderet fra det almene samfundsliv, og hvor samfundets holdningsmæssige barrierer har betydning herfor. Ligeledes peges der på, at når borgere med handicaps bor under institutionslignende forhold, udgør det i sig selv en barriere for, at de kan leve et selvstændigt liv. Vidensopsamlingen konkluderer derfor, at der endnu ikke er tale om reel ligebehandling og inklusion på voksenhandicapområdet (Jensen 2012: 18-21).

I en nyere dansk forskningsrapport, der omhandler hverdagsliv og levevilkår for voksne borgere med handicaps, undersøges muligheder samt begrænsninger for borgere med handicaps på syv centrale fokusområder. Der er fokus på uddannelse, beskæftigelse og indkomst, sagsbehandling, livskvalitet, sundhed, deltagelse og tilgængelighed samt diskrimination (Amilon et al. 2017: 7-11). Rapporten konkluderer, at der helt overordnet set fortsat opleves væsentlige begrænsninger for borgere med handicaps i forhold til de ovenfor nævnte temaer. Samtidig påpeges det, at borgere med større psykiske handicaps gennemgående klarer sig dårligere end alle de øvrige grupper i undersøgelsen. Der nævnes eksempelvis under temaet ’Deltagelse og tilgængelighed’, hvordan borgere med større psykiske handicaps oftere angiver, at de sjældent eller aldrig deltager i kulturelle og sociale aktiviteter. Borgere med handicaps er i langt mindre omfang i beskæftigelse end borgere uden handicaps, og særligt for borgere med større psykiske handicaps er beskæftigelsesraten lav (Amilon et al. 2017: 9). Den overordnede konklusion i den ovenfor nævnte danske rapport er, at personer med handicaps stadigvæk møder barrierer for deltagelse. Rapporten konkluderer endvidere, at der ikke præcist kan peges på, hvad de konkrete barrierer består i, eller hvordan disse barrierer skal overkommes. I den forbindelse foreslås brugen af kvalitative metoder – herunder interviews af borgere med handicaps – hvilket ville kunne bidrage med et mere detaljeret indblik i oplevelser blandt borgere med handicaps (Amilon et al. 2017: 11). Nedenstående præsentation af nyere skandinavisk forskning omhandlende in- og eksklusion i forhold til voksne med udviklingshæmning kan netop ses som eksempler på kvalitative studier, der mere detaljeret kan give indblik i, hvordan borgere med handicaps oplever barrierer for deltagelse på forskellig vis.

1.2.1. FORSKNING I INKLUSIONS- OG EKSKLUSIONSFORHOLD FOR VOKSNE BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

Jeg vil i det følgende afsnit præsentere nyere skandinavisk handicapforskning, der omhandler in- og eksklusionsforhold for voksne borgere med udviklingshæmning. Jeg har i den forbindelse primært søgt i en række internationale forskningsdatabaser¹, der eksplicit nævner forskning i in- og eksklusion i forhold til voksne borgere med udviklingshæmning. Ligeledes vil jeg beskrive, hvordan min afhandling indskrives sig i eksisterende forskning om in- og eksklusion i forhold til voksenhandicapområdet.

Et nyere norsk review-studie af tolv forskellige kvalitative undersøgelser har fokus på hverdagslivet, sådan som borgere med udviklingshæmning selv oplever det. Undersøgelsen peger samlet på, at mulighederne for borgere med udviklingshæmning i forhold til fuld og aktiv deltagelse i samfundet generelt tilsidesættes. Samtidig viser review-studiet overordnet set, at borgere med udviklingshæmning ønsker at deltage og drømmer om et normalt hverdagsliv som alle andre. Studiet peger således på, at borgere med udviklingshæmning blandt andet ønsker at: kunne klare sig selv, have selvbestemmelse og et privatliv, kunne deltage i job og uddannelse, kunne deltage i fritidsaktiviteter samt i forskellige sociale netværk (Gjermestad, Luteberget & Aud 2017). I en anden norsk kvalitativ undersøgelse peges der på, at borgere med udviklingshæmning ofte er ekskluderet til særlige fællesskaber, eksempelvis på aktivitetscentre i stedet for at være inkluderet på det ordinære arbejdsmarked. Det konkluderes, at aktiviteterne på det undersøgte aktivitetscenter kan ses som et miks mellem beskæftigelse og social velfærdsydelse, hvor personalet imiterer eller 'lader som om' at der er tale om ordinært arbejde. Så selvom aktiviteterne nok kan identificeres som behagelige og meningsfulde for borgerne med udviklingshæmning kan beskæftigelsen imidlertid ikke forstås som arbejde, sådan som det almindeligvis opfattes og værdisættes (Engeset, Söderström & Vik 2013).

I en svensk kvalitativ undersøgelse om deltagelse i fritidsaktiviteter for borgere med udviklingshæmning, der bor i bo-miljøer, beskrives, hvordan informanterne er afhængig af personalets støtte for at opnå deltagelse i forskellige fritidsaktiviteter. Der beskrives eksempler på, at borgernes ønsker ikke bliver til noget, fordi personalet ikke får hjulpet informanterne. Endvidere er en af undersøgelsens fund, at borgere med udviklingshæmning ikke har økonomi til at deltage i fritidsaktiviteter i det omfang, de godt kunne tænke sig det. Ligeledes peges der på, at informanterne oplever deres beskæftigelse som det væsentligste omdrejningspunkt i hverdagen, og at fritidsaktiviteter bliver noget sekundært, der mere kommer til at handle om praktiske gøremål. Artiklen peger således på, at borgere med udviklingshæmning oplever barrierer for deltagelse i fritidsaktiviteter og dermed får for meget fritid, som ikke kan

---

¹ Jeg har benyttet følgende forskningsdatabaser: *Proquest*, *Scopus*, *WoS*, *PsycInfo*, *Den Danske Forskningsdatabase* samt online mediet *ResearchGate*. For uddybning af søgeproces, se Bilag a).

benyttes til de ønskede fritidsaktiviteter. Artiklen stiller endvidere spørgsmålstejn ved, om borgere med udviklingshæmning har mulighed for at få opfyldt de lovgivningsmæssige rettigheder om lige ret til deltagelse som alle andre borgere i samfundet. På den måde kan artiklen pege på manglende inklusionsmuligheder for borgere med udviklingshæmning på grund af manglende økonomiske ressourcer, uhensigtsmæssig organisering af hjælp og støtte samt beboernes manglende mulighed for, at deres ønsker bliver hørt (Lövgren & Rosqvist 2015).

Spørgsmålet om barrierer for deltagelse er også et omdrejningspunkt i svensk afhandling, der bygger på et kvalitativt studie i tre kommuner og har fokus på inklusion, både på et overordnet samfundsmæssigt niveau og på det lokale kommunale niveau. Afhandlingen peger på, at der trods politisk retorik om muligheden for inklusion samt nye regler på handicapområdet, der skal understøtte inklusion, stadigvæk findes mange barrierer for borgere med udviklingshæmning i forhold til samfundsdeltagelse. Samlet set peger afhandlingen på, at der er mange afgørende ekskluderende faktorer. Her nævnes blandt andet måden, hvorpå borgere med udviklingshæmning kategoriseres, hvordan de handicappolitiske mål implementeres, samt hvordan inklusionsindsatsen tilrettelægges af de velfærdsprofessionelle. Omvendt dokumenterer afhandlingen, hvordan borgere med udviklingshæmning ønsker at være inkluderet i det sociale liv på forskellige arenaer, og at der også ses eksempler på indsatser, der muliggør deltagelse i forskellige arenaer (Blomberg 2006). Jansson og Olsson (2006) præsenterer, ligeledes i en svensk undersøgelse, hvordan samfundsmæssige strukturer har betydet ændrede livsmønstre for unge borgere med udviklingshæmning. Der peges således på, at velfærdssystemet i dag er knyttet tæt til deltagelse på arbejdsmarkedet, at borgere selv skal tage ansvar for at søge hjælp, hvis behovet opstår, samt at de generelle betingelser for unge er blevet mere individualiseret. Ovenstående forhold vanskeliggør livet for borgere med udviklingshæmning, fordi de i mindre omfang deltager på arbejdsmarkedet, kan have vanskeligt ved at søge hjælp samt pådrages øget ansvar for eget liv. Således peger denne kvalitative undersøgelse på, at der er store forskelle i, hvordan deres liv ser ud, og at der tegner sig forskellige livsmønstre for unge voksne borgere med udviklingshæmning. Nogle oplever, at der bliver taget hånd om deres individuelle udfordringer, men oplever også stærk social kontrol. Andre oplever en højere grad af uafhængighed qua mindre eller skiftende hjælp fra det sociale system, mens andre igen kun får hjælp, hvis der opstår sociale problemer – herunder misbrugs- og kriminalitetsproblemer. Sidstnævnte gruppe beskrives ikke at være i stand til at klare sig selv i selvstændig bolig, men samtidig heller ikke synes at passe ind i eksisterende bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning.

Nedenfor præsenteres en dansk kvalitativ undersøgelse, der blandt andet er foretaget på et bo-miljø for borgere med udviklingshæmning.² Undersøgelsen beskriver faktorer, som henholdsvis hæmmer og fremmer inklusion i lokale fællesskaber. De hæmmende faktorer peger på, at beboerne i begrænset omfang selv er i stand til at igangsætte forandringer, der muliggør inklusion. På grund af manglende økonomiske ressourcer anføres det endvidere, at det kan være vanskeligt for personalet i tilstrækkelig omfang at have tid til at hjælpe beboerne med initiativer uden for bo-miljøet, der ellers ville kunne fremme inklusion. Ligeledes er bo-miljøets samarbejde med det omkringliggende samfund ikke særligt udbygget, hvorfor beboernes dagligdag hovedsagelig foregår på bo-miljøet og derfor ikke fordrer øget inklusion. Endvidere peges der på historiske og kulturelle faktorer, som betyder, at der generelt ikke er store forventninger om, ønsker eller muligheder for, at borgere med udviklingshæmning kan være inkluderet i lokale fællesskaber. I forhold til fremmede faktorer angives beboernes egne forholdsvis begrænsede aktiviteter i det omkringliggende samfund såsom forskellige arrangementer, udflugter og indkøb. Ligeledes peges der på en kommunal understøttelse af initiativer, der kan muliggøre inklusion i nærmiljøet – her nævnes blandt andet deltagelse i lokale aftenskolekurser. Endvidere nævnes kulturelle og lovgivningsmæssige faktorer, som understøtter borgere med udviklingshæmning økonomisk og dermed giver mulighed for deltagelse i forskellige aktiviteter. Undersøgelsen argumenterer for, at inklusion i lokale fællesskaber ikke kun kan forstås som det at flytte i egen bolig, have job og fritidsaktiviteter. Inklusion må også forstås som et samspil mellem individet og dets omgivelser og handler derfor også om en følelsesmæssig tilknytning eller oplevelsen af tilhørsforhold (Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson 2016-a).

Et norsk kvalitativt studie (Kittelsaa 2014) beskriver modsat mange af de ovenstående undersøgelser ikke kun et fokus på deltagelse eller tilknytning, men også på identitetsdannelse for borgere med udviklingshæmning. Studiet undersøger, hvordan voksne borgere med udviklingshæmning præsenterer sig selv og forholder sig til det at være kategoriseret som en person med udviklingshæmning. Det påpeges, at sådan en *labelling* kan få betydning for personens identitet og dermed bidrage til eksklusion af personen. Imidlertid konkluderes det, at informanterne i undersøgelsen konsekvent afviser en identitet som udviklingshæmmede, også selvom undersøgelsen dokumenterer, at de er opmærksom på at være kategoriseret som udviklingshæmmede. I stedet forsøger informanterne at præsentere sig på mange andre måde, eksempelvis som personer, der har jobs, er voksne eller har forskellige interesseområder. Der peges således på, at informanterne gerne vil se sig selv som helt almindelige mennesker, og ved at fortælle om deres evner, kan informanterne præsentere sådanne billeder. Der argumenteres endvidere for, at informanterne forsøger at forhandle sig frem til en identitet, der ikke er forbundet med

---

² Undersøgelsen beskriver tre del-undersøgelser på tre forskellige bo-miljøer, hvoraf det ene bo-miljø er for borgere med udviklingshæmning. Ovenstående præsentation vedrører den del af undersøgelsen, der omhandler bo-miljøet for borgere med udviklingshæmning.

kategorisering. Dette tolkes som en strategi eller som en modstand mod labelling, der kan ekskludere dem fra de muligheder, som alle andre mennesker har. På den måde kan informanternes rationale forstås som et forsøg på at gøre deres bedste for at kunne deltage i samfundet ved at fremstå som unikke individer i stedet for at tilhøre en negativ kategori – som borger med udviklingshæmning (Kittelsaa 2014).

Ovenstående præsentation beskriver en række udvalgte skandinaviske undersøgelser, der kan relateres til spørgsmålet om in- og eksklusion for borgere med udviklingshæmning. Der beskrives i undersøgelserne en række forskellige hverdagslivsforhold såsom: job og uddannelse, bolig, fritidsliv, hvori forskellige in- og eksklusionsforhold gør sig gældende. Endvidere inddrages spørgsmålet om inklusion forstået som samfundsdeltagelse mere overordnet set også i en af undersøgelserne. Min afhandling har i lighed hermed til formål at undersøge, hvordan de aktuelle inklusions- og eksklusionsforhold for borgere med udviklingshæmning opleves i hverdagslivet, men også set mere overordnede i forhold til samfundsdeltagelse. Nogle af publikationerne beskriver, hvordan borgere med udviklingshæmning gerne vil inkluderes, og at muligheden for inklusion kan være afgørende for den enkeltes tilhørsforhold, relations- og identitetsdannelse. Denne afhandling har ligeledes til formål at undersøge, hvordan in- og eksklusionsforhold kan få betydning for tilhørsforhold og identitetsdannelse for borgere med udviklingshæmning. Nogle af de ovenstående undersøgelser peger på, at ændrede samfundsmæssige forhold skaber øget grad af individualiserede levevilkår for borgere med udviklingshæmning, der særligt kan øge risikoen for eksklusion. I den forbindelse påpeger nogle af undersøgelserne, at det er afgørende, hvordan inklusionsbestræbelserne rammesættes og implementeres, samt hvorledes arbejdet tilrettelægges for de medarbejdere, der har til opgave at hjælpe borgere med udviklingshæmning. Denne afhandling har ydermere til formål at studere de aktuelle handicappolitiske inklusionsbestræbelser i Danmark samt undersøge, hvordan socialpædagoger oplever in- og eksklusionsproblematikker på voksenhandicapområdet. Ovenstående undersøgelser peger endvidere på, at der eksisterer en række inklusionsbarrierer for borgere med udviklingshæmning, men også at der findes muligheder for deltagelse i forskellige fællesskaber. Min afhandling har endvidere som ambition at identificere nogle af de mulige konsekvenser, som opleves på voksenhandicapområdet på baggrund af samfundets aktuelle inklusionsbestræbelser.

1.3. AFHANDLINGENS FOKUS OG FORMÅL

Jeg vil i det følgende afsnit præsentere afhandlingens formål – at bidrage til viden om in- og eksklusion for voksne borgere med udviklingshæmning. Jeg vil i afhandlingen inddrage en dokumentundersøgelse af dansk handicap- og socialpolitikks inklusionsbestræbelser på handicapområdet. Endvidere inddrages en undersøgelse af

in- og eksklusionsoplevelser fortalt af borgere med udviklingshæmning samt socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet.

I lighed med en kritisk nordisk forskningstradition vil jeg undersøge, hvordan politiske og samfundsmæssige forhold kan have betydning for marginaliserede grupper, herunder for borgere med handicaps (Gustavsson, Tøssebro & Traustadóttir 2005: 25-26). Kirkebæk beskriver, hvordan vi i Danmark på trods af en retorik om rummelighed, inklusion og deltagelse stadigvæk kan identificere sårbare grupper, der, ligesom tidligere, bliver betragtet som *dem*, der er anderledes, modsat *os*, der er normale. Således påpeger Kirkebæk en række udfordringer i forhold til samfundets aktuelle vældfærdsprojekt, der beskriver fortsat vanskelige vilkår for eksempelvis borgere med handicaps (Kirkebæk 2013-a). Min afhandling har til formål at bidrage med viden om, hvilken betydning dansk handicappolitik og socialpædagogiske indsatser på voksenhandicapområdet kan få for borgere med udviklingshæmning set i forhold til in- og eksklusion.

Min afhandling er endvidere inspireret af en diskursanalytisk tilgang, der kan bidrage med et kritisk perspektiv på eksisterende samfundsmæssige forhold ved at dekonstruere og dermed 'afsløre' oplevede selvfølgeligheder. Grundlæggende konstrueres sociale processer på baggrund af historiske og kulturelle forhold og kan analyseres med udgangspunkt i, hvordan vi benytter sproget til at beskrive verden (Jørgensen & Philips 1999). Diskursanalysen kan på den måde bidrage til at øge forståelsen for og identificere, hvordan forskellige logikker indholdsfylder forskellige diskurser (Drejer Hansen 2017). Sproget er imidlertid ikke kun ren retorik, men kan få reelle konsekvenser. Forskellige diskurser kan få betydning for, hvordan vi oplever verden, og dermed også få praktisk betydning for, hvordan vi organiserer sociale forhold (Laclau & Mouffe 2001: 96).

Min afhandling er ligeledes inspireret af afvigersociologiske perspektiver, der anlægger et kritisk blik på samfundets behandling af udsatte borgere. Perspektiver med en bottom-up- og situationelt betinget tilgang, der tager udgangspunkt i hverdagslivet og udsatte borgeres egne oplevelser (Goffman 2009: 17). En afvigersociologisk tradition, der samtidig har fokus på den interaktion, der foregår mellem eksempelvis socialarbejdere og outsiders (Becker 2005: 13). Jeg vil benytte diskursteorien til at analysere aktuelle handicappolitiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestrebelse i Danmark. Endvidere vil jeg benytte diskursteorien og de afvigersociologiske teorier til at analysere oplevelser med in- og eksklusion i hverdagslivet blandt borgere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, og blandt socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet.

Forskning i socialt arbejde kan ses som et politiseret felt, der ofte relateres til aktuelle socialpolitiske forhold, der indeholder mulige konflikter og forskellige dilemmaer (Olesen & Monrad 2018). Forskning i socialt arbejde kan bidrage med at analysere og

perspektivere, hvordan sociale strukturer og socialpolitiske spørgsmål både kan forbedre og begrænse muligheder for socialt udsatte individer og grupper (Riessman 2001). Inklusionsdiskurser på makro- og mesoniveau kan have en afgørende betydning for inklusionsdiskurser på mikroniveau, hvor den aktuelle inklusionsdagsorden samtidig kan resultere i en blindhed for, at inklusion altid medfører eksklusion (Rüsselbæk Hansen 2012). Formålet med min forskning er derfor at undersøge, hvordan handicappolitiske inklusionsbestræbelser skrives frem i forskellige policy-dokumenter på nationalt, regionalt samt kommunalt niveau, for på den måde at identificere aktuelle inklusionsdiskurser. Endvidere er formålet at undersøge, hvordan de politiske og forvaltningsmæssige inklusionsdagsordener kan få betydning for in- og eksklusionsforhold for borgere med udviklingshæmning, og dermed også at pege på mulige udfordringer, muligheder og begrænsninger vedrørende in- og eksklusion på voksenhandicapområdet.

Endvidere vil jeg inddrage borgerperspektiver, fordi sådanne perspektiver kan ses som væsentlige bidrag til at forstå, hvordan sociale ydelser og indsatser opleves af borgere med handicaps (Krogstrup 1999-2001: 78-81). Undersøgelser af, hvordan individet skaber forståelse og mening, kan bidrage med viden om forskellige sandhedsregimer på det sociale område. Borgernes egne perspektiver er således forudsætningen for reel borgerinddragelse, der kan muliggøre forandringer i socialt arbejde (Andersen 2009: 2). På handicapområdet er borgernes oplevelser og erfaringer, historisk set, sjældent blevet fortalt, hvilket har ført til, at deres perspektiver ofte har været overset og glemt (Kirkebæk 2005). Lignende pointe har Bylov (2013), der samtidig peger på, at der, for borgere med udviklingshæmning fra 1980'erne, kan spores ændringer i form af øget inddragelse af borgernes egne 'stemmer'. Forskning i socialt arbejde handler blandt andet om udsatte, marginaliserede og stigmatiserede grupper, der kan være næsten usynlige i samfundet, hvor strukturelle rammer og vilkår for praksisfeltet kan udgrænse borgernes oplevelser og perspektiver (Olesen & Monrad 2018). Min forskning har til formål at bidrage med viden om in- og eksklusionsoplevelser og forståelser fortalt af voksne borgere med udviklingshæmning. Fortællingerne kan endvidere danne grundlag for viden om, hvordan de handicappolitiske inklusionsbestræbelser og socialpædagogiske indsatser kan få betydning for borgere med udviklingshæmning.

Madsen (2005: 22) beskriver, hvordan handicapområdet kan forstås som et socialpædagogisk kerneområde, idet det ofte er socialpædagoger, der arbejder eksempelvis i bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning. Derfor kan socialpædagoger også ses som væsentlige aktører i forhold til at hjælpe og støtte borgere med udviklingshæmning i hverdagslivet (Langager 2013). Endvidere kan socialpædagoger forstås som medarbejdere, der bidrager til løsninger af socialpolitisk formulerede målsætninger (Hansen 2009-b: 22). Min forskning har til formål at undersøge fortællinger fra socialpædagoger omhandlende oplevelser med in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning. Formålet er derudover at undersøge, hvordan socialpædagoger oplever og forstår den socialpædagogiske opgave set i

forhold til bestræbelserne på at inkludere borgere med udviklingshæmning. Min afhandling vil på den måde bidrage med viden om in- og eksklusionsoplevelser og forståelser via socialpædagogernes fortællinger. Disse fortællinger kan danne grundlag for viden om, hvordan de handicappolitiske inklusionsbestræbelser og socialpædagogiske indsatser kan få betydning for borgere med udviklingshæmning. På baggrund af ovenstående præsentation af mit undersøgelsesfokus på in- og eksklusion på voksenhandicapområdet er mit forskningsspørgsmål følgende:

Hvordan fortælles inklusions- og eksklusionsoplevelser frem af voksne med udviklingshæmning og af socialpædagoger, og hvordan beskriver politiske og forvaltningsmæssige dokumenter inklusionsbestræbelserne på handicapområdet?

Hvilke inklusions- og eksklusionsforståelser kan identificeres, og hvilke konsekvenser kan sådanne forståelser få for voksne med udviklingshæmning, for det socialpædagogiske felt samt for handicappolitikken?

1.4. AFHANDLINGENS LÆSEVEJLEDNING

Kapitel 1: Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet

Som beskrevet ovenfor vil jeg redegøre for aktuelle in- og eksklusionsperspektiver på voksenhandicapområdet, ligesom jeg vil præsentere nyere skandinavisk handicapforskning – særligt med fokus på in- og eksklusion af voksne borgere med udviklingshæmning. Endvidere vil jeg præsentere afhandlingens fokus, formål og forskningsspørgsmål.

Kapitel 2: Forskningstilgang

Jeg vil indlede kapitlet med at redegøre for afhandlingens teoretiske perspektiver, der danner udgangspunkt for mit kvalitative dokument- og narrative interviewstudie. I den forbindelse benytter jeg et diskursteoretisk perspektiv og afvigelsesociologiske teorier. De teoretiske perspektiver vil også bidrage til at beskrive de videnskabsteoretiske antagelser, der ligger til grund for min forskning. Jeg vil ligeledes redegøre for forskellige handicapforståelser og socialpædagogiske perspektiver, samt hvordan jeg benytter disse begreber i afhandlingen. Jeg vil redegøre for min policy-dokumentundersøgelse herunder udvælgelsen af handicappolitiske og forvaltningsmæssige dokumenter samt mine analyseovervejelser. Derudover vil jeg beskrive den narrative metode og mine analyseovervejelser i forbindelse med analyserne af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Ligeledes vil jeg redegøre for afgrænsning og udvælgelse af fortællinger i min narrative interviewundersøgelse. Endelig vil jeg redegøre for mine refleksioner vedrørende det at interviewe borgere med

udviklingshæmning og socialpædagoger – herunder hvilket etiske og erkendelsesmæssige forhold, der kan være vigtige at have opmærksomhed på i forskningsprocessen.

Kapitel 3: Policy-dokumentanalyse

Jeg vil i dette kapitel analysere fire forskellige politiske og forvaltningsmæssige dokumenter, der omhandler handicappolitik og/eller socialpolitik i Danmark. Inddragelsen af disse policy-dokumenter har til formål at undersøge, hvordan inklusionsbestræbelserne i Danmark betydningsfastlægges både på nationalt, regionalt og kommunalt niveau. Endvidere vil jeg identificere, hvilke konsekvenser sådanne inklusionsbestræbelser kan få for voksenhandicapområdet. De fire dokumenter vil blive analyseret hver for sig og vil efterfølgende sammenfattes i en delkonklusion, der ligeledes redegør for forskelle og ligheder på tværs og internt i policy-dokumenterne. Samtidig vil jeg have fokus på, hvordan dokumenterne kan indskrive sig i en mere overordnet inklusionsdiskurs.

Kapitel 4: Analyse af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning

I dette analysekapitel vil jeg inddrage fire fortællinger med det formål at undersøge, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem i hverdagslivet af borgere med udviklingshæmning. Her vil jeg have fokus på, hvordan borgere med udviklingshæmning konstrueres som en social identitet, ligesom jeg vil identificere, hvilke konsekvenser fortællingernes in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning. De fire fortællinger vil blive analyseret hver for sig og starter med en kort præsentation og rammesætning af fortællingen samt en sammenfatning af min analyse. Efterfølgende præsenteres selve fortællingen og min analyse. Som afslutning på analysekapitlet vil jeg i en delkonklusion sammenfatte forskelle og ligheder, der kan identificeres imellem de forskellige in- og eksklusionsfortællinger – både på tværs af de fire fortællinger og inden for den enkelte fortælling. Samtidig vil jeg have fokus på, hvordan fortællingerne kan forstås indskrevet i en mere overordnet inklusionsdiskurs.

Kapitel 5: Analyse af fortællinger fra socialpædagoger

I dette analysekapitel vil jeg inddrage fire socialpædagogiske fortællinger med det formål at undersøge, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem i socialpædagogernes arbejdsliv på bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning. Fortællinger vil blive analyseret hver for sig og starter med en kort præsentation og rammesætning af fortællingen samt en sammenfatning af min analyse. Efterfølgende præsenteres selve fortællingen og analysen. På denne baggrund er det formålet at identificere, hvordan socialpædagogerne oplever og forstår deres arbejde set i forhold til in- og eksklusion på voksenhandicapområdet. Derudover vil jeg identificere, hvilke konsekvenser fortællingernes in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning samt det socialpædagogiske felt. Som afslutning på analysekapitlet vil jeg sammenfatte forskelle og ligheder, der kan identificeres i in- og eksklusionsfortællingerne – både inden for den enkelte fortælling og på tværs af

de fire fortællinger. Samtidig vil jeg have fokus på, hvordan fortællingerne kan forstås som indskrevet i en mere overordnet inklusionsdiskurs.

Kapitel 6: Inklusion og eksklusion på voksenhandicapområdet – konklusioner

I dette kapitel vil jeg først opsummere formålet med mit ph.d.-projekt, afhandlingens teoretiske udgangspunkt, samt hvilket empirisk materiale der danner grundlag for afhandlingen. Derefter vil jeg konkludere på afhandlingens analyser og identificere mulige konsekvenser af henholdsvis policy-dokumenternes beskrivelser af inklusionsmålsætninger og -indsatser i Danmark samt af in- og eksklusionsfortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

Kapitel 7: Diskussion og perspektivering af afhandlingens analyser

Jeg vil i dette afsluttende kapitel diskutere og perspektivere afhandlingens konklusioner. Jeg vil endvidere pege på nogle af de forskellige muligheder, udfordringer og dilemmaer, som kan være relevante i forhold til afhandlingens temaer om in- og eksklusion af voksne borgere med udviklingshæmning, det socialpædagogiske felt samt handicappolitikken. Kapitlet afsluttes med en opsummering, der kort beskriver afhandlingens konklusioner og mulige konsekvenser for borgere med udviklingshæmning, socialpædagoger og handicappolitikken.

KAPITEL 2. FORSKNINGSTILGANG

I dette kapitel vil jeg redegøre for forskningstilgangen i min undersøgelse af in- og eksklusionsoplevelser i hverdagslivet blandt voksne borgere med udviklingshæmning og blandt socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Jeg indleder kapitlet med at beskrive de teoretiske perspektiver, der danner udgangspunkt for mit kvalitative dokument- og interviewstudie. I den forbindelse benytter jeg et diskursteoretisk perspektiv og afvigelsesociologiske teorier, der dermed også udgør grundlaget for dette kapitels redegørelse af min forskningstilgang. Endvidere vil de teoretiske perspektiver også bidrage til at beskrive de videnskabsteoretiske antagelser, der ligger til grund for min forskning. Der er således ikke fokus på at undersøge, hvordan verden virkelig er, men hvordan verden beskrives og dermed konstrueres. Med reference til min diskursteoretiske tilgang kan in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning forstås som noget, der konstrueres socialt på forskellige niveauer af samfundet. Dette sker via sproglige handlinger, men kan ydermere få sociale konsekvenser. Jeg vil i dette kapitel ligeledes redegøre for forskellige handicapforståelser og socialpædagogiske perspektiver, samt hvordan jeg benytter begreberne handicap og udviklingshæmning samt socialpædagogik/socialpædagog. Disse begreber er vigtige at eksplicite, idet begreberne ikke beskriver bestemte egenskaber hos bestemte kategorier af personer eller faggrupper. Begreberne må i stedet forstås som begreber, der indskrives sig i en historisk og samfundsmæssig kontekst.

I bestræbelserne på at rammesætte de samfundsmæssige betingelser i forhold til at undersøge handicapområdet vil jeg blandt andet undersøge, hvordan mere overordnede politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser beskrives. Jeg vil derfor analysere, hvordan forskellige policy-dokumenter beskriver inklusionsbestræbelserne på handicapområdet, og på den måde identificere forskellige inklusionsdiskurser på makro niveau. I den forbindelse vil jeg i dette kapitel redegøre for min policy-dokumentundersøgelse, herunder udvælgelsen af dokumenter og analyseovervejelser.

Jeg vil endvidere undersøge hverdags- og arbejdslivsfortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger samt analysere hvordan in- og eksklusion opleves og forstås. Jeg benytter i den forbindelse en narrative tilgang, der kan give indblik i, hvordan personer tillægger mening og betydning til oplevelser på mikroniveau. Derfor vil jeg i dette kapitel beskrive den narrative metode og mine analyseovervejelser. Endvidere vil jeg redegøre for afgrænsning og udvælgelse af fortællinger til min narrative interviewundersøgelse. Ydermere vil jeg redegøre for mine refleksioner vedrørende det at interviewe borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger – herunder hvilket etiske- og erkendelsesmæssige forhold der kan være vigtige at have opmærksomhed på i forskningsprocessen.

2.1. TEORETISKE PERSPEKTIVER PÅ IN- OG EKSKLUSION

Jeg vil i det følgende afsnit redegøre for afhandlingens diskursteoretiske og afvigersociologiske perspektiver, der danner grundlaget for min forståelse af in- og eksklusion. Disse perspektiver vil også udgøre grundlaget for mine analyser af afhandlingens empiriske materiale. Som beskrevet i indledningen betyder afhandlingens fokus på in- og eksklusion på handicapområdet, at min forskning har en samfundsvidenskabelig tilgang, og at genstandsfeltet for min forskning dermed omhandler sociale og samfundsmæssige forhold.

Jeg vil først redegøre for Laclau og Mouffes diskursteori blandt andet med udgangspunkt i *Hegemony and Socialist Strategy* (Laclau & Mouffe 2001). Laclau og Mouffes diskursteori indskrives i en socialkonstruktivistisk tilgang, der ikke kun har fokus på den diskursive praksis men også på, hvordan diskursive forhold kan få sociale konsekvenser (Jørgensen & Phillips 1999: 15, 34). Diskursteorien kan dermed danne baggrund for en analyse af, hvordan forskellige identiteter konstrueres diskursivt (Phillips 2010), og dermed bidrage til at identificere, hvordan forskellige individer eller grupper beskrives som henholdsvis inkluderet i eller ekskluderet fra forskellige fællesskaber. Jeg vil derfor benytte diskursteorien til at analysere, hvordan fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger kan beskrive konstruktionen af forskellige identiteter, samt hvordan disse personer og grupper fortælles frem som inkluderet i eller ekskluderet fra forskellige fællesskaber. Diskursteorien bidrager således ikke til at identificere, hvorledes borgere med udviklingshæmning rent faktisk inkluderes eller ekskluderes, men hvordan sådanne forhold opleves og forstås af borgere med udviklingshæmning samt socialpædagoger. Endvidere kan diskursteorien danne grundlag for mine analyser af, hvordan politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser betydningsfastsættes og dermed identificere aktuelle inklusionsdiskurser i Danmark. Jeg vil i afhandlingen således undersøge, hvordan disse inklusionsbestræbelser kan få betydning for in- og eksklusionsoplevelser for borgere med udviklingshæmning. Ligeledes vil jeg undersøge, hvordan inklusionsbestræbelserne kan få betydning for, socialpædagagernes arbejde set i forhold til spørgsmålet om in- og eksklusion. Jeg vil på den måde benytte diskursteorien til at identificere, hvordan sociale og samfundsmæssige forhold kan få konsekvenser for borgere med udviklingshæmning set i forhold til det at opleve sig som henholdsvis in- og ekskluderet.

Efterfølgende vil jeg beskrive Goffmans og Beckers symbolsk-interaktionistiske teorier om afvigersociologi med udgangspunkt i henholdsvis *Stigma – Om afvigerens sociale identitet* (Goffman 2009) og *Outsidere – Studier i afvigelsessociologi* (Becker 2005). Symbolsk interaktionisme har fokus på forholdet mellem individ og samfund (Mik-Meyer & Villadsen 2007: 44) og peger på, hvordan samfundets opdeling mellem det normale og det afvigende kan føre til stempling af individer og grupper. Dermed understreges det, at afvigelser er socialt konstrueret, og at omgivelserne bidrager til at definere, hvem der bliver betragtet som afvigende eller normale (Hviid Jacobsen &

Kristiansen 2018: 47-57). Som jeg har beskrevet i indledningen, peger forskning i in- og eksklusion på voksenhandicapområdet på, at borgere med udviklingshæmning er ekskluderet på en række områder fra det almene samfund, herunder i forhold til bolig, job, uddannelse samt fritidsliv og andre sociale fællesskaber. Endvidere beskriver omtalte forskning, at denne eksklusion får betydning for muligheden for borgere med udviklingshæmning for at deltage i forskellige fællesskaber samt i samfundet generelt. Resultatet af disse eksklusionsprocesser påvirker borgere med udviklingshæmning blandt andet i forhold til tilhørsforhold og identitetsdannelse. Afvigelsesociologien kan i den forbindelse bidrage med perspektiver til afhandlingens analyse, der har som ambition at identificere, hvordan nogle individer og grupper beskrives som outsiders. I lighed med Becker (2005: 11) har jeg således fokus på sociale eksklusionsprocesser frem for et ofte ensidigt fokus på individets afvigelser. Ydermere kan afvigelsesociologien pege på, hvordan denne eksklusion kan få betydning for individer og gruppers identitet. Dermed bidrager disse teorier til at beskrive, hvordan eksklusionsprocesser kan få konsekvenser for voksne borgere med udviklingshæmning. Jeg vil benytte afvigelsesociologien til at analysere, hvordan sociale og samfundsmæssige forhold kan bidrage til at kategorisere nogle som afvigere. I den forbindelse vil jeg analysere, hvordan borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger fortæller om hverdags- og arbejdslivshændelser, der kan beskrive stemplings- og stigmatiseringsprocesser. Endvidere vil jeg analysere, hvordan disse processer kan få betydning for den sociale identitet og, hvordan borgere med udviklingshæmning kan opleve sig ekskluderet. Afvigelsesociologien peger ligeledes på, hvordan sådanne eksklusionsprocesser kan få betydning for, at borgere, der er stemplet, kan søge sammen i subkulturer. Jeg vil i den forbindelse undersøge, hvordan fællesskaber af afvigere kan tilbyde tilhørsforhold og sociale identiteter og dermed også kan forstås som nye inklusionsmuligheder.

2.1.1. FORSKELLE OG LIGHEDER I DE TEORETISKE PERSPEKTIVER

Mik-Meyer og Järvinen (2005: 10-14) beskriver, hvordan interaktionistiske og konstruktivistiske tilgange nok er forskellige men også har flere centrale forhold til fælles, og peger på, at disse begrebsrammer sammen kan benyttes i konkrete kvalitative studier. Eksempler på fælles centrale antagelser kan være, hvordan begge tilgange ser, at forskellige fænomener ikke har en iboende essens, som kan udforskes, men at virkeligheden skabes i et dialektisk forhold mellem samfundet og individet. Dette betyder, at måden, hvorpå vi forstår sociale fænomener, skabes i interaktion med hinanden. Betydning er således ikke en uafhængig størrelse, men noget der skabes i en kontekst via sproget og symboler. Både socialkonstruktivismen og den symbolsk-interaktionistiske tilgang har ligeledes fokus på, hvordan de sociale rammer kan have en regulerende karakter, og har dermed fokus på magt. Omvendt kan der også identificeres forskelle på de to tilgange: Hvor interaktionisme har fokus på de mikro-sociologiske perspektiv, kan diskursanalysen siges at fokusere på mere overordnede dominerende diskurser. Hviid Jacobsen og Kristiansen (2018: 56-57)

beskriver, hvordan konfliktteorier ofte er inspireret af marxistisk teori og har et analytisk fokus på makro-niveau samt de samfundsmæssige magt- og konfliktstrukturer. Modsat har Becker og Goffmans afvigelsesociologiske tilgange overvejende fokus på mikro- og mesoniveau samt de konkrete foranstaltninger og holdninger, der kan skabe og vedligeholde afvigelser. Goffman og Becker benytter således en bottom-up-tilgang, hvorimod den diskursanalytiske tilgang kan ses som et top-down-perspektiv. Begge tilgange kan imidlertid forstås som kritiske tilgange, der har fokus på samfundets institutionaliserende, disciplinerende og normaliserende magt (Goffman 2009: 17). Jeg vil senere i afhandlingens metodeafsnit beskrive, hvordan jeg vil benytte disse teoretiske perspektiver til at udarbejde en top-down-såvel som en bottom-up-analyse.

2.2. DISKURSTEORI

Jeg vil i følgende afsnit redegøre for Laclau og Mouffes diskursanalyse, der blandt andet trækker på Foucaults diskursanalytiske studier. Laclau og Mouffe har udviklet en egentlig universel diskursteori, og deres teori kan forstås at følge et samfundsteoretisk spor, modsat andre diskursteorier med et mere sprogteoretisk sigte (Dreyer Hansen 2013). Laclau og Mouffes diskursteori kan endvidere forstås som en abstrakt afpersonificeret diskursteori, men som dog stadigvæk forudsætter konkrete hverdagspraksisser. Laclau og Mouffe har ikke selv udarbejdet empiriske studier, men deres diskursteori kan være relevant eksempelvis i forhold til at analysere: hvordan oplevede sandheder bidrager til at forme sociale forhold, hvordan forskellige identiteter skabes, hvordan disse forhold kan tillægges betydning samt kan få praktiske konsekvenser (Jørgensen & Phillips 1999: 31 og 62-64). Laclau og Mouffes diskursteori kan dermed beskrives som en teori, der kan benyttes til at analysere sociale og politiske forhold (Howarth 2005: 161). Politik i deres forståelse omhandler ikke nødvendigvis kun statslige og partipolitiske forhold, men politik udspiller sig i alle sociale forhold inden for forskellige institutionelle rammer (Laclau & Mouffe 2001: 153). Politik kan således forstås som den måde, vi skaber samfundet på og dermed konstituerer det sociale, samtidig med at vi udelukker andet (Jørgensen & Phillips 1999: 47). Som ovenfor nævnt kan in- og eksklusionsspørgsmålet forstås som et samfundsmæssigt tema, der angår forholdet mellem individet og fællesskabet. Dermed kan diskursteorien være relevant som udgangspunkt for mine analyser af in- og eksklusionsforhold på voksenhandicapområdet, fordi diskursteorien kan bidrage til at beskrive de sociale processer, der udspiller sig mellem forskellige individer, grupper og samfundsmæssige fællesskaber. På den måde kan diskursteorien samtidig benyttes til at analysere, hvordan in- og eksklusion kan få konsekvenser for borgere med udviklingshæmning.

2.2.1. FORHOLDET MELLEM OBJEKTIV OG DISKURSIV VIDEN

Laclau og Mouffes diskursteori beskriver, hvordan ethvert objekt må forstås som en diskursiv konstruktion (Laclau & Mouffe 2001: 107). I modsætning til andre diskursteoretikere, eksempelvis Foucault, forstås diskurser hos Laclau og Mouffe som værende konstituerende for al social praksis. Dette betyder imidlertid ikke, at den objektive verden ikke findes, men at vores adgang til den eller forståelse af den er diskursivt formidlet (Laclau & Mouffe 2001: 107). Som et billede herpå henviser Laclau til Platons fortælling om huleboerne, der er fanget i en grotte, og som etablerer forestillinger om, hvordan livet er uden for hulen. Disse forestillinger udvikles på baggrund af skyggebilleder og lyde, der gengives inde i hulen – som en repræsentation af verden udenfor. Imidlertid er det først, da en af huleboerne slipper ud af hulen, at de forestillinger, som han oplevede inde i hulen, bliver afsløret som vrangforestillinger. Pointen er, ifølge Laclau, at vores hverdagserfaringer er som huleboerens og dermed kun er et billede af verden og ikke et udtryk for en sand erkendelse af verden. Konsekvensen af denne pointe er således, at vores viden om verden ikke kan forstås som den objektive sandhed, men i stedet må ses som et produkt af vores måde at begribe verden på, hvilket foregår gennem artikulation (Laclau 1997: 15-18).

Vores måde at forstå verden på eksemplificerer Laclau og Mouffe desuden med et jordskælv, der selvfølgelig eksisterer uafhængigt af vores vilje, men måden, jordskælvet tillægges betydning, afhænger af, hvilken diskurs jordskælvet indskrives i. Skal jordskælvet eksempelvis forstås som et naturfænomen eller som noget, der sker på baggrund af Guds vrede (Laclau & Mouffe 2001: 108). Forståelsen af og meningen med jordskælvet afhænger således af, hvordan jordskælvet perspektiveres. Laclau nævner forholdet mellem objektivitet og måden, hvorpå vi forstår en given situation, således:

”Any subject is a mythical subject. By myth we mean a space of representation which bears no relation of continuity with the dominant structural objectivity. Myth is thus a principle of reading of a given situation. [...] Any objectivity, then, is merely a crystallized myth.” (Laclau 1990: 61).

Dermed peges der på, at vores adgang til den objektive verden ikke er mulig, ligesom i tilfældet med de tilfangetagne huleboere, og at den viden, vi kan etablere om verden, sker ud fra de skyggebilleder, som vi har adgang til. Disse skyggebilleder er imidlertid kun et billede af verden, selvom vi oplever det som den objektive verden, hvorved det understreges, at der er forskel på verden og så det, vi kan begribe om verden. Måden, hvorpå vi forsøger at begribe verden, kan dermed ses som én måde at læse verden på (Laclau 1990: 61) eller én måde at tillægge mening og identitet til et givent fænomen (Hansen 2009-a: 113). Viden er således diskursivt formidlet, hvorfor viden i en diskursteoretisk tradition kan undersøge, hvordan sproget skaber viden (Drejer Hansen 2013), men kan ikke undersøge, hvordan verden, i objektiv forstand, virkelig er (Åkerstrøm Andersen 1999: 12-13). Min undersøgelse kan på den måde indskrives sig i en videnskabelig tradition, der har fokus på sproget, samt hvordan sproget skaber

mening og betydning. Dermed understreges teoriens relevans netop, fordi mit fokus i denne afhandling er, hvordan in- og eksklusionsfortællinger og beskrivelser tillægges mening og betydning. Jeg søger dermed ikke viden om, hvordan verden virkelig er, men hvordan den beskrives via en sproglig praksis.

2.2.2. DISKURSIV PRAKSIS OG SOCIALE KONSEKVENSER

Laclau og Mouffe refererer blandt andet til en strukturalistisk og sprogvidenskabelig tradition, som peger på, at forholdet mellem sprog og virkelighed er vilkårlig, og at der er forskel på sprogets opbygning, og hvordan vi benytter sproget. Med andre ord er der forskel på de udtryk, der benyttes til at betegne noget, og så det, som betegnes (indholdet). Det betyder ikke, at ord eller betegnere kan betyde hvad som helst, men betydningen af et ord eller en betegnere kan tillægges forskellig betydning, alt efter hvilken sammenhæng ordene eller betegnerne benyttes i (Laclau 2002: 107-111). Laclau og Mouffe beskriver endvidere, hvordan enhver artikulerende praksis, der kæder forskellige elementer sammen til en strukturering af en given identitet, kan beskrives som en diskurs:

”...] we will call articulation any establishing a relation among elements such that their identity is modified as a result of the articulatory practice. The structured totality resulting from the articulatory practice, we will call discourse.” (Laclau & Mouffe 2001: 105).

Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces betegnes som en artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105 og 111). Som tidligere nævnt er det således ikke selve sprogets tekst og tale, der afgør betydningen, men måden hvorpå forskellige sproglige tegn kommer til udtryk (Laclau & Mouffe 2002: 63). Inden for diskursen kan nogle af disse betegnere (momenter) have en privilegeret status, hvilket Laclau og Mouffe beskriver som nodal points. Disse nodal points fikserer en kæde af betegnere, der skaber en lukning af mulige forståelser (Laclau & Mouffe 2001: 112-113). Derfor må mening og dermed identitet forstås som relationel og ses i forhold til, hvordan bestemte betegnere (momenter) artikuleres/kædes sammen (Laclau & Mouffe 2002: 63). Disse knudepunkter er derfor styrende for den fiksering eller betydningsfastlæggelse, der sker inden for en etableret diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 113).

For Laclau og Mouffe er sproget imidlertid ikke den eneste afgørende faktor for diskursteorien. Diskurs binder sprog sammen med handlinger samt fysiske og sociale objekter (Dreyer Hansen 2017). Her trækker Laclau og Mouffe (2001: 108) på Wittgensteins teori om sproghandling, der understreger, at sprog og handlinger hænger sammen i et sprogspil, der får praktiske konsekvenser. Diskurser er således ikke et mentalt forhold, men kan samtidig få praktiske og materielle betydninger, der organiserer sociale relationer (Laclau & Mouffe 2001: 96). Som eksempel peger

Dreyer Hansen (2013) på, at diskurser kan tildele mennesker og ting forskellige positioner, og nævner i den forbindelse den medicinske diskurs, der gør nogle til patienter og andre til læger, samtidig med at nogle bygninger fungerer som hospitaler, der rummer muligheden for forskellige praksisser – såsom det at diagnosticere og udføre operationer. Således argumenterer Laclau og Mouffe mod at gøre diskurs udelukkende til et spørgsmål om tanker som modsætning til den materielle verden og afviser dikotomien mellem objektivitet og det diskursive (Laclau & Mouffe 2001: 108). En diskursiv praksis kan således forstås som den måde, vi forholder os til verden på, der også får praktisk betydning for den sociale og materielle verden. Fysiske objekter indeholder ikke i sig selv nogen betydning, det sker først i den måde, vi tillægger verden mening, hvilket også er pointen i Laclau og Mouffes tidligere beskrevne eksempel med betydningsfastlægning af et jordskælv (Laclau & Mouffe 2001: 108). Et andet eksempel kan ses i forhold til omtalte medicinske diskurs, hvor personer og fysiske objekter betydningsfastlægges som henholdsvis patienter, læger og hospitaler via sproget, hvilket kan få praktiske konsekvenser i form af indlæggelser og operationer på hospitaler. Ovenstående personer, bygninger og handlinger kunne i princippet tillægges andre betydninger i en anden diskurs, hvilket dermed ville kunne ændre måden, vi opfatter disse forhold på. I en medicinsk diskurs kan ovenstående praksisser imidlertid være temmelig udbredt, netop fordi sådanne handlinger er historisk og kulturelt indlejret og derfor opleves som meningsfulde i den givne sammenhæng.

2.2.3. HEGEMONI – FIKSERING AF BETYDNING

Med afvisning af objektivitet som afgørende for den diskursive praksis beskriver Laclau i stedet politik som det, der konstituerer og forandrer alle sociale forhold (Laclau 1990: 33). På den måde er det gennem politiske artikulationer, det afgøres, hvordan vi tænker og handler og dermed skaber samfundet. Laclau beskriver endvidere, hvordan et frit og harmonisk samfund således kan betragtes som en misforståelse og vil være en umulighed, fordi forudsætningerne for samfundet er magt (Laclau 1990: 33). Magt afhænger af, i hvilket omfang det er muligt at gøre sin indflydelse gældende og dermed skabe konsensus om en given konstruktion (Frølund Thomsen 2000: 190). Sociale forhold afgøres således af kampen om betydningsdannelsen, og en fastlåsning af betydning sker via en hegemonisk intervention, der objektiviserer sociale forhold (Jørgensen & Phillips 1999: 60-61). Der er således ikke en nødvendig logisk sammenhæng mellem en betydningsdannelse og det objektive, men i stedet afhænger det af, hvem der er i stand til at opnå herredømmet eller hegemoni (Laclau 1990: 29). Eksempelvis kan den tidligere omtalte medicinske diskurs forstås som et meningssystem, der traditionelt har forsøgt at stabilisere sig ved at opretholde entydighed blandt andet i forhold til synet på kroppen (Jørgensen & Phillips 1999: 38). Der har således været forholdsvis entydighed omkring, hvordan sygdomme skulle forstås, hvilke typer af behandlinger eksempelvis lægerne skulle udføre på baggrund af bestemte ideer om kroppen. Den medicinske diskurs' indflydelsesrige betydningsstilskrivning til krop og sygdom set i forhold til andre forståelser har været med til at opretholde denne entydighed. Eller

beskrevet på en anden måde: en hegemoniske praksis er således at konstruere og stabilisere et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142), og hegemoni kan dermed forstås som den kraft, der skal opretholde diskursens entydighed (Laclau 1993: 282-283).

Et andet eksempel på, hvordan det sociale afgøres af diskursive mulighedsbetingelser, kan ses i forhold til, hvordan subjektet eller den sociale aktør betydningsfastsættes (Laclau & Mouffe 2002: 65-66). Laclau peger i den forbindelse på, at aktører konstitueres på samme måde som den sociale struktur, og derfor er det afgørende spørgsmål, ikke hvem de sociale aktører virkelig ér, men hvordan aktørernes identitet bliver konstitueret. En social aktør er således historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37). Laclau og Mouffe understreger dermed, at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs, og sociale relationer konstitueres således ikke af subjektet, men er en diskursiv praksis (Laclau & Mouffe 2001: 115). Det er dermed ikke subjektet i sig selv, der skaber det sociale, men subjektet skabes i kraft af de positioner, som subjektet indskrives i (Jørgensen & Phillips 1999: 55).

Laclau og Mouffe benytter som eksempel det engelske ord *man*, som kan at have mange forskellige subjektpositioner, alt efter hvordan det tillægges betydning, samt hvordan det kan ses at være i modsætning til andre forhold. Skal begrebet *man* forstås som menneskeheden *man kind*, eller som begrebet *mand*, der kan forstås som modsætning til begrebet *kvinde*. Laclau og Mouffe peger i den forbindelse på, hvordan *kvindelighed* ofte er blevet underordnet det maskuline, og hvis *kvindelighed* samtidig ækvivaleres eller gøres identisk med *kvinde* i genetisk forstand, opstår der et modsætningsforhold mellem *kvinder* og *mænd*, som ikke kan referere til en bestemt essentiel kønsforskel, selvom det kan fremstilles således (Laclau og Mouffe 2001: 115-117). Hegemoni er således et udtryk for et dominansforhold, der forsøger at undertrykke eller ekskludere alternative beslutninger (Laclau 2002: 162) og dermed forsøger at sandsynliggøre eksempelvis, at kvinder 'naturligt' må være underlagt manden. Ifølge Mouffe er både kvinder og mænd således indskrevet i forskellige sociale relationer, der rækker ud over deres biologiske køn. Individet må derfor ses som sammensat og uensartet, der skabes på baggrund af forskellige ulighedsskabende betydningsdannelser (Mouffe 1997: 121). Pointen er, at subjektet ikke har en særlig status eller en selvstændig position uden for diskursen, men at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Subjektet må derfor forstås som alle andre sociale identiteter: flertydig og kun midlertidig fikseret, selvom de, som ovenfor nævnt, forstås som et udtryk for objektive 'naturlige' forhold, hvilket Laclau peger på er en myte (Laclau 1990: 61).

Det sociale vil således altid være åbent for nye fikseringer, fordi diskursens ydre i princippet er uendelig og muliggør nye forskelle, hvor elementer gøres til momenter i diskursen (Laclau & Mouffe 2002: 60-65). Et eksempel herpå kan være den tidligere nævnte medicinske diskurs. Kroppen er traditionelt blevet betragtet på en forholdsvis entydig måde, der kan behandles af lægevidenskaben eksempelvis gennem forskellige behandlinger såsom medicinering og operationer. Imidlertid er den alternative

behandling på vej ind i det traditionelle behandlingssystem, og dermed åbnes muligheden for at ændre synet på kroppen, hvilket kan være et (nyt) element set i forhold til den medicinske diskurs' fiksering af begrebet *krop*. På den måde introduceres kroppen på nye konkurrerende måder, og kroppen som moment i den medicinske diskurs kan stå i et konfliktforhold til den alternative behandlings forståelse af kroppen (Jørgensen & Phillips 1999: 38-39). Kroppens betydning artikuleres forskelligt – som modsætninger på baggrund af forskellige diskursers betydningstilskrivninger, hvorved knudepunktet *krop* er blevet til et flydende begreb, fordi det kan betyde så meget forskelligt. Forskellige diskursers forskellige betydningstilskrivninger til en betegner beskrives af Laclau som en flydende betegner, fordi det ikke er muligt at skabe entydighed om betegneren (Laclau 1990: 28-29). Dette understreger, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Som Laclau er citeret for i et interview, vil samfundet altid være præget af politiske kampe, og politik er som at skrive i vand – umulig, ustabil og sårbar (Madsbjerg 2002: 243).

2.2.4. DISLOKATION, ANTAGONISME OG AGONISME

Den omtalte hegemoniske strukturering af det sociale kan således ikke være total, og der vil altid være mulighed for nye hegemoniske strukturer (Laclau & Mouffe 2001: 142). Enhver relationel identitet, der er fikseret totalt, ville udelukke muligheden for nye artikulationer – alt ville være gentagelser (Laclau & Mouffe 2001: 134). Dermed ville forandringer ikke være mulige, og Laclau beskriver, hvordan det moderne samfund netop kan ses at ændre sig i et stadig mere accelererende tempo (Laclau 1990: 39). Vi opfører os, som om samfundet fandtes som en objektiv størrelse, men skaber hele tiden samfundet ved at konstruere det på ny. Dette sker, ved at forskellige forhold bliver forstyrret, og at noget kan forstås som værende 'ude af led' eller være en dislokation. Noget, som før blev taget for givet, bliver kritiseret og kan blive til en politisk konflikt (Dreyer Hansen 2017).

Laclau eksemplificerer sådanne dislokationer og politiske konflikter ved at beskrive kapitalismens opståen. Kapitalismen betød en afvikling af det traditionelle samfund og udvikling af industrisamfundet. Der opstod nye opslidende arbejdsformer med usikkerhed og lave lønninger til følge for arbejderne. Det moderne liv var forstyrret og dislokeret på grund af de urimelige og brutale vilkår, hvilket betød, at arbejderklassen organiserede sig i fagbevægelser, der benyttede strejker for at kæmpe for overlevelse. Organiseringen af arbejderklassen og de forholdsvis stabile samfund, der opstod på baggrund heraf, kan ses som resultat af dislokationen. Dislokationer kan således bidrage til nye muligheder og frihed samt understrege, at forhold kan forandre sig, men at disse forhold kun er midlertidige (Laclau 1990: 41-43). På den måde kan ovenstående eksempel illustrere, hvordan Laclau og Mouffe tager afstand fra en deterministisk og en eksistentielistisk forståelse eksempelvis af økonomi og klasseforskelle (Laclau & Mouffe 2002: 44, 58). Dislokationer kan dermed bidrage til at forklare, hvad der sætter gang i forandringsprocesser i samfundet, og at historien

ikke bare er gentagelser, men skaber forandringer. Samfundet ændrer sig således som resultat af politiske processer, og som Laclau påpeger, må politik derfor forstås som det primære og det, der afgør sociale forhold (Laclau 1990: 33).

Som tidligere beskrevet er det konfliktfrie og harmoniske samfund ikke en mulighed (Laclau 1990: 33). Konflikter er modsat, som vist ovenfor, forudsætningen for forandringer og etableringen af forholdsvise stabile samfund. Laclau og Mouffe anvender i den forbindelse to forskellige begreber til at forklare samfundets konflikter. Antagonisme er det ene begreb, der beskriver konflikter, der skaber en kollektive identiteter - *dem* versus *os*, der truer opløsningen af samfundet eller andre fællesskaber. Mouffe beskriver, hvordan fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet ved at dele en kollektiv identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de*. Denne modsætning kan ses som et potentielt fjendskab, og hvis dette fjendskab bliver realiseret, er der tale om en antagonistisk konflikt, hvor et fællesskab mellem *dem* og *os* ikke længere er muligt (Mouffe 2013: 102-103). En antagonistisk relation forsøger at forhindre en anden gruppes realisering af deres identitet, og der er tale om en politisk polarisering, som udøver magt ved at afvise andre gruppers identitet samt deres ret til at være forskellig. Med antagonismebegrebet søger Laclau og Mouffe således at forstå politiske konflikter mellem forskellige sociale grupper, der forhindrer muligheden for et sammenhængende samfund (Frølund Thomsen 2000: 188). Så selvom samfundet er blevet stadig mere individualistisk, vil behovet for kollektiv identifikation aldrig forsvinde, idet den er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). Ideen om, at mennesker har videreudviklet sig og er blevet mere rationelle, afvises, og i stedet understreger Mouffe, at politik handler om følelser samt et behov for at undgå en truende opløsning af samfundet og dermed den kollektive identitet (Mouffe 2013: 102). Laclau beskriver, hvordan en mangel på eller splittelse af social identitet således er drivkræften for identifikationshandlinger, der forsøger at synliggøre en politisk identitet (Laclau 1994: 3-4). Alt det, som diskursen har udelukket, truer dens eksistens og entydighed, der dermed understreger diskursens kontingens (Laclau 1990: 17). En antagonistisk relation indebærer således ikke kun en modsætning, der konstituerer *os* og *dem*, men at *de andre* er en trussel for *vores* identitet, fordi *de* kan muliggøre forandringer af *vores* identitet.

Mouffe peger imidlertid også på en anden form for modsætning eller konflikt end den antagonistiske relation, der beskrives som en agonistisk relation. Denne relation er kendetegnet ved, at man betragter hinanden som modstandere i stedet for fjender (Mouffe 2013: 96). Mouffe refererer her til antikken, hvor begrebet agon betegnede en fredelig sportslig kappestrid som erstatning for krig mellem fjender. Der var således enighed om reglerne for kappestriden, og at målsætningen ikke var den andens udryddelse, ligesom i krig, men i stedet kamp (Jensen 2013: 37-38). En agonistisk relation deler et fælles symbolsk rum, men hvordan 'rummet' skal indrettes, kan der være uenighed om (Mouffe 2013: 96). Der kan således være uenighed om målene, men enighed om spillereglerne, og at der er plads til forskellighed (Dreyer Hansen 2013). Mouffe peger på, at demokratiet kan skabe rammerne for agonistiske

relationer, der kan muliggøre forebyggelse af antagonistiske relationer og dermed krig samt fjendskaber (Mouffe 2013: 104). Dette må ske ved at understøtte muligheden for politiske konflikter og skillelinjer samt fastholde, at magt altid kan problematiseres (Mouffe 2013: 97-98). Undgåelsen af antagonistiske relationer må dermed ske ved at fastholde de følelsesmæssige kollektive identifikationer, der altid skaber en differentiering mellem *vi/de* (Mouffe 2013: 105). Eller beskrevet på en anden måde: identitetsskabelse forudsætter en bestræbelse på at ekskludere *noget/nogen* og inkludere *andet/andre* (Frello 2012: 205-210).

2.2.5. DISKURSTEORI – EN OPSUMMERING

Diskursteorien beskriver, hvordan sociale forhold bestemmes diskursivt. Der er fokus på, at måden, vi tillægger mening og betydning til, ikke kun sprog, men også handlinger og fysiske forhold, afgør, hvordan vi opfatter og forstår verden. Sociale og samfundsmæssige spørgsmål afgøres således ikke af objektive forhold, men gennem sproget kæmpes der en politisk kamp om betydningsdannelsen af alle sociale forhold (Laclau 1990: 33-39). Denne betydningsdannelse opstår, ved at noget ekskluderes og andet inkluderes. In- og eksklusion kan dermed forstås som hinandens forudsætninger og eksempelvis beskrive, hvad der kendetegner fællesskabers sociale identitet. På den måde kan diskursteorien bidrage med at identificere, hvordan fællesskaber konstitueres og skaber forskellige sociale identiteter på voksenhandicapområdet. Som beskrevet ovenfor kan fællesskabets identitet forstås som et *vi*, der kan ses i forhold til *de andre* udenfor. Fællesskabets identitet afgøres dermed af, hvordan fællesskabet tillægges betydning og samtidig kan forstås som modsætning til noget andet (Mouffe 2013: 102-103). Således kan voksne med udviklingshæmning og socialpædagogers oplevelser analyseres og dermed identificere, hvordan in- og eksklusionsprocesser tillægges mening og betydning samt konstruere forskellige identiteter. Sådanne forhold skal imidlertid ikke kun forstås som mentale forhold men kan samtidig få sociale konsekvenser (Laclau & Mouffe 2001: 96).

Diskursteorien kan endvidere benyttes som grundlag for en analyse af, hvordan de aktuelle inklusionsbestræbelser beskrives politisk og forvaltningsmæssigt. Det er således politiske kampe og konflikter, der bestemmer men også ændrer sociale forhold. Som tidligere beskrevet er det konfliktfrie og harmoniske samfund således ikke en mulighed (Laclau 1990: 33). Dette betyder at historiske og samfundsmæssige forhold har betydning for, hvordan sociale forhold bestemmes og dermed ikke kun, hvordan inklusionsbestræbelserne tillægges mening, men også kan muliggøre sociale forandringer (Laclau 1990: 41-43). Diskursteorien kan således bidrage til at identificere de politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser på voksenhandicapområdet, men kan samtidig analysere, hvordan disse bestræbelser kan få betydning for sociale forandringer.

2.3. AFVIGERSOCIOLOGI

I det følgende vil jeg beskrive Becker (2005) og Goffmans (2009) afvigersociologiske studier, der kan forstås som teorier om, hvordan afvigelse skabes i interaktion mellem individet og samfundet. Afvigelser skabes via sociale processer og kan betyde, at individet stemples eller stigmatiseres som tilhørende en bestemt kategori, der opleves at have negative egenskaber. På den måde understreges det, at samfundets stempeling af afvigere kan ekskludere individer og grupper, der ikke kan betragtes som normale. Denne stempeling og stigmatisering kan få betydning for de kategoriseredes sociale identitet. Afvigersociologien har således fokus på at undersøge, hvordan sådanne sociale eksklusionsprocesser kan tage form. Både Goffman og Becker benytter casestudier i deres arbejde til at beskrive disse afvigelses- og stemplingsprocesser på mikro- og mesoniveau, men begge studier kan dog samtidig ses at have almengyldig karakter (Goffman 2009: 16-17, Becker 2005: 18).

Jeg vil nedenfor først beskrive Beckers kritik af mere traditionelle forståelser af afvigelse som værende et udtryk for individets egenskaber. Derefter vil jeg pege på Beckers beskrivelser af, hvordan sociale og samfundsmæssige processer kan skabe en afviger. Sådanne processer kan pege på, hvordan nogen ekskluderes via en stempeling som værende afvigende, hvorfor den afvigende i stedet kan komme til at leve i subkulturer uden for det ordinære samfund. Beckers hovedærinde er at problematisere de processer, der skaber sociale afvigelser, og påvise, at sociale afvigelser må forstås relationelt (Becker 2005: 9-12). Becker beskriver, hvordan en outsider er en person, som ikke er i stand til, eller ikke vil, overholde de regler (uskrevne eller formelle), en social gruppe har udformet. Hvis en person overtræder gruppens regler, kan vedkommende således få en etikette som outsider, fordi gruppen oplever, at personen har en afvigende adfærd (Becker 2005: 35). Beckers pointe er derfor, at vi burde rette mere opmærksomhed mod de processer og den bedømmelse, som resulterer i afvigelsen, i stedet for den afvigende persons egenskaber (Becker 2005: 25). I lighed hermed er det denne afhandlings ambition at undersøge, hvordan in-/eksklusion opleves og forstås på voksenhandicapområdet, samt have fokus på, hvordan disse forståelser kan få betydning for, hvordan borgere med udviklingshæmning kan opleve at blive kategoriseret og stemplet som afvigere og dermed være ekskluderet.

Efter at have beskrevet nogle af Beckers afvigersociologiske pointer vil jeg redegøre for Goffmans stigmatteori, der modsat Becker har fokus på, hvordan borgere med handicaps stigmatiseres. Således peger Goffman på nogle mere specifikke vilkår, der kan udspille sig i forhold til borgere med handicaps. Ligeledes har Goffman i *Stigma – Om afvigerens sociale identitet* fokus på, hvordan hverdagslivet udspiller sig for borgere med handicaps uden for de store institutionelle sammenhænge. Dermed peger Goffman på nogle af de konsekvenser, som ofte kan få afgørende negativ betydning for den sociale identitet for eksempelvis borgere med handicaps. Dette kan resultere i undertrykkelse eller symbolsk vold, der kan degradere og ekskludere borgere med handicaps fra de samme rettigheder og muligheder som alle andre. Der kan således

være tale om en subtil eksklusion, der opstår på baggrund af inklusion af borgere i det almene samfund uden for et institutionsliv. Endvidere er der hos Goffman fokus på den enkeltes individuelle håndtering af en stigmatisering set i forhold til det sociale samspil. På den måde vil Goffmans fokus på den sociale samhandling med andre mennesker ligeledes danne grundlag for min analyse af det konkrete narrative interview med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger (Goffman 2009: 15-22).

2.3.1. SAMFUNDET SKABER OUTSIDERE

Beckers afvigersociologiske teori tager afsæt i forskellige videnskabelige forståelser af begrebet afvigelse, som alle, ifølge Becker, indeholder fejlagtige antagelser, eller som ikke er fyldestgørende for, hvordan afvigerprocessen udspiller sig (Becker 2005: 25). Kritikken af disse afvigerforståelser understreger, som nævnt ovenfor, at afvigelse skabes på baggrund af sociale processer, og det er derfor, disse processer må være relevante at undersøge i forhold til at forstå, hvordan outsideren skabes.

En af disse afvigerforståelser baseres på en statistisk eller gennemsnitlig betragtning. Her opleves afvigelse som noget, der rent kvantitativt afviger fra det almindelige eller typiske. Becker nævner eksempler herpå såsom mordere eller rødhårede, der jo statistisk set vil afvige fra det typiske set i forhold til en given befolkningsgruppe. Det vil imidlertid ikke nødvendigvis give os indblik i, hvordan eller hvorfor dette afviger fra normen ud fra en værdimæssig betragtning (Becker 2005: 25). Ligeledes beskriver Becker en medicinsk inspireret forståelse. Her kan afvigelse beskrives som spørgsmålet om, hvorvidt man er syg modsat rask. Den medicinske tradition har imidlertid udvidet sit fokus fra fysiologiske sygdomme til blandt andet også at omhandle forskellige handicaps og mentale lidelser. At betragte disse som sygdomme er en fejlslutning, ifølge Becker, idet der ikke længere er fokus på fysiologiske defekter men adfærd, der vurderes som afvigende. Lægevidenskaben overtager så at sige commonsense-antagelser for, hvad der synes at være afvigende, og placerer oprindelsen til denne oplevede afvigelse hos personen (Becker 2005: 26). I forlængelse heraf beskriver Becker en medicinsk inspireret sociologisk model. Her identificeres afvigelser som en trussel mod samfundets stabilitet og betragtes derfor som dysfunktionelle afvigelser. Beckers pointe er, at det i praksis vil være vanskeligt at lokalisere, hvad der er funktionelt henholdsvis dysfunktionelt i et givet samfund eller gruppe, og det er derfor et politisk spørgsmål. Det betyder, at samfunds, organisationers eller grupper funktioner bestemmes ved politiske konflikter, der ikke kan afgøres faktuel, og på den måde understreger Becker, at personer der udpeges som outsiders, er et politisk spørgsmål (Becker 2005: 28). Som en fjerde afvigerforståelse beskriver Becker en relativistisk sociologisk model, der "identificerer afvigelse som manglende efterlevelse af gruppe-regler" (Becker 2005: 28). Her peger Becker på, at der kan opstå problemer med at afgøre, hvilke regler der gøres til målestok for hvilken adfærd, og dermed i sidste ende hvem der således bedømmes

som afvigere. Personer kan eksempelvis afvige fra regler, uden det får betydning for samfundets eller gruppens sanktionering. (Becker 2005: 19). En anden udfordring ved denne afvigelsesmodel kan være, at samfundet består af mange forskellige grupperinger, som kan have hver deres regelsæt. Becker tvivler på, at der i et samfund med mange grupperinger vil være specielt mange områder for konsensus angående afvigerspørgsmålet. En person kan overholde én gruppes regler, men derved samtidig komme til at bryde reglerne i en anden gruppe, hvilket må få betydning for, hvordan og hvornår vi kan forstå personen som værende afvigende og outsider eller ej (Becker 2005: 29).

Sammenfattende beskriver Becker, at ovenstående afvigermodeller vil være defineret som overtrædelse af en given regel og fokusere på, hvem der overtræder reglerne, samt begrunde overtrædelsen i forhold til personens livssituation eller personlighed. Disse antagelser peger fejlagtigt på, at afvigerne skulle udgøre en homogen kategori, bare fordi de har begået samme afvigende handling. Derved overses, at afvigelse skabes af samfundet og den bedømmelse, samfundet eller gruppen tillægger denne afvigelse, hvilket kan medføre stemping af personen som outsider. Becker beskriver det på følgende måde:

”...] at social grupper skaber afvigelse ved at opstille regler, som skaber afvigelse, når de bliver overtrådt, og ved at anvende disse regler på bestemte personer og stemple dem som outsiders. Ud fra denne synsvinkel er afvigelse ikke en egenskab ved den handling, personen begår, men snarere en konsekvens af andres anvendelse af regler og sanktioner i forhold til en ”regelbryder”. Afvigeren er en person, som denne etiket er blevet hæftet på med succes; afvigende adfærd er da adfærd, som mennesker betegner som afvigende.” (Becker 2005: 30).

Hvorvidt en handling er afvigende afhænger således af, hvordan andre reagere herpå og spørgsmålet om, hvilke regler for afvigelser der gælder hvor, er således ikke universelt givet men i stedet genstand for konflikt og en samfundsmæssig politisk proces. Disse processer bliver afgjort i forhold til, hvorledes forskellige grupperinger har magt til at gennemføre en given regel (Becker 2005: 38) og dermed kan udpege noget som afvigende. Becker peger på, at det er disse processer, der skaber outsideren (Becker 2005: 10-11) som en person, der er udenfor eller ekskluderet. Det at blive identificeret og stemplet som afviger kan endvidere få betydningsfulde konsekvenser for, hvordan outsideren deltager i sociale sammenhænge, samtidig med at det påvirker personens selvbillede. Det er således omgivelsernes kategorisering, stemping og sanktioner, der betyder, outsideren ekskluderes, og kan samtidig forklare outsiderens eventuelle søgen mod forskellige andre fællesskaber eller subkulturer (Hviid Jacobsen & Kristiansen 2018: 51). Eksklusion kan dermed forstås som en måde, hvorpå samfundet udpeger individer eller grupper som nogen, der afviger. På den måde kan de afvigende ’sættes i bås’ som en bestemt homogen gruppe, der opfylder bestemte karakteristika, der afviger negativt fra det normale. Eksklusion af disse borgere kan således tildele individet eller gruppen en etikette eller en afvigeridentitet, der kan få

betydning for deres sociale identitet. Disse identitetsdannelsesprocesser vil jeg beskrive yderligere nedenfor.

2.3.2. FORSKELLEN PÅ NORMALITET OG AFVIGELSE

I lighed med Becker beskriver Goffman, at samfundet opstiller kategorier, der inddeler mennesker, samt beslutter, hvilke egenskaber der opfattes som 'naturlige' for medlemmerne af disse forskellige kategorier. Goffman regnes for en af sociologiens grundlæggere i at beskrive de dynamikker, der foregår blandt andet i forhold til identitetsdannelsen af personer, der er blevet tildelt en status som afviger (Hviid & Kristiansen 2018: 54-55 og 88). Goffmans afvigersociologi er således optaget af hverdagslivets sociale konstruktion af afvigelse og normalitet (Goffman 2009: 17). Disse hverdagslivsforhold og sociale dynamikker vil blive beskrevet nedenfor som baggrund for at analysere betydningen af, hvordan stempling og eksklusionsprocesser kan opleves af borgere med udviklingshæmning.

Goffman peger på, at forskellige sociale spilleregler gør, at mennesker uden særlig opmærksomhed herpå identificerer andre i forhold til, hvilken kategori de tilhører og dermed, hvilke egenskaber personen synes at besidde. Denne kategorisering er med til at definere personens sociale identitet. I det konkrete møde med en anden person gøres det slet ikke klart, at disse umiddelbare indtryk er med til at skabe normative forventninger og krav til den anden, der endda kan opleves som, 'at vi er i vores gode ret til at stille disse krav'. Dermed bliver synet på den anden i første omgang til en tilsyneladende social identitet, som kan stå i modsætning til personens faktiske sociale identitet, der beskriver forholdet mellem den kategorisering, personen er tildelt, og de egenskaber, personen faktisk besidder. Forskellen mellem den tilsyneladende sociale identitet og faktiske sociale identitet kan være med til at omplacere personen til en anden social kategori og dermed også til bedømmelse af personens egenskaber. På den måde forholder vi os ikke til alle personens egenskaber, men kun til de egenskaber, der er uforenelig med de stereotype forestillinger om, hvordan en bestemt type bør være (Goffman 2009: 44).

Goffman pointerer, at ovenstående beskrevne interaktion selvfølgelig både kan fokusere på det, der opleves som positive eller negative egenskaber ved personen. I Stigma – Om afvigerens sociale identitet handler det imidlertid om, hvordan disse processer kan føre til stigmatisering og dermed til ændret identitetsdannelse ved den stigmatiserede (Goffman 2009: 20-12). Goffman nævner, at selv de såkaldte normale vil sandsynligvis have skjulte fejl, der en gang imellem træder i forgrunden, hvorved der kan opstå forskel på tilsyneladende sociale identitet og faktiske sociale identitet (Goffman 2009: 168). Det afgørende er således ikke kun ovenstående forskel, men også hvad der betragtes som henholdsvis uønsket afvigende adfærd kontra ikke negativ afvigende adfærd. Personer, der ikke afviger negativt i en given situation, kalder Goffman normale personer (Goffman 2009: 46). Pointen med Goffmans

ovenstående differentiering af tilsyneladende social identitet og faktisk social identitet, samt hvordan nogle afvigelser bedømmes som negative, tydeliggør, hvordan forskellen på normalitet og afvigelse er en social konstruktion (Goffman 2009: 11). Det er med andre ord ikke alle afvigelser, der synes væsentlige i forhold til bedømmelse af en anden person, ligesom bedømmelsen af en anden person sker på baggrund af, hvilke egenskaber der ses som henholdsvis positive eller negative i en given sammenhæng. Hvis afvigelsen ikke kun betragtes som positiv eller mindre ønskværdig men derimod, at personen vurderes som direkte ond, farlig eller svag, ændres opfattelsen af personen i negativ retning. Der påhæftes forskellige betegnelser, som skal beskrive personens specifikke egenskab, der således er med til at stigmatisere personen. Personen stemples eksempelvis som svag med forskellige brister eller som handicappet (Goffman 2009: 44). Således skabes en stigmatiseret, fordi der fokuseres på det oplevede negative via en kategorisering, der stempler personen. Personen vil givetvis være så meget andet end lige sin defekt, hvilket kan beskrives som forskellen på tilsyneladende og faktisk social identitet (Goffman 2009: 44).

2.3.3. STIGMATISERING OG IDENTITETSDANNELSE

Selve begrebet stigma er tidligere brugt i forbindelse med eksempelvis brændemærkning af folk, der oplevedes som usædvanlige eller som havende en dårlig moral. Derved kunne alle se, at det var en person, man skulle holde sig fra. I antikkens Grækenland blev eksempelvis slaver, kriminelle o.a. brændemærket. Goffman nævner, at stigma i dag ikke benyttes som en fysisk mærkning, men i stedet som betegnelsen for den vanære, personen tillægges (Goffman 2009: 43). Ifølge Goffman beskrives afvigelser ofte ud fra tre forskellige kategorier: 1) handicaps, 2) unormale adfærdsmæssige træk eller 3) særlige racemæssige egenskaber (Goffman 2009: 46). Disse tre typer af afvigelser kan tiltrække opmærksomhed, hvorved personens andre egenskaber ikke kommer i fokus. Personen afviger negativt, hvilket gør ham/hende uønsket, fordi personen antages at have umenneskelige egenskaber, hvorfor personen vendes ryggen (Goffman 2009: 46-47). På denne måde kan den kategoriserede blive stigmatiseret og ses som outsideren, der på baggrund af den oplevede negative afvigelse således bliver ekskluderet.

Goffman er imidlertid ikke kun interesseret i, hvorfor stigmatisering opstår, eller i at belyse, hvorledes stigmatiseringsprocessen kommer til udtryk. Goffman er endvidere interesseret i, hvordan mennesker håndterer stigmatiseringen, samt hvorledes dette påvirker den stigmatiseredes oplevelse af sig selv (Goffman 2009: 20). I den forbindelse beskriver Goffman forskellen på at være miskrediteret og potentielt miskrediteret. Hvis den stigmatiserede allerede er kendt, eller personens stigma umiddelbart er synligt, vil personen kunne beskrives som miskrediteret. Hvorimod hvis stigmatiseringen ikke er synlig eller ikke er kendt for omgivelserne, kan personen

ses som potentielt miskrediteret. Mange stigmatiserede vil sikkert have oplevet begge forhold (Goffman 2009: 46).

Goffman beskriver endvidere, hvordan de fleste stigmatiserede har den samme identitetsopfattelse som alle andre, hvilket betyder, at den stigmatiserede dybest set også føler, han/hun fortjener samme retfærdige behandling. Omgivelserne vil dog sjældent acceptere dette ønske, hvorved personen miskrediteres. Der er således risiko for, at personen vil overtage omgivelsernes norm, der betyder, at personen er ganske klar over, hvilke svagheder personen, af omgivelserne, opleves at besidde. Den stigmatiseredes opmærksomhed på, hvordan han/hun ikke ses at leve op til de almindelige krav fra omgivelserne, kan dermed resultere i en skamfølelse. Dette kan øge selvhad og mindreværdsfølelse specielt i omgangen med normale personer (Goffman 2009: 48-49). Den stigmatiserede kan i denne situation forsøge at undgå såkaldte normale personer, selvom det ikke nødvendigvis forhindrer personen i at blive mindet om skamfølelsen. Dette kan imidlertid få store konsekvenser, idet mennesker, der isolerer sig fra omverdenen, afskæres fordelene ved socialt samspil, og det kan medføre depression, ængstelighed, mistænksomhed og fjendtlighed.

Den stigmatiserede kan ligeledes opleve sig usikker i samspillet med andre, som viser sig ved en bekymring for, hvordan andre vil kategorisere og modtage personen. Der kan opstå bekymring for, hvordan andre i 'virkeligheden' opfatter personen, og derved kan der være risiko for, at personen føler sig på overarbejde for at yde sit bedste. Det kan være, den stigmatiserede oplever, at selv små fejl bliver fortolket som et udtryk for personens stigmata, også selvom det af omgivelserne rent faktisk ikke er tilfældet (Goffman 2009: 54-55). Som reaktion på ovenstående problematikker kan den stigmatiserede komme til på forhånd at indtage en defensiv eller krybende holdning eller omvendt forholde sig meget aggressiv og pralende. Ligeledes kan omgivelserne opleve, af den stigmatiserede tillægger omgivelserne utilsigtede holdninger til den stigmatiserede, som ikke er tilfældet. (Goffman 2009: 58-59). Dette kunne også beskrives som en fejlfortolkning eller over-sensitivitet i forhold til, hvordan andre oplever personen eller mødet. I forhold til omgivelsernes tilgang til den stigmatiserede kan der endvidere være det problem, at omgivelserne ikke ved, hvordan de skal håndtere oplevelsen af, at personen er afvigende. Dette kan betyde, den stigmatiserede bliver behandlet på den måde, omgivelserne forventer en given kategori skal behandles på, hvad enten det betyder, den stigmatiserede bliver behandlet anderledes end det, personen rent faktisk vil kunne håndtere. Eller den stigmatiserede bliver ignoreret – som ikke værende til stede. Disse ovennævnte forhold kan betyde uoverensstemmelse mellem den tidligere beskrevne tilsyneladende og faktiske identitet, der opleves for den stigmatiserede person som både at være afskåret fra samfundet og fra sig selv (Goffman 2009: 60).

Som ovenfor beskrevet opstår der nemt et meget kompliceret forhold i samspillet mellem den stigmatiserede og omgivelserne (Goffman 2009: 59). Stigmatiserede personer kan i den forbindelse opleve nogle af de samme karakteristika eller mønstre

i udviklingen af deres selvopfattelse. Goffman beskriver det som en socialiseringsproces, som personen gennemlever i forbindelse med at skulle håndtere de konkrete problemer, ovenstående samspil kan give. Goffman inddeler disse socialiseringsprocesser i fire forskellige mønstre, som kan tegne sig alt efter, hvordan personens livsbetingelser udvikler sig. Første socialiseringsmønster kan være den situation, hvor et menneske er født med et stigma og lærer at tilpasse sig den konkrete situation, samtidig med at personen lærer de generelle samfundsmæssige normer. Goffman benytter eksemplet på det forældreløse barn, som lærer, hvordan det er naturligt at have forældre, samtidig med at barnet skal lære at leve uden forældre. Andet mønster kan være den situation, hvor de lokale omgivelser i omsorg beskytter barnet mod omverdenen, således barnet først sent bliver bekendt med, at dét, som barnet oplever som normalt, af omgivelserne ses som unormalt og afvigende. Goffman beskriver eksempelvis børn med handicaps, som lever isoleret i familien og specialtilbud og på den måde er afsondret fra det almindelige skolemiljø. Der vil her være en risiko for, at barnets pludselige møde med at være afviger kan opleves brutalt. Tredje socialiseringsmønster kan opstå i forbindelse med personer, der senere i livet bliver stigmatiseret. Personen vil kunne have svært ved at opbygge en ny identitet, der passer til forhold mellem den tilsyneladende og faktiske identitet, hvorved personen som tidligere nævnt kan betragte sig selv med misbilligelse. Fjerde mønster kan ses som der, hvor den stigmatiserede skifter miljø senere i tilværelsen. Eksempelvis hvis personen altid har været uden for det normale miljø og dermed har lært et unormalt miljøes regler. Senere oplever personen muligvis et miljøskifte og dermed også at skulle lære andre regler som værende de 'rigtige' (Goffman 2009: 73-77). Det kunne eksempelvis være borgere, der har levet afsondret på institution og på et tidspunkt flytter ud. Personen kan i dette tilfælde opleve en ny stigma-identitet, som er anderledes end den tidligere sociale identitet, hvorved personen kan opleve øget usikkerhed (Goffman 2009: 77).

2.3.4. OPSUMMERING – AFVIGERSOCIOLOGI

I arbejdet for at identificere in-/eksklusionsforståelser har jeg i ovenstående afsnit rettet fokus på eksklusionen. Jeg har beskrevet mikro-sociologiske eksklusionsprocesser, der tager form på baggrund af samfundets kategorisering af det afvigende og ikke på baggrund af individets egenskaber. Det er således samfundet, der skaber individer og grupper som afvigende, hvilket kan resultere i, at individet begynder at opføre sig sådan som den afvigelse, andre har kategoriseret individet eller gruppen med (Becker 2005). Samfundet kan på den måde skabe, hvad det nævner, og således ekskludere forskellige individer og grupper. Kategoriseringen som afviger kan endvidere betyde en stempeling/stigmatisering af individet som værende unormal eller direkte umenneskelig, og dermed fokuseres der på individets afvigelse frem for andre forhold. Goffman (2009) beskriver i den forbindelse, at personer blandt andet med handicaps og afvigende adfærd ofte stigmatiseres, hvilket betyder, at det kan få indflydelse på, hvordan de opfatter sig selv og dermed deres identitetsdannelse.

Becker og Goffman peger således på, at sociale samspilsprocesser har afgørende betydning for, hvordan afvigelse samt outsiders skabes – og dermed også, hvordan samfundet ekskluderer individer eller grupper (Becker 2005, Goffman 2009).

På den måde kan de afvigerteoretiske perspektiver danne grundlag for en analyse af, hvordan eksklusionsprocesser fortælles frem af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger samt beskrives i policy-dokumenter. Dermed kan afvigerteoretiske perspektiver understrege, hvordan eksklusion kan forstås som sociale konstruktioner, der bliver til i et samspil mellem individet og samfundet. Endvidere kan sådanne eksklusionsprocesser få betydning for personens sociale identitet og kan dermed også få en række sociale konsekvenser. Det er således formålet med afhandlingen at undersøge, hvordan hverdags- og arbejdslivsfortællinger af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger beskriver eksklusionsprocesser. Endvidere vil jeg analysere, hvordan disse oplevelser kan få betydning for den sociale identitet for borgere med udviklingshæmning og dermed identificere nogle af de konsekvenser, eksklusionsprocesser kan få på voksenhandicapområdet.

2.4. HANDICAP OG UDVIKLINGSHÆMNING

Jeg vil i de følgende afsnit beskrive forskellige handicapforståelser og efterfølgende pege på, hvordan jeg i afhandlingen benytter begreberne handicap og udviklingshæmning. Begrebet handicap kan betyde meget forskelligt og må forstås som et historisk betinget begreb, der ændrer sig over tid (Kirkebæk 2013-a). Samme forståelse af begrebet handicap er også indskrevet i Handicapkonventionen, hvor det blandt andet nævnes, at handicapbegrebet ses som et begreb under udvikling og er et resultat af forholdet mellem personens funktionsnedsættelse samt holdnings- og omgivelsesmæssige barrierer (menneskeret.dk- a). Siden 1990'erne har et biopsykosocialt handicapbegreb vundet indpas, hvilket blandt andet kan ses eksemplificeret i WHO's ICF-klassifikationssystem (Den Internationale Klassifikation af Funktionsevne, Funktionsevnenedsættelse og Helbredstilstand), der benytter både individuelle og samfundsmæssige forhold til at vurdere den enkeltes handicap (Bonfils & Olsen 2013).

Jeg vil i nærværende afsnit redegøre for den sociale og den individuelle medicinske handicapmodel, der kan betragtes som udbredte forståelsesmodeller inden for handicapforskningen. Der findes dog mange andre forskellige perspektiver på handicapbegrebet, der kan ses som hybrider af disse to omtalte modeller (Kurth 2013). Jeg vil i den forbindelse beskrive den relationelle eller skandinaviske forståelse, der kan ses som en nuancering af en social og individuel model (Kirkebæk 2010: 17), og som har mange lighedspunkter med Handicapkonventionens handicapforståelse. Efterfølgende vil jeg beskrive, hvilke forskellige perspektiver min afhandling trækker på, og benytter her henholdsvis diskursteorien og den symbolske interaktionistiske afvigersociologi som referenceramme (se endvidere afsnit om teoretiske perspektiver

på in- og eksklusion). Nogle peger på, at det ikke er muligt at udvikle én model, der kan rumme handicapbegrebets kompleksitet, og at valg af handicapbegreb kan få afgørende betydning for hele forskningsprocessen og dermed også, hvilke forskningsresultater det er muligt at producere (Olsen & Bonfils 2013). Derfor finder jeg det afgørende at eksplicitere, hvordan jeg benytter handicapbegrebet i afhandlingen herunder også begrebet udviklingshæmning.

2.4.1. DEN INDIVIDUELLE MEDICINSKE HANDICAPMODEL

Som beskrevet i afhandlingens indledning ses handicapforskningen i Danmark overvejende at have haft et lægeligt fokus på individets funktionsnedsættelse modsat de sociale forhold, der udspiller sig mellem individet og samfundet (Bengtsson & Stigaard 2011: 21). Dette individuelle fokus har da også en meget lang tradition og kan ses som en handicapforståelse, der tidligere udelukkende orienterede sig mod de afvigende træk ved individet (Kirkebæk 2010: 17). I den individuelle model kan handicap forstås som egenskaber ved individet, der er knyttet til sygdom, skader eller legemlige fejl. Der ses ofte et fokus på medicin og rehabilitering som løsningen på at 'fikse fejlen', hvorfor denne model ofte beskrives som den medicinske model (Tøssebro 2010: 15). Sådant en forståelse benægter ikke, at sociale og kulturelle forhold kan have betydning for omfanget af et handicap, men lægger primært vægt på de konkrete individuelle funktionsnedsættelser.

Et eksempel på en tydelig individuel medicinsk handicapforståelse kan ses i WHO's tidligere klassifikation af funktionsnedsættelser og handicaps (ICIDH) (Kurth 2013). Her beskrives, hvordan funktionsnedsættelser kan forstås som et fysisk eller psykisk funktionstab eller en abnormitet hos individet. Samtidig bliver handicap beskrevet som en begrænsning eller et tab af evne, der forhindrer udførelsen af aktiviteter på en måde, der anses som normal for mennesker (who.int). Et andet aktuelt eksempel kan ses i Diagnosehåndbogen *WHO's ICD-10 Psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser. Klassifikation og Diagnostiske kriterier*, hvor udviklingshæmning eller mental retardering beskrives som: "En tilstand af forsinket eller mangelfuld udvikling af evner og funktionsniveau [...]" (Bertelsen 2006). Her bliver individets grad af udviklingshæmning kategoriseret i forhold til personens adfærd og behov for pleje på baggrund af et samlet intelligensniveau omfattende kognitive, sproglige, motoriske samt sociale evner og færdigheder. I de diagnostiske kriterier for udviklingshæmning kan der således ses et fokus på den enkeltes funktionsnedsættelse.

2.4.2. EN SOCIAL HANDICAPMODEL

Den sociale model blev udviklet i opposition til den individuelle medicinske model og opstod i 1970'erne i England med baggrund i handicapbevægelsen (UPIAS), der ville udfordre et ensidigt fokus på den enkeltes funktionsnedsættelse. Den sociale

model opdeler forholdet mellem personens individuelle funktionsnedsættelse på den ene side, og det handicap som opstår i sociale situationer på den anden side (Kurth 2013). Den sociale model understreger dermed et større fokus på de barrierer og vanskeligheder, borgere med handicaps møder i omgivelserne (Tøssebro 2010: 18). Forkæmpere for den sociale model, eksempelvis tidligere omtalte handicapbevægelse UPIAS, så det som sin opgave at skabe grundlag for politiske handlinger, der henledte opmærksomheden på samfundets barrierer og de vanskeligheder, det gav for borgere med funktionsnedsættelser. Den sociale model udsprang af datidens marxistiske tradition, der påpegede, at dominerende samfundsmæssige forhold skabte undertrykkelse, herunder også for borgere med funktionsnedsættelser (Tøssebro 2010: 18).

Oliver, en af de centrale personer i udviklingen af den sociale model, beskriver ideerne bag modellen således: at det ikke er funktionsnedsættelserne, der gør folk handicappede, men de barrierer, som borgere med funktionsnedsættelser møder i samfundet (Oliver 2013). Dermed peges der på, at fokus bør skifte fra konsekvent at beskrive handicap som et individuelt forhold til at have fokus på den diskrimination, der sker i samfundet af borgere med funktionsnedsættelser. Samtidig understreges det, at en medicinsk tilgang i dette arbejde er direkte upassende, fordi fokus fastholdes på normalisering og fejlagtigt placerer problemerne hos individet i stedet for i samfundet. Oliver afviser imidlertid ikke lægevidenskabens hjælp til borgere med funktionsnedsættelse med behandling af sygdomme, men understreger, at de samfundsmæssige barrierer skal løses på andre måder (Oliver 1990). Den sociale model blev i begyndelse regnet som et udtryk for en lidt sær ide, men har i dag både akademisk og politisk vundet fodfæste og indflydelse (Tøssebro 2010: 21). Den sociale model bidrager således til en diskussion om, hvordan samfundet skaber 'funktionshæmmende' omgivelser modsat den individuelle medicinske model, der peger på biologiske individuelle funktionsnedsættelser (Tøssebro 2010: 14).

2.4.3. EN RELATIONEL HANDICAPFORSTÅELSE

Ligesom den individuelle medicinske model er blevet kritiseret, opstår der en kritik af den sociale model som værende for kategorisk og for at fastholde et for ensidigt fokus på det sociale. Shakespeare peger således på, at den sociale model ikke kan ses at korrespondere med de hverdagsoplevelser, som personer med handicaps har. Disse oplevelser peger både på fysiske og psykiske udfordringer samt sociale barrierer med eksklusion til følge. Han argumenterer for, at man godt kan have fokus på handicaprettigheder uden at abonnere på den sociale model (Shakespeare 2004). Shakespeare foreslår i stedet en bio-psykosocial forståelse, som også fortællerne for WHO's ICF-model argumenterer for (Shakespeare 2004). Han nævner endvidere en nordisk relationel model, der også kan ses som et adækvat alternativ til den sociale model – en model, der mere fyldestgørende imødegår komplekse handicapmæssige forhold (Shakespeare 2005).

I den nordiske/skandinaviske relationelle forståelse peges der på et fokus på relationen mellem individet og omgivelserne (Tøssebro 2010: 24-26). Som ovenfor nævnt argumenteres der både for kroppens funktionsnedsættelse, der begrænser individet personligt og socialt, samtidig med at samfundets sociale barrierer skaber hæmmende og diskriminerende forhold. Dermed inddrages både personlige, materielle og kulturelle forhold, for derved at pege på handicap som mere end et individuelt problem (Kirkebæk 2010: 18). Det relationelle perspektiv kan imidlertid ikke kun ses i en skandinavisk sammenhæng, men præger også udviklingen af Handicapkonventionen, der også sætter fokus på handicap som noget, der opstår i samspillet mellem funktionsnedsættelser og sociale barrierer (Tøssebro 2010: 27). Handicapkonventionen kan således ses at beskrive handicapbegrebet som noget relationelt og miljøbestemt og peger dermed på handicapforståelsens dynamiske karakter (Kallehauge 2013).

WHO's ICF-klassifikationsmodel er en revideret udgave af den tidligere omtalte WHO ICIDH-model. ICF-modellen kan ses som et forsøg på at give plads til både den sociale og den medicinske model. Der benyttes således en forståelsesramme, hvor individets funktionsevne påvirkes både af biologiske, psykologiske og sociale faktorer, og dermed kan ICF-modellen ses som et eksempel på, hvordan WHO trækker på en miljørelateret handicapforståelse. Der er således fokus på, hvordan handicap ikke skal forstås statisk men ses på baggrund af situationelle og omgivelsesmæssige forhold. I klassifikationsarbejdet er der endvidere fokus på både kroppens funktion, de aktiviteter, der skal udføres, samt spørgsmålet om muligheden for at deltage. Ambitionen med WHO's ICF-model har været at udvikle en neutral objektiv klassifikation, der kan være et fælles sprog, og som dermed bidrager til en helhedsforståelse af funktionsevne, funktionsnedsættelser og sygdom. Der peges imidlertid på, at ICF-klassifikationen har været kritiseret for at være præget af en medicinsk tankegang og i overvejende grad har forholdt sig til sundhedsvidenskabelig viden og praksis (Bonfils & Olsen 2013).

2.4.4. HANDICAP SOM EN SOCIAL KONSTRUKTION

Som beskrevet i det foregående afsnit om afhandlingens teoretiske perspektiver benytter jeg blandt andet en diskursteoretisk tilgang. Dette betyder i modsætning til de ovenstående handicapmodeller, der trækker på et realistisk paradigme (Tøssebro 2010: 33), at jeg benytter en socialkonstruktivistisk forståelse. Som tidligere beskrevet i afsnit om afhandlingens teoretiske perspektiver betyder denne tilgang, at jeg har fokus på sociale forhold forstået som noget, der konstrueres socialt (Wenneberg 2010: 37). Dette har afgørende betydning for, hvilke spørgsmål jeg undersøger i min afhandling, men også for hvilke resultater min undersøgelse kan opnå, hvilket jeg vil reflektere over i afhandlingens perspektivering. Nedenfor vil jeg imidlertid redegøre for, hvordan jeg benytter begreberne handicap og udviklingshæmning og på den måde

indskrives mig i forskellige handicapforståelser. Jeg vil endvidere redegøre for, hvordan sådanne handicapforståelser får betydning for min undersøgelse.

I Laclau og Mouffes diskursteoretiske perspektiv kan subjektet ikke forstås som en objektiv størrelse, men må ses som en subjektposition inden for diskursen. Dette betyder, at subjektet bliver til på baggrund af, hvilken identitet subjektet tillægges og set i forhold til dens modsætning – det, der kan forstås som noget andet end subjektets identitet. Dermed kan subjektet forstås som en subjektposition, der også skabes i kraft af dets relationer til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Dette gør sig således også gældende for eksempelvis begreberne handicap og udviklingshæmning. Med andre ord, disse begreber kan ikke i sig selv afgøre, hvordan de skal forstås, men tildeles mening ud fra den diskurs, begreberne indskrives i. Eksempler på begreberne handicap og funktionsnedsættelse kan blandt andet ses ovenfor, hvor handicap således i den medicinske model forstås som en funktionsnedsættelse iboende individet, der afviger fra det normale, men som dog kan påvirkes af det omgivende samfund. Omvendt kan handicap i den sociale model ses skabt af samfundets barrierer. Som ovenfor nævnt ses handicap her som en konsekvens af samfundets påvirkning, som afkobles individets individuelle forhold herunder evt. funktionsnedsættelser. På den måde kan subjektpositionerne handicap og funktionsnedsættelse forstås meget forskellige, alt efter hvilken model de indskrives sig i, hvilket også kan begrunde, hvordan disse modeller har været i opposition til hinanden (Kurth 2013).

Den tidligere omtalte diagnose mental retardering, der anvendes som den lægelige term for udviklingshæmning (Kristensen 2016), kan betragtes som eksempel på, hvorledes samfundsmæssige faktorer har indflydelse på, hvordan begrebet udviklingshæmning konstrueres. Eksemplet er inspireret af Tøssebro (2010: 41), der nævner, hvordan diagnosen udviklingshæmning testes i forhold til personens IQ, men at den faktuelle IQ-grænse for, hvornår personen bliver vurderet som udviklingshæmmet, har flyttet sig gennem tiderne. Dette kan begrundes med, at grænsen mellem det at være udviklingshæmmet eller normal opgøres i forhold til, hvor stor en afvigelse fra IQ-gennemsnittet af hele befolkningen, der skal til, før man i diagnostisk forstand kan betragtes som udviklingshæmmet eller mentalt retarderet. En grænse, der således ikke beskrives på baggrund af individets funktionsnedsættelse, men i forhold til en beslutning om, hvor stor en del af befolkningen, der skal tildeles diagnosen. Grænsen herfor blev eksempelvis ændret af WHO i 1975, hvorved tre femtedele af de udviklingshæmmede ikke længere var at betragte som udviklingshæmmede i diagnostisk forstand (Tøssebro 2010: 41). Set i et diskursteoretisk perspektiv understreges det således, hvordan diagnostiske spørgsmål er politisk bestemt, selvom diagnosen kan opfattes som begrundet i objektive, naturgivne individuelle forhold. Imidlertid kan ovenstående eksempel beskrive, hvordan samfundet gør nogle mennesker handicappede og udviklingshæmmede, selvom det relaterer til et spørgsmål om grænsen for afvigelse på baggrund af et IQ-gennemsnit i hele befolkningen. Som nævnt må subjektet i et diskursteoretisk perspektiv forstås som en subjektposition, der tillægges betydning diskursivt.

Subjektpositionen *udviklingshæmning* tillægges dermed betydning i forhold til, hvordan det relateres til normen (IQ-gennemsnittet), hvilket kan få sociale konsekvenser i form af kategorisering og stempling. Som ovenfor eksemplificeret kan begrebet *udviklingshæmning* således ikke kun identificeres som et naturgivent, objektivt individuelt forhold, men skal i denne afhandling forstås på baggrund af, hvordan det socialt, samfundsmæssigt og historisk tillægges mening og betydning.

Der er i en diskursteoretisk forståelse ikke fokus på, hvordan objektive forhold er, men hvordan de tillægges mening eller konstrueres (Laclau 1990: 61). På samme vis vil afhandlingens brug af begreberne handicap og udviklingshæmning ikke beskrive essentielle forhold men bidrage til at beskrive, hvordan jeg tillægger disse begreber betydning. Sådan en betydningsfastsættelse må imidlertid forstås i forhold til de diskurser, som min afhandling indskrives i set i et historisk og samfundsmæssigt perspektiv. Som beskrevet i indledningen er mit fokus i afhandlingen ikke de individuelle objektive forhold, men i stedet samfundsmæssige spørgsmål angående in- og eksklusionsfortællinger og beskrivelser på handicapområdet. Mit forskningsspørgsmål er således rettet mod at undersøge sociale og relationelle forhold, hvorfor jeg indskrives i en handicapforståelse, der trækker på en social eller relationel model. Som eksempel herpå kan nævnes den sociale models forskelssættelse mellem individets funktionsnedsættelse og samfundets måde at gøre bestemte grupper af borgere handicappede på. Dermed kan der ses ligheder mellem den sociale model og en diskursteoretisk tilgang, der refererer til en marxistisk tradition, hvor hegemoniske forhold kan få sociale konsekvenser. Der er således fokus på, at sociale forhold gennem politiske kampe kan få reelle konsekvenser. Imidlertid afviser den diskursteoretiske tilgang, at objektive forhold såsom klasser eller økonomi er givet på forhånd (Laclau & Mouffe 2001: 85-88).

Min afhandlings diskursteoretiske tilgang afviger på den måde fra den sociale model. Ovenstående subjektposition *klasser* kan ligesom handicap og udviklingshæmning ikke forstås at være givet på forhånd, men kan ligeledes tillægges forskellige betydninger i forskellige diskurser. For igen at referere til den sociale og individuelle medicinske model tillægges *klasser* helt forskellig betydning. I den sociale model er klassebegrebet afgørende, hvorimod det må forstås som irrelevant i en individuel medicinsk model, da handicap traditionelt har været tillagt betydning som et biologisk og fysiologisk forhold uafhængig af en klassekamp. I modsætning hertil vil jeg i afhandlingen ikke forstå handicap og individuelle forhold som fysiologiske og biologiske uafhængige af samfundsmæssige magtforhold.

Afhandlingens sociologiske og diskursteoretiske tilgange indskrives handicap som et socialt og samfundsmæssigt spørgsmål, der på alle niveauer kan betyde konflikter og kampe. Magtforhold, der dog ikke kun kan forstås som klassekamp, som i den traditionelle sociale model, men hvordan kan udspille sig forskellige kampe i forskellige diskursive praksisser, hvilket gør handicapbegrebet mere flydende, og derfor må forstås i relation til den sammenhæng, det indskrives i. Dette

vanskeliggør selvfølgelig en undersøgelse, der har som ambition at analysere in- og eksklusionsprocesser på voksenhandicapområdet, fordi sociale processer må forstås i forhold til den kontekst, de udspiller sig i, hvilket kan være vanskeligt at identificere. Den relationelle model har fokus på både personlige, materielle samt kulturelle forhold (Kirkebæk 2010: 18) og understreger dermed et relationelt perspektiv i større omfang end den sociale model. På samme vis er det, som nævnt, denne afhandlings fokus at undersøge de relationelle forhold, der fortælles frem af mine informanter på voksenhandicapområdet. I den forbindelse trækker jeg blandt andet på en symbolsk-interaktionistisk afvigersociologi, der som omtalt primært undersøger et mikro- og mesoniveau eksempelvis hverdagslivsoplevelser (Goffman 2009: 17). På samme måde vil min afhandling inddrage hverdagslivsfortællinger beskrevet af mine informanter. Her er således fokus på de relationelle forhold, sådan som de bliver fortalt frem på voksenhandicapområdet, og dermed er det ambitionen at inddrage personlige, materielle og kulturelle forhold, ligesom inden for den relationelle model. Forhold der ikke afvises af diskursanalysen som værende væsentlige, men må forstås diskursivt i forhold til, hvordan disse begreber tillægges mening og betydning (Laclau & Mouffe 2002: 41).

Som nævnt i indledningen beskriver jeg en norsk undersøgelse, der blandt andet interviewer borgere med udviklingshæmning (Kittelsaa 2014). Denne undersøgelse peger blandt andet på, hvordan informanterne godt ved, at de af andre opleves som borgere med udviklingshæmning, men disse informanter forsøger samtidig at beskrive sig selv som tilhørende andre grupper med andre identitetsforestillinger i et forsøg på at modsætte sig en kategorisering og stempeling. Dermed understreges det, hvordan relationelle og sociale forhold spiller ind på identitetsdannelsen for borgere med udviklingshæmning, der bliver til i et komplekst spil mellem individet og omgivelserne. Disse relationelle forhold betyder således ikke kun, at borgere med udviklingshæmning stemples og dermed ser sig selv på nye måder, men at det samtidig får betydning for samspillet med omverdenen. I lighed hermed er det min ambition i afhandlingen at undersøge sådanne komplekse forhold, der kan beskrive, hvordan borgere med udviklingshæmning stemples som afvigere og dermed kan være i risiko for at blive ekskluderet. Således kan min afhandlings perspektiver på identitetsdannelse jf. afvigersociologien understrege, hvordan jeg også trækker på en relationel handicapforståelse. Dermed er det ambitionen, at begreberne *handicap/borgere med handicaps*, *udviklingshæmning/borgere med udviklingshæmning* ikke refererer til et forhold i individet: at personen ér funktionshæmmet, eller til individer som nogle, der har funktionsnedsættelser. I stedet benyttes disse begreber til at beskrive hvordan personer kan være i funktionshæmmende omgivelser (Tøssebro 2010: 15-16).

Når informanterne i min undersøgelse defineres som personer med udviklingshæmning, beror det på, at denne gruppe informanter alle bor i botilbud, hvor målgruppen beskrives som voksne borgere med udviklingshæmning. Det er således den kommunale visitation af informanterne til botilbuddet, der afgør, at de er

omfattet af målgruppen. Det har ikke været muligt i denne undersøgelse at få indsigt i journalerne for informanterne med udviklingshæmning, hvorfor jeg ikke ved, om der er stillet en diagnose og i givet fald hvilke, samt hvor mange diagnoser den enkelte har. Der er således i tråd med afhandlingens diskursteoretiske tilgang ikke fokus på, hvordan borgerne faktisk er, men hvordan deres subjektposition artikuleres gennem botilbuddets målgruppebeskrivelse og den kommunale visitation. I forbindelse med min kontakt til socialpædagogerne på botilbuddene er jeg endvidere blevet gjort opmærksom på, at nogle af beboerne derudover har andre diagnoser, eksempelvis ADHD og autismespektrumforstyrrelser. Ligeledes er der borgere med udviklingshæmning, der selv peger på, at de har funktionsnedsættelser såsom udviklingshæmning, autisme o.a. Det, der dermed kendetegner informanterne med udviklingshæmning i denne undersøgelse, er, at de bor på botilbud, hvor målgruppen er voksne borgere med udviklingshæmning, og således kan forstås som borgere, der bliver betegnet som borgere med udviklingshæmning.

2.4.5. HANDICAP OG UDVIKLINGSHÆMNING – EN OPSUMMERING

Som redegjort ovenfor kan handicapbegrebet forstås på flere forskellige måder og ses at ændre sig over tid. Tidligere tiders individualistiske forståelser beskrev handicaps som en afvigelse, hvor diskussionen omhandlede, hvorvidt afvigelsen, og dermed også personens handicap, skyldtes biologiske eller miljømæssige forhold. I hvilket omfang mennesket var påvirket af ydre omgivelser, modsat hvilken rolle menneskets iboende defekt udgjorde (Kirkebæk 2010: 13-17). De seneste 40-50 års diskussion mellem den individuelle og sociale model er ikke identisk med tidligere tiders diskussion, men kan alligevel ses at diskutere individuelle forhold kontra omgivelsernes betydning – dog på nye måder. Som beskrevet ovenfor ses her et modsætningsforhold mellem, hvorvidt handicap er relateret til en funktionsnedsættelse og dermed er en afvigelse fra det normale, eller hvorvidt handicaps opstår af samfundsmæssige barrierer, der dermed gør nogle personer handicappede. Endvidere kan der spores forskellige mellemformer eller hybrider (Kurth 2013), eksempelvis den relationelle model som påpeger, at mennesker kan have en funktionsnedsættelse, men hvorvidt det får betydning for personen, afgøres i samspillet med det omgivende samfund. Eksempelvis om personen ikke kan kompenseres for sine lidelser eller ikke kan være aktiv og deltagende i forskellige funktioner og sociale sammenhænge og dermed begrænses individuelt og socialt (Kirkebæk 2010: 18).

Der er gjort flere forsøg på at beskrive en universel handicapforståelse, men flere peger på, at det ikke er muligt at opstille én begrebsramme for handicap (Bonfils & Olsen 2013, Richter Bjelke 2013). Intet vidensregime er i stand til at skabe entydighed omkring sådan en universel forståelse. Der eksisterer i stedet en række parallelle diskurser, hvorfor handicapområdet kan beskrives som et krydsfelt, hvor enkelte koncepter nok kan vinde indpas, men ikke udgøre en universel forståelse (Richter

Bjelke 2013). Således kan der peges på, at i stedet for at afgøre, om den sociale, den individuelle/medicinske eller den relationelle model er rigtig eller forkert, kan forskellige perspektiver bidrage med forståelse af forskellige forhold, som kan beskrive forskellige politiske konsekvenser (Tøssebro 2010: 33). På samme måde er det ikke min hensigt at udpege rigtige eller forkerte perspektiver på begrebet handicap men i stedet eksplicitere, som redegjort for i afsnittene ovenfor, hvilke perspektiver jeg i afhandlingen trækker på i forhold til at undersøge inklusions- og eksklusionsoplevelser og beskrivelser på voksenhandicapområdet.

2.5. FORSKELLIGE PERSPEKTIVER PÅ SOCIALPÆDAGOGIK

Jeg vil i det følgende afsnit redegøre for forskellige perspektiver på socialpædagogik, og for hvordan jeg benytter disse perspektiver i min afhandling blandt andet i forhold til at analysere fortællinger fra socialpædagoger. Socialpædagogikken beskrives ofte som værende under indflydelse af andre professioner, politiske interesser samt lovgivningsmæssige forhold (Madsen 2005: 20) og kan derfor ikke forstås som en velafgrænset disciplin men fremstår i stedet mere tvetydig (Jensen 2019). Imidlertid kan socialpædagogikken i Danmark ses som et erhverv, der varetager velfærdsstatsopgaver i forhold til blandt andet borgere med udviklingshæmning samt socialt udsatte børn og unge (Rothuizen & Harbo 2017). Socialpædagogikken kan endvidere forstås som et særskilt perspektiv på socialt arbejde. Dette perspektiv kan beskrives som et arbejde med at modvirke eksklusion og understøtte deltagelse og inklusion (Hämäläinen 2003).

Socialpædagogikken bliver ofte beskrevet ud fra to forskellige forståelser, enten – som ovenfor nævnt – som en pædagogik, der retter sig mod socialt udsatte. Eller som en pædagogisk tænkning, der sætter fokus på forholdet mellem individet og fællesskabet/samfundet i bredere forstand (Jensen 2019, Rothuizen 2013). Socialpædagogik forstået enten som pædagogik, der retter sig mod socialt udsatte, eller som en pædagogisk tænkning, der ser alt pædagogik som værende et socialt forhold, kan relateres til nogle af de tidligste forståelser af socialpædagogik. Eksempelvis hos Karl Mager, der som den første anvendte begrebet i 1844, og som understregede pædagogikkens sociale dimension og fællesskabets betydning for opdragelsen (Madsen 2005: 47). Der var således fokus på det brede socialpædagogiske aspekt i alle pædagogiske forhold ud fra den antagelse, at mennesket grundlæggende er et socialt væsen, hvorfor pædagogikken også må være et socialt anliggende. Den anden, smalle forståelse af begrebet blev anvendt af Diesterweg i 1855, der forstod socialpædagogikken som en 'krisepædagogik', der skulle afbøde de sociale konflikter, som det industrielle samfund skabte (Madsen 2005: 47). Dermed grundlægges en socialpædagogisk tradition, der sætter fokus på en indsats over for de truede og udsatte borgere (Rothuizen 2013).

Imidlertid inddrager Grue-Sørensen yderligere en forståelse til begrebet og nævner, hvordan socialpædagogik kan forstås: enten som en pædagogisk retning, som en pædagogisk indstilling eller som et pædagogiske område. Den pædagogiske retning kan forstås refererer til den brede forståelse af socialpædagogik, der således omhandler al pædagogik, fordi der logisk set altid i pædagogik må være et forhold mellem eksempelvis opdrageren og eleven. Pædagogik forstås således altid også at udgøre en social dimension. Pædagogik som indstilling henviser til, at socialpædagogik imidlertid ikke kun er et deskriptivt spørgsmål men samtidig omhandler, hvordan individet gøres socialt. Med andre ord kan der her peges på spørgsmålet om, hvordan socialpædagogikken tilrettelægges eller programsættes. I den forbindelse beskrives tre forskellige fortolkninger af ordet social – nemlig hvorvidt det sociale omhandler dét at gøre noget lig hinanden (normalisering), eller dét at skabe en samhørighedsfølelse (solidaritet) eller for det tredje: hvorvidt det sociale refererer til et samarbejde mellem en række forskellige individer. Grue-Sørensen beskriver endvidere, hvordan socialpædagogik også kan referere til bestemte områder, hvori socialpædagogisk arbejde udspiller sig. Socialpædagogik kan således bestemmes som de områder, hvor der arbejdes med sociale problemer (eksempelvis under institutionelle forhold) og understreger derved, hvordan socialpædagogik kan forstås som noget, der foregår i grænselandet mellem pædagogik og socialt arbejde (Grue-Sørensen 1974: 360-362).

2.5.1. SOCIALPÆDAGOGIK I DANMARK

I en dansk sammenhæng er socialpædagogik i overvejende grad benyttet som en betegnelse for pædagogik, der foregår på særlige områder (Rothuizen 2013). Samme pointe peger Madsen (2005: 21) på, der har udarbejdet et 'danmarkskort' over de områder, som kan forstås som socialpædagogiske arbejdsområder. Der nævnes i den forbindelse fire forskellige socialpædagogiske kerneområder: handicapområdet, anbringelsesområdet for børn og unge, udsatte voksenområdet samt området for forebyggende og opsøgende arbejde. Pædagogisk uddannede medarbejdere på ovenstående områder i kommuner og regioner vil som oftest være ansat som socialpædagoger, selvom der ikke længere eksisterer en egentlig socialpædagogisk uddannelse.³ Socialpædagog er ikke en beskyttet titel, på samme måde som en række andre velfærdsprofessioner er det, men titlen socialpædagog knytter sig ofte til et erhverv og en ansættelse på ovenstående områder (Erlandsen & Langager 2013). At socialpædagogisk arbejde omhandler en række forskellige områder og samtidig kan forstås som en erhvervsbetegnelse, selvom det ikke er en særskilt uddannelse eller forskningsdisciplin, er et særligt dansk kendetegn (Bryderup 2005: 17-18).

---

³ En selvstændig socialpædagoguddannelse erstattes i 1992 med en fælles pædagogisk grunduddannelse og har siden 2007 haft en række særlige specialiseringer (Erlandsen 2013). Disse har været organiseret på forskellig vis, men senest som en specialisering i social- og specialpædagogik (Retsinformation.dk-c).

Der kan således ses konsensus om, at socialpædagogikken i Danmark i dag kan forstås som et erhverv, der arbejder med sociale spørgsmål i forhold til en række bestemte områder herunder borgere med udviklingshæmning samt socialt udsatte børn og unge (Rothuizen & Harbo 2017), også selvom socialpædagogen ifølge Erlandsen og Langager (2013) ikke kan betragtes som en profession i klassisk forstand. Derfor kan det også være vanskeligt at afgrænse socialpædagogikken fra de andre velfærdsprofessioner. Eksempelvis nævner Kornbeck, hvordan socialpædagogik kan forstås som en profession, der arbejder med sociale problemer ligesom socialrådgiverne, hvorfor det kan være vanskeligt at afgrænse den socialpædagogiske profession. Sådan en afgrænsning vil i høj grad afhænge af, hvorvidt det er muligt at fastholde en selvstændig identitet, samt hvordan forholdet mellem de sociale og pædagogiske aspekter vægtes (Kornbeck 2007). Dermed understreges det, hvordan socialpædagogikken ikke kan forstås som en entydig og uforanderlig størrelse, og at en afgrænsning til andre velfærdsprofessioner kan være nødvendig for at fastholde en socialpædagogisk identitet. Som Laclau og Mouffe nævner, konstitueres en social identitet i kraft af dens modsætning, men samtidig kan diskursen aldrig lukkes helt, hvorved den sociale identitet ikke er beskyttet mod påvirkning udefra (Laclau & Mouffe 2002: 60-74). Socialpædagogikkens identitet kan forstås på samme måde – at være defineret i forhold til andre velfærdsprofessioner.

2.5.2. DET SOCIALPÆDAGOGISKE PERSPEKTIV I AFHANDLINGEN

Som ovenfor nævnt kan socialpædagogikken forstås som noget, der bliver til diskursivt, og som fikseres på bestemte måder set i forhold til sociale, samfundsmæssige og historiske forhold, afgrænset fra andre velfærdsprofessioner såsom socialrådgivere og pædagoger, der arbejder med løsning af sociale problemer. I lighed med en diskursteoretisk tilgang kan socialpædagogik ikke afgøres med henvisning til objektive forhold, men må i stedet ses som en diskursiv praksis, der afgøres politisk (Laclau 1990: 33). Det er således ikke mit fokus i denne afhandling at bestemme, hvad socialpædagogisk inklusionsarbejde virkelig ér, men at identificere informanternes fortællinger om, hvordan de oplever og forstår socialpædagogisk inklusionsarbejde. Dermed vil jeg blandt andet undersøge, hvordan fortællingerne i denne afhandling fortæller socialpædagogisk arbejde frem i forhold til in- og eksklusionsprocesser på voksenhandicapområdet, der både vil kunne trække på en bred og en smal forståelse af socialpædagogik. Imidlertid er min afhandling allerede afgrænset til at omhandle et særlig område – voksenhandicapområdet – og undersøger blandt andet fortællinger fra informanter, der bor eller arbejder i bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning jf. ovenstående beskrevne fire socialpædagogiske kerneområder i Danmark (Madsen 2005: 21). Derfor indskriver min afhandling sig også i en smal forståelse af socialpædagogik, der er rettet mod et særligt område med servicelovs-bestemte opgaver. Disse opgaver kan forstås som sociale opgaver, der har til hensigt at løse sociale problemer, sådan som de eksempelvis er beskrevet i forskellige sociale og handicappolitiske dokumenter.

Afhandlingens 'smalle' tilgang til socialpædagogik kan ligeledes ses i forhold til mine referencer til afvigelsesociologien, der har fokus på, hvordan eksempelvis nogle borgere med handicaps kan være i risiko for stigmatisering og dermed eksklusion. Dermed understreges det, at jeg på forhånd vil have fokus på, hvordan samfundet skaber kategorisering og stempeling af borgere med udviklingshæmning, også selvom jeg forsøger at være åben for, at informanternes fortællinger kan beskrive inklusionsprocesser såvel som eksklusionsprocesser. I min afhandling bidrager det socialpædagogiske perspektiv således til en afgrænsning af forskningsfeltet, hvilket også betyder, min undersøgelse beskriver forhold, der må forstås i en bestemt socialpædagogisk kontekst.

I min analyse af socialpædagogernes fortællinger er jeg inspireret af Bryderups model til en analyse og dermed identificering af den socialpædagogisk indsats. Ifølge Bryderup kan socialpædagogikken identificeres med udgangspunkt i, hvordan målgruppen, arbejdsmetoderne samt formålsbestemmelserne beskrives i en given historisk kontekst. Socialpædagogik kan således forstås som det, der forbinder disse tre elementer (Bryderup 2005: 18-20). Jeg vil på den måde analysere fortællinger fra socialpædagogerne og identificere, hvordan socialpædagogerne beskriver målgruppen, målet med den socialpædagogiske indsats, samt hvorledes socialpædagogerne fortæller om deres arbejdsmetoder. Dermed er det ambitionen at identificere, hvordan socialpædagogerne oplever og forstår deres arbejde og dermed deres rolle i forhold til in- og eksklusion på voksenhandicapområdet.

2.5.3. SOCIALPÆDAGOGIK – EN OPSUMMERING

Det socialpædagogiske felt skal i denne afhandling primært forstås som de fire ovenfor nævnte kerneområder herunder handicapområdet. Samtidig må socialpædagogikken forstås som socialt arbejde, der samtidig trækker på didaktiske og metodemæssige overvejelser i udførslen af de pædagogiske indsatser. Denne afgrænsning er inspireret af Bryderup, der ligeledes peger på, at dette kan identificeres som en afgrænsning til det sociale arbejde (Bryderup 2019). I denne afhandling kan socialpædagogen således forstås som de medarbejdere, der er ansat til ovenstående socialpædagogiske indsatser. Endvidere kan socialpædagogen forstås som en subjektposition, der tillægges en position som socialarbejder i forhold til bestemte målgrupper, og hvor tilgangen og indsatsen trækker på pædagogiske virkemidler.

2.6. DOKUMENTUNDERSØGELSE

Jeg vil i følgende afsnit redegøre for, hvordan min dokumentundersøgelse er tilrettelagt i forhold til at analysere, hvordan politiske og forvaltningsmæssige inklusionsdagsordener beskrives på handicapområdet. Jeg har derfor valgt at inddrage politiske og forvaltningsmæssige dokumenter som empirisk materiale i min

afhandling. I de følgende afsnit vil jeg henholdsvis redegøre for udvælgelsen af disse dokumenter og for min dokumentanalysestrategi. Jeg vil i afhandlingens dokumentanalyse undersøge, hvordan dokumenterne tillægger mening og betydning til de samfundsmæssige inklusionsbestræbelser. Ligeledes vil jeg identificere, hvilke mulige konsekvenser disse inklusionsbestræbelser kan få for borgere med udviklingshæmning og socialpædagogers arbejde. Endvidere vil jeg nedenfor beskrive, hvordan min analysestrategi fokuserer både på identificering af de overordnede samfundsmæssige inklusionsbestræbelser, samtidig med at jeg har som ambition at dekonstruere dem, idet disse bestræbelser ikke er udtryk for 'naturlove', men i stedet er politisk bestemt. Så selvom inklusionsbestræbelserne kan fremstå som selvfølgelige, vil de være udtryk for sociale konstruktioner, der altid kunne være betydningsfastsat på andre måder.

Udvælgelsen af sådanne mere overordnede perspektiver sker på baggrund af ideen om, at overordnede samfundsmæssige forhold, velfærdsinstitutionelle forhold samt individuelle forhold er forbundne og dermed kan have betydning for in- og eksklusionsprocesser (Hansen & Petersen 2019). Diskurser på makro- og mesoniveau kan således få betydning for diskurser på mikroniveau (Rüsselbæk Hansen 2012). Diskursteorien beskriver således ikke mentale forhold, fordi diskurser også får praktisk og materiel betydning for, hvordan sociale relationer organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96). En undersøgelse af in- og eksklusionsprocesser på individuelt niveau kan derfor også være påvirket af de forhold, som gør sig gældende på et mere overordnet niveau. Med andre ord kan inklusionsbestræbelserne på et samfundsmæssigt niveau sætte sig igennem på bestemte måder, der kan få betydning for, hvordan borgere med udviklingshæmning oplever og forstår in- og eksklusionsprocesser, samtidig med at det også kan få konsekvenser for hverdags- og arbejdslivet. Jeg er således interesseret i at undersøge, hvordan sådanne processer på makro-niveau kan få betydning på mikroniveau.

2.6.1. UDVÆLGELSE AF POLICY-DOKUMENTER

Afhandlingens dokumentanalyse sker med afsæt i fire dokumenter, der beskriver inklusionsbestræbelserne på handicapområdet og/eller på det sociale område i Danmark. Dokumenterne repræsenterer både et nationalt, et regionalt og et kommunalt niveau, der beskriver inklusionspolitik og forvaltning heraf. På den måde har udvælgelsen til formål at fokusere på dokumenter, der beskriver en overordnet politik på området men samtidig også, hvordan sådan en politik forvaltes på regionalt og kommunalt niveau. Begrundelsen for valg af dokumenter fra det sociale område samt handicapområdet skal ses i lyset af min undersøgelse, som har fokus på voksne borgere med udviklingshæmning, der modtager støtte efter servicelovens paragraffer. Policy-dokumenterne kan således ses som dokumenter, der har haft relevans for de interviewede informanter i den periode, hvor jeg har udarbejdet mine interviews. Enten fordi informanterne arbejder som socialpædagoger efter servicelovens

bestemmelser og samtidig er omfattet af regeringens handicappolitik. Eller fordi dokumenterne omhandler forhold, der har betydning for borgere med udviklingshæmning jf. selvsamme servicelov eller handicappolitik.

Danmarks handicappolitik hviler på sektoransvarsprincippet, hvilket betyder, at hver sektor, ministerier såvel som kommunale forvaltninger, er ansvarlige for handicappolitikken på hver deres ressortområde (Social- og indenrigsministeriet.dk-a). Derfor har jeg valgt at inddrage et dokument, der indeholder en samlet aktuel redegørelse af dansk handicappolitik. Endvidere inddrages dansk socialpolitik, der beskrives som rammesætningen for kommunernes sociale arbejde (Social- og indenrigsministeriet.dk-b). Jeg har ligeledes valgt at inddrage eksempler på dokumenter, der beskriver både handicap- og socialpolitiske kommunale forhold. I valget af kommunale dokumenter har jeg endvidere afgrænset udvælgelsen til at omhandle Nord- og Midtjylland, da mine interviews med borgere med udviklingshæmning samt socialpædagoger er foregået i denne del af landet. Det har dog ikke været muligt at inddrage de specifikke kommuner, hvor mine informanter bor eller arbejder, da jeg ellers ikke kunne sikre informanternes anonymitet. I forhold til de kommunale policy-dokumenter vil der derfor ikke nødvendigvis være informanter, som er direkte omfattet af disse politikker. Forholdet vedrørende anonymitet er også begrundelsen for, at der ikke indgår dokumenter fra de bo-miljøer, hvor mine narrative interviews er foregået. I stedet vil de udvalgte policy-dokumenter tjene som eksempler på, hvordan inklusionsbestræbelserne lokalt bliver skrevet frem. Kommunernes måde at forholde sig til inklusion på kan have afgørende betydning, idet de, jf. sektoransvarsprincippet, vil have det daglige ansvar for tildeling og udførelse af servicelovsydelser samt gældende handicappolitik og dermed også ansvar for, hvordan en inklusionspolitik forvaltes. Nedenfor beskrives de fire udvalgte dokumenter:

1. *Handicappolitisk redegørelse 2018* (Social- og indenrigsministeriet.dk-c), beskriver den tidligere regerings handicappolitik samt de iværksatte tiltag på alle ministeriernes ressortområder. Dokumentet redegør endvidere for den tidligere regerings arbejde med implementering af Handicapkonventionens bestemmelser og nævner, at regeringen hvert andet år forventer at udarbejde en opdateret handicappolitisk redegørelse (Social- og indenrigsministeriet.dk-f). Dokumentet er valgt, fordi det beskriver den seneste redegørelse for dansk handicappolitik herunder formålet om inklusion, og samtidig redegøres der for de seneste tiltag på handicapområdet. Tiltag, som dermed har været relevant for informanterne i denne afhandling, fordi de enten har været omfattet af de handicappolitiske tiltag eller har skullet arbejde efter disse tiltag.

2. *Børne- og Socialministeriets 10 mål for social mobilitet – fordi alle kan*, der beskriver det overordnede mål for socialpolitikken i Danmark. Her peges på, at dansk socialpolitik har haft til formål, at færre skal være udsatte, og flere skal være en del af

arbejdsfællesskabet (Social- og Indenrigsministeriet.dk –g). Den overordnede socialpolitik i Danmark, der er beskrevet i dokumentet, omfatter blandt andet borgere med handicaps, der modtager servicelovsydelser. Dokumentet er valgt, fordi det beskriver de seneste politiske målsætninger på servicelovsområdet og blandt andet indbefatter et formål om inklusion. De socialpolitiske tiltag omfattede alle borgere på servicelovsydelser i Danmark og har dermed også været relevant for informanterne i denne afhandling i undersøgelsesperioden.

3. Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet (Rammeaftale.viborg.dk). Dette dokument nævner blandt andet inklusion som et fælles indsatsområde for de nitten kommuner i Region Midtjylland. Udvælgelsen af dokumentet fra den fælleskommunale rammeaftale (2017 og 2018) kan begrundes i deres eksplicitte brug af begrebet inklusion samt målsætningen om at styrke aktiv deltagelse i forskellige fællesskaber i forhold til voksenhandicapområdet (Rammeaftale.viborg.dk). Dokumentet kan ses som en forpligtende aftale for alle kommuner i Region Midtjylland og er specifikt rettet mod voksne med handicaps, der modtager servicelovsydelser. Dokumentet er valgt, fordi det beskriver en forvaltning af dansk social- og handicappolitik, som blandt andet peger på inklusion som formål. Nogle af afhandlingens informanter har været omfattet af denne rammeaftale i dele af undersøgelsesperioden.

4. Aalborg Kommunes aktuelle Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring, der er udarbejdet i 2008, og som specifikt nævner inklusion som grundlag for den kommunale indsats, der ydes over for borgere med handicaps (Aalborg.dk). Dokumentet kan således ses som et eksempel på, hvordan en handicappolitik tillægger mening og betydning til inklusionsbestrebelse på kommunalt niveau. Handicappolitikken vil ikke kun omhandle servicelovsydelser, men alle forvaltninger i Aalborg Kommune. Dokumentet er valgt, fordi det beskriver en aktuell forvaltning af dansk social- og handicappolitik herunder bestrebelse for øget inklusion. Jeg har fravalgt dokumenter fra de kommuner, som informanterne i denne afhandling enten bor eller arbejder i, for på den måde at sikre informanterne anonymitet. Informanterne er således ikke direkte omfattet af Aalborg Kommunes handicappolitik.

Opsummerende kan ovenstående fire dokumenter forstås at repræsentere officielle politiske og forvaltningsmæssige beskrivelser på forskellige niveauer i samfundet. Sådanne dokumenttyper kan bidrage til at beskrive politiske og organisatoriske mål og værdier, samt hvordan konkrete politikker udformes, og de kan dermed være genstand for undersøgelser af politik og forvaltning heraf (Holm Ingemann et al. 2018: 75-76). Dokumenterne er således udvalgt, fordi de kan beskrive, hvordan inklusionsbestrebelse skrives frem på social- og handicapområdet på tværs af forskellige sektorer og organisatoriske forhold. Dokumenterne kan på den måde danne grundlag for en analyse, der undersøger, hvordan inklusionsbestrebelse på forskellige politiske og forvaltningsmæssige niveauer tillægges mening og betydning.

Nogle af de ovenstående dokumenter refererer direkte til nogle af de andre udvalgte dokumenter, men andre gange kan sådanne referencer være af mere indirekte karakter. Fælles for de udvalgte dokumenter er, at de enten refererer til hinanden eller til andre fælles dokumenter eksempelvis servicelovens bestemmelser og Handicapkonventionen. Et eksempel på den indbyrdes relation kan ses i dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (Social- og Indenrigsministeriet.dk –g), der angiver retningen for den tidligere regerings socialpolitik, og som de kommunale forvaltninger på den måde jf. sektoransvarlighedsprincippet har været forpligtet på at forvalte. I dokumentet *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk) refereres der således direkte til regeringens socialpolitik, ligesom der i regeringens socialpolitik henvises til kommunernes ansvar for at gennemføre politikken. Dermed kan en regional forvaltning ses begrundet i regeringens socialpolitik og derved være et udtryk for, at dokumenterne står i relation til hinanden eller kommunikerer med hinanden. På den måde kan dokumenterne samtidig ses at have et handlingspotentiale (Mik-Meyer 2005), og derfor kan de forskellige dokumenter og relationerne dem imellem bidrage til en diskursanalyse, der ikke kun analyserer, hvordan dokumenterne relaterer til hinanden. Ambitionen er endvidere at identificere, hvordan inklusionsdiskurser tillægges mening og betydning og samtidig, hvordan dokumenterne kan være udtryk for forskellige perspektiver på in- og eksklusion på voksenhandicapområdet. Ligeledes kan dokumenterne bidrage til at identificere, hvordan samfundsmæssige statslige, regionale samt kommunale niveauer kan få indflydelse på borgere med udviklingshæmning og socialpædagogers oplevelser og forståelser for in- og eksklusion.

2.6.2. ANALYSEOVERVEJELSER VEDRØRENDE DOKUMENTSTUDIET

De ovenfor nævnte dokumenter har status af empiri, og jeg vil i det følgende afsnit redegøre for mine overvejelser i forbindelse med en analyse af de pågældende dokumenter. Diskursanalysen har traditionelt benyttet dokumenter, hvilket kan referere tilbage til Foucaults studier, der benyttede dokumenter som udtryk for monomenter i diskursen. Dokumenter skulle således ikke forstås som kilder, der kunne beskrive noget, der lå bagved eller uden for teksten. Dokumenterne skulle i stedet analyseres som et udtryk for det at være en del af det felt og de logikker, der blev beskrevet i dokumenterne. Således er det ikke diskursanalysens formål at udarbejde universel viden, men i stedet undersøge den mening eller betydning, som udspringer sig i diskursen, og som kan ses udtrykt i dokumenter. Diskurs må således forstås som et niveau af meningssammenhæng mellem det universelle og individuelle (Drejer Hansen 2013).

De ovenfor valgte dokumenter er politiske og forvaltningsmæssige dokumenter, der kan beskrives som 'statiske' dokumenter, der er produceret af andre og kan benyttes i forskning, uden at forskeren påvirker dokumentet direkte. Dokumenter kan

eksempelvis beskrive handlinger, tanker og relationer, som forskeren ellers ikke ville kunne få indsigt i, fordi det ikke er muligt at være til stede (Holm Ingemann et al. 2018: 71-75), eksempelvis i udarbejdelsen af regeringens handicappolitik. Dokumenter kan derfor fortælle meget om den givne institution, som har udfærdiget dokumentet (Dahler-Larsen 2005), fordi teksten i et dokument kan beskrive, hvordan mening betydningsfastlægges i en given kontekst (Phillips & Schrøder 2005). Derved kan dokumenter bidrage til at identificere, hvordan bestemte forhold gives mening i en given sammenhæng i bestemte institutionelle forhold. Imidlertid kan dokumenter ikke kun forstås som udtryk for en specifik situation, fordi betydning fastlægges ud fra den historiske og kulturelle kontekst, der således udgør den forståelseshorisont, som dokumentet trækker på. Som eksempel herpå kan nævnes Handicapkonventionen og ideen om, at det enkelte individ har fastsatte rettigheder, hvilket flere af dokumenterne direkte refererer til. Når Danmark har tiltrådt sådanne rettigheder, skal det ikke kun forstås som et spørgsmål om at overholde konventionelle rettigheder, det peger samtidig på en lang vestlig tradition, som omhandler individers frie og lige ret. Disse forhold kan dermed ses at blive baggrundstæppet eller den kulturelle reference for udarbejdelsen af dokumenter om handicappolitik.

Ovenfor nævnte dokumenter kan være en måde at få indsigt i, hvordan sociale og handicappolitiske forhold i Danmark tillægges mening og betydning på et statsligt, regionalt og kommunalt niveau. Mit fokus er imidlertid ikke at forstå dokumenterne som en afspejling af virkeligheden men i stedet at undersøge, hvordan dokumenterne kan aktivere forskellige diskursive forhold, der samtidig kan have et handlingspotentiale. Dermed kan dokumenterne forstås som materialer, der kan påvirke det sociale (Mik-Meyer & Järvinen 2005). Laclau og Mouffe (2001: 96) understreger, at sprog og handlinger hænger sammen i et sprogspil, der kan få praktiske konsekvenser i forhold til at organisere sociale relationer. På samme måde kan dokumenterne forstås som sproglige udtryk, der kan få betydning for, hvordan der handles. Et muligt eksempel herpå kan være, hvordan regeringens *Handicappolitisk redegørelse 2018* (Social- og indenrigsministeriet.dk-c) tillægger mening og betydning til inklusion, der efterfølgende kan bidrage til, hvordan en kommune udarbejder en handicappolitik samt forvalter denne politik i forhold til borgere med handicaps. Denne 'kædereaktion' skal imidlertid ikke forstås som en kausal handling, ej heller at sådanne dokumenter kun kan betyde indflydelse nedad i hierarkiet. Som beskrevet i afhandlingens teoretiske overvejelser peger Laclau og Mouffe på, at ingen forhold kan forstås på andre måder end diskursivt, hvilket betyder, der ikke på forhånd er givne strukturer, der har forrang, heller ikke eksempelvis klasseskel (Laclau & Mouffe 2002: 58). Det er således kampen om betydningsdannelsen, der kan få indflydelse på, hvordan der skrives og handles eksempelvis på handicapområdet.

2.6.3. DISKURSANALYSE OG DEKONSTRUKTION

Min ambition i denne afhandling er blandt andet at analysere, hvordan inklusion via forskellige politiske og forvaltningsmæssige dokumenter tillægges mening og betydning. Dermed kan analysen beskrive, hvordan en inklusionsdiskurs kan indholdsudfyldes på forskellig vis, ved at forskellige dokumenter trækker på forskellige elementer i forsøget på at fiksere sådan en inklusionsdiskurs. Min diskursanalyse har dermed til formål at identificere, hvordan hegemoniske interventioner forsøger at fiksere betydningen af inklusion og forsøger at beskrive inklusion som noget selvfølgeligt, nærmest naturgivent, selvom det netop er besluttet på baggrund af politiske artikulationer. Sådan en fiksering vil være ufuldstændig, fordi det altid er muligt at artikulere noget på en anden måde ved at gøre nye elementer til momenter i diskursen (Laclau & Mouffe 2002: 60-64). Min dokumentanalyse har derfor ikke kun som ambition at identificere sådanne fikseringer af inklusionsdiskurser, men samtidig at analysere hvordan disse fikseringer er ufuldstændige og muliggør andre konstitueringer af mening (Horsbøl & Raudaskoski 2016: 10). Laclau beskriver, hvordan hegemoni og dekonstruktion er to væsentlige dimensioner i en praktisk og teoretisk handling (Laclau 1996: 59), hvorved Laclau peger på to forskellige analytiske dimensioner, der supplerer hinanden. A) diskursanalyse, der kan identificere konstruktionen af hegemoniske diskurser (Åkerstrøm Andersen 1999: 101-102). B) dekonstruktion, der kan identificere, hvordan hegemoniske interventioner er kontingente, og at elementer altid kan være fikseret på andre måder (Jørgensen & Phillips 1999: 61). Jeg vil således i min analyse benytte begge elementer for dermed både at undersøge fikserede inklusionsdiskurser og samtidig undersøge, hvordan disse diskurser også er ufuldstændige.

Diskursanalysen har i min afhandling dermed fokus på, hvordan inklusion tillægges mening og betydning, og ikke, hvordan inklusion virkelig ér. Derfor vil jeg samtidig dekonstruere dokumenternes betydningsfastlægning af inklusion for på den måde at undersøge, hvordan disse fikseringer er politisk bestemt inden for de diskursive mulighedsbetingelser. Denne del af analysen kan identificere, hvordan inklusion således er et resultat af politiske handlinger, der kunne konstitueres på andre måder. Eller med andre ord, hvordan inklusion må betragtes som socialt konstrueret. Laclau beskriver denne type analyser således: "...] a type of analysis primarily addressed not to facts, but to conditions of possibility." (Laclau 1993: 41). Dokumenterne forstås som en måde, hvorpå bestemte politiske og sociale forhold indholdsudfylder en inklusionsdiskurs. Dermed vil jeg identificere, hvordan politiske logikker forsøger at afgøre, hvordan inklusion kan være formålsbestemt samt forvaltes i forhold til handicapområdet.

2.6.4. ANALYSESPØRGSMÅL TIL DOKUMENTERNE

Som tidligere beskrevet har Laclau og Mouffe ikke udarbejdet empiriske undersøgelser, og derfor henter jeg inspiration til mine dokumentanalyser blandt flere forskellige andre, der har udarbejdet egentlige diskursanalyser, ligeledes inspireret af Laclau og Mouffe. Eksempelvis Drejer Hansen (2017), der beskriver, hvordan problemer eller dislokationer kan være diskursanalysens udgangspunkt. En måde at starte sin analyse på kan således være at identificere, hvilke problemer dokumenterne peger på, at der er behov for at 'fikse'. Som Laclau nævner, er et konfliktfrit samfund ikke en mulighed, men konflikt er en samfundsmæssig forudsætning for forandringer (Laclau 1990: 33). På den måde kan et analytisk fokus på eventuelle dislokationer eller konflikter i dokumenterne bidrage til at identificere, hvilke forhold det enkelte dokument søger at gøre noget ved. Jeg vil dermed søge at identificere, hvordan inklusion beskrives på handicapområdet, og hvilke begrundelser der benyttes til at forklare inklusion som en relevant løsning – og hvilke problemer løsningen inklusion dermed forstås at være svaret på. Beskrevet på en anden måde vil jeg analysere dokumenterne, således at jeg undersøger, hvilke problemer (dislokationer) inklusion har til hensigt at løse. Hvordan kædes forskellige forhold sammen til et problem (artikulation) på handicapområdet? På hvilken måde kan inklusion forstås at blive en plausibel løsning, og hvordan forbindes problemet (ækvivaleres) med inklusion som løsning på bestemte problemer?

Som nævnt i afsnit 2.2, *Diskursteori*, kan der være særligt privilegerede momenter (nodal points) i diskursen, der fikserer en kæde af betegnere (Laclau & Mouffe 2001: 112-113). Fiksering af mening og dermed identitet må forstås som relationelt organiseret omkring sådanne nodal points (Laclau & Mouffe 2002: 63). Jeg vil i analysen lede efter sådanne privilegerede momenter og identificere, hvordan andre momenter kædes sammen omkring disse knudepunkter. Diskursteorien kan dermed bidrage til at identificere forskellige subjekter, og hvordan disse subjekter tildeles forskellige positioner eller identiteter. Derfor vil jeg søge at identificere, ikke kun hvordan dokumentet tillægger mening til inklusion, men også hvordan forskellige subjektpositioner tildeles en identitet. Kan der identificeres særligt vigtige subjektpositioner – eksempelvis hvilke personer skal understøtte inklusionsløsninger til gavn for hvem? Ud over en sådan analyse, der identificerer hegemoniske praksisser, der kan beskrive kollektive forestillingsverdener (Howarth 2005: 192), vil jeg som nævnt tidligere denaturalisere/dekonstruere, hvordan disse forestillinger kan være kontingente. Via de ovenstående fire dokumenter vil jeg således også undersøge, hvordan forskellige identiteter eller betydninger fikses (Howarth 2005: 192, Drejer Hansen 2017). Således vil det være ambitionen at beskrive, hvordan dokumenterne forsøger at indholdsudfylde en inklusionsdiskurs på forskellig vis. Dermed understreges Laclau og Mouffes pointe, at forudsætningen for fiksering er, at andre forhold er udelukket af diskursen. Samtidig er det denne forskel, der muliggør, at mening eller identiteter forandres. På den måde kan en analyse af forskellige dokumenter, der tillægger inklusionsdiskursen forskellig mening, bidrage til at

beskrive, hvordan inklusion kan identificeres forskelligt og dermed også ville kunne se anderledes ud. Hvilke forhold kan ses som noget, der truer inklusionsdiskursen, og som noget, der skaber kampe (antagonisme, agonismer) om at tillægge inklusion mening og betydning på forskellige måder? På den måde understreges diskursens ufuldstændighed og muligheden for foranderlighed – at inklusion altid vil kunne fikseres på andre måder.

2.6.5. POLICY-DOKUMENTUNDERSØGELSE – EN OPSUMMERING

Som beskrevet ovenfor benytter jeg i denne afhandling dokumentanalyse til at undersøge, hvordan inklusionsbestræbelserne bliver beskrevet på handicap- og socialområdet. Der er således fokus på, hvordan politiske og forvaltningsmæssige dokumenter beskriver in- og eksklusion både på et nationalt, et regionalt og et kommunalt niveau. Jeg har udvalgt disse dokumenter, fordi sådanne mere overordnede beskrivelser af inklusionsbestræbelserne i Danmark kan få betydning for in- og eksklusionsforhold i hverdags- og arbejdslivet for borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Ifølge Laclau og Mouffe (2001: 96) kan den diskursive praksis få betydning for, hvordan sociale forhold organiseres, og dermed få praktiske konsekvenser. De udvalgte dokumenter i denne afhandling kan således forstås som aktive meningsproducerende dokumenter (Mik-Meyer & Järvinen 2005), hvilket kan få betydning for praktiske sociale forhold på voksenhandicapområdet. Jeg har således blandt andet som ambition at undersøge, hvordan disse policy- og forvaltningsmæssige dokumenter kan få betydning for in- og eksklusionsoplevelser og forståelser hos borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

I min dokumentundersøgelse benytter jeg en diskursteoretisk tilgang, der kan bidrage til en analyse af hegemoniske inklusionsdiskurser på voksenhandicapområdet. Jeg har i den forbindelse som ambition at identificere, hvordan dokumenterne tillægger mening og betydning til de politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser i Danmark. Dokumenterne kan på den måde forstås som et udtryk for, hvordan bestemte politiske forhold indholdsudfylder en inklusionsdiskurs. Jeg vil i den forbindelse identificere, hvordan inklusion bliver beskrevet som en relevant løsning på en forstyrrelse eller et samfundsmæssige problem, der udspiller sig på voksenhandicapområdet. Jeg vil ligeledes undersøge, hvordan dokumenterne beskriver sådanne inklusionsløsninger, og dermed på hvilken måde borgere med handicaps ønskes inkluderet. Imidlertid kan dokumenterne ikke forstås som udtryk for, hvordan inklusion virkelig foregår, men kan i stedet ses som et udtryk for, hvordan den aktuelle politiske praksis forsøger at fikse eller konstruere inklusionsbestræbelserne. Mine dokumentanalyser har endvidere til formål at dekonstruere teksten og dermed identificere, hvordan inklusionsbestræbelserne ikke er en beskrivelse af objektive forhold, men i stedet være udtryk for en given politisk beslutning, der altid kunne have set anderledes ud. Det er imidlertid ikke kun ambitionen at undersøge inklusionsdiskursens ufuldstændige karakter men også at

identificere, hvordan overordnede samfundsmæssige forhold kan få konsekvenser for in- og eksklusionsoplevelser og forståelser for borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

2.7. NARRATIV INTERVIEWUNDERSØGELSE

Jeg vil i det følgende afsnit redegøre for den narrative tilgang, som danner rammen for min interviewundersøgelse af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Jeg er blandt andet inspireret af Riessman (2001, 2012, 2017) og Järvinen (2004, 2005) og deres narrative metode set i forhold til undersøgelser på det sociale område. Jeg har således fokus på, hvordan den narrative tilgang kan benyttes som metode i en undersøgelse af hverdags- og arbejdslivsfortællinger på voksenhandicapområdet. Endvidere vil jeg beskrive, hvordan den narrative tilgang kan ses at indskrive sig i mit tidligere beskrevne teoretiske grundlag for afhandlingen.

Som tidligere beskrevet benytter jeg en diskursteoretisk og afvigersociologiske tilgange, der ikke har fokus på fænomenerens iboende essens men i stedet søger at forstå, hvordan sociale forhold skabes. Der er således et fokus på, hvordan vi i interaktion benytter sproget og symboler til at forstå blandt andet sociale fænomener (Mik-Meyer & Järvinen 2005: 10-14). I lighed hermed kan den narrative metode forstås som en tilgang, der har fokus på sproget og gør op med ideen om, at sproget afspejler den sociale virkelighed. På den måde kan den narrative tilgang, ifølge Galvind Bo, ses at indskrive sig i en konstruktivistisk og diskursanalytisk forståelse, der gør op med en sontring mellem fortællinger om livet og så livet i sig selv. Fortællinger sætter i stedet fokus på sproget som en måde at forstå det sociale liv, herunder forholdet mellem individet og fællesskabet, og kan være en måde at få perspektiver på, hvordan verden tillægges mening og betydning (Galvind Bo 2016). Fortællinger er således repræsentationer af begivenheder, oplevelser og følelser forstået som en imitation af 'virkelige' handlinger (Riessman 2017).

Fortællinger kan dermed være en måde at få indblik i informanternes oplevelser, men også forståelser af en given situation. Jeg vil derfor benytte den narrative tilgang som udgangspunkt for mine interviews med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger i bestræbelserne på at undersøge hverdags- og arbejdslivsoplevelser og forståelser på voksenhandicapområdet. Fortællinger skal imidlertid ikke kun ses som udtryk for personlige forhold, fordi det, der fortælles om, og måden, hvorpå det fortælles, kan fortolkes som informantens sociale forståelse og dermed afkræfte eller bekræfte mere overordnede dominerende systemer (Riessman 2012). Järvinen (2005) beskriver, hvordan individets fortællinger kun kan give mening for individet samt omverdenen, hvis fortællingen korresponderer med andre mere almene fortællinger. Dette betyder, at fortællingen også kan tjene til at bekræfte eller indskrive sig i den kultur eller kontekst, som individet er en del af. Dermed kan fortællingerne fra min interviewundersøgelse bidrage til, ikke kun at beskrive individuelle fortællinger, men

samtidig kan være fortællinger, der indskrives sig i en inklusionsdiskurs på handicapområdet. På den måde er det ambitionen at analysere, hvordan fortællinger på mikroniveau kan forstås som udtryk for mere overordnede in- og eksklusionsforhold for borgere med udviklingshæmning. Ligeledes er det mit formål at identificere, hvordan sådanne in- og eksklusionsfortællinger kan få konsekvenser for borgere med udviklingshæmning samt for det socialpædagogiske arbejde på voksenhandicapområdet.

2.7.1. NARRATIV METODE

Riessman beskriver, hvordan narrativitet kan forstås på mange forskellige måder og med vidt forskellige perspektiver. Fælles for de mange forståelser er dog en bred konsensus om, at narrativitet er en proces, der samler brudstykker i en meningsgivende historie. Disse brudstykker af tanker eller hændelser knyttes sammen og kan fortælle om et årsags-virknings-forløb, der reviderer og redigerer fortid og nutid (Riessman 2017). Fortællinger er således en måde at skabe sammenhæng i oplevelser på, hvormed der skabes mening for fortælleren (Thomsen, Galvind Bo & Christensen 2016). Bruner beskriver, hvordan fortællinger er et kulturelt indlejret fænomen, som vi lærer tidligt i vores liv – som en måde at skabe mening i de oplevelser, vi er udsat for. Fortællinger kan ligeledes ses som det mest benyttede medie til at beskrive og opnå forståelse af verden på. Den narrative tilgang betyder således et fokus på sproget, der filtrerer vores erfaringer. Det er med andre ord sproget og dermed også fortællinger, der konstruerer den sociale verden og individet heri, og de kan eksempelvis være med til at forme vores identitet (Bruner 2004: 86-87 og 101-102). Den narrative struktur har typisk en generel struktur bestående af: en begyndelse, en midte og en afslutning, og fortællinger forsøger således at skabe mening med de erfaringer, fortælleren har oplevet (Järvinen 2004). Der er endvidere fokus på plottet i fortællinger, der kan forstås som budskabet eller pointen i fortællingen, og som kan skabe en rød tråd, men som ikke nødvendigvis er direkte formidlet i fortællingen (Galvind Bo 2016).

Gennem de seneste 20-30 år er brugen af fortællinger i sociologiske undersøgelser intensiveret, blandt andet fordi der i det 20. århundrede generelt er sket en 'vending mod sproget'. Der er opstået en øget interesse for, at sproget ikke er en afspejling af virkeligheden, men i stedet beskriver, hvordan vi opfatter og forstår verden. Dermed er fortællinger som metode også forskningsmæssigt blevet interessant for at få indsigt i, hvordan mennesker oplever og forstår verden (Galvind Bo 2016). Forskningsmæssigt skelnes der ofte mellem små og store fortællinger, hvilket både kan betyde undersøgelser af individuelle eller korte små fortællinger. Omvendt kan store fortællinger både forstås som beskrivelser af overordnede samfundsmæssige forhold eller handle om hele en persons store livshistorie. Ofte vil der dog være det fælles træk, at fortællinger på mikroniveau kan forbindes analytisk med mere overordnede makro-processer. I lighed hermed vil min analyse identificere, hvordan

individuelle fortællinger samtidig kan være et udtryk for mere overordnede samfundsmæssige fortællinger (Thomsen, Galvind Bo & Christensen 2016). På samme måde ser Riessman (2017) ikke nødvendigvis fortællinger kun som livshistoriefortællinger eller som store historier omhandlende forhold på makro-niveau. Fortællinger kan også være små dagligdags fortællinger og kan rumme mange typer af samtaler, interviews eller deltagende observationer. Mine narrative interviews er struktureret som hverdagens små fortællinger, der tager udgangspunkt i hverdagslivet og arbejdslivet på voksenhandicapområdet fortalt af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

Jeg er endvidere optaget af temaerne in- og eksklusion og er i den forbindelse inspireret af Riessman (2001, 2017), der beskriver en tematisk tilgang til narrative undersøgelser. Der er fokus på fortællerens oplevelser og meningsproduktion, sådan som det fortælles frem i det narrative interview. Endvidere udvælges og analyseres fortællingerne ud fra tematikker, der er udarbejdet eller udviklet af forskeren. Fortællinger, der lægger vægt på og kan bidrage til at udfolde eksempler på, hvordan temaet kan forstås indholdsudfyldt. Fortællingerne kan dermed forstås som historier om det udvalgte tema i forskellige variationer eller forstås som eksempler på mønstre, der kan identificeres på tværs af forskningsmaterialet (Riessman 2017). Det er således på samme vis mit formål at undersøge, hvordan de narrative interviews kan indskrive sig i det allerede fastlagte tema om in- og eksklusion, men med fokus på hvad de enkelte fortæller og dermed, hvordan temaet gives mening til fortællerens hverdags- og arbejdsliv. Som tidligere nævnt kan fortællinger ses som individets måde at skabe sammenhæng i forskellige hændelser. Fortælleren kan have oplevet en eller anden form for forstyrrelse, som vedkommende fortolker og giver mening til. Forstyrrelsen er så vigtig, at den gives plads af fortælleren, modsat andre historier, som udelukkes (Riessman 2012, Järvinen 2004). Dermed kan der i den narrative metode også være et fokus på, hvordan fortællinger er struktureret med det formål at undersøge fortællingens strategiske sigte. Eller med andre ord – hvordan fortællingen kæder oplevelser sammen til en handling, der tydeliggør bestemte pointer, og som kan have haft betydelige konsekvenser for fortælleren (Riessman 2017).

Gubrium og Holstein beskriver, hvordan den narrative metode således må have fokus på både *how* og *what* i forhold til, hvordan fortællinger må forstås (Gubrium & Holstein 2012). Det er med andre ord ikke kun relevant at se på, hvad informanterne fortæller, men også hvordan det fortælles, hvilket Gubrium og Holstein kalder den narrative praksis. Dette kan forstås som en praksis, der peger på narrativitet som en aktivt meningsproducerende virksomhed, der bliver til i mødet mellem interviewdeltagerne. Der er dog ikke kun tale om en praksis, der kan ses som individuelle handlinger. Fortællinger opstår i et miljø, der bliver til på baggrund af den kultur og de normer, som er herskende (Gubrium & Holstein 2012). Et grelt eksempel på, hvordan kulturen og normerne kan have stor indflydelse, ses i Goffmans analyser af totalinstitutionens påvirkning af individet (Goffman 1967). Her bliver individets muligheder rammesat af den institutionelle orden (Järvinen 2005) og kan

på den baggrund også få betydning for, hvordan der fortælles historier. Fortællinger kan dermed forstås at udspille sig i en kulturel og samfundsmæssig ramme, hvorfor der i fortællinger også kan identificeres forskellige uligheds- og magtstrukturer (Riessman 2017). Den narrative praksis skaber således bestemte forståelser af: temaer, viden, subjektpositioner samt autoriteter (Gubrium & Holstein 2012), og det er disse forståelser, det er muligt via det narrative interview at få fokus på. På den måde er det muligt at få blik for, hvordan fortælleren oplever og forstår konkrete handlinger, sådan som de udspiller sig i en given kultur.

Det er endvidere min ambition at analysere de konstruktions- og forhandlingsprocesser, der kan identificeres i fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger om in- og eksklusion. I den forbindelse beskriver Riessman (2017) også, hvordan det kan være relevant at undersøge den interaktion, der foregår mellem fortæller og interviewer. Ifølge Järvinen kan interview-materialet forstås som et fælles bud på en forståelse af verden, der opstår imellem interviewdeltagerne (Järvinen 2005). Således vil jeg undersøge den konkrete interviewsituation, der kan bidrage til at eksplicite, hvordan mening skabes i fortællingerne i interaktion mellem fortælleren og mig som interviewer. Pointen er, at en undersøgelse ikke kan løftes ud af den sociale sammenhæng, hvori undersøgelsen udspiller sig, men at det er muligt at gøre denne sociale sammenhæng til genstand for analyse (Mik-Meyer 2005). Dermed er det ambitionen, at dette fokus også kan tjene til refleksion og kritik af min rolle i den narrative interviewundersøgelse, hvorfor jeg også vil inddrage et fokus på den narrative praksis i afhandlingens analyse.

2.7.2. NARRATIVE ANALYSEOVERVEJELSER

Nedenfor vil jeg beskrive mine analyseovervejelser set i forhold til mine narrative interviews. Analysen er struktureret i forhold til følgende tre elementer: 1) præsentation af udvalgte fortællinger fra mine interviews med fokus på temaet eller plottet i historierne, 2) analyse af fortællingernes sprog og struktur, samt 3) analyse af den dialogiske samtale mellem intervieweren og informanten (Riessman 2012). I nedenstående afsnit vil jeg redegøre for, hvordan de enkelte analyseelementer er indholdsudfyldt. Grænserne imellem de forskellige elementer vil dog være flydende, men skal tilsammen bibringe en analyse af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger omhandlende in- og eksklusionsoplevelser.

Som første led i analysen vil jeg efter transskribering organisere hvert interview ud fra den tidligere nævnte narrative struktur med en begyndelse, midte og afslutning, og hver enkel fortælling vil blive behandlet som en analytisk enhed (Riessman 2012). Da fokus er på fortællingen, vil interviewsekvenserne samtidig blive gennemskrevet, således at materialet fremstår læsevenligt og uden forvirrende talesprog (Riessman 2017). Riessman (2012) og Järvinen (2004) har begge fokus på plottet i fortællinger, hvor formålet kan ses som individets måde at skabe sammenhæng i kaotiske

hændelser på. Laclau beskriver, hvorledes en dislokation eller en forstyrrelse kan true diskursen (Laclau 1990: 39-41). Fortælleren kan på samme måde have oplevet en form for forstyrrelse, som fortælles frem og eksempelvis kan handle om personlige problemer for borgeren med udviklingshæmning – eller hvordan socialpædagogen arbejder med sådanne problemer. Jeg vil derfor have fokus på fortællerens meningstilskrivning til de hændelser og forstyrrelser, der bliver fortalt om, og identificere, hvordan forskellige plots fremtræder i fortællingerne.

Anden del af min analyse vil have fokus på sproget og strukturen i fortællingerne. Hvordan benyttes sproget til at fortælle bestemte pointer eller formål frem omhandlende in- og eksklusionsforhold, og hvordan kan disse historier forstås at trække på, eller være struktureret af, mere overordnede in- og eksklusionsdiskurser? Min analyse vil blandt andet tage udgangspunkt i en undersøgelse af, hvordan forskellige roller og positioner fortælles frem i fortællingerne. Laclau beskriver, hvordan sociale aktører er historisk og socialt betinget (Laclau 1990: 36-37), og at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115). Derfor vil jeg i min analyse også have fokus på, hvordan forskellige subjektpositioner bliver talt frem i fortællingerne. Endvidere vil jeg analysere, hvordan forskellige fællesskaber tillægges mening og betydning og dermed identificere, hvad der kendetegner det, fællesskabet er fælles om, og dermed de personer, som er en del af fællesskabet. Mouffe peger på, at kollektive identiteter konstitueres i forhold til dem, der er i opposition til fællesskabet, og på den måde forudsætter et *vi*, at der også er et *de andre* (Mouffe 2013: 102-103). Jeg vil analysere, hvordan borgere med udviklingshæmning i historierne fortælles frem som en del af bestemte sociale identiteter, og hvordan borgere med udviklingshæmning enten kan forstås som værende en del af et *vi*, eller bliver beskrevet som *de andre*. Jeg vil dermed identificere, hvorledes borgere med udviklingshæmning kan forstås henholdsvis inkluderet eller ekskluderet i forskellige fællesskabet.

Derudover vil jeg analysere, hvordan socialpædagoger fortæller om deres arbejde i forhold til disse in- og eksklusionsoplevelser. Fortællingerne kan dermed give indblik i, hvordan fortælleren forstår forskellige hændelser og samtidig, hvordan forskellige hændelser kan få praktiske konsekvenser (Riessman 2017). Eller beskrevet på en anden måde, hvordan diskursive forhold også kan få praktiske konsekvenser (Laclau & Mouffe 2001: 108) og kan fortælle om forskellige uligheds- og magtstrukturer (Riessman 2017). Jeg vil derfor i analysen ligeledes identificere, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fra borgere og socialpædagoger kan forstås at have konsekvenser for fortælleren eller de personer, der fortælles om. Jeg vil i den forbindelse benytte afvigelsesociologien til at analysere, hvordan in- og eksklusionsforhold kan skabe socialiseringsprocesser, der producerer bestemte identiteter (Becker 2005, Goffman 2009).

Fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger skal imidlertid ikke kun ses som udtryk for personlige forhold, fordi det, der fortælles om, og måden,

hvorpå det fortælles, kan fortolkes som informantens sociale forståelse. Dermed kan fortællinger være 'vinduer' til kollektive tankeprocesser (Järvinen 2005). Analysens identifikation af fortællingernes plot kan dermed ses som en beskrivelse af informanternes erfaringer og forståelser, som også kan være relateret til kulturelle mønstre på voksenhandicapområdet såvel som i forhold til mere overordnede samfundsmæssige forhold. Anden del af min analyse vil derfor også have fokus på mere generelle forhold, der relaterer sig til in- og eksklusionsspørgsmålet. Derfor vil jeg i analysen have fokus på, hvordan fortællingerne kan forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs. Hvordan beskriver borgere med udviklingshæmning deres hverdagsliv og socialpædagogen sit arbejdsliv set i forhold til de inklusionsbestræbelser, som beskrives i de politiske og forvaltningsmæssige dokumenter, der inddrages i denne afhandling, og hvilken betydning kan disse inklusionsbestræbelser få i forhold til in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning? Endvidere vil jeg undersøge, hvordan socialpædagogerne fortæller om deres opgaver set i forhold til, hvordan borgere med udviklingshæmning henholdsvis in- og ekskluderes.

Som et sidste element i min analyse vil jeg fokusere på dialogen i de narrative interviews og på det konkrete samspil mellem fortælleren på den ene side og mig som interviewer på den anden. Det narrative interview kan forstås som en 'konversationsdans' (Riessman 2012), der betyder, at det vil være relevant også at undersøge min rolle som interviewer. Hvordan kommer mine for-forståelser til udtryk i de narrative interviews? Hvilken betydning kan dette få for interviewforløbene, og hvad der henholdsvis fortælles eller ikke fortælles om? Ovenstående analyse af den narrative performance kan pege på fortællinger som identitetsarbejde, hvor fortælleren udspiller et drama, der hermed angiver en bestemt forestilling om fortællerens selv (Riessman 2012). Dette arbejde med selvet bliver dog ikke kun til på baggrund af fortælleren, men også i forhold til intervieweren og de spørgsmål og (forståelses-) rammer, som jeg opsætter i det narrative interview. På den måde kan jeg som forsker ses som medaktør i tilblivelsen af fortællingen, og jeg kan dermed også blive genstand for analysen (Järvinen 2005). Dette fokus på min indflydelse på de narrative interviews har endvidere det formål at bidrage til refleksion og kritik af min undersøgelse.

2.7.3. NARRATIV INTERVIEWUNDERSØGELSE – EN OPSUMMERING

Som beskrevet ovenfor benytter jeg en narrativ metode i forbindelse med min interviewundersøgelse af in- og eksklusionsforhold. Jeg har fokus på, hvordan hverdags- og arbejdslivsoplevelser og forståelser fortælles frem af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Jeg er i den forbindelse inspireret af en tematisk tilgang og har dermed fokus på, hvordan fortællingerne indskrives i temaet om in- og eksklusion. Der er endvidere fokus på, hvad og hvordan der fortælles historier, ligesom der er fokus på plottet i det narrative interview. Fortællingerne skal

ikke forstås som objektive historier men i stedet ses som en måde, hvorpå der retrospektivt gives mening til forskellige hændelser – hændelser, der ofte kan have stor betydning for fortælleren. I den forbindelse benyttes sproget til at organisere og skabe mening med de oplevelser, fortælleren har haft. På den måde kan den narrative metode forstås at indskrive sig i de diskursteoretiske og interaktionistiske perspektiver, jeg anlægger i min afhandling. Derfor skal fortællingerne ikke kun forstås som individuelle fortællinger, men kan ses at indskrive sig i et mere overordnede sociale og samfundsmæssige diskurser. Det er således også mit formål at analysere, hvordan fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger indskrives i inklusionsdiskurser på voksenhandicapområdet. Et væsentligt fokus i den narrative metode er imidlertid også at analysere den narrative praksis, således at det er muligt ikke kun at få indsigt i fortællingens hændelser, men også hvordan hændelserne kan forstås, og hvilke konsekvenser disse oplevelser kan få. Fokus på den narrative praksis vil således kunne danne grundlag for en analyse af den konstruktion og interaktion, der udspiller sig mellem fortælleren og mig som interviewer. Dermed vil den narrative metode også blive benyttet til at analysere min rolle i interviewundersøgelsen, der kan danne grundlaget for en refleksion over forskningsprocessen.

2.8. UDVÆLGELSE AF FORTÆLLINGER TIL DEN NARRATIVE ANALYSE

Jeg vil i det følgende redegøre for, hvordan jeg har udvalgt de enkelte fortællinger, der vil være gengivet i afhandlingens analysekapitler. Som nævnt er jeg inspireret af Riessmans narrative analysemetode, der beskriver, hvordan der kan være fokus på bestemte centrale temaer i narrative undersøgelser. Temaerne kan være udviklet/udvalgt af forskeren blandt andet med baggrund i teori, i konkrete forskningsmæssige formål samt med udgangspunkt i empiri (Riessman 2017). I lighed hermed har disse elementer været styrende for min udvælgelse af fortællinger på forskellig vis. Hele den kvalitative forskningsproces omhandlende planlægning, udvælgelse og analyse kan forstås som en dialog mellem teoretiske perspektiver samt det empiriske materiale. Således har teorien betydning for udvælgelse samt fortolkning af empirien, og omvendt kan empirien inspirere til valg af teori (Järvinen 2017). På samme måde er min undersøgelse udarbejdet i en vekselvirkning mellem teori og empiri. Det er vigtigt at understrege, at de temaer og fokuspunkter, jeg benytter i afhandlingen, ikke nødvendigvis kan forstås som et udtryk for, hvad informanterne mener er det særlig vigtige i fortællingerne. Udvalgelsen af fortællinger er således truffet af mig, men sker på baggrund af de historier, som borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger fortæller frem. Denne beskrivelse af, hvordan empiri bliver til, som noget forskeren aktivt er medfremstiller af, kan således ses i tråd med Dahler-Larsens forståelse af: "...] at undersøgeren spiller en aktiv og helt uomgængelig rolle i produktion af data." Pointen er, at empiri ikke indsamles men produceres, og det må være et forskningsmæssigt krav, i et eller andet

omfang, at ekspliciterer denne proces på en systematisk og transparent måde (Dahler-Larsen 2010: 32-33). Jeg vil derfor i de følgende afsnit beskrive denne empiriske konstruktionsproces i forhold til den narrative interviewundersøgelse.

I bestræbelserne på at undersøge det overordnede forskningsformål om in- og eksklusionsfortællinger på voksenhandicapområdet har jeg organiseret min afgrænsning på baggrund af en række undertemaer. Järvinen beskriver, hvordan kvalitative analyser ofte benytter tematiske læsninger af det empiriske materiale, der tager udgangspunkt i teori og/eller empiribaserede tematikker. I lighed hermed er mine undertemaer udvalgt som teoretiske og begrebsmæssige temaer, mens andre er opstået som fokuspunkter, der udspringer af min læsning af de transskriberede narrative interviews. Fokuspunkter, som informanterne i deres fortællinger har 'kastet lys' på, og som i fortællingerne kan forstås at være tillagt mening og betydning i forhold til in- og eksklusionsspørgsmålet. I tråd med en narrativ analysetilgang (Järvinen 2017) vil der ske en udvælgelse af mit empiriske materiale, da en analyse af alle de transskriberede interviews ikke vil være muligt at gengive i afhandlingen. Følgende afsnit vil gennemgå, hvordan jeg, i mine narrative interviews, har foretaget en: 1) en tematisk udvælgelse, 2) en empiri-informeret udvælgelse samt 3) en pragmatisk/praktisk udvælgelse.

2.8.1. TEMATISK UDVÆLGELSE

Min narrative interviewundersøgelse er udarbejdet i botilbud på voksenhandicapområdet, og jeg har interviewet borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, der enten bor eller arbejder på sådanne tilbud. Som nævnt i indledningen sker der i 1990'erne (Tøssebro et al. 2012) i Norden en øget af-institutionalisering, ligesom der i Danmark med socialreformen i 1998 sker en formel adskillelse af boligforhold og servicelovstilbud, således at støtten ikke længere skal afhænge af borgerens boligsituation (Sørensen 2013). Jeg vil nedenfor redegøre for denne formelle adskillelse af bolig og service og pege på, hvordan botilbudsområdet kan være et relevant udgangspunkt for min undersøgelse af in- og eksklusion på voksenhandicapområdet. Endvidere er jeg inspireret af Mortensens perspektiv på inklusion forstået som det at deltage og have en rolle i samfundslivet i forhold til forskellige sociale systemer. Jeg vil udvælge fortællinger, der omhandler deltagelse/ikke deltagelse i samfundslivet i forhold til en række forskellige sociale og samfundsmæssige fællesskaber. Dermed vil jeg benytte disse fællesskaber som kriterier for udvælgelse af fortællinger, der benyttes i afhandlingens analyse.

Sørensen peger på, at langt størstedelen af den socialpædagogiske praksis på handicapområdet er omfattet af Servicelovens § 83-85 og formelt set foregår i borgerens eget hjem (Sørensen 2013). Støtten omhandler praktisk hjælp, aflastning, omsorg, samt træning til udvikling af færdigheder hos personer med blandt andet funktionsnedsættelser, der har sådan et behov. Overordnet er servicelovens formål til

voksne med funktionsnedsættelser at forebygge problemer, forbedre personens funktioner og udviklingsmuligheder samt forbedre muligheder for livsudfoldelse (Retsinformation.dk-a). Hvorimod botilbud efter § 105 i Almenboliglovgivningen beskriver, hvordan kommunalbestyrelsen skal sørge for at tilvejebringe de fornødne antal boliger til ældre og personer med handicaps (Retsinformation.dk-b). De narrative interviews, jeg har udarbejdet til denne afhandling, har været med deltagelse af borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, der henholdsvis ydes støtte eller yder støtte efter ovenstående servicelovsbestemmelser. På den måde indskrives undersøgelsen sig bredt i det socialpædagogiske felt på voksenhandicapområdet.

Som beskrevet i indledningen påpeger Sørensen endvidere, at der på handicapområdet generelt kan identificeres en diskrepans mellem de handicapkonventionelle intentioner om retten til at leve et selvstændigt liv inkluderet i samfundet, og så hvordan den kommunale praksis udspiller sig (Sørensen 2013). Den ovenfor beskrevne formelle adskillelse af bolig og støtte for borgere med handicaps har flere da også påpeget ikke nødvendigvis finder sted i praksis. Ifølge Rosendahl Jensen tyder noget på, at der stadigvæk er mange borgere med handicaps, der bor sammen i bo-miljøer, som har institutionslignende karakter, uden mulighed for at leve et selvstændigt liv (Jensen 2012). Andre påpeger, at disse botilbud både udvikler en in- og ekskluderende praksis, der skaber et dilemmafyldt arbejde for socialpædagogerne (Hur 2009: 60). Mens andre igen beskriver, at der på botilbud kan være forhold, der henholdsvis fremmer eller hæmmer inklusion (Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson 2016-a: 86-88).

Jeg har valgt at interviewe borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, der på den ene side formelt set modtager støtte eller arbejder med at yde denne støtte i private hjem, men som samtidig bor i botilbud eller bofællesskaber for borgere med udviklingshæmning.⁴ I botilbuddene bor borgere med udviklingshæmning sammen i enheder med en række fælles arealer såsom opholdsstue, køkken, m.m., samtidig med at de har deres egen lejlighed jf. Almenboliglovgivningens § 105. De narrative interviews i min undersøgelse er alle foretaget med informanter, der enten bor eller arbejder under disse rammebetingelser. Jeg har valgt botilbuddene som udgangspunkt for min narrative interviewundersøgelse, fordi botilbuddene kan forstås som en aktuel organisering af boligforholdene for borgere med udviklingshæmning, der på trods af den formelle adskillelse mellem bolig og støtte stadigvæk kan forstås at udgøre særlige handicap-bo-miljøer (Jensen 2012: 20, Hur 2009: 61, Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson 2016-a: 86-88). Dermed kan min undersøgelse ses at inddrage borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, der bor og arbejder i botilbud, der som ovenfor nævnt både kan skabe in- og eksklusion.

---

⁴ Oplysninger om målgrupper for botilbuddene er beskrevet på botilbuddenes hjemmesider og på tilbudsportalen. Disse botilbud er anonymiseret for at informanterne ligeledes kan være anonyme.

Imidlertid vil undersøgelsens fokus ikke kun omhandle forhold vedrørende boligen. Jeg vil ligeledes inddrage en række andre fokusområder, hvori in- og eksklusionsprocesser kan ses aktualiseret. Ligesom tidligere nævnt peger Mortensen (2009) også på, at der er sket en af-institutionalisering på udsatte-området, og at boligsituationen særligt for borgere med handicaps og psykiske lidelser har ændret sig. Der er blandt andet skabt mindre bo-enheder og større fokus på at indgå mere i det almene samfundsliv. Ifølge Mortensen har in- og eksklusionsforholdene således også ændret karakter og handler derfor i mindre omfang om en fysisk adskillelse. I stedet kan spørgsmålet om in- og eksklusion forstås i forhold til, hvorvidt eksempelvis borgere med handicaps deltager og har en rolle i en række forskellige sociale systemer. Mortensen beskriver således, hvordan inklusion kan forstås i forhold til: 1) deltagelse i økonomi, politik, uddannelse og ret 2) deltagelse i arbejde og frivillige organisationer, 3) deltagelse i ansigt til ansigt-kontakt med familie, venner m.m. samt 4) deltagelse i fællesskaber med en bestemt identitet eller kultur (Mortensen 2009).

Jeg har valgt ovenstående fokuspunkter for at have noget konkret at spørge ind til – som en måde at rammesætte det narrative interview i forhold til forskellige dagligdags situationer. Disse situationer har jeg, som nævnt, valgt, fordi de kan ses at udgøre aktuelle forhold, hvori in- og eksklusionsproblematikker udspiller sig på voksenhandicapområdet. Problematikker, der understreger, at in- og eksklusion ikke kun kan forstås som et spørgsmål om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning er fysisk til stede eller ej i det almene samfund. In- og eksklusion kan således, ifølge Mortensen, handle om deltagelse i mange forskellig typer af fællesskaber og foregå på mere subtile måder. Som nævnt ovenfor kan inklusion også handle om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning har en rolle i forskellige fællesskaber og dermed oplever at høre til eller være en del af en social identitet (Mortensen 2009).

I bestræbelserne på at udvælge in- og eksklusionsfortællinger har jeg således haft fokus på at få borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger til at fortælle om oplevelser, der handler om: 1) boligforhold, 2) arbejde/uddannelse og fritid, 3) kontakt til venner og familie m.m., 4) rettigheder, indflydelse og selvbestemmelse samt 5) oplevelser med fællesskaber, der beskrives at have en bestemt kultur eller identitet. De fortællinger, der er analyseret i denne afhandling, kan således forstås at have fokus på, hvordan borgere med udviklingshæmning beskriver at deltage og have en rolle i fællesskaber i forhold til ovenstående temaer. Eller hvordan fortællingerne omhandler det ikke at deltage eller ikke at have en rolle i sådanne fællesskaber. Endvidere er fortællingerne i analysen udvalgt således, at alle ovenstående fokuspunkter kan identificeres som tema i en eller flere af fortællingerne. Således vil fortællinger om in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning alle kunne forstås at udspille sig i situationer set i forhold til ovenstående fem temaer.

2.8.2. EMPIRI-INFORMERET UDVÆLGELSE

I min læsning af transskriptionerne fra den narrative interviewundersøgelse er jeg stødt på mange interessante fortællinger, der har vakt min nysgerrighed eller omhandler hændelser, jeg ikke havde regnet med. Som tidligere nævnt har jeg udvalgt fortællinger til afhandlingen med baggrund i en række temaer, således at alle fortællinger kan forstås at beskrive situationer inden for disse temaer. Imidlertid er nogle af fortællingerne i analysen også valgt med baggrund i interessante 'opdagelser', der udspringer af min læsning af det empiriske materiale fra den narrative interviewundersøgelse. Jeg vil nedenfor beskrive, hvordan nogle af disse 'opdagelser' har fået betydning for udvælgelsen af fortællinger og/eller har bidraget til justeringer af analysen.

I forhold til de narrative interviews med borgere med udviklingshæmning fik jeg øje på en række fortællinger på tværs af interviewene, der omhandler eksklusionsoplevelser i barndommen eller ungdommen. Et fokuspunkt, jeg ikke havde med i mine forberedelser af de narrative interviews, og som jeg ikke bevidst har spurgt ind til undervejs i interviewene. Dette fokuspunkt blev jeg først opmærksom på under min efterfølgende læsning af interviewtransskriptionerne. Flere af disse fortællinger kan endvidere forstås som historier, der tillægger hændelser i barndommen eller ungdommen betydning og forklaringskraft til fortællerens nuværende situation. Eller beskrevet på en anden måde, fortællingerne kan ses at begrunde informantens nuværende situation på baggrund af eksklusionsoplevelser i barndommen eller ungdommen. Jeg har derfor valgt at inddrage en fortælling i analysen fra borgere med udviklingshæmning, der omhandler eksklusionsoplevelser i barndommen, fordi denne fortælling fremstår som et eksempel på det mønster, der trådte frem på tværs af de forskellige narrative interviews med borgere med udviklingshæmning.

I forhold til de narrative interviews med socialpædagogerne opdagede jeg allerede et fokuspunkt efter første interview med en af socialpædagogerne. Et fokuspunkt, der omhandler socialpædagogernes rolle i forhold til det at arbejde med in- og eksklusionsproblematikker. Dette betød, at jeg efterfølgende har efterspurgt fortællinger, der omhandler socialpædagogernes arbejde og rolle set i forhold til in- og eksklusionsoplevelser. På den måde kan et fokus på socialpædagogens rolle ses som en empiri-informeret udvælgelse, der udspringer af det første interview og efterfølgende er blevet et fokuspunkt i interviewene med alle socialpædagogerne såvel som i analysen af de udvalgte fortællinger i afhandlingen. Dermed har der undervejs i ph.d.-projektet udviklet sig et fokuspunkt, hvor jeg også udvælger og analyserer interviewene i forhold til, hvorvidt de omhandler fortællinger om socialpædagogernes rolle i arbejdet med in- og eksklusion. Som nævnt i afsnit 2.5.2, *Det socialpædagogisk perspektiv i afhandlingen*, har jeg på denne baggrund valgt at analysere, hvordan socialpædagogerne fortæller om deres arbejde set i forhold til in- og eksklusionsproblematikken. Inspireret af Bryderup (2005: 18-19) har jeg fokuseret på, hvordan socialpædagogerne fortæller om målgruppen, metoderne samt formålet med

indsatsen i det socialpædagogiske arbejde. Derigennem vil jeg identificere, hvordan socialpædagogerne oplever og forstår deres arbejde og den rolle, de beskriver at have set i relation til in- og eksklusion på voksenhandicapområdet.

2.8.3. PRAGMATISK/PRAKTISK UDVÆLGELSE

Udvælgelsen af fortællinger til mine analyser i afhandlingen har også mere praktiske eller pragmatiske begrundelser. En sådan udvælgelse retter sig blandt andet mod, hvor meget af det enkelte interview der medtages i analyserne. Som tidligere nævnt har jeg valgt at benytte en narrativ metode og valgt at forstå hvert enkelt interview som en række af forskellige fortællinger. Dermed er det narrative interview brudt op i en række elementer, der hver især kan forstås som én fortælling. I disse fortællinger er der fokus på handlingssekvenser, der stiller skarpt på ”specifikke aktører i specifikke sociale situationer på specifikke sociale tidspunkter” (Riessman 2017). Dette betyder, at jeg ikke kun har fokus på in- og eksklusionstemaet og de ovennævnte fokuspunkter. Udvælgelsen af fortællinger til mine analyser i afhandlingen kan forstås som historier, der omhandler specifikke situationer med bestemte aktører på et givent tidspunkt, der hver især behandles som én analytisk enhed.

Endvidere har jeg fravalgt fortællinger, der efter gennemlæsning ikke var mulige at forstå og dermed ville umuliggøre en analyse. Således har der været flere dele af den narrative interviewundersøgelse, der er fravalgt, fordi jeg ikke har forstået, hvad der blev fortalt om. Det kan eksempelvis være på grund af dårlige lydoptagelser, fortællinger med meget dialekt eller fortællinger, som, for mig at se, ikke har givet mening. Omvendt er nogle fortællinger tilvalgt af formidlingsmæssige årsager, fordi historierne udfoldes detaljeret. Der er med andre ord også tilvalgt fortællinger, der fremstår som forholdsvis omfattende beskrivelser set i forhold til emnet in- og eksklusion. Fortællingerne kan således forstås som eksemplariske i forhold til at undersøge, hvordan borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger fortæller om oplevelser og forståelser med in- og eksklusion. Järvinen peger på, at det er den kvalitative forskningsmetodes styrke netop at kunne præsentere fyldige sekvenser af det empiriske materiale (Järvinen 2017). Fortællingerne kan, som tidligere nævnt, ikke forstås som ’sandheden’ om, hvorvidt eller hvor mange borgere med udviklingshæmning der rent faktisk er inkluderet eller ekskluderet. I stedet må undersøgelsen forstås som en række udvalgte fortællinger, der kan analyseres og identificeres som in- og eksklusionsfortællinger. Endvidere kan fortællingerne forstås at indskrive sig i inklusionsdiskurser på handicapområdet og dermed være eksempler på, hvordan in- og eksklusionsoplevelser og forståelser kan få betydning for borgere med udviklingshæmning samt for socialpædagogers arbejdsliv. Fortællinger, der kan lokaliseres som fortællinger, der beskriver forskellige problemstillinger i specifikke kontekster (Järvinen 2017).

2.8.4. UDVÆLGELSE AF FORTÆLLINGER – EN OPSAMLING

Fortællingerne i afhandlingens analyse er 'sakset' ud af de transskriptioner, der er udarbejdet på baggrund af min narrative interviewundersøgelse. Dermed er de narrative interviews opdelt i mindre enheder forstået og analyseret som fortællinger. Fortællingerne er udvalgt fra de narrative interviews både med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, og den nedenstående narrative analyse er opdelt i to kapitler i forhold til de to forskellige informantgrupper. Fortællingerne er udvalgt, fordi de kan identificeres som oplevelser og forståelser omhandlende temaet in- og eksklusion. Fortællingerne er endvidere udvalgt til at beskrive in- og eksklusionsproblematikker i forhold til deltagelse og det at have en rolle i forskellige fællesskaber i boligområdet, på arbejdspladsen, blandt nære venner og familie m.m., i forhold til rettigheder, indflydelse og selvbestemmelse samt i forhold til oplevelser med bestemte identiteter og kulturer. Ligeledes er der udvalgt fokusområder, der er opstået via min læsning af de narrative interviews. Her har der været fokus på in- og eksklusionsforhold men med udgangspunkt i mønstre på tværs af fortællingerne.

På tværs af de narrative interviews fortæller borgere med udviklingshæmning om eksklusionsoplevelser i barndommen. Disse oplevelser fortælles frem som noget, der har betydning for fortælleren i voksenlivet. Endvidere har jeg undervejs i interviewundersøgelsen fået øje på, hvordan socialpædagogerne fortæller om deres rolle i arbejdet med in- og eksklusion. Dette har betydet, at jeg efterfølgende i interviewundersøgelsen med socialpædagogerne har spurgt ind til socialpædagogernes rolle i arbejdet. På den måde er dette fokuspunkt blevet et udvælgelseskriterie i udvælgelsen af de socialpædagogiske fortællinger til analysen. Afslutningsvis kan udvælgelsen af fortællinger også siges at være foretaget med udgangspunkt i, hvordan fortællingerne fremstår. Der er udvalgt fortællinger, som udfolder ovenfor nævnte temaer og fokuspunkter igennem forholdsvis omfattende 'fyldige' beskrivelser for på den måde bedre at kunne undersøge, hvordan borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger oplever og forstår spørgsmålet om in- og eksklusion.

2.9. NARRATIVE INTERVIEWS MED SOCIALPÆDAGOGER OG VOKSNE BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

Jeg vil i dette afsnit dels beskrive min narrative interviewundersøgelse og i forlængelse heraf redegøre for nogle af mine forskningsmæssige og etiske overvejelser. Der vil således være fokus på generelle forhold vedrørende det at benytte interviewundersøgelser såvel som på specifikke forhold vedrørende det at benytte narrative interviews i forhold til borgere med udviklingshæmning samt socialpædagoger. Endvidere vil jeg beskrive, hvordan det narrative interviewmateriale er behandlet og opbevaret i overensstemmelse med Datatilsynets retningslinjer vedrørende private og personfølsomme oplysninger.

Jeg har i perioden fra juni 2016 til juni 2017 foretaget sytten narrative interviews i tre forskellige bo- og dagtilbudsmiljøer på voksenhandicapområdet i regionerne Nord- og Midtjylland. Ni af interviewene er foretaget med borgere med udviklingshæmning, der modtager servicelovsydelser og bor i et bo-miljø. Otte af interviewene⁵ er foretaget med socialpædagoger, der enten arbejder i bo-miljøerne, på dagforanstaltningerne eller begge steder. De narrative interviews har haft en varighed på mellem 1-1½ time og har primært foregået på botilbuddene, dog er tre af interviewene af praktiske grunde afviklet på dagtilbuddene. Som nævnt i et tidligere afsnit benytter jeg en tematisk tilgang i min narrative interviewundersøgelse inspireret af Riessman (2001, 2017). Jeg har derfor på forhånd planlagt en række åbne spørgsmål, der retter sig mod forskellige forhold i hverdagslivet og arbejdslivet for henholdsvis borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger set i forhold til temaet in- og eksklusion. Jeg har i den forbindelse udarbejdet forskellige interviewguides til henholdsvis interviews med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.⁶

I forhold til den narrative interviewundersøgelse har min første kontakt været pr. mail henvendt til lederen af bo-miljøerne. I alle tre bo-miljøer har lederen fra første henvendelse tilkendegivet, at de var interesseret i deltagelse, men har samtidig påpeget, at jeg selvfølgelig kun kunne interviewe beboere og medarbejdere, hvis de pågældende var interesseret i at deltage. Alle tre steder har jeg mødtes både med medarbejdere og borgere med udviklingshæmning, hvor jeg har fortalt om undersøgelsen. Nogle steder har informanterne meldt sig med det samme, mens andre gerne vil tænke over det, hvorfor der blev aftalt yderligere møder for at afklare, hvorvidt de potentielle informanter ville deltage. En af udfordringerne ved at benytte lederen som gatekeeper kan være, at denne besidder en særlig position, der gør, at nogle informanter melder sig som informant, uden at informanten har lyst til at deltage (Thoft Carlsen 2018). Et forbehold jeg heller ikke kan udelukke i min undersøgelse, men jeg har gentagne gange informeret om, at interviewdeltagerne altid har kunnet trække sig fra undersøgelsen. Ligeledes har jeg ved interviewets start gentaget formålet med undersøgelsen, formen på interviewet, muligheden for anonymisering, samt hvordan undersøgelsen afrapporteres. Endvidere har jeg informeret om, at interviewene optages på diktafon og gemmes som lydoptagelser i projektperioden. Derudover har alle informanter modtaget informationer om undersøgelsen samt mine kontaktoplysninger på skrift.⁷ Jeg har på den måde ønsket at opnå informeret

⁵ Jeg havde planlagt ni interviews med borgere med udviklingshæmning og ni interviews med socialpædagoger henholdsvis 2 x 3 interviews på tre bo-miljøer. Der var imidlertid på et af bo-miljøerne kun to socialpædagoger der meldte sig til et interview, hvorfor jeg kun har afholdt otte interviews med socialpædagoger i alt.

⁶ Se bilag d og e - interviewguides for narrativ interviewundersøgelse med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

⁷ Se bilag b og c for informationsbrev til informanterne.

samtykke fra informanten. Spørgsmålet er imidlertid, hvorvidt omfanget og måden, hvorpå jeg informerer, er fyldestgørende. Nogle peger da også på, at forskning på udsatte-området kræver særlige overvejelser i forhold til at sikre informeret samtykke, fordi informanterne kan leve under særligt udfordrende psykiske og sociale livsomstændigheder (Thoft Carlsen 2018). Af disse grunde har jeg haft særlig opmærksomhed på at informere ad flere omgange og på forskellige måder.

Som tidligere beskrevet peger Bruner på, hvordan fortællinger er et kulturelt indlejret fænomen, som vi lærer tidligt i livet – som en måde at skabe mening i de oplevelser, vi er udsat for (Bruner 2004: 103-104). Dette betyder, at de fleste har kendskab til fortælling som en måde at udtrykke sig på, og dermed vil mine informanter kunne opleve at skulle gøre brug af allerede genkendelige måder at kommunikere på. Valget af den narrative metode kan derfor ses som en ambition om at vælge genkendelige og dermed velafprøvede kommunikationsformer for både fortæller og interviewer. Endvidere har jeg valgt den narrative metode i bestræbelserne på at øge mulighederne for, at fortællerne kan få indflydelse på, hvad der fortælles om. Dette kan ses i modsætning til almindelige interview-tilgange, som ofte er mere styret af forskeren og stiller krav til informanten om at forholde sig til forskerens agenda (Kittelsaa 2010).

Mine narrative interviews har fokus på de fortællinger, som informanten fortæller frem, og den måde de vælger at give fortællingerne mening og betydning på. Riessman (2012) peger således på, at den narrative metode kan muliggøre, at interviewene i mindre omfang kontrolleres udelukkende af intervieweren og dermed bidrager til fortællerens indflydelse på den viden, der skabes. Det narrative interview kan forstås som en samtale eller en 'konversationsdans' hvor interviewdeltagerne skiftes til at lede (Riessman 2012), hvorfor min interviewundersøgelse heller ikke kun kan forstås som et interview, hvor det udelukkende er fortælleren, der bestemmer indholdet i samtalen. Jeg har således forsøgt at rammesætte det narrative interview med åbne spørgsmål, der retter sig mod temaet in- og eksklusion, men med udgangspunkt i konkrete hændelser i hverdagslivet, som informanterne vælger.

Gjærum beskriver, hvordan det er vigtigt, at forskeren indtager en *lytter-rolle* i stedet for en *udspørger-rolle*, når marginaliserede grupper, herunder borgere med udviklingshæmning, skal interviewes. Metodisk slår hun til lyd for en fortællerfokuseret tilgang. Når informanten får lov at fortælle frit, kan interviewet få en mere udforskende tilgang, hvor der gås i dybden med detaljeret konkrete fortællinger (Gjærum 2010-a). Derfor har jeg som ambition at åbne op for, de for informanten, relevante fortællinger om konkrete hverdagsoplevelser, hvor jeg vælger at indtage en aktiv *lytter-rolle*. Jeg benytter samme tilgang i de narrative interviews med socialpædagogerne. Dog vil der være fokus på socialpædagogernes professionelle virke i forhold til in- og eksklusionsspørgsmålet, hvorfor jeg ikke har fokus på private eller personlige fortællinger. Jeg har således undervejs i de enkelte interviews bestræbt mig på at være åben over for de fortællinger, som informanterne dagsordensætter, og har spurgt yderligere ind til netop deres fortællinger. Dette fokus

er valgt for at imødegå afhandlingens forskningsspørgsmål, der blandt andet omhandler inddragelse af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Breumlund og Bruun Hansen (2015: 55) har imidlertid erfaring for, at interviewer risikerer at få en mere udspørgende rolle end det narrative interview sædvanligvis lægger op til, når borgere med eksempelvis udviklingshæmning interviewes. Noget kan således tyde på, at det kan være vanskeligt at fastholde de ambitioner om at indtage en udforskende og lyttende rolle. For at modvirke denne risiko har jeg fokuseret på konkrete og sprogligt enkle spørgsmål, som Gjørum (2010-a) nævner vil kunne åbne op for fortællinger også fra borgere med kognitive vanskeligheder.

Ligeledes fordrer det narrative interview evnen til at huske tidligere hændelser og erfaringer samt sprogliggøre disse i interviewsituationen, der finder sted på et andet tidspunkt og i en anden kontekst. Dette forbehold kan i øvrigt gøre sig gældende for alle informanter men kan muligvis gøre sig særligt gældende i nogen interviewsituationer med borgere med udviklingshæmning. Sådanne udfordringer er derfor heller ikke mulige at overkomme, men der må i stedet peges på, hvordan jeg som forsker vil håndtere disse udfordringer. Jeg benytter, som tidligere nævnt, en narrativ metode, der fokuserer på de konkrete hverdagsoplevelser modsat en livshistoriefortælling. Derved øges muligheden for, at informanten kan huske konkrete oplevelser mere detaljeret, da de ikke nødvendigvis skal organiseres og perspektiveres i forhold til hele informantens livsfortælling. Ifølge Ellingsen vil borgere med udviklingshæmning ofte benytte meget detaljerede og konkrete beskrivelser af faktiske forhold og vil i mindre omfang kunne overskride den kontekst, fortællingen udspiller sig i (Ellingsen 2010). På den måde ser jeg den narrative tilgang med fokus på konkrete hverdagslivshændelser som en fordel i forhold til at interviewe borgere med udviklingshæmning. Endvidere vil jeg fokusere på de oplevelser, der i øjeblikket optager både socialpædagogerne og borgere med udviklingshæmning, således der vil blive taget udgangspunkt i, de for informanten, nærværende fortællinger, hvilket vil kunne opleves som en samtale, der også udfolder sig på informantens 'banelhalvdel'. Dette kan også betyde, at jeg, som interviewer, kan vise interesse for og blive optaget af den konkrete fortælling og 'spørge ind' til netop det, som informanten dagsordensætter.

Ifølge Frørup beskriver socialpædagoger ofte deres arbejde i en hverdagsdiskurs, hvorfor den narrative metode kan være en måde at få indblik i forskellige arbejdsmæssige situationer på samt i, hvordan disse situationer gives mening (Frørup 2013). Det narrative interview kan således tilbyde indsigt i forholdet mellem forståelse og praksis-processer, der ikke nemt lader sig indfange gennem eksempelvis observationer (Frørup 2011). Dermed kan en narrativ metode bidrage med viden om, hvordan socialpædagoger italesætter praksis – en viden, som ofte kan være vanskelig at formidle både af socialpædagoger og i forskningen (Frørup 2013). Jeg benytter, som nævnt, samme narrative tilgang i interviews med borgere med udviklingshæmning. Denne tilgang kan være en måde at få indsigt i udsatte borgeres

perspektiver på sociale problemer (Breumlund & Bruun Hansen 2016-b) og kan ifølge Riessman (2001) bidrage til at dokumentere muligheder og begrænsninger for personer og grupper i socialt arbejde. Endvidere nævner Gjørsum (2010-b), at inddragelse af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning kan give indsigt i det levede liv, sådan som borgerne oplever det. Jeg har valgt at inddrage hverdags- og arbejdslivsfortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, fordi det kan bidrage med beskrivelser, ikke kun af oplevelser men også i forhold til, hvordan informanterne tillægger disse oplevelser betydning. Derfor har jeg både spurgt ind til konkrete hverdagsoplevelser og til, hvordan borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger tilskriver disse oplevelser mening. Både fortællingerne om oplevelser og informanternes forståelser af disse oplevelser er netop grundlaget for afhandlingens analyse.

Breumlund og Bruun Hansen peger på, at der kan være sproglige barrierer forbundet med at interviewe eksempelvis voksne med udviklingshæmning, og at interviewet ofte må omhandle meget konkrete emner. Hvis interviewet omhandler for abstrakte forhold, kan dette udfordre den sammenhængende forståelse af informanternes beskrivelser af et givent forhold. På trods af disse vanskeligheder er det, ifølge Breumlund og Bruun Hansen (2015: 14 og 44-45), muligt at få indblik i informanternes hverdagsliv via interview, om end det kan synes vanskeligt og til tider giver mangelfulde beskrivelser. På tværs af de to informantgrupper har de narrative interviews i min undersøgelse udfoldet sig på meget forskellig vis. I de fleste interviews har det været muligt i overvejende grad at få informanterne til at fortælle om deres oplevelser og forståelser. Jeg har imidlertid, både undervejs i interviewene og ved den efterfølgende gennemlytning/gennemlæsning af interviewene, ikke været i stand til at forstå alt, hvad informanterne har fortalt. Det har særligt ved enkelte interviews med borgere med udviklingshæmning været vanskeligt for mig at danne mening i fortællingerne. Ligeledes har der også været passager i nogle af socialpædagogernes fortællinger, jeg ikke har forstået. Disse udfordringer har været vanskelige at overkomme og har som tidligere nævnt betydet, at sådanne uforståelige passager ikke er taget med i afhandlingens analyser.

Ellingsen peger på det forhold, at interviewerens skal være opmærksom på, at der ved interviews med borgere med udviklingshæmning kan opstå et asymmetrisk magtforhold mellem informant og interviewer, som betyder, at informanten kan blive mistroisk over for eller usikker på interviewerens. Dette kan, ifølge Ellingsen, medføre, at informanten fremstår uselvstændig eller gerne vil fremstå som 'normal'. Dette kan ligeledes betyde, at informanten lader, som om interviewerens spørgsmål er forstået, eller at informanten siger ja eller bekræfter spørgsmål, der enten ikke er forstået, eller hvor informanten ikke vil fremstå uenig med interviewer (Ellingsen 2010). Et asymmetrisk magtforhold vil imidlertid både kunne opstå i interviews med socialpædagoger og borgere med udviklingshæmning, og som Kvale og Brinkmann (2009: 95) peger på, kan interviewsituationen ikke være herredømmefri. I forhold til interviews med borgere med udviklingshæmning nævner Ellingsen den pointe, at det

er forskeren, der initierer interviewet, og som derfor også har ansvaret for at tilrettelægge og gennemføre interviewet, således at ovenstående forhold forsøges håndteret på fornuftig vis (Ellingsen 2010). Dette vil imidlertid være en generel betragtning i forhold til det at udføre forskningsinterviews og kan derfor også være relevant i forhold til de narrative interviews med socialpædagogerne. I forlængelse heraf peger Brinkmann på, hvor vigtigt det er at overveje, hvilke konsekvenser interviewene kan have for den interviewede i et forsøg på at undgå negative konsekvenser for informanten (Brinkmann 2013: 83).

De narrative interviews' fokus på in- og eksklusion vil kunne omhandle fortællinger om magtforhold, afvigelser eller social kontrol, og på den måde kan interviewene omhandle tabuiserede og følsomme emner. Sådanne undersøgelser kan potentielt påvirke udsatte borgere i særlig grad. I den forbindelse må det være forskerens ansvar, at forskningen ikke skaber yderligere marginalisering og udstødelse (Hviid Jacobsen, Jørgensen & Svendsen-Tune 2005). Derfor vil det være vigtigt at holde sig for øje, at min undersøgelse ikke skaber, hvad den nævner, og uintenderet bidrager til yderligere eksklusion af borgere med udviklingshæmning.

Interviewsituationen kan ligeledes påvirke socialpædagogen, hvis arbejde kan være kendetegnet ved en høj grad af involvering i borgernes liv, og dermed kan de udfordringer, borgeren oplever, også få indflydelse på socialpædagogens arbejdsliv, samtidig med at det kan få personlig betydning for socialpædagogen. Nogle peger på, at socialpædagogens involvering og mulige ansvar for andres liv kan påvirke socialpædagogen og få personlige konsekvenser (Nørgaard 2014). Denne personlige involvering bliver nogle gange formuleret i feltet, som det at sætte sig 'selv i spil' eller 'bruge sig selv' i arbejdet, hvorved det kan være svært at differentiere mellem det personlige og professionelle. De narrative interviews vil således også kunne berøre områder, der for de socialpædagogiske informanter kan have en personlig karakter og dermed potentielt omhandle følsomme emner.

Pointen i forhold til min narrative interviewundersøgelse er således, at det er mit ansvar, at interviewene foregår på rimelig vis, og at min undersøgelse ikke får negative konsekvenser for deltagerne. Som nævnt ovenfor vil jeg bestræbe mig på at undgå dette, ved at interviewdeltagerne er velinformerede om undersøgelsen, ligesom jeg tager højde for de særlige forhold, der kan være på voksenhandicapområdet. Som et led i bestræbelserne for at undgå negative konsekvenser af min undersøgelse har jeg endvidere anonymiseret mine informanter, hvilket jeg vil redegøre yderligere for nedenfor.

2.9.1. ANONYMISERING OG OPBEVARING AF DATA

Ifølge Uddannelses- og Forskningsministeriets retningslinjer for god forskningsskik har forskere og forskningsinstitutioner ansvar for at behandle og opbevare datamateriale forsvarligt og efter gældende regler (Uddannelses- og Forskningsministeriet.dk). I den forbindelse vil jeg redegøre for, hvordan ph.d.-projektets empiriske materiale med personlige og fortrolige oplysninger er behandlet og opbevaret. Mit forskningsprojekt er registreret i forskningsafdelingen på VIA University College, der har Datatilsynets tilladelse til at behandle private og personfølsomme oplysninger i videnskabeligt øjemed. Mit projekt er i den forbindelse registreret som et forskningsprojekt, der indsamler personfølsomme oplysninger, hvorfor der er udarbejdet en databehandlingsaftale. Aftalen omhandler forhold vedrørende sikker opbevaring af data, anonymisering af data samt sletning af personhenførbare data. Afhandlingens afrapportering af personlige oplysninger vil derfor være anonymiseret på en måde, så informanterne ikke kan genkendes uden for de botilbud, hvor mine interviews har fundet sted, hvilket kan beskrives som ekstern anonymisering. Endvidere har jeg bestræbt mig på, at der ligeledes opnås intern anonymisering, hvilket dog kan være vanskeligt i kvalitative undersøgelser (Thoft Carlsen 2018). Jeg har derfor ændret på nogle af informanternes udsagn for at sikre anonymisering af informanterne samt de personer, som informanterne evt. fortæller om. Der er eksempelvis ændret i egennavne og stednavne m.m. Ligeledes er mine informanter fra tre forskellige anonyme botilbud, og det fremgår ikke af afhandlingen, hvilke informanter der hører til hvilke botilbud. Således vil det være særdeles vanskeligt internt at identificere de forskellige informanter. Endvidere er både lydfiler og transskriberede interviews opbevaret på krypterede filer, således at de er sikret mod eventuel tyveri. Ligeledes vil personhenførbare informationer blive slettet efter databehandlingsperiodens afslutning, ligesom alt datamateriale vil blive slettet efter yderligere fem år.

KAPITEL 3. POLICY-DOKUMENTANALYSE

Jeg vil i det følgende kapitel analysere fire forskellige politiske og forvaltningsmæssige dokumenter, der omhandler handicapområdet og/eller det sociale område i Danmark. Inddragelsen af disse policy-dokumenter har til formål at undersøge, hvordan inklusionsbestræbelserne i Danmark betydningsfastlægges både på nationalt, regionalt og kommunalt niveau. Endvidere vil jeg identificere, hvilke konsekvenser sådanne inklusionsbestræbelser kan få for voksenhandicapområdet. De følgende analyser vil således indeholde diskursanalyser, der identificerer, hvordan dokumenterne tillægger mening og betydning til de samfundsmæssige inklusionsbestræbelser. Diskursanalysen kan bidrage til at forstå, hvordan dokumenterne forsøger at indholdsudfylde og dermed konstruere en inklusionsdiskurs. Ligeledes vil jeg udarbejde en dekonstruktion af dokumenterne og på den måde identificere, hvordan handicap- og socialpolitikken kan fremstå kontingent, åben og ufuldstændig. En sådan dekonstruktion kan tydeliggøre, hvordan forskellige in- og eksklusionsforståelser er politisk bestemt. Dokumenterne skal imidlertid ikke kun ses som formelle beskrivelser af inklusionsbestræbelserne, men skal samtidig forstås som sproglige handlinger, der kan få praktiske konsekvenser. I analysen vil jeg også identificere, hvilke mulige konsekvenser dokumenternes in- og eksklusionsbeskrivelser kan få for voksenhandicapområdet. Jeg vil i kapitlet analysere følgende fire dokumenter:

Handicappolitisk Redegørelse 2018

10 mål for social mobilitet – fordi alle kan

Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet

Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring

Hvert dokument vil blive analyseret hver for sig, indledt med en kort præsentation af dokumentet og en sammenfatning af min analyse. Efterfølgende præsenteres selve dokumentanalysen, hvor der er fokus på: hvilke problemer dokumentet ønsker løst, hvordan løsningen på disse problemer formuleres, og på hvilken måde denne løsning kan forstås indskrevet i en inklusionsdiskurs. I analysen er der endvidere fokus på, hvordan borgere med handicaps tillægges betydning, og hvilket positioner disse tildeles. Endvidere vil jeg dekonstruere en inklusionsdiskurs og identificere, hvordan denne kan være kontingent samt eventuelt være præget af modsætninger og konflikter. Derudover vil jeg pege på mulige konsekvenser af dokumenternes in- og eksklusionsforståelser for voksenhandicapområdet. Efter de fire analyser vil jeg sammenfatte de forskelle og ligheder, der kan identificeres både på tværs af dokumenterne og inden for det enkelte dokument set i forhold til en in- og eksklusion.

3.1. DOKUMENTANALYSE AF HANDICAPPOLITISK REDEGØRELSE 2018

Jeg vil i den følgende analyse inddrage den seneste handicappolitisk redegørelse fra 2018. Social- og Indenrigsministeriet har en koordinerende rolle i forhold til handicapområdet og har stået i spidsen for handicapudvalgets udarbejdelse af denne redegørelse. Handicapudvalget er et tværministerielt udvalg, som i redegørelsen beskriver politiske tiltag i mange forskellige ministerier. Formålet med redegørelsen er, ifølge dokumentet, at medvirke til at skabe en sammenhængende handicappolitisk indsats og håndtere tværgående udfordringer af handicappolitiske forhold. I indledningen peges der endvidere på, at der skal ske en fortsat implementering af FN's Handicapkonvention. Således kan *Handicappolitisk Redegørelse 2018* også forstås som en måde at beskrive et igangværende arbejde med at implementere konventionen (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c).

Jeg vil i det nedenstående afsnit analysere, hvordan dansk handicappolitik indskrives sig i en inklusionsdiskurs. I den forbindelse kan inklusion identificeres som handicappolitikens formål, hvor der er fokus på, at borgere med handicaps udvikler muligheder, ressourcer og ansvar for at indgå i og bidrage til fællesskabet. I dokumentet beskrives en politik om at understøtte en samfundsudvikling, hvor borgere med handicaps tager ansvar for eget liv og deltager i samfundet på lige fod med alle andre. Samtidig kan der i den handicappolitisk redegørelse ses et stort fokus på, hvordan Handicapkonventionens principper søges implementeret i dansk handicappolitik og lovgivning. I redegørelsen er der også fokus på, hvordan samfundet støtter op om inklusion af alle borgere med handicaps. På den måde kan der i dokumentet både identificeres et fokus på konventionelle rettigheder og muligheder, samtidig med at handicappolitikken beskriver, at muligheder skal balanceres i forhold til en ansvarliggørelse af borgere med handicaps. Dermed kan handicappolitikken forstås som flertydig og åben, og den kan muliggøre forskellige inklusionsindsatser for borgere med handicaps.

Nedenstående analyse kan identificere, hvordan Handicapkonventionen ifølge dokumentet både fremstår som en række grundlæggende rettigheder for borgere med handicaps, samtidig med at konventionen beskrives som et dynamisk redskab. Dermed kan konventionen, i den handicappolitisk redegørelse, ikke kun forstås som en flydende betegnelse, der kan tillægges flere forskellige betydninger. Handicapkonventionen kan samtidig forstås som en tom betegnelse, hvor grænsen for, hvad konventionen kan betyde og ikke kan betyde, er udvisket. Således kan konventionen, ifølge dokumentet, på den ene side ses som et dynamisk redskab til at fremme handicappolitikens formål om inklusion og deltagelse, der forudsættes af individets ansvarliggørelse. På den anden side kan konventionen samtidig forstås som en række rettigheder for borgere med handicaps, som dansk handicappolitik er forpligtet på at gennemføre. Handicapkonventionen kan imidlertid ikke både forstås

som rettigheder for alle borgere med handicaps, samtidig med at der kun gives muligheder til nogle borgere under forudsætning af en ansvarliggørelse. Konsekvensen af en Handicapkonvention, der fremstår som en tom betegner, kan være en uklarhed om, hvordan handicappolitikken både kan forstås som en inklusionspolitik for alle borgere med handicaps, samtidig med at det kan være en politik, der forudsætter ansvarliggørelse for borgere med handicaps. *Handicappolitisk Redegørelse 2018* kan dermed identificeres som åben og uklar og kan muliggøre flere forskellige inklusionsindsatser.

3.1.1. INKLUSION – EN BALANCE MELLEM ANSVAR OG MULIGHEDER

I indledningen af *Handicappolitisk Redegørelse 2018* beskrives dansk handicappolitiks formål således:

”Det langsigtede mål er at skabe et inkluderende og mangfoldigt samfund baseret på respekt for forskellighed, og hvor der støttes op om den enkeltes ressourcer og muligheder. Men det er også målet at skabe et samfund, hvor ansvar og muligheder balancerer, og hvor den enkelte gør sit til at deltage i og bidrage til fællesskabet.” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Ovenstående citat kan ses som en beskrivelse af, hvordan det langsigtede mål for dansk handicappolitik er at skabe et inkluderende og mangfoldigt samfund. Det tillægges betydning, at samfundet respekterer ”forskellighed”, og at der støttes op om den enkelte borgers ”ressourcer og muligheder”. Der beskrives dog samtidig et andet mål omhandlende et samfund, der balancerer den enkeltes ”ansvar og muligheder”, og hvor individet deltager i samt bidrager til fællesskabet. Det handicappolitiske formål kan således ses at have fokus på samfundets støtte til inklusion af borgere med handicaps, men også at målet er et krav om deltagelse, der forudsætter individets ansvarliggørelse. Dermed kan den handicappolitiske redegørelse ses at indskrive sig i en inklusionsdiskurs og kan bidrage til at tillægge inklusion betydning via de måder, inklusion artikuleres på. Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces betegnes som en artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). I de ovenfor nævnte mål fokuseres der på henholdsvis det, at samfundet skal støtte borgere med handicaps til inklusion, og at individet skal tage ansvar for at deltage i og bidrage til inklusion. Men hvilke problemer kan disse inklusionsmål forstås at være løsningen på? I indledningen af *Handicappolitisk Redegørelse 2018* beskrives følgende:

”Dansk handicappolitik skal være med til at understøtte en samfundsudvikling, hvor børn, unge og voksne med handicap har samme ansvar for eget liv som alle andre

samfundsborgere og samme muligheder for at udnytte deres potentialer på lige fod med alle andre.” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Ovenstående citat kan forstås som en beskrivelse af, hvordan borgere med handicaps gerne skulle gives ”samme muligheder for at udnytte deres potentialer” og påtage sig ”samme ansvar for eget liv som alle andre samfundsborgere”. Redegørelsen kan dermed forstås som en påpegning af, hvordan handicappolitikken skal bidrage til en samfundsudvikling, hvor borgere med handicaps dels udvikler ansvar og dels får muligheder som alle andre. Diskursteorien beskriver, hvordan subjektets position må ses i forhold til, hvordan subjektet bliver repræsenteret i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 115). Således kan borgere med handicaps, ifølge dokumentet, identificeres som subjekter, der p.t. ikke (eller i mindre grad) har samme ansvar samt muligheder for at udfolde sine potentialer som andre borgere. Disse forhold kan beskrives som et fokuspunkt i handicappolitikken og kan samtidig forstås beskrevet som noget, der gerne skulle ændre sig. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være forstyrret, hvilket Laclau beskriver som en dislokation, hvilket samtidig er forudsætningen for nye muligheder, og for at der kan skabes forandringer (Laclau 1990: 39-43). Redegørelsen beskriver ikke eksplicit et problem, men handicappolitikken påpeger ønsket om at understøtte en samfundsudvikling, hvor borgere med handicaps gives muligheder og tager ansvar. På den måde kan dislokationen identificeres som det, at borgere med handicaps for nuværende ikke gives de samme muligheder som alle andre og heller ikke påtager sig det samme ansvar.

Handicappolitikken kan forstås som en politik, der skal udvikle samfundet i en mere inkluderende retning. De enkelte borgeres ansvar og muligheder kan ses koblet sammen og kan udgøre et fokus på, at disse forhold ”balancerer, og hvor den enkelte gør sit til at deltage i og bidrage til fællesskabet” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11). Denne sammenkædning kan forstås som en påpegning af, at samfundets tilbud om muligheder til borgere med handicaps ikke kan stå alene, men også kræver, at den enkelte må deltage og bidrage til fællesskabet. Spørgsmålet om balancen mellem ansvar og muligheder kan imidlertid i en diskursanalytisk tradition ikke forstås som et naturgivent forhold, men må ses som et udtryk for en måde at tillægge forhold i samfundet mening og betydning (Laclau 1997: 15-18). Det kan med andre ord forstås som en beskrivelse af dansk handicappolitik, at ansvar og muligheder for borgere med handicaps sammenkædes, fordi det synes væsentligt, at borgere med handicaps bidrager og deltager i fællesskabet på lige fod med alle andre. Redegørelsen kan dermed forstås at trække på ideer om individets ansvar over for fællesskabet, i arbejdet med at indholdsudfylde det handicappolitiske formål om inklusion og deltagelse. Imidlertid understreger den handicappolitiske redegørelse, som nævnt ovenfor, ikke kun individets ansvar, men har også fokus på samfundets støtte til individet, hvilke kan ses i forhold til det at inddrage Handicapkonventionen og dermed samfundets forpligtelser over for borgere med handicaps. Dokumentet kan forstås som en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere en entydighed i diskursen (Laclau &

Mouffe 2001: 142) eller forsøger at legitimere bestemte forhold (Drejer Hansen 2017). Redegørelsen kan således identificeres som en måde at skabe hegemoni eller argumentere for almindelig sund fornuft ved at betydningsfastlægge inklusion som en balance mellem ansvar og muligheder for borgere med handicaps. Ansvarliggørelsen af borgere med handicaps kan dermed, i dokumentet, forstås som en forudsætning for at udvikle et inkluderende og mangfoldigt samfund, og som citeret ovenfor beskrives dette som handicappolitikens langsigtede mål.

3.1.2. HVORDAN HANDICAPKONVENTIONENS BETYDNING FASTLÆGGES I DOKUMENTET

Handicappolitisk Redegørelse 2018 beskriver indledningsvis, hvordan Handicapkonventionen danner rammen for redegørelsen. Redegørelsen er struktureret omkring ni centrale fokuspunkter, som alle henviser til Handicapkonventionens ”bærende principper” (Social- og Indenrigs-ministeriet.dk-c: 11). De ni punkter beskrives således:

- ”1) Bevidstgørelse og bekæmpelse af diskrimination
- 2) Retten til et selvstændigt liv og til at være inkluderet i samfundet
- 3) Fysisk og digital tilgængelighed
- 4) Lige adgang til uddannelse
- 5) Flere i arbejde
- 6) Fokus på sundhed
- 7) Mødet med det offentlige system
- 8) Viden og dataindsamling
- 9) Internationalt samarbejde” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Hvert punkt bliver i redegørelsen behandlet i hver sit selvstændige afsnit. Disse afsnit beskriver først relevante konventionelle artikler, og efterfølgende redegøres der for centrale mål og tiltag, regeringen har iværksat, eksempelvis i forhold til konkret lovgivning. Umiddelbart efter denne indledende beskrivelse af redegørelsens opbygning nævnes, at Danmark i 2014 for første gang blev eksamineret af FN’s Handicapkomité. Denne eksamination indeholder såvel ros som 30 anbefalinger til, hvordan Danmark kan styrke implementeringen af Handicapkonventionen. I 2020 skal Danmark afrapportere til komitéen igen, hvor der skal gøres status på omtalte

anbefalinger. Det anføres i redegørelsen, at komitéens anbefalinger løbende drøftes i Ministeriernes Handicapudvalg (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 12). Redegørelsen kan på den måde ses som et bidrag til at dokumentere, hvor langt Danmark er nået i forhold til de anbefalinger, som FN-komitéen vil evaluere på i 2020. Begrundelsen for denne dokumentation af implementeringsprocessen kan forstås i forhold til, at Danmark har ratificeret Handicapkonventionen i 2009 og dermed er forpligtet til at implementere konventionen i dansk lovgivning og administrativ praksis (Social- og Indenrigsministeriet.dk-h). Der beskrives i redegørelsen et fokus på at: beskytte og fremme menneskerettigheder, sikre lige adgang til uddannelse og sundhed, fremme inklusion og beskæftigelsesmuligheder, sikre hjælp og støtte samt hindre udelukkelse. Sammenfattende kan Handicapkonventionen ses at indeholde principper om: ”implementering af de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder” for borgere med handicaps (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Redegørelsens henvisning til Handicapkonventionen og dennes fokus på rettigheder og muligheder for borgere med handicaps kan således forstås som et væsentligt omdrejningspunkt i dansk handicappolitik på vej mod målet om inklusion og deltagelse. I diskursteorien kan et særlig vigtigt moment, der giver mening til de andre momenter i diskursen, beskrives som et nodal point eller et privilegeret knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 112-113). Da dansk handicappolitik og målet om inklusion og deltagelse beskrives som rammesat af Handicapkonventionen, og da *Handicappolitisk Redegørelse 2018* struktureres og baseres på konventionens bærende principper (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11), kan konventionen identificeres som et sådant privilegeret knudepunkt.

3.1.3. EN HANDICAPPOLITISK DISKUSSION

Handicappolitisk Redegørelse 2018 kan forstås at adressere to handicappolitiske spørgsmål. Der kan både ses et ønske om at redegøre for de tiltag og mål, regeringen har arbejdet med i forhold til rettigheder og inklusion for borgere med handicaps, men samtidig, som det påpeges i indledning, vil redegørelsen diskutere ”vigtige og nødvendige” forhold om, hvordan inklusions- og ligebehandlingspolitikken ”udvikles og forbedres” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11). Redegørelsen kan på den måde også forstås som et diskussionsoplæg i forhold til både national og international handicappolitik. I den forbindelse peger redegørelsen ikke kun på Handicapkonventionen som bærende principper om rettigheder for borgere med handicaps. Endvidere beskrives, hvordan konventionen:

”...] kan betragtes som et dynamisk redskab, der bidrager til at sikre en fortsat udvikling af området med henblik på fuld opnåelse af de rettigheder, der er fastsat i konventionen inden for de rammer, som samfundsudviklingen og samfundsøkonomien sætter.” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c: 11).

Redegørelsen kan dermed forstås som en beskrivelse af, hvordan dansk handicappolitik nok kan være under indflydelse af Handicapkonventionens bærende principper, men samtidig åbner muligheden for at tillægge konventionen en ny betydning – som et dynamisk redskab, der kan være midlet til at nå regeringens handicappolitiske målsætninger om inklusion og ansvarliggørelse. Redegørelsens diskussion af arbejdet med inklusion og ligebehandling kan dermed forstås som et forsøg på at reformulere Handicapkonvention. En betegnelse, der af forskellige diskurser tilskrives forskellige betydninger, beskrives af Laclau som en flydende betegnelse, fordi det ikke er muligt at skabe entydighed om betegnelsen (Laclau 1990: 28-29). Mening kan således kun delvist fikseres, fordi mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Konventionen kan på samme måde forstås som en betegnelse, der kan fikseres på flere forskellige måder, hvorved det ikke er muligt at skabe entydighed om dokumentets betydningsdannelse af konventionen. Konventionen kan i dokumentet både forstås som forpligtende mål om rettigheder og som et dynamisk redskab og kan dermed identificeres som en flydende betegnelse, hvorved konventionen fremstår flertydig og åben. Konventionens flydende form kan legitimere en handicappolitik, der har en målsætning om implementering af bærende principper for rettigheder og samtidig fastholder en inklusionsmålsætning, der forudsætter en ansvarliggørelse af borgere med handicaps – det, der i dokumentet beskrives som en balance mellem ansvar og muligheder. Den handicappolitiske redegørelse muliggør således forskellige måder at inkludere på, eksempelvis ved at inkludere alle borgere med handicaps. Omvendt kan dansk handicappolitik også forudsætte, at den enkelte borger skal tage ansvar for at opnå konventionelle rettigheder, hvorved inklusion ikke længere kan forstås som en ubetinget rettighed for alle borgere med handicaps, men kun vil være en mulighed for dem, der kan ansvarliggøres.

3.1.4. HANDICAPPOLITIKKEN FREMSTÅR ÅBEN OG UKLAR

Den forsøgsvisse lukning af en inklusionsdiskurs i *Handicappolitisk Redegørelse 2018*, der balancerer ansvar og muligheder for borgere med handicaps, kan imidlertid betyde, at Handicapkonventionen kan komme til at fremstå, ikke kun som en flydende betegnelse, men også som en tom betegnelse. En tom betegnelse kan forstås som en betegnelse, der er tømt for indhold, og ikke kun en betegnelse, der kan være uklar eller flydende, men hvor indholdet i betegnelsen kan betyde 'alt og intet', fordi grænsen mellem betegnelsens betydning og det, som betegnelsen ikke betyder, kan forstås som opløst (Laclau 2002: 135-136). Konventionen kan på den måde identificeres som en tom betegnelse, fordi konventionen ikke både kan være en mulighed under bestemte forudsætninger om ansvarliggørelse, samtidig med at det er en rettighed for alle borgere med handicaps. Grænsen mellem, hvad Handicapkonventionen kan tillægges af betydning, og hvad konventionen ikke betyder, kan forstås udvisket, fordi denne ikke både kan være rettigheder uden betingelser, samtidig med at konventionen

betyder muligheder forudsat af betingelser om ansvarliggørelse. Dermed kan konventionen forstås at betyde modsatrettede forhold, hvorved konventionen i den handicappolitiske redegørelse kan fremstå meningsløs. En handicappolitik, der kan identificeres som inklusion, der både beskrives som et princip om rettigheder for alle borgere med handicaps, samtidig med at inklusion er under forudsætning af en ansvarliggørelse, kan på den måde også fremstå som en politik, der er meningsløs. Diskursteorien beskriver, hvordan politik kan forstås som at skrive i vand – umuligt, ustabil og sårbart (Madsbjerg 2002: 243). På samme måde kan handicappolitikken forstås som en umulig, ustabil og sårbar politik, fordi alle borgere med handicaps ikke kan inkluderes, samtidig med at inklusion af borgere med handicaps betinges af ansvarliggørelse. Handicappolitikken kan dermed muliggøre inklusionsbestræbelser for alle, samtidig med at politikken kun muliggør inklusion af borgere med handicaps, der kan ansvarliggøres.

3.2. DOKUMENTANALYSE AF 10 MÅL FOR SOCIAL MOBILITET – FORDI ALLE KAN

Jeg vil i den følgende analyse inddrage Social- og Indenrigsministeriets *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan*, der er udarbejdet i 2016 (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). Dokumentet beskriver den seneste gældende danske socialpolitik og omhandler alle udsatte borgere på servicelovsydelser, herunder borgere med handicaps. Socialpolitikken har, ifølge dokumentet, til formål at være retningsgivende og sikre større fremdrift, så færre skal være udsatte, og flere skal være en del af et arbejdsfællesskab. Opgaven med social mobilitet kræver, ifølge dokumentet, et stærkt samarbejde mellem stat, regioner og kommuner, hvor kommunerne har ansvaret for den sociale indsats, og hvor staten skal rammesætte opgaven bedst muligt. Dokumentet kan således forstås som en overordnet mål- og rammesætning af socialpolitikken (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g).

Jeg vil i det nedenstående afsnit analysere, hvordan dansk socialpolitik kan forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs. Som det nævnes i dokumentet, omhandler socialpolitikken blandt andet deltagelse på arbejdsmarkedet, fordi udsatte borgere, herunder borgere med handicaps, gerne vil være selvhjulpne. På den måde kan løsningen på udsathed ses skrevet frem som inklusion til arbejdsmarkedet, og måden, dette ønskes gennemført på, er at støtte op om den enkeltes ansvar for eksempelvis at tage sig en uddannelse eller et job. Forudsætningen for inklusion til arbejdsmarkedet kan dermed identificeres som den enkeltes vilje eller evne til at påtage sig dette ansvar. Der er imidlertid, i dokumentet, beskrevet udsatte borgere, som ikke vil være i stand til at blive inkluderet på arbejdsmarkedet og dermed heller ikke vil kunne forsøge sig selv. Dokumentet peger i den forbindelse på, at nogle udsatte borgere kan opleve flere barrierer for deltagelse end andre udsatte – eksempelvis borgere med handicaps.

Formålet for denne gruppe er, ifølge dokumentet, at de i stedet skal deltage i foreningslivet i lokalsamfundet.

Sammenfattende skal udsatte borgere, ifølge dokumentet, mobiliseres, så alle kan deltage på arbejdsmarkedet eller i frivillige foreninger. Socialpolitikken kan forstås som svaret på at hjælpe alle udsatte borgere, der er sat 'uden for' disse fællesskaber. Således kan politikken identificeres som en mobilisering, der inkluderer udsatte borgere, der p.t. er ekskluderet, og på den måde kan dokumentet forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs. I *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* ses et fokus på, at socialpolitikken støtter op om den enkeltes udvikling til ansvarliggørelse og mestring af eget liv, som forudsætningen for at blive en del af ovennævnte forskellige fællesskaber. Dermed kan der identificeres et fokus på inklusion af udsatte borgere, der kan ansvarliggøres, hvorimod borgere, der ikke kan, må forstås udelukket af dokumentet. Socialpolitikken kan på den måde beskrive en antagonistisk konflikt, der ikke kun ekskluderer udsatte borgere, der ikke kan, men også kan forhindre en kollektiv identitet af denne gruppe af udsatte borgere. Dermed synes det uklart, hvorledes socialpolitikken vil understøtte udsatte borgere, herunder borgere med handicaps, der ikke kan ansvarliggøres. En konsekvens af socialpolitikkens fokus på udsattes udvikling af ansvar og mestring af eget liv kan betyde, at flere udsatte får muligheden for at blive inkluderet. Omvendt kan der være en risiko for, at udsatte borgere, der ikke kan, fastholdes i en udsat position. Socialpolitikken kan dermed identificeres som en politik, der vil inkludere alle udsatte, samtidig med at de udsatte, der 'ikke kan', må forstås ekskluderet af politikken.

3.2.1. SOCIALPOLITIKKENS FORMÅL – ALLE UDSATTE BORGERE SKAL INKLUDERES

Dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* beskriver, hvordan:

”Regeringens socialpolitik hviler på, at den enkelte skal hjælpes til at være en del af arbejdsfællesskabet, hvis det er muligt. Alle skal have chancen for at forsørge sig selv og leve et selvstændigt liv med uddannelse og job.” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4).

Der er fokus på at hjælpe og give chancer for, at den enkelte kan leve et selvforsørgende og selvstændigt liv med uddannelse eller job. Således omhandler mål nr. 1-5 hvordan flere skal være en del af arbejdsfællesskabet, og mål nr. 6-10, at færre skal være socialt udsatte. I otte ud af de ti mål er der fokus på deltagelse i arbejde, enten hvor deltagelse i job er en målsætning, eller hvor forskellige sociale problemer står i vejen for beskæftigelse. Eksempelvis beskrives mål nr. 3 at omhandle, hvordan personer med handicaps skal i uddannelse eller beskæftigelse. Dokumentet beskriver endvidere, hvordan 143.000 borgere er omfattet af de sociale mål i modsætning til

tidligere, hvor kun 55.000 borgere var omfattet (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 8-9). Gruppen indbefatter, ifølge dokumentet, borgere fra nedenstående fire kategorier:

”Udsatte børn og unge, personer i behandling for stofmisbrug, hjemløse og personer udsat for vold i nære relationer

Personer med handicap

Personer i alkoholbehandling

Personer med psykiske vanskeligheder eller sociale problemer” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 9).

Det angives, at målgruppen omfatter 43.000 borgere med handicaps – en gruppe, der ikke tidligere har været en del af de sociale mål (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 9 og 18). Ambitionen med omtalte socialpolitik kan dermed forstås at skulle hjælpe langt flere personer end tidligere, inklusive borgere med handicaps, der ikke er en del af arbejdsmarkedet. Et centralt begreb i diskursteorien er dislokation – noget er forstyrret, så vi ikke bare kan gøre, som vi plejer (Drejer Hansen 2017). En dislokation kan have en negativ effekt og true diskursen men samtidig skabe nye muligheder (Laclau 1990: 39). Dislokationen i nærværende dokument kan forstås som det problem, at 143.000 borgere er i en udsat position og ikke er en del af arbejdsmarkedet og derfor heller ikke kan forsørge sig selv. De sociale mål har således til formål at: ”skabe større fremdrift” og give udsatte borgere mulighed for at leve et ”selvstændigt liv”, fordi det vil gøre ”en stor forskel for den enkelte og for samfundet” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4-5).

3.2.2. INKLUSION – DELTAGELSE PÅ ARBEJDSMARKEDET ELLER I FORENINGSLIVET

Ifølge 10 mål for social mobilitet må ingen opgives og ”parkeres på passiv forsørgelse”, og dermed kan de sociale mål blandt andet forstås som en mobilisering, hvor flere: ”skal være en del af arbejdsfællesskabet (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4-5). Diskursteorien beskriver, hvordan enhver artikulation kan forstås som en måde at tillægge en bestemt betydning til momenter i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 105). Dokumentet beskriver som tidligere nævnt, hvordan deltagelse i arbejdsfællesskabet kobles til det at have et selvstændigt liv og være selvforsørgende. Arbejdsfællesskabet kan på den måde forstås som lønnet arbejde, der giver mulighed for at klare sig selv uden eller med færre sociale ydelser. Begrebet ”arbejdsfællesskabet” kan dermed, i dokumentet, identificeres som det at være en del af arbejdsfællesskabet på arbejdsmarkedet. Med andre ord kan løsningen ”social

mobilitet” blandt andet identificeres som en måde at gå fra passiv offentlig forsørgelse (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4-5) til at være en del af det ordinære arbejdsmarked. Dokumentet kan dermed forstås som en argumentation for en socialpolitik omhandlende deltagelse på arbejdsmarkedet, så socialt udsatte herunder borgere med handicaps kan komme til at ”leve et selvstændigt liv med uddannelse og job” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4).

Imidlertid kan diskurser aldrig lukkes helt, og der vil altid være forskellige andre mulige fikseringer. Det sociale vil således altid være åbent for nye fikseringer, fordi diskursens ydre i princippet er uendelig og muliggør nye forskelle (Laclau & Mouffe 2002: 60-65). På samme måde kan dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* også åbne op for andre forståelser af social mobilitet, så mobilisering ikke kun omhandler deltagelse på arbejdsmarkedet. Som tidligere nævnt beskrives det i overskriften, hvordan social mobilitet begrundes med, at ’alle kan’. Samtidig nævnes det i dokumentet, at: ”Regeringens socialpolitik hviler på, at den enkelte skal hjælpes til at være en del af arbejdsfællesskabet, hvis det er muligt” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 8-9). Der kan hermed spores en forskel mellem det, at *alle kan*, og det, at inklusion i arbejdsfællesskabet skal ske, ”hvis det er muligt”. Dette understreger, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Der kan således, ifølge dokumentet, være en gruppe af de socialt udsatte, det ikke er muligt at hjælpe til deltagelse på arbejdsmarkedet. Om denne gruppe nævnes det, at: ”For andre er det selv med den bedste hjælp og støtte ikke muligt at blive selvforsørgende. Men alle kan blive en del af andre fællesskaber og få større livskvalitet som følge af en effektiv socialpolitik” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 5). Så selvom flere skal være en del af arbejdsmarkedet, vil der være nogen, som ”selv med den bedste hjælp” ikke får muligheden for at blive selvforsørgende. Der peges i den forbindelse særligt på mennesker med handicaps, der kan opleve flere barrierer for deltagelse. Målet for denne gruppe borgere er at: ”blive en del af et fællesskab og få mulighed for at kunne bidrage til samfundet som aktive medborgere” (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 32). Denne gruppe borgere skal stadigvæk være deltagende ”aktive medborgere”, og dokumentet beskriver, hvordan borgere, der ikke kan blive en del af arbejdsfællesskabet, i stedet kan deltage i foreningslivet og i lokalsamfundet (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 32). Diskursteorien beskriver, hvordan enhver artikulation kan forstås som en måde at tillægge en bestemt betydning til momenter i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 105). De sociale mål kan således ses at holde fast i et mål om, at udsatte borgere, uanset at nogle borgere kan opleve flere barrierer end andre, skal støttes til at være en del af et fællesskab. Dermed kan dokumentet forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs, hvor inklusion kan identificeres som det at være en aktiv del af arbejdsmarkedet eller det lokale foreningsliv.

3.2.3. SOCIAL MOBILITET SOM OMDREJNINGSPUNKT FOR SOCIALPOLITIKKEN

Dokumentets overskrift beskriver, hvordan de sociale mål har fokus på 'social mobilitet' og, som ovenfor nævnt, skal resultere i deltagelse på arbejdsmarkedet samt i foreningslivet. Borgere, der ikke er en del af disse fællesskaber, skal mobiliseres og dermed inkluderes. Knudepunktet i en diskurs kan beskrives som et nodal point, som fikserer en kæde af betegnere, der skaber en lukning af mulige forståelser, og derfor er styrende for den fiksering, der sker inden for en etableret diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 112-113). Således kan "social mobilitet" forstås om et knudepunkt, der er styrende for beskrivelsen af dansk socialpolitik. Dokumentets argumentation for, at borgere, der er socialt udsatte, skal blive en del af et fællesskab og dermed skal inkluderes, synes indlysende, når nu, som tidligere nævnt, 143.000 borgere er ekskluderet fra arbejdsmarkedet eller foreningslivet. På den måde kan de sociale mål forstås som en social mobilisering, hvor socialt udsatte borgere inkluderes i forskellige fællesskaber. Dokumentet kan dermed forstås som et forsøg på en hegemonisk praksis, der vil konstruere en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) og mobilisere støtte til en bestemt virkelighedsforståelse (Frølund Thomsen 2000: 191). Denne hegemoniske praksis forsøger at fikse, at alle udsatte skal mobiliseres, "fordi alle kan" deltage i enten job eller fritidsfællesskab.

3.2.4. SOCIALPOLITIKKEN KAN FORSTÅS SOM IN- OG EKSKLUSIONSPOLITIK

Som ovenfor nævnt er der, ifølge de sociale mål, blandt andet fokus på, at: "færre skal være socialt udsatte", og at dette skal foregå via en mobilisering. I den forbindelse beskriver dokumentet, at: "Vores udgangspunkt er, at alle udsatte mennesker har potentiale til at udvikle sig og mestre eget liv." (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 5). Den sociale mobilisering kan dermed forstås at tage udgangspunkt i individets potentiale til at mestre et selvstændig liv, der, som tidligere nævnt, angives som formålet med inklusion af udsatte borgere. Diskursteorien beskriver, hvordan subjektets position må ses i forhold til, hvordan subjektet bliver repræsenteret i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 115), og beskriver dermed ikke, hvordan subjektet *er*, men hvordan det opfattes. På den måde kan den udsatte forstås tillagt mening og betydning som en person, der kan og skal udvikles til at mestre eget liv og dermed potentielt vil kunne selvstændiggøres. For at understøtte denne udvikling i at blive selvstændig beskriver dokumentet, hvordan:

"Indsatserne skal understøtte de mennesker, som hver dag, på trods af et handicap, psykiske vanskeligheder eller sociale problemer, tager ansvar for at uddanne sig eller være en del af arbejdsmarkedet" (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 5).

På den måde kan de sociale mål forstås som en politik, der omhandler, hvordan individet skal støttes til at udvikle selvstændighed og blandt andet tage ansvar for deltagelse i uddannelse og job. Socialpolitikken kan, som tidligere nævnt, forstås som mobilisering af alle socialt udsatte, fordi alle kan, men hvilket fællesskab der inkluderes til kan forstås at afhænge af evnen og viljen til selvstændighed og ansvarliggørelse. En social aktør er endvidere historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37), og de socialpolitiske mål kan i den forbindelse forstås at tillægge den udsatte betydning som en, der kan, *fordi alle kan*. Diskurser konstrueres imidlertid ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Den sociale aktør, udsat borger der ikke kan, må således forstås skrevet ud af de socialpolitiske mål og dermed gjort til diskursens ydre. Dette betyder imidlertid ikke, at denne kategori ikke eksisterer, men blot at den ikke tillægges nogen mening i diskursen (Hansen 2014). Udgrænsningen af udsatte borgere, der ikke kan, kan endvidere forstås som en antagonisme, som Mouffe peger på forsøger at forhindre realiseringen af en kollektiv identitet (Mouffe 2013: 102-103). Der opstår således en politisk polarisering, som udøver sin magt ved at afvise andres identitet og dermed deres ret til at være forskellige (Frølund Thomsen 2000: 188). På samme måde kan udsatte borgere der ikke kan, identificeres som skrevet ud af socialpolitikken som en kollektiv identitet. Dette kan understreges af ovenfornævnte citat om, at alle udsatte har potentialer til at udvikle sig og mestre eget liv, hvorfor alle kan, som det også nævnes i dokumentets overskrift. På den måde kan en identitet som udsat, der ikke kan udvikle sig, forstås ekskluderet af socialpolitikken.

Diskursteorien beskriver, hvordan diskurser ikke kun skal forstås som et spørgsmål om mentale forhold. Diskursive artikulationer kan samtidig få praktiske og materielle betydninger, der organiserer de sociale relationer (Laclau & Mouffe 2001: 96). Som ovenfor nævnt kan socialpolitikken ses at fokusere på udsatte borgere, der (potentielt) kan tage ansvar, hvorved deres inklusion til arbejdsmarkedet og fritidslivet kan forstås understøttet. Konsekvensen heraf kan være, at flere bliver inkluderet og dermed selvstændiggøres samt mestrer eget liv (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 4). Den enkelte borgers mulighed for inklusion til arbejdsmarkedet kan endvidere forstås som et spørgsmål om, hvor meget den enkelte kan selvstændiggøres. Konsekvensen kan dermed være, at evnen til ansvarliggørelse og mestring af eget liv kan øge muligheden for at blive inkluderet på arbejdsmarkedet og dermed muliggøre selvforsørgelse. Socialpolitikken kan således identificeres som en politik, der kan understøtte en mobilisering af udsatte borgere, der endvidere kan resultere i, at den udsatte ikke længere kan forstås som udsat og ekskluderet. Omvendt kan udsatte borgere, som ikke kan og heller ikke på sigt vil kunne, identificeres til at være udelukket af dokumentet. En mulig konsekvens kan være, at en socialpolitik med fokus på individets ansvarliggørelse og selvstændighed kan mindske inklusionsmulighederne for gruppen af udsatte borgere, der ikke kan.

På den måde kan dokumentet forstås at udelukke en socialpolitik, der kan understøtte indsats for gruppen af udsatte borgere, der ikke kan og på sigt heller ikke vil kunne. Socialpolitikken kan forstås som en mobilisering af udsatte borgere til deltagelse, men samtidig kan der være en risiko for at overse andre barrierer eller sociale problemer, som kan hindre eksempelvis borgere med handicaps fra at deltage. Eller med andre ord, der kan være fysiske eller psykosociale problemer, hvilket de socialpolitiske mål også nævner, men ikke nødvendigvis giver løsninger på.

3.3. DOKUMENTANALYSE AF MÅLSÆTNINGER FOR EN STYRKET INDSATS PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

Jeg vil i det følgende afsnit analysere dokumentet *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk). Dokumentet er en fælleskommunal rammeaftale mellem de nitten kommuner i Region Midtjylland og kan ses som et dokument, der beskriver aftaler, som regionens kommuner er enige om i forhold til arbejdet med borgere på voksenhandicapområdet. Der er, til forskel fra de foregående dokumenter, tale om et dokument, der specifikt retter sig mod voksenhandicapområdet. Ligeledes nævnes borgere med udviklingshæmning eksplicit som en af målgrupperne for den styrkede fælleskommunale indsats (Rammeaftale.viborg.dk: 3). Dokumentet refererer endvidere eksplicit til en overordnet socialpolitik i Danmark, idet det kommunale rammepapir beskrives som sammenlignelig med målene i dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (Rammeaftale.viborg.dk: 4-5). Hvordan voksenhandicapområdet som et særligt fokus-/udviklingsområde beskrives og målfastsættes, vil blive analyseret i afsnittet nedenfor.

Jeg vil i det nedenstående afsnit analysere, hvordan den fælleskommunale rammeaftale tillægger mening og betydning til inklusion og på den måde indskrives sig i en inklusionsdiskurs. Det fælleskommunale rammepapir beskriver, hvordan voksenhandicapområdet er under et økonomisk og forvaltningsmæssigt pres, der udfordrer kommunerne med at løfte velfærdsopgaverne. Dette pres kommer som følge af en øget tilgang af borgere med handicaps, der efterspørger servicelovsydelser. Ifølge dokumentet er der derfor behov for et ”paradigmeskifte”, der blandt andet har fokus på udvikling af borgere med handicaps, for at løse de kommunale problemer og dermed fastholde en ”social sammenhængskraft” i samfundet. I den forbindelse peger det fælleskommunale rammepapir blandt andet på støtte til at lære borgere med handicaps at deltage på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Ifølge dokumentet er forudsætningen for denne inklusion en udvikling af borgere med handicaps, så borgerne kan mestre det at være aktive, selvstændige og selvforsørgende. Der argumenteres ifølge dokumentet for et skifte i fokus på borgere med handicaps, fra at være borgere, der har brug for eksempelvis støtte og kompensation via

servicelovsydelser, til at borgere med handicaps kan udvikles og mestre eget liv inkluderet i forskellige fællesskaber (Rammeaftale.viborg.dk).

Om kommunernes håndtering af det økonomiske og forvaltningsmæssige pres vil lykkes, kan afhænge af, i hvilket omfang borgere med handicaps kan udvikles til at være aktive, selvstændige og selvforsørgende borgere. Borgere med handicaps, der ikke formår denne udvikling, vil således ikke kunne inkluderes og må dermed forstås som en udfordring. På den måde vil gruppen af ikke inkluderbare borgere med handicaps kunne forstås som borgere, der kan stå i vejen for at løse det økonomiske og forvaltningsmæssige pres, der angives i det kommunale rammepapir, og som samtidig kan true sammenhængskraften i samfundet. Dermed kan der identificeres en antagonisme i dokumentet, der ikke kun ekskluderer borgere med handicaps, som ikke kan udvikle sig til aktive, selvstændige og selvforsørgende borgere. Denne gruppe borgere kan samtidig ses skrevet ud af dokumentet som en kollektiv identitet, der ikke er eksisterende. På den måde kan de fælleskommunale indsatser muliggøre et fokus på at støtte borgere med handicaps, der kan udvikle sig til at blive inkluderet, så de kan bidrage til at løse kommunale økonomiske og styringsmæssige problemer. Omvendt kan der være en risiko for, at ikke inkluderbare borgere med handicaps i mindre omfang vil modtage støtte og compensation. De fælleskommunale målsætninger kan på den måde fremstå som en politik, der vil muliggøre inklusion af voksne borgere med handicaps, men kan samtidig forstås som en politik, der ekskluderer borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig til selvstændige og selvforsørgende borgere.

3.3.1. UDFORDRINGER OG PRES PÅ VELFÆRDSOPGAVER

I forordet til *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* beskrives blandt andet, hvordan: ”De politiske målsætninger skal udgøre centrale pejlemærker for politikere og administration i kommunerne.”. Der peges endvidere på, at voksenhandicapområdet er under et økonomisk og styringsmæssigt pres, ligesom kommunerne oplever stigende udfordringer, fordi antallet af borgere med handicaps stiger, hvorved flere efterspørger Servicelovstilbud (Rammeaftale.viborg.dk: 2). Denne stigende udfordring og det øgede pres på kommunerne kan forstås som en dislokation eller en forstyrrelse, som udfordrer økonomi, styring og dermed løsningen af velfærdsopgaverne i Region Midtjylland. Diskursteorien beskriver, hvorledes dislokationer kan opstå og have en negativ effekt samt true diskursen, fordi noget er ’ude af led’, men at dislokationer samtidig kan være udgangspunktet for nye muligheder (Laclau 1990: 39-41). Et eksempel herpå kan identificeres i det fælleskommunale rammepapir, hvor der bliver refereret til Serviceloven, som nævnes at have fokus på ydelser, der kompenserer og støtter den enkelte, hvorimod der ikke lægges nok vægt på udvikling og mestring. Dokumentet beskriver, hvordan det således er blevet tid til: ”at skabe et paradigmeskifte i såvel lovgivning som

pædagogik, og i måden borgeren bliver aktør i eget liv”. Der lægges dermed op til både nationale og professionsfaglige løsninger, tillige med borgerfokuserede løsninger, der kan forstås som svaret på en dislokation – at der er pres på kommunernes velfærdsløsninger. I arbejdet med at skabe et paradigmeskifte i socialpolitikken beskrives dokumentet som kommunernes og regionens fælles afsæt til nytænkning af velfærd, hvor mange forskellige aktører inviteres til at bidrage til et løft af regionale og kommunale tilbud til voksne med handicaps (Rammeaftale.viborg.dk: 2).

3.3.2. INKLUSION SOM INDSATSOMRÅDE

Det regionale rammepapir beskriver, hvordan der blandt andet sættes særligt fokus på at: ”understøtte udviklingen hos den enkelte borger samt øge mulighederne for aktiv deltagelse og medborgerskab”. Disse målsætninger på voksenhandicapområdet forsøges udviklet via følgende fire indsatsområder: Det inkluderende arbejdsliv, Mestring, Samskabelse og samarbejde samt Fokuseret indsats (Rammeaftale.viborg.dk: 2).

Som det kan ses i ovenstående indsatsområder, er der beskrevet et fokus på øget indsats i forhold til Det inkluderende arbejdsliv. På den måde kan inklusion ses at rette sig mod noget bestemt, nemlig arbejdslivet. Begrundelsen for dette fokus på inklusion til arbejdsmarkedet beskrives på følgende måde: ”Inklusion på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet er et vigtigt element i at have et godt liv”. Der vil imidlertid være nogle, som ikke kan ”profitere af et job på det ordinære arbejdsmarked”, men her angives det, at få timers arbejde også kan: ”bidrage til inklusion, progression og øget grad af selvforsørgelse” (Rammeaftale.viborg.dk: 5). Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces betegnes som artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). På samme måde kan inklusion, i dokumentet, forstås artikuleret som det at blive tilknyttet arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet, fordi det er vigtigt for livskvaliteten for borgere med handicaps. Endvidere påpeges det, at inklusion dermed kan skabe udvikling og selvforsørgelse (Rammeaftale.viborg.dk: 5). Inklusion kan således identificeres som deltagelse på arbejdsmarkedet og i uddannelse, der kan resultere i (delvis) selvforsørgelse og samtidig som noget, der øger livskvalitet for borgere med handicaps. På den måde kan det fælleskommunale rammepapir forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs.

3.3.3. AKTIV DELTAGELSE FORUDSÆTTER UDVIKLING AF BORGERE MED HANDICAPS

Inklusion kan imidlertid i dokumentet ikke kun ses beskrevet i forhold til indsatsområdet *Det inkluderende arbejdsliv*. Inklusion nævnes også som et omdrejningspunkt i forhold til indsatsområdet *Mestring*. Dokumentet peger på, at der skal afprøves metoder, hvor:

”Formålet er at øge borgernes inklusion i sociale fællesskaber og på arbejdsmarkedet.” Mestring er blandt andet at kunne: ”begå sig i sociale sammenhænge – indgå i relationer og være en del af sociale fællesskaber” (Rammeaftale.viborg.dk: 4).

Dermed kan mestring, i dokumentet, ses koblet til inklusion ved at omhandle deltagelse i forskellige fællesskaber, og som noget voksne borgere med handicap skal lære at mestre. Det anføres, hvordan det fælleskommunale rammepapir: ”tager afsæt i en tro på, at alle mennesker har ressourcer og kompetencer, som kan fremhæves og videreudvikles.” (Rammeaftale.viborg.dk: 4). Dette fokus på udvikling af borgere med handicaps kan identificeres flere steder i dokumentet. Allerede i forordet peges der på, at voksne borgere med handicaps skal blive aktører i eget liv via udvikling og mestring. I tre af fire indsatsområder peges der endvidere på, at borgere med handicaps skal udvikle sig til at blive en aktiv ligeværdig borger, der kan forsørge sig selv. Det nævnes, hvordan indsatserne skal understøtte borgerens udvikling af selvstændighed og livsmestring (Rammeaftale.viborg.dk: 2-6). Diskursteorien beskriver, hvordan forskellige momenter i diskursen kan tillægges forskellige betydninger. Der kan imidlertid være momenter, som tillægges en særlig betydning og samtidig kan give andre momenter i diskursen mening. Et sådant moment kan beskrives som et nodal point (Laclau & Mouffe 2001: 112). I det fælleskommunale rammepapir kan udvikling således identificeres som et vigtigt nodal point, der kan give mening til, hvordan borgere med handicaps kan blive inkluderet. Måden, hvorpå borgere med handicaps bliver inkluderet i sociale fællesskaber og på arbejdsmarkedet, kan dermed ske, ifølge dokumentet, via udvikling af aktive, selvstændige og ligeværdige borgere med handicaps. Laclau og Mouffe understreger, at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115), og at sociale aktører således er historisk og socialt betinget (Laclau 1990: 36-37). Derfor kan det være relevant at analysere, hvordan borgere med handicaps ifølge dokumentet tillægges betydning, i forhold til at identificere, hvordan inklusion kan muliggøres. Det fælleskommunale rammepapir kan ses at beskrive et fokus på, at individet skal forandres som forudsætning for inklusion. Således kan voksne borgere med handicaps – herunder borgere med udviklingshæmning – forstås som borgere, der endnu ikke (eller ikke i tilstrækkelig omfang) kan ses som ligeværdige, aktivt deltagende og selvstændige borgere, fordi de ikke har udviklet deres mestringsevner, eksempelvis gennem det at indgå på arbejdsmarkedet. Imidlertid peger dokumentet

på, at dette bestemt er muligt, idet borgere med handicaps, som nævnt, kan udvikle sig. I den forbindelse peger dokumentet også på, at den fælleskommunale målsætning er at:

”Styrke at borgere med handicaps får mulighed for medborgerskab og aktiv deltagelse i uddannelses- og arbejdslivet samt sociale fællesskaber” (Rammeaftale.viborg.dk: 2).

Det fælleskommunale rammepapir kan dermed fremstå som et dokument, der søger hegemoni for eller vil sandsynliggøre, at borgere med handicaps kan udvikles til at mestre deltagelse i fællesskaber, eksempelvis på arbejdsmarkedet, for dermed at blive inkluderet som aktive medborgere. Hegemoni kan forstås som den kraft, der skal opretholde diskursens entydighed (Laclau 1993: 282-283), og på den måde kan en hegemonisk praksis konstruere og stabilisere diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142). Forudsætningen for inklusion kan således forstås som en fordring til, at borgere med handicaps udvikler sig til at mestre aktiv deltagelse i arbejdslivet og sociale fællesskaber, bliver selvstændige, selvforsørgende samt ligeværdige medborgere. Det er denne udvikling, som indsatserne i det fælleskommunale rammepapir kan identificeres at have fokus på.

3.3.4. STYRKET INDSATS PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET – ET PARADIGMESKIFTE

Men hvordan kan udvikling af borgere med handicaps til aktive, ligeværdige medborgere identificeres som en løsning på de tidligere anførte stigende økonomiske og styringsmæssige udfordringer? Her kan inklusion forstået som inklusion til arbejdsmarkedet bidrage til, at borgere med handicaps helt eller delvist bliver selvforsørgende – som det anføres i dokumentet (Rammeaftale.viborg.dk: 5). Samtidig peges der på, at inklusion eksempelvis i lokale fritidsforeninger kan foregå ved at inddrage civilsamfundet i indsatserne for voksne borgere med handicaps (Rammeaftale.viborg.dk: 6), hvorved den offentlige opgaveløsning kan afgrænses eller reduceres. Således anføres det, at:

”Større inddragelse af civilsamfundet og udviklingen af virksomhedernes sociale ansvar er derfor på samme tid en økonomisk gevinst og et redskab til at styrke den sociale sammenhængskraft i samfundet og sikre nye bæredygtige løsninger.” (Rammeaftale.viborg.dk: 5).

I den forbindelse kan et inkluderende arbejdsliv eller inklusion til andre fællesskaber, eksempelvis det lokale foreningsliv, være en løsning for borgeren, ”der gør det muligt at leve et liv uafhængig af hjælp fra socialområdet” eller ”er med til at bane vejen til selvforsørgelse” (Rammeaftale.viborg.dk: 4-5). Som tidligere nævnt kan det imidlertid forandre, at borgere med handicaps må udvikle sig som aktive medborgere,

der kan mestre deltagelse i det almene samfundsliv. Ligesom det forudsætter, at civilsamfund og virksomheder har mulighed for at løfte denne opgave. Inklusion kan ifølge dokumentet på den måde blive til den 'logiske løsning' på kommunernes problemer ved at gøre borgere med handicaps uafhængige af hjælp via arbejde. Eller ved at lade civilsamfundet løse de velfærdsopgaver, der kan være i forhold til at hjælpe voksne borgere med handicaps. Det fælleskommunale rammepapir kan dermed, som tidligere nævnt, identificeres som en re-artikulation af velfærds løsninger, forstået som et paradigmeskifte, der blandt andet via inklusion løser økonomiske og forvaltningsmæssige udfordringer (Rammeaftale.viborg.dk: 4). Inklusion kan dermed identificeres som midlet til at opnå løsningen på de kommunale velfærdsproblemer.

3.3.5. FÆLLESKOMMUNAL RAMMEPAPIR – IN- OG EKSKLUSIONSPOLITIK

Målet om at løse de kommunale økonomiske og forvaltningsmæssige udfordringer kan forstås at afhænge af, i hvilket omfang borgere med handicaps kan *udvikle* sig til at blive inkluderet på arbejdsmarkedet og i foreningslivet. Diskurser konstrueres imidlertid ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig til at blive aktive og selvforsørgende, kan derfor forstås som borgere, der ikke kan bidrage til at løse kommunernes økonomiske og forvaltningsmæssige udfordringer og dermed heller ikke være bidragende i at skabe social sammenhængskraft i samfundet. Der kan således opstå et antagonistisk forhold, hvor borgere med handicaps, *de*, der ikke kan udvikles, truer *os*, der vil have styr på økonomi og forvaltning af det sociale område og dermed også sammenhængskraften i samfundet. Antagonismer beskriver konflikter, der skaber kollektive identiteter såsom *dem* og *os*, og på den måde kan sådanne konflikter ikke længere muliggøre et fællesskab. Et antagonistisk forhold forsøger samtidig at forhindre en anden gruppes realisering af deres identitet (Mouffe 2013: 102-103), hvorved der er tale om en politisk polarisering, som afviser andres identitet og deres ret til at være forskellige (Frølund Thomsen 2000: 188). På samme måde kan *de* borgere med handicaps, der ikke kan udvikles til deltagelse, identificeres som en gruppe, der forhindrer kommunernes mulighed for at skabe en sammenhængskraft mellem *os* i samfundet.

Der kan i dokumentet identificeres en gruppe, der vil kunne forhindre de målsætninger, som det fælleskommunale rammepapir skriver frem som værende formålene med indsatserne på voksenhandicapområdet. På den måde kan borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig til aktive, selvstændige og selvforsørgende borgere, ses skrevet ud af dokumentet. Som tidligere beskrevet nævnes det i dokumentet, at de fælleskommunale målsætninger tager afsæt i en tro på, at alle mennesker har ressourcer, der kan videreudvikles, således at borgere med handicaps

kan blive ligeværdige borgere (Rammeaftale.viborg.dk: 4). Dermed kan de fælleskommunale målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet forstås som målsætninger, der vil inkludere borgere med handicaps. Dokumentet kan imidlertid også forstås som en politik, der ekskluderer borgere med handicaps, som ikke kan ansvarliggøres, hvorved dokumentet også kan forstås som en beskrivelse af en eksklusionspolitik. Konsekvensen af dokumentets målsætning kan således på den ene side være, at borgere med handicaps kan få støtte til at udvikle sig og blive inkluderet i arbejdslivet eller civilsamfundet og dermed vil kunne bistå med at løse kommunernes økonomiske og forvaltningsmæssige udfordringer. På den anden side kan konsekvensen også være, at borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig, vil være en forhindring på vej mod kommunernes paradigmeskifte og bestræbelse på at fastholde sammenhængskraften i samfundet.

3.4. DOKUMENTANALYSE AF HANDICAPPOLITIK – MERE END EN HENSIGTSEKTLÆRING

Jeg vil i de følgende afsnit analysere dokumentet *Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring*, der er Aalborg Kommunes aktuelle handicappolitik udarbejdet i 2008 (Aalborg.dk). Dokumentet beskriver, hvordan hensigten er, at handicappolitikken skal være et redskab for både politikere, medarbejdere og borgere i kommunen samt skabe fundamentet for indsatser for borgere med handicaps. Jeg har valgt Aalborg Kommunes handicappolitik, fordi der eksplicit beskrives et fokus på inklusion som et grundsyn for kommunens handicappolitik (Aalborg.dk). Handicappolitikken kan således være et eksempel på en beskrivelse og forståelse af, hvordan inklusion som grundsyn skrives frem som betydningsfuldt for indsatserne for borgere med handicaps i Aalborg Kommune.

Jeg vil i det følgende analysere, hvordan Aalborg Kommunes handicappolitik kan ses indskrevet i en inklusionsdiskurs forstået som deltagelse. Politikken beskriver, hvordan inklusion kan forstås som det at give lige muligheder for deltagelse for borgere med handicaps, samtidig med at lige muligheder fordrer fjernelse af barrierer for at opnå inklusion. Aalborg Kommunes handicappolitik beskriver endvidere, hvordan handicap betyder tab eller begrænsninger i deltagelse, hvorfor borgere med handicaps kan forstås som personer, der netop ikke kan deltage eller er begrænset i deltagelse. På den måde kan borgere med handicaps identificeres som borgere, der kan være ekskluderet fra deltagelse i samfundet.

Dokumentet kan forstås som en politik, der vil forsøge at inkludere borgere med handicaps. Denne inklusion, via deltagelse, beskrives at forudsætte, at borgere med handicaps udvikler sig, så de kan indgå i samfundet på lige vilkår med alle andre. Inklusion kan på den måde også identificeres som deltagelse på lige vilkår. Deltagelse med samme muligheder og samme vilkår kan imidlertid ikke nødvendigvis betyde det

samme for borgere med handicaps, fordi, som det nævnes i dokumentet, handicap betyder manglende muligheder for deltagelse på lige vilkår. Således kan borgere med handicaps netop fremstå som borgere, der ikke har lige muligheder for inklusion. På den måde kan deltagelse komme til at fremstå som et uklart og flydende begreb, der kan betyde meget forskelligt. Forudsætningen for deltagelse kan både betyde fjernelse af barrierer, og at borgere med handicaps må møde lige så mange barrierer som alle andre. Der kan dermed identificeres en modsætning i forhold til, hvorvidt den handicappolitiske inklusionsindsats forudsætter fjernelse af barrierer eller ej. Samtidig kan inklusionsindsatsen både forstås som deltagelse på lige vilkår og med lige muligheder, men som beskrevet ovenfor kan deltagelse på lige vilkår og med samme muligheder ikke lade sig gøre for borgere med handicaps, fordi, som dokumentet nævner, handicap betyder tab af muligheder. På den måde kan inklusion forstået som deltagelse betyde mange forskellige og modsatrettede forhold, hvorved deltagelse ikke kun kan fremstå flydende, men også tomt for indhold. Mulighedsbetingelserne for inklusion af borgere med handicaps kan således se meget forskellige ud. Inklusionsindsatserne kan både betyde, at der arbejdes på at fjerne barrierer. Omvendt kan inklusionsindsatserne betyde, at borgere med handicaps skal møde lige vilkår som alle andre i kommunen, hvorved der kan opstå barrierer for inklusion. Handicappolitikken kan fremstå flertydig og uklar samt forstås at åbne for flere forskellige inkluderende indsatser.

3.4.1. BEGRUNDELSER FOR KOMMUNENS HANDICAPPOLITIK

Aalborg Kommunes handicappolitik er udarbejdet på baggrund af kommunalreformen i 2007, der sammenlagde fire kommuner og peger i dokumentet på at 'tiden er modnet' til en ny handicappolitik. Kommunens beslutning om udarbejdelse af en ny handicappolitik refererer endvidere til Danmarks underskrivelse af Handicapkonventionen samme år. Det påpeges således i Aalborg Kommunes handicappolitik, at konventionen har til formål at bidrage til, at borgere med handicaps kan opnå samme rettigheder og muligheder som alle andre (Aalborg.dk: 2-3). Ovenstående forandringer kan dermed identificeres som ændrede kommunale organisatoriske rammer samt øget fokus på rettigheder og muligheder for borgere med handicaps. Diskursteorien beskriver, hvorledes dislokationer kan opstå og forstyrre diskursen, fordi noget er 'ude af led', og på den måde kan dislokationer være udgangspunktet for nye muligheder (Laclau 1990: 39-41). Policy-dokumentet kan beskrive en forstyrrelse, hvor ændrede kommunale forhold benyttes som begrundelse for en ny handicappolitik. Dislokationerne, der kan ligge til grund for beslutningen om en ny handicappolitik, kan dermed identificeres som både nationale og internationale iværksatte forandringer, som kommunen må forholde sig til. Handicappolitikken kan på den måde forstås som løsningen på en oplevet ny kommunal 'virkelighed' med øget fokus på konventionelle rettigheder og muligheder samt nye udfordringer med at koordinere indsatserne for borgere med handicaps.

3.4.2. INKLUSION – HANDICAPPOLITIKKENS GRUNDSYN

Ifølge forordet til dokumentet er formålet med handicappolitikken at skabe et: ”fælles fundament for en samlet og koordineret indsats for mennesker med handicap i Aalborg Kommune” (Aalborg.dk). Undertitlen på handicappolitikken: – *mere end en hensigtserklæring*, kan beskrives som et signal om, at politikken skal være et aktivt redskab for kommunen og dagsordensætte indsatsen for borgere med handicaps (Aalborg.dk). Forordet kan dermed forstås som en beskrivelse af, hvordan Aalborg Kommune ønsker at håndtere de ovenfor anslåede forandringer. Dokumentet beskriver i de efterfølgende afsnit en uddybning af Aalborg Kommunes handicappolitik og formuleres som det værdimæssige fundament for de kommunale medarbejdere, der skal møde borgere med handicaps. Handicappolitikken oplister i den forbindelse en række grundlæggende værdier såsom: mangfoldighed, åbenhed og tolerance, ligeværd og forskellighed, sundhed, bæredygtighed samt borger- og brugerinddragelse og dialog. Disse værdier er imidlertid ikke nærmere beskrevet, men efterfølgende er seks fokusområder udpeget. Fokusområderne er overskrifter på de efterfølgende afsnit i dokumentet og beskriver, hvordan der skal arbejdes i kommunen i forhold til handicappolitiske spørgsmål (Aalborg.dk: 4). Fokusområderne er som følger:

- ”Inklusion – grundsyn på fremtidig indsats.
- Information og spredning af viden om det at leve med handicap.
- Den offentlige service – på tværs af kommunens forvaltninger.
- Tilgængelighed – fysisk og kommunikativt.
- Arbejdsliv og beskæftigelse.
- Kompetencer – udvikling og uddannelse.” (Aalborg.dk: 4).

Handicappolitikken kan dermed forstås, jf. fokusområde 1, at beskrive inklusion som et ”grundsyn” for den kommunale indsats for borgere med handicaps. Inklusion beskrives samtidig at danne udgangspunktet for de fremtidige indsatser i Aalborg Kommune (Aalborg.dk: 5), hvorved inklusion kan identificeres som grundlaget for alle de andre fokusområder. Endvidere beskrives betydningen af inklusion i dokumentet som det at ”være en del af et samlet hele” (Aalborg.dk: 5), og inklusionsopgaven beskrives således:

”Inklusion er, at der fjernes barrierer og gives lige muligheder for mennesker med handicap for eksempel i forhold til de foranstaltninger som det offentlige system iværksætter” (Aalborg.dk: 5).

Som modsætning til inklusion beskriver handicappolitikken ”rummelighed” og ”integration”, og at disse begreber ikke må forveksles med inklusion (Aalborg.dk: 5). Der er således beskrevet en forskelssættelse mellem disse begreber, hvilket kan være et bidrag til at definere inklusion. Diskursens momenter er artikuleret og dermed

struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at konstruere momenter betydningsfulde. Imidlertid konstrueres diskursen ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Således kan betydningsfulde momenter i diskursen tydeliggøres via en forskelssættelse i handicappolitikken, eksempelvis hvordan inklusion skrives frem i dokumentet, og hvad der kendetegner det modsatte. Inklusion beskrives som det at "være en del af et samlet hele", ved at der: "fjernes barrierer og gives lige muligheder" (Aalborg.dk: 5), modsat diskursens ydre, hvor rummelighed og integration beskrives som værende noget andet. Med andre ord kan inklusion, ifølge dokumentet, ikke 'bare' forstås som det at være rummet eller integreret i et fællesskab. Handicappolitikken kan i stedet forstås at pege på, hvordan inklusion kan give lige muligheder ved at fjerne barrierer, så borgere med handicaps kan blive "en del af et samlet hele".

3.4.3. INKLUSION FORSTÅET SOM DELTAGELSE

Spørgsmålet om at være "en del af et samlet hele", kan i Aalborg Kommunes handicappolitik endvidere identificeres som et gennemgående tema. Således beskrives det i fem ud af de seks ovenfor nævnte fokusområder, at der i kommunen arbejdes for, at borgere med handicaps kan være deltagende i eller tage del i job arbejdsmarkedet samt i kultur- og fritidslivet (Aalborg.dk: 8-10). I fokusområde 4 beskrives der, hvordan borgere med handicaps "skal kunne tage aktiv del i det almindelige hverdagsliv" (Aalborg.dk: 8). Endvidere nævnes det, at inklusion kan betyde "deltage på lige vilkår", og i fokusområde 5, blandt flere, udfoldes denne ambition som det, at kommunen skal: "sikre, at mennesker med handicap kan deltage i det almindelige arbejdsliv på lige vilkår med andre" (Aalborg.dk: 10).

Handicappolitikken kan dermed identificeres som inklusion, der lægger vægt på deltagelse i det almene, hvor borgere med handicaps skal deltage på 'lige vilkår' med alle andre. Diskursteorien beskriver, hvordan særlige knudepunkter fikserer hele diskursen og dermed giver andre momenter i diskursen mening (Laclau & Mouffe 2001: 112-113). På den måde kan deltagelse ses tillagt mening og betydning i forhold til mange fokusområder og betydningsfastlægge inklusion som en løsning på handicappolitiske spørgsmål. Således kan inklusion forstået som deltagelse identificeres som værende et afgørende knudepunkt, der kan bidrage til at give mening til den kommunale indsats. Deltagelse, der, som tidligere nævnt, både kan forstås som deltagelse med lige muligheder og som deltagelse på lige vilkår.

3.4.4. BORGERE MED HANDICAPS KAN FORSTÅS SOM EKSKLUDEREDE BORGERE

Jeg vil i det følgende redegøre for, hvordan borgere med handicaps ifølge dokumentet tillægges mening og betydning, samt hvordan beskrivelsen af begrebet handicap kan bidrage til en forklaring af, hvorfor inklusion kan være en 'logisk' løsning på handicappolitiske spørgsmål. Begrebet handicap bliver i dokumentet beskrevet på følgende måde:

”Betegnelsen handicap betyder ...

... tab eller begrænsninger af muligheder for at deltage i samfundet på lige vilkår med andre.

Betegnelsen beskriver relationen mellem et menneske med funktionsnedsættelse og dets omgivelser

Funktionsnedsættelse + barriere = Handicap

Funktionsnedsættelse + compensation = Lige muligheder” (Aalborg.dk: 4).

Begrebet handicap kan i ovenstående citat forstås som noget, der opstår relationelt i forholdet mellem en borgers funktionsnedsættelse og omgivelserne, hvorved der kan opstå tab eller begrænsninger i mulighederne for samfundsdeltagelse. På den måde kan handicap ikke forstås som noget iboende mennesker, men noget, der opstår i mødet med omverdenen og dermed kan være socialt betinget. Diskursteorien nævner, hvordan beskrivelser af subjektet må forstås som forskellige positioner, som subjektet kan blive indskrevet i (Laclau & Mouffe 2001: 115), og at sociale aktører således er historisk og socialt betinget (Laclau 1990: 36-37). Handicappolitikken kan dermed også forstås som et dokument, der tilbyder subjektpositionen borgere med handicaps en bestemt social identitet. Borgere med handicaps kan, i dokumentet, identificeres som borgere, der ikke deltager, eller som har begrænsede muligheder for deltagelse på lige vilkår med alle andre. Borgere med handicaps kan dermed forstås som borgere, der er ekskluderet fra samfundsdeltagelse eller i risiko herfor. I citatet ovenfor peges der tillige på en anden subjektposition – forstået som borgere med funktionsnedsættelser. Der kan således identificeres en forskelssættelse mellem det at være borger med handicaps og det at være borger med en funktionsnedsættelse. Dokumentet peger på, at hvis borgere med funktionsnedsættelser kompenseres, opnås lige muligheder, hvorimod hvis borgere med funktionsnedsættelse begrænses af barrierer, vil dette resultere i et handicap. På den måde kan borgere med funktionsnedsættelser, ifølge dokumentet, ikke nødvendigvis identificeres som handicappede.

I forhold til handicappolitikken inklusionsbestræbelser kan spørgsmålet være, hvorledes borgere med handicaps får mulighed for deltagelse og dermed ikke længere kan beskrives som borgere med handicaps, men i stedet må forstås som borgere med funktionsnedsættelse uden handicaps. Flere steder i dokumentet beskrives et fokus på, at borgere med handicaps i den forbindelse må udvikle sig. Således nævnes det i fokusområde 1:

”En inkluderende løsning vil være en løsning, hvor mennesker med handicap kan deltage, udvikle sig og være en del af samfundet med muligheder/risiko for at møde lige så få eller mange barrierer som den resterende del af befolkningen.” (Aalborg.dk: 5).

Andre steder i dokumentet nævnes det, at: ”Aalborg Kommune arbejder for at give mennesker med handicap optimale muligheder for udvikling gennem hele livet”, og at: ”Uddannelse og kompetenceudvikling betragtes af Aalborg Kommune som et centralt fokusområde gennem hele livet” (Aalborg.dk: 10). Således kan den sociale identitet eller subjektpositionen borgere med handicaps beskrives som nogen, der skal udvikle sig for at muliggøre deres deltagelse i samfundet. Dermed kan der i handicappolitikken identificeres et fokus på at skabe muligheder for udvikling af den enkelte borger med handicaps. Den enkelte borger kan udvikle sig fra en subjektposition som ekskluderet borger med handicaps til en subjektposition som inkluderet borger med funktionsnedsættelse men uden handicaps. Dokumentet kan på den måde forstås som en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) eller forsøger at argumentere for almindelig sund fornuft (Drejer Hansen 2017). Løsningen inklusion kan forstås som almindelig sund fornuft, idet borgere med handicaps hjælpes ud af en position som ekskluderet ved at de tilbydes udviklingsmuligheder som forudsætning for at være ’klædt på’ til deltagelse. Denne udvikling af borgeren med handicaps kan således identificeres som en udviklingsproces, hvor borgeren ikke længere vil være handicappet og dermed kan opnå deltagelse på lige vilkår med alle andre.

3.4.5. FORUDSÆTTER INKLUSIONSINDSATSEN LIGE VILKÅR ELLER LIGE MULIGHEDER?

Som nævnt i citatet ovenfor beskrives, hvordan borgere med handicaps må møde: ”lige så få eller mange barrierer som den resterende del af befolkningen”. Der kan således i dokumentet også identificeres en argumentation for, at inkluderende løsninger ikke kun, som tidligere nævnt, kan handle om at fjerne barrierer og give lige muligheder. Inklusion kan samtidig forstås som det at deltage på lige vilkår i almindelige fællesskaber med alle andre. Inkluderende løsninger kan på den måde også betyde samme typer løsninger til borgere med handicaps som borgere uden handicaps. Diskursteorien beskriver, hvordan diskurser aldrig kan lukkes helt. Det

sociale vil således altid være åben for nye fikseringer, fordi diskursens ydre i princippet er uendelig og kan muliggøre nye forskelle (Laclau & Mouffe 2001: 113). På samme måde kan dokumentets forsøg på at betydningsfastlægge deltagelse forstås som umulig. Forudsætningen for deltagelse kan ifølge dokumentet, som nævnt, både ske ved at give muligheder og fjerne barrierer, samtidig med at deltagelse kan forstås at skulle foregå på lige vilkår i almindelige fællesskaber med risiko for at møde barrierer. Diskursers forskellige betydningstilskrivninger til en betegner beskrives af Laclau som en flydende betegner, hvilket kan forstås som betegnere, der kan betyde noget forskelligt i forskellige diskurser, fordi det ikke er muligt at skabe entydighed om betegneren (Laclau 1990: 28-29). På samme måde kan deltagelse identificeres at have flere forskellige betydninger og kan dermed fremstå som flydende.

Aalborg Kommunes handicappolitik kan fremstå som en politik, hvor det synes uklart, hvorvidt inklusion som grundsyn og forudsætning for den kommunale indsats for borgere med handicaps betyder deltagelse ved at fjerne eller møde samme barrierer som alle andre, eller deltagelse kan give lige muligheder eller lige vilkår. På den måde kan deltagelse ikke kun forstås som en flydende betegner, men også identificeres som en tom betegner. En tom betegner kan forstås som en betegner, der er tomt for indhold. Det er således ikke kun en betegner, der er uklar eller flydende, men hvor indholdet i betegneren ikke betyder noget, fordi grænsen mellem betegnerens betydning og det, som betegneren ikke betyder, kan forstås aflyst (Laclau 2002: 135-136). På samme måde kan begrebet deltagelse i Aalborg Kommunes handicappolitik identificeres at betyde meget forskelligt og samtidig noget modsatrettet. Deltagelse og inklusion kan dermed, i dokumentet, komme til at fremstå som en tom betegner, der kan betyde 'al ting ingen ting'.

Som det nævnes i forordet til dokumentet, beskrives Handicappolitikken som mere end en hensigtserklæring (Aalborg.dk: 2). Inklusion kan dermed forstås som et grundsyn, der skal være et redskab for blandt andet medarbejdere i kommunen. Diskursteorien beskriver, hvordan diskurser ikke kun skal forstås som et spørgsmål om mentale forhold. Diskursive artikulationer kan samtidig få praktiske betydninger, der organiserer de sociale relationer (Laclau & Mouffe 2001: 96). Konsekvensen af en handicappolitik, der kan identificere deltagelse som et meningstomt begreb, kan således også skabe uklarhed om, hvordan inklusion af borgere med handicap tilrettelægges i en kommunal sammenhæng. Skal dette betyde, at borgere med handicaps inkluderes på lige vilkår og dermed kan komme i en situation med ulige muligheder i forhold til andre borgere? Eller skal dette betyde, at borgere med handicaps må udvikle sig, før de kan opnå samme muligheder som alle andre? Omvendt kan konsekvensen af handicappolitikken også være, at borgere med handicaps støttes til inklusion via fjernelse af barrierer. På den måde kan handicappolitikken forstås som flertydig og uklar, der muliggør flere forskellige måder, hvorpå inklusion kan praktiseres.

3.5. POLICY-DOKUMENTANALYSE – EN DELKONKLUSION

I nedenstående delkonklusion af dokumentanalysen vil jeg beskrive nogle af de forskelle og ligheder, der kan identificeres inden for det enkelte dokument og på tværs af dokumenterne. Jeg vil kort opsummere, hvordan de politiske og forvaltningsmæssige dokumenter tillægger mening og betydning til inklusionsbestræbelserne set i forhold til voksenhandicapområdet. Hvilke problemer kan identificeres som noget, der skal løses, og hvordan beskrives disse løsninger i dokumenterne set i forhold til en inklusionsdiskurs? Endvidere vil jeg sammenfatte, hvilke forskellige identiteter borgere med handicaps tildeles, og hvilken betydning disse identiteter kan få for, hvordan dokumenterne beskriver inklusionsmålsætninger og forvaltningsmæssige løsninger frem. Nedenstående opsummering vil tillige pege på nogle af de mulige konsekvenser, disse inklusionsbestræbelser kan resultere i set i forhold til voksenhandicapområdet.

3.5.1. INKLUSION – EN INDLYSENDE HANDICAPPOLITIK

I de ovenfor analyserede policy-dokumenter kan inklusion ses skrevet frem som et fokus for handicapområdet i Danmark. Inklusion bliver beskrevet som en handicappolitisk og socialpolitisk målsætning, der blandt andet refererer til Danmarks ratificering af Handicapkonventionen. Ligeledes beskrives inklusion som et væsentligt indsatsområde på det kommunale niveau, og nogle af dokumenterne beskriver, hvordan inklusionsbestræbelserne foreslås implementeret i en kommunalpolitisk og forvaltningsmæssig praksis. På den måde kan inklusionsbestræbelserne både referere til overordnede internationale og nationale handicappolitiske målsætninger, samtidig med at inklusion kan identificeres som et fokusområde for kommunalpolitiske og forvaltningsmæssige løsninger. Der kan i policy-dokumenterne identificeres en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere og stabilisere et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142) og dermed forsøger at gøre inklusion til en selvfølgelighed (Drejer Hansen 2017). Inklusion kan beskrives som det indlysende mål for dansk handicappolitik såvel som midlet eller måden at arbejde på i forhold til handicappolitiske spørgsmål. Dermed kan dokumenterne forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs, men hvilke problemer kan inklusion identificeres at være løsningen på set i forhold til de analyserede dokumenter?

De politiske og forvaltningsmæssige dokumenter kan beskrive forskellige udfordringer eller forstyrrelser, der skrives mere eller mindre tydeligt frem i teksten. Et centralt begreb i diskursteorien er dislokation – at noget er forstyrret, så vi ikke bare kan gøre, som vi plejer (Laclau 1990: 39, Drejer Hansen 2017). En dislokation kan have mulige negative effekter og true diskursen, men kan samtidig skabe nye muligheder (Laclau 1990: 39). I dokumentet *Handicappolitisk Redegørelse 2018* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c) kan der identificeres en forstyrrelse, som

beskriver, hvordan borgere med handicaps ikke (i tilstrækkeligt omfang) deltager i og bidrager til samfundsfællesskabet, fordi de ikke gives de samme muligheder og heller ikke påtager sig det samme ansvar som alle andre. På den baggrund kan handicappolitikken fremstå som en politik, der vil udvikle samfundet og borgere med handicaps, således at disse borgere på lige fod med alle andre kan inkluderes som medborgere i samfundet. Manglende inklusion af udsatte borgere, herunder borgere med handicaps, kan ligeledes identificeres som et fokuspunkt i dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan*. Dokumentet beskriver, hvordan 143.000 borgere er i en udsat position, fordi de ikke deltager på arbejdsmarkedet, hvilket kan forstås som en udfordring både for den enkelte og for samfundet. Dokumentet beskriver ligeledes, hvordan de sociale mål har til opgave at mobilisere og udvikle flere udsatte, herunder borgere med handicaps, til selvstændiggørelse og som aktive medborgere, der kan forsørge sig selv (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). I dokumentet *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk) beskrives det endvidere, hvordan der kan være en risiko for manglende sammenhængskraft i samfundet. Dokumentet kan forstås at beskrive en forstyrrelse, der understreger et økonomisk og forvaltningsmæssigt pres, der udfordrer kommunerne, fordi flere efterspørger servicelovstilbud. Den fælleskommunale indsats kan ses som et fokus på at sikre løsninger, der er økonomisk bæredygtige og mindsker presset på den kommunale sektor. Der kan derfor ses et behov for at styrke indsatsen på voksenhandicapområdet, som det også fremgår af titlen på den fælleskommunale rammeaftale, og som beskriver, hvordan der er behov for et 'paradigmeskifte'. Dette 'paradigmeskifte' skal nytænke sociale indsatser, så borgere på voksenhandicapområdet bliver selvforsørgende, inkluderet på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet uden behov for servicelovsydelser.

Sammenfattende kan de forstyrrelser, dokumenterne peger på, beskrives at have det formål at ville udvikle samfundet og borgere med handicaps, hvilket kan begrundes med, eksempelvis som i dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan*, at det vil gøre en stor forskel både for den enkelte og samfundet. Dokumenterne kan på den måde identificeres som beskrivelser af en indlysende politik og forvaltning heraf, der forsøger at rammesætte en udvikling på socialområdet, så borgere med handicaps ikke skal leve i udsathed. Der kan ses at være fokus på aktiv medborgerskab, der udvikler borgere med handicaps, således at de mestrer eget liv og undgår passiv forsørgelse. Samtidig minimeres de sociale udgifter på området (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). Handicappolitikken kan dermed identificeres som en målsætning om inklusion forstået som deltagelse for at bevare sammenhængskraften i samfundet, hvilket som nævnt eksempelvis påpeges i den fælleskommunale rammeaftale (Rammeaftale.viborg.dk). Dokumenterne kan således forstås at pege på adækvate løsninger på samfundsmæssige problemer, der kan fremstille inklusion som en indlysende handicappolitik.

3.5.2. INKLUSION FORSTÅET SOM DELTAGELSE

På tværs af policy-dokumenterne kan inklusion identificeres som deltagelse i forskellige fællesskaber. Nogle steder peges der på deltagelse overordnet set i forhold til samfundslivet, og det beskrives at omhandle medborgerskab. Eksempelvis beskrives det i *Handicappolitisk Redegørelse 2018*, at inklusion kan forstås som ønsket om, at borgere med handicaps kan deltage på lige fod og opnå samme rettigheder som alle andre (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c). I dokumentet *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk) peges der endvidere på, at deltagelse af borgere med handicaps kan betyde øget sammenhængskraft i samfundet. Andre steder nævnes deltagelse mere specifikt i forhold til det ordinære arbejdsmarked. Eksempelvis nævnes deltagelse eller bestræbelserne hen imod deltagelse på arbejdsmarkedet som den primære målsætning for dansk socialpolitik (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). Samme fokus kan identificeres i *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet*, der nævner inklusion til arbejdslivet som et indsatsområde (Rammeaftale.viborg.dk), hvilket skrives frem som et fokus på deltagelse af borgere med handicaps på det ordinære arbejdsmarked. Inklusion kan imidlertid i flere dokumenter også ses skrevet frem som deltagelse i civilsamfundet, herunder i forhold til forskellige fritidsaktiviteter. Der peges eksempelvis i dansk socialpolitik på, at inklusion i civilsamfundet kan bidrage til ligeværdig deltagelse for borgere med handicaps (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). Særlige betegnelser, der bliver styrende for en betydningsfastlæggelse, og som optræder inden for en etableret diskurs, kan beskrives som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). Deltagelse kan således identificeres som et knudepunkt på tværs af dokumenterne og ses skrevet frem, både helt overordnet forstået som deltagende medborgere i samfundet og mere specifik i forhold til deltagelse på det ordinære arbejdsmarked og i fritidslivet.

3.5.3. HANDICAPPOLITIK – EN MODSATRETET INKLUSIONSBESTRÆBELSE

Inklusion forstået som deltagelse kan imidlertid betydningsfastsættes på meget forskellig vis. Deltagelse tillægges forskellig betydning både på tværs af dokumenterne og inden for det enkelte dokument. I nogle dokumenter kan inklusion beskrives ikke kun at have fokus på, hvordan deltagelse skal være en mulighed eller rettighed for borgere med handicaps. Der peges eksempelvis i *Handicappolitisk Redegørelse 2018* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c) på, hvordan en dansk handicappolitisk inklusionsmålsætning også må forstås som muligheder, der fordrer, at den enkelte borger med handicap tager ansvar. På den ene side nævnes der i redegørelsen et bærende princip om konventionelle rettigheder for alle borgere med handicaps til at være inkluderet i samfundet, og på den anden side inddrages en ansvarliggørelse af den enkelte som forudsætning for inklusion. I samme dokument

beskrives en re-artikulation af de konventionelle rettigheder til at være et 'dynamisk redskab' for dansk handicappolitik (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c). Der kan dermed i dokumentet identificeres en diskussion om Handicapkonventionens status set i forhold til en dansk inklusionsmålsætning. Dokumentet kan forstås som en måde at balancere samfundsmæssige rettigheder på den ene side over for ansvarliggørelsen af borgere med handicaps i forhold til fællesskabet på den anden side. Imidlertid kan inklusionsrettigheder for alle borgere med handicaps ikke samtidig betyde, at inklusion kun er en mulighed for de borgere med handicaps, der kan ansvarliggøres. Endvidere kan konventionen heller ikke betyde bærende principper, samtidig med at disse principper er dynamiske. Konventionen kan på den måde i dokumentet fremstå ikke kun som flydende, men også som et meningsomt begreb. På samme vis kan handicappolitikken identificeres som flertydig og meningsomt, da politikken på den ene side vil inkludere retten til deltagelse for alle, og på den anden samtidig kun vil inkludere ansvarliggjorte borgere med handicaps. Dokumentets diskussion af handicapkonventionen kan forstås som et forsøg på at gøre implementeringen af rettigheder for borgere med handicaps mere fleksible i forhold til dansk handicappolitik, herunder de økonomiske og samfundsmæssige rammer, som denne politik fastsætter. Dermed kan diskussionen forstås som et forsøg på at muliggøre en inklusionspolitik, der gør konventionen til et middel for handicappolitikken og ikke det omvendte – at gøre handicappolitikken afhængig af handicapkonventionen. Handicappolitikken kan på den måde identificeres som en politik, der muliggør flere forskellige modsatrettede inklusionsindsatser – enten forstået som en ret eller som en betinget mulighed.

Inklusion forstået som lige muligheder for deltagelse kan ses skrevet frem i flere af dokumenterne, eksempelvis i dokumentet *Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring* (Aalborg.dk). Imidlertid beskrives inklusion flere steder i dokumentet også som deltagelse i almindelige fællesskaber på lige vilkår som alle andre. Der peges på, at borgere med handicaps tilbydes inkluderende løsninger, der betyder, at den enkelte skal møde samme barrierer som alle andre, ligesom der arbejdes på, at borgere med handicaps skal udvikle sig for at kunne blive inkluderet. På den anden side peger dokumentet også på, at inklusion kan betyde fjernelse af barrierer for at give lige muligheder for deltagelse. Dermed kan der identificeres en uklarhed om, hvorvidt inklusionsbestræbelserne kan betyde, at borgere skal møde flere eller færre barrierer. Således kan inklusion, forstået som deltagelse, betyde både 'alting og ingen ting', og på den måde kan betegnerens betydning forstås afviklet og tomt for indhold (Laclau 2002: 135-136). Deltagelse kan således, ifølge dokumentet, ikke kun identificeres som en flydende betegnelse, men også som en tom betegnelse, der udviser grænsen mellem, hvorvidt deltagelse skal foregå på lige vilkår eller med lige muligheder. På den måde kan betingelserne for deltagelse identificeres som uklare og utydelige, hvilket samtidig muliggør, at inklusionsbestræbelserne kan praktiseres på meget forskellig vis.

3.5.4. BORGERE MED HANDICAPS SKAL UDVIKLES

Som beskrevet ovenfor kan alle policy-dokumenterne ses at have fokus på udvikling som forudsætning for, at borgere med handicaps kan inkluderes. På den måde kan dokumenterne forstås som beskrivelser af, hvordan borgere med handicaps ikke (i tilstrækkeligt omfang) er udviklet. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115). Pointen er, at subjektet ikke har en særlig status, men at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Borgere med handicaps kan således forstås tildelt en identitet eller subjektposition, der kan identificeres som borgere, der mangler at udvikle ansvar, selvstændighed, selvforsørgelse og ligeværdighed. Et eksempel herpå kan ses beskrevet i den fælleskommunale rammeaftale. Her nævnes en ambition om et paradigmeskifte, der fokuserer på, at borgere skal udvikle sig i stedet for, via servicelovsydelser, at skulle støttes og kompenseres (Rammeaftale.viborg.dk). Konsekvenserne af et fokus på udvikling kan være, at borgere med handicaps udvikler sig og derved opnår muligheden for inklusion på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Imidlertid kan der også være en risiko for, at der er mindre fokus på udsatte, der ikke kan udvikle sig, og på de samfundsmæssige barrierer, der kan forhindre inklusion.

I den kommunale handicappolitik (Aalborg.dk) kan der omvendt ses et fokus på barrierer for deltagelse, og dokumentet peger samtidig på, at inklusion må betyde fjernelse af de samfundsmæssige barrierer, der kan være for borgere med handicaps. På den måde kan dokumentet forstås at skrive borgere med handicaps frem som borgere, der, fordi de oplever samfundsmæssige barrierer, kan forstås som handicappede. Dokumentet peger endvidere på, at handicappolitikken derfor har til formål at fjerne sådanne barrierer for deltagelse for at kunne inkludere. Dermed kan den kommunale handicappolitik identificeres som en politik, der fokuserer på at ændre samfundsmæssige barrierer for at skabe lige vilkår. Den kommunale handicappolitik kan på den måde forstås som en politik, der ikke kun forsøger at udvikle samfundet, så borgere med handicaps kompenseres, men også forsøger at skabe en subjektposition – borgere uden handicaps. Dokumentet kan forstås som en beskrivelse af, hvordan sociale aktører er historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37), og at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Dokumentet kan dermed pege på samfundets udvikling som forudsætning for inklusion af borgere med handicaps, og som derfor ændrer vilkårene for borgere med handicaps. En politik, der har til formål at fjerne barrierer for deltagelse, kan derfor betyde, at borgere med handicaps ikke længere kan forstås som handicappede. Fjernelse af samfundsmæssige barrierer kan forstås at ændre ulige vilkår for borgere med handicaps, så de ikke længere kan identificeres som handicappede, men i stedet kan forstås som borgere uden handicaps – inkluderet i fællesskaber med lige muligheder. Den kommunale handicappolitik kan dermed forsøge at kompensere

borgere med handicaps, så de kan forstås at udvikle sig til borgere uden handicaps, fordi samfundet ændrer mulighedsbetingelserne for inklusion.

3.5.5. EKSKLUSION AF BORGERE MED HANDICAPS KAN SKABE EN ANTAGONISTISK KONFLIKT

Et andet eksempel på inklusionsbestræbelserne med at understøtte individets udvikling af muligheder kan ses i *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g). Her peges der på, at dansk socialpolitik må støtte op om den enkelte udsatte borgers ansvar, herunder borgere med handicaps, for at deltage på arbejdsmarkedet med det formål at blive selvhjulpne og selvforsørgende. Ifølge dokumentet kan der imidlertid beskrives en gruppe af udsatte borgere, der selv med den bedste hjælp ikke lader sig inkludere på arbejdsmarkedet. Denne gruppe udsatte borgere skal i stedet inkluderes i lokalsamfundet og fritidslivet og dermed deltage som aktive medborgere i samfundet på anden vis. Inklusionsmålsætningen kan således ses at gælde for alle udsatte, men hvilke fællesskaber der inkluderes til, afhænger af den udsattes (potentielle) kompetencer til at kunne arbejde på det ordinære arbejdsmarked. Der peges i dokumentet endvidere på, at alle udsatte borgere kan udvikle sig til at blive aktive, bidragende medborgere inkluderet i forskellige fællesskaber. Dokumentet kan på den måde forstås at ekskludere udsatte borgere, der ikke kan. Denne eksklusion kan identificeres som en antagonisme, der forhindrer en kollektiv identitet (Mouffe 2013: 102-103) som udsat, der ikke kan ansvarliggøres og mestre eget liv. Konsekvenserne af sådan en politik kan forstås som en fokusering på inklusion ved at aktivere udsatte borgere gennem ansvarliggørelse, hvilket ifølge socialpolitikken netop kan ses som formålet med at afvikle udsathed for eksempelvis borgere med handicaps. Dokumentet kan forstås at bestemme mulighedsbetingelserne for inklusion af udsatte borgere, og socialpolitikken kan dermed identificeres som en politik, der vil inkludere alle udsatte borgere, herunder borgere med handicaps. Samtidig kan socialpolitikken identificeres som eksklusionspolitik for udsatte borgere, der ikke kan udvikle sig, fordi denne gruppe udsatte kan forstås skrevet ud af politikken. På den måde muliggør socialpolitikken både en inkluderende og en ekskluderende praksis.

Aktiv deltagelse i uddannelse og arbejdsliv samt sociale fællesskaber skrives også frem som et mål i dokumentet *Målsætning for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk), og der peges ligeledes på, at inklusion på arbejdsmarkedet kan øge graden af selvforsørgelse og selvstændighed. Endvidere nævnes det, at borgere med handicaps skal støttes til at udvikle ressourcer og kompetencer til at blive uafhængige af servicelovsydelser – enten via deltagelse på arbejdsmarkedet eller i civilsamfundet. Deltagelse kan således, i det fælleskommunale rammepapir, identificeres som midlet til at nedbringe servicelovsydelser og øge graden af selvforsørgelse blandt borgere med handicaps. Samtidig skrives

selvstændighed, selvhjulpenhed og selvforsørgelse også frem som noget, borgere med handicaps selv ønsker, og som noget, der kan skabe øget ligeværdighed (Rammeaftale.viborg.dk). Selvstændighed og selvhjulpenhed kan ligeledes ses beskrevet som en målsætning i dansk socialpolitik, og som tidligere nævnt vil dette være godt for både samfundet og den enkelte. Inklusion i arbejdslivet eller i civilsamfundet kan dermed forstås skrevet frem som en win-win-situation, der både kan være til den enkeltes fordel og afhjælpe et øget pres på den offentlige forvaltning.

Dokumentet kan imidlertid ikke kun forstås som en inklusionsmålsætning for den handicappolitiske indsats, men må i stedet også ses som midlet på vej mod målet om et selvstændigt og selvforsørgende liv for borgere med handicaps. Der kan således identificeres et modsætningsforhold mellem borgere, der ikke kan udvikle sig til selvstændighed og selvforsørgelse, og så målsætningen om at løse det kommunale pres og fastholde sammenhængskraften i samfundet. Dermed kan der identificeres et antagonistisk forhold (Mouffe 2013: 102-103), hvor *de* borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig, kan forstås at stå i vejen for de problemer, som dokumentet peger på, der skal løses. Derved kan disse borgeres manglende udvikling forstås som en trussel for kommunernes økonomi og forvaltning, ligesom det kan forstås som en trussel for sammenhængskraften i samfundet. Diskursteorien beskriver, hvordan ideen om et frit og harmonisk samfund kan betragtes som en misforståelse og vil være en umulighed, fordi forudsætningerne for samfundet er magt (Laclau 1990: 33). En af konsekvenserne af ovenstående politik kan således forstås som en udelukkelse af inklusionsindsatser, der fastholder borgere på passiv forsørgelse. Muligvis kan selvhjulpenhed og selvforsørgelse afhjælpe økonomiske og forvaltningsmæssige problemer i kommunerne, fordi inklusionsopgaven samtidig foreslås overdraget til arbejdsmarkedet, civilsamfundet og den enkelte borger med handicap selv. Det er imidlertid ikke sikkert, at selvhjulpenhed og selvforsørgelse kan løse alle problemer for borgere med handicaps. På den måde kan der være en risiko for, at støtten til borgere med handicaps, der har andre problemer end eksklusion fra arbejdslivet og civilsamfundet, bliver nedtonet.

3.5.6. EN ÅBEN OG UKLAR HANDICAPPOLITIK MULIGGØR FORSKELLIGE INKLUSIONSPRAKSISSER

Der kan i de ovenfor analyserede dokumenter identificeres en handicappolitik eller forvaltning heraf, der har til formål at inkludere borgere med handicaps, eller hvor inklusion kan forstås som midlet til at opnå nye handicappolitiske målsætninger. I de nedenstående fire punkter opsummeres, hvordan de enkelte dokumenter kan forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs:

- Dansk handicappolitik kan forstås at målfastsætte inklusion både som en ret men også som en mulighed under forudsætning af individets udvikling af

ansvar. Handicappolitikken kan på den måde identificeres som værende uklar og meningsløst, for hvordan kan inklusion både forstås som en ret for alle borgere med handicaps, samtidig med at inklusion kun muliggøres for ansvarliggjorte borgere med handicaps?

- Dansk socialpolitik beskriver, hvordan alle udsatte borgere, inklusiv borgere med handicaps, kan udvikle sig til ansvarliggjorte, aktive medborgere inkluderet på arbejdsmarkedet eller i det lokale foreningsliv. På den måde kan socialpolitikken forstås som en politik, der skriver borgere med handicaps, som ikke kan udvikle sig, ud af socialpolitikken. Dermed kan der identificeres en antagonistisk konflikt, hvorfor socialpolitikken både kan forstås som en inklusions- og en eksklusionspolitik.
- Den styrkede fælleskommunale indsats kan ses at formålssætte udvikling af selvstændighed og selvforsørgelse via inklusion. Dermed kan borgere med handicaps, der ikke kan udvikle sig på denne måde, forstås at stå i vejen for løsningen af kommunernes økonomiske og forvaltningsmæssige problemer samt fastholde sammenhængskraften i samfundet. Der kan i dokumentet således identificeres en antagonistisk konflikt, der skriver borgere med handicaps, der ikke kan udvikles, ud af den politiske indsats. Dokumentet kan dermed forstås at ekskludere nogle voksne borgere med udviklingshæmning fra de fælleskommunale målsætninger.
- Den kommunale handicappolitik beskriver, hvordan inkluderende løsninger skal fjerne barrierer for borgere med handicaps, og samtidig at inklusionsløsninger kan betyde det at skulle møde barrierer som alle andre. Handicappolitikken kan dermed fremstå som en flertydig og uklar politik, for hvordan kan inklusionsløsninger både betyde fjernelse af barrierer og det at møde barrierer som alle andre? Grænsen for, hvordan handicappolitikken kan forstås og ikke kan forstås, synes udvisket og kan dermed fremstå som meningsløst.

Formålet med og forudsætningerne for inklusion kan i dokumenterne fremstå som flertydig og i nogle dokumenter ligefrem uklar. Samtidig kan dokumenterne pege på, at måden, hvorpå der skal arbejdes med inklusion, eksempelvis i forhold til borgere med udviklingshæmning, kan fremstå uafgjort og dermed uvis. Dette muliggør derfor, at inklusionsbestræbelserne på voksenhandicapområdet kan praktiseres på meget forskellig vis og kan resultere i inklusion af borgere med udviklingshæmning, men samtidig kan risikere, at nogle borgere ekskluderes.

KAPITEL 4. ANALYSE AF FORTÆLLINGER FRA BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I dette kapitel vil jeg inddrage narrative interviews med borgere med udviklingshæmning. Jeg har udvalgt fire fortællinger med det formål at undersøge, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem i hverdagslivet. Som beskrevet i afhandlingens afsnit 2.8, *Udvælgelse af fortællinger til den narrative analyse*, har jeg udvalgt forskellige temaer, der kan forstås som rammen om de hverdagssituationer, hvori forskellige in- og eksklusionsfortællinger foregår. Historierne fortælles af borgere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, og som modtager ydelser efter serviceloven i form af støtte og/eller aktivitets- og samværstilbud. Fortællingerne i denne afhandling er dermed fra borgere med udviklingshæmning, der formelt set modtager støtte i eget hjem, men samtidig bor i bo-miljøer eller bofællesskaber for borgere med udviklingshæmning. Trods den formelle adskillelse af støtte og bolig beskriver Jensen, at noget tyder på, at borgere med handicaps stadigvæk bor sammen i institutionslignende bo-miljøer, der udgør barrierer for inklusion i samfundslivet (Jensen 2012: 20-22). Andre peger på, at sådanne boligforhold både kan fremme og hæmme inklusion (Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson 2016-a: 86-88). Boligforholdene har både været et udvælgelseskriterie i forhold til valg af informanter og har haft betydning for udvælgelsen af en af nedenstående fortællinger set i forhold til oplevelser med in- og eksklusion.

Tematisering af fortællingerne er ligeledes inspireret af Mortensen, der beskriver, hvordan inklusion og eksklusion kan forstås i forhold til deltagelse/ikke deltagelse og det at have en rolle eller ej i forskellige sociale systemer (Mortensen 2009). Hver fortælling kan på den måde også forstås at udspille sig i forhold til et eller flere af følgende temaer: a) arbejde og fritidsaktiviteter, b) kontakt til familie, venner herunder skolekammerater samt c) fællesskaber med en bestemt kultur eller identitet. Jeg har valgt disse temaer for at have noget konkret at spørge ind til – som en måde at rammesætte det narrative interview i forhold til forskellige dagligdags situationer. Temaerne er endvidere valgt, fordi de kan omhandle aktuelle forhold, hvori in- og eksklusion udspiller sig, blandt andet i forhold til voksenhandicapområdet (Mortensen 2009). Forhold, der understreger, at in- og eksklusion ikke kun kan forstås som et spørgsmål om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning er fysisk til stede eller ej i det almene samfund. In- og eksklusion kan således handle om deltagelse i mange forskellige typer af fællesskaber og foregå på mere subtile måder. Som nævnt ovenfor kan inklusion også handle om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning har en rolle i forskellige fællesskaber og dermed oplever at høre til eller være en del af en bestemt social identitet (Mortensen 2009).

De fire fortællinger, jeg inddrager i dette kapitel, vil blive analyseret hver for sig og starter med en kort præsentation og rammesætning af fortællingen samt en

sammenfatning af min analyse. Efterfølgende præsenteres selve fortællingen og den narrative analyse. Her vil der være fokus på plottet i historien, og hvordan fortælleren kan opleve en eller anden form for forstyrrelse eller problem. Derefter vil jeg fokusere på fortællingens sprog og struktur, samt hvordan forskellige in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem. Ligeledes vil jeg have fokus på, hvordan borgere med udviklingshæmning konstrueres som en social identitet. Endvidere vil jeg identificere, hvilke konsekvenser fortællingernes in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning. Som afslutning på analysekapitlet vil jeg i en delkonklusion sammenfatte forskelle og ligheder, der kan identificeres imellem de forskellige in- og eksklusionsfortællinger – både på tværs af de fire fortællinger og inden for den enkelte fortælling. Samtidig vil jeg have fokus på, hvilke måder fortællingerne kan forstås indskrevet i en mere overordnet inklusionsdiskurs. Jeg vil i kapitlet analysere følgende fire forskellige fortællinger omhandlende:

Fortælling om eksklusion i forhold til selvstændig bolig og inklusion i bofællesskab

Fortælling om in- og eksklusion i forhold til arbejdslivet

Fortælling om eksklusion i forhold til folkeskolen og voksenlivet

Fortælling om in- og eksklusion i forhold til bofællesskabsidentitet og nabotilhørsforhold

4.1. FORTÆLLING OM EKSKLUSION I FORHOLD TIL SELVSTÆNDIG BOLIG OG INKLUSION I BOFÆLLESSKAB

Jeg vil i de følgende afsnit analysere en fortælling, der kan identificeres som Karlas oplevelse med at blive ekskluderet fra en selvstændig bolig og inkluderet i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning. Karla beskriver, hvordan hun oplevede en række problemer i egen lejlighed, der kan forstås at blive fortalt frem som modsætning til hendes nuværende situation, hvor hun bor i et bofællesskab. På den måde kan Karlas fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan hun i dag oplever sig som en del af et (bo)fællesskab. En oplevelse, hun sætter pris på i modsætning til en problemfyldt periode, hun forinden oplevede, da hun boede i egen lejlighed.

Karla beskriver den tidligere boform som det at bo for sig selv, hvorimod hendes nuværende bolig blandt andet er beskrevet med fokus på det at være en del af et fællesskab, hvilket kan opfattes som det modsatte af det at bo for sig selv – nemlig et (bo)fællesskab. Karlas historie kan på den måde identificeres som en fortælling om inklusion til et bofællesskab, som er kendetegnet ved, at Karla deltager i et

spisefællesskab, at der altid er nogen at snakke med, ligesom hun kan få hjælp til at løse sine problemer. Et (bo)fællesskab, hun fortæller frem som værende hyggeligere i forhold til det at bo alene i egen lejlighed. I modsætning hertil bliver Karlas problemfyldte periode i selvstændig bolig fortalt frem som udfordringer med det at blive holdt øje med og skældt ud af sin nabo. Sådanne udfordringer kan identificeres som Karlas fortælling om, hvordan naboen oplever hende som en, der ikke kan følge de regler, som naboen mener, der skal overholdes. På den måde kan historien forstås som en fortælling om, hvordan Karla kan opleves som et offer for andres måde at behandle hende på. Hendes fortælling om det at bo i bofællesskab, kan identificeres som en 'selvfølgelig' løsning på nogle af de problemer, Karla beskriver, hun havde, da hun boede for sig selv i egen lejlighed.

Karlas fortælling er udvalgt, fordi den kan identificeres som en beskrivelse af in- og eksklusion forstået som det, Mortensen (2009) beskriver som deltagelse/ikke deltagelse eller det at have en rolle – ansigt til ansigt i nære fællesskaber. Karlas fortælling kan ligeledes identificeres som inklusion i et fællesskab forstået som det at deltage i et fællesskab som alternativ til det at bo for sig selv. Karlas fortælling kan endvidere identificeres som inklusion til et (bo)fællesskab, hvor hun kan få dækket sit behov for at opleve sig som en del af et fællesskab eller det at have en rolle samt få støtte til problemløsning. Bofællesskabet kan på den måde, på forskellig vis, tilbyde en støtte, som Karla ikke havde i egen bolig. Fortællingen kan dermed også identificeres som en beskrivelse af, hvordan boligforhold og støtte er kædet sammen, hvilket ellers formelt set er adskilt med indførelsen af socialreformen i 1998 (Sørensen 2013).

4.1.1. DET KAN VÆRE PROBLEMFYLDT AT BO I SELVSTÆNDIG BOLIG

Karla har tidligere i det narrative interview fortalt, hvordan hun ikke kan finde nogle ulemper ved at bo i det bofællesskab, hun bor i nu. Jeg spørger derfor lige inden nedenstående fortælling, om Karla kan beskrive, hvad der gør bofællesskabet til et godt sted at bo.

Karla: ”Hvis man keder sig, kan man gå over og snakke med nogen – eller hvis der er problemer på den ene eller anden måde. Det kan man jo ikke, hvis man bor for sig selv. Jo, der kan man jo gå ind til naboen, men det er på en lidt anden måde. For det har jeg prøvet på Fyrre Allé – der var ikke hyggeligt at være der til sidst, jeg fik skældud. Så herude er det meget hyggeligere.”

Anthon: ”Og så fik du ligefrem skældud?”

Karla: ”Ja, og hun (overboen) holdt øje med, hvornår jeg kom hjem – og gik i seng og stod op – og gik ud med affald, og hvad man ellers laver. Godt nok kan jeg lide, når

folk holder øje med mig, men altså – ikke når det er på den måde der, som hun gjorde det.”

Anthon: ”Men det her, det er anderledes?”

Karla: ”Ja – meget anderledes. Og ved nogle bofællesskaber, da spiser de heller ikke altid sammen. Altså så er det måske kun 1 gang om ugen – om onsdagen f.eks., hvor de spiser sammen. F.eks. i Hasseris, har jeg hørt – der kender jeg faktisk en, der har boet i sådan et bofællesskab.”

Karla fortæller, hvordan det er muligt i det nuværende bofællesskab at finde nogen, man kan snakke med, hvis man keder sig. Endvidere fortæller Karla, hvordan det er muligt i bofællesskabet at få hjælp, hvis man har problemer. Karla nævner i den forbindelse, at man selvfølgelig også, hvis man bor for sig selv, vil kunne opsøge naboen, hvis der er behov herfor. Karla fortæller ligeledes, at hun tidligere har *boet for sig selv*, men at hun der oplevede at få *skældud* og *blev holdt øje med*, hvilket medførte, at hun ikke syntes, det var rart at bo i selvstændig lejlighed. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være forstyrret, hvilket Laclau beskriver som en dislokation, der samtidig er forudsætningen for nye muligheder og dermed, at der kan skabes forandringer (Laclau 1990: 39-43). Den tidligere problemfyldte periode kan forstås som en dislokation, der kan ses i modsætning til Karlas nuværende boligsituation – det at hun i dag bor i bofællesskab og altid kan snakke med nogen og samtidig kan få løst sine problemer, hvis sådanne opstår. Karlas tidligere problemer med naboen samt det at få *skældud* kan forstås at være passé, fordi hendes boligsituation nu er anderledes. Plottet i fortællingen kan forstås således, at Karlas tidligere boligproblemer er løst, og at hun nu oplever, at det fællesskab, som hun er en del af, fungerer godt og beskrives som *hyggeligere*. På den måde forstår jeg Karlas fortælling som det, at hun tilbydes nye muligheder i bofællesskabet, hvor hun har nogen at være sammen med på en måde, der opleves som værdifuldt for hende. Riessman (2001) nævner, hvordan fortællinger kan tage udgangspunkt i personlige problemer. Disse problemer er, valgt af fortælleren, i modsætning til andre problemer og kan have til hensigt at sætte fokus på en bestemt pointe. Bofællesskabet kan på den måde, i Karlas fortælling, forstås som løsningen på hendes tidligere problem, fordi det er muligt for Karla at få selskab af andre på en måde, som opleves bedre, hvorfor Karlas problemer i egen bolig kan være forandret til en ny og bedre boligsituation. Dermed kan historien identificeres som en fortælling om inklusion forstået som deltagelse i et (bo)fællesskab og eksklusion fra det, som Karla omtaler som *det at bo for sig selv*.

4.1.2. INKLUSION TIL ET BOFÆLLESSKAB FOR VOKSNE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I det narrative interview spørger jeg til, hvordan Karlas nuværende boligsituation er anderledes end tidligere. I den forbindelse fortæller Karla, at hendes nuværende situation er meget *anderledes* og beskriver endvidere, hvordan hun har erfaringer med, at man i andre bofællesskaber ikke altid spiser sammen – eller måske kun en gang om ugen. Karlas eksempel kan forstås som modsætningen til hendes eget bofællesskab, hvor der er mulighed for at spise sammen hver aften. En mulighed, Karla tidligere har fortalt, hun benytter næsten hver dag. Karlas historie kan endvidere forstås som en fortælling, der er struktureret omkring eksempler fra tidligere boligforhold. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Karlas beskrivelse kan på den måde forstås som modsætninger til hendes nuværende situation, hvor hun nævner en række forhold, der synes væsentlige for hende. Eller beskrevet på en anden måde: Hendes fortælling kan forstås at beskrive noget om hendes nuværende situation ved at pege på, hvordan det tidligere har været, samt hvordan andres boligforhold ser ud. Disse betydningsfulde forhold beskrives som det altid at kunne snakke med andre og have et spisefællesskab. Endvidere kan hun, som nævnt, nu få hjælp til at løse problemer.

Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces betegnes som en artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Karla kan dermed tillægge det betydning at bo sammen med andre, som hun kan have et fællesskab med, og hvor hun også har nemmere mulighed for at få løst problemer. På den måde kan Karlas fortælling identificeres som en fortælling om inklusion til et fællesskab, hvor man deler bolig og hverdagslivsforhold, såsom det at spise sammen. De nuværende boligforhold i et fællesskab kan dermed være med til at tydeliggøre tidligere forhold, der ifølge Karla blev oplevet som det at bo alene, hvilket var problematisk, fordi hun ikke havde et godt forhold til naboen. Järvinen (2004) beskriver, hvordan fortiden hele tiden reformuleres i forhold til, hvad individet oplever nu. Fortiden kan dermed ikke forstås som en fiks og færdig objektiv historie. På samme måde beskriver diskursteorien, hvordan en historie tilsyneladende beskriver objektive forhold, men som imidlertid må forstås som artikulationer, der konstruerer forskelle, som ikke nødvendigvis er forskelle (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Karla ser muligvis sine tidligere boligforhold i et nyt lys, og hendes nuværende boligforhold kan på den måde være med til at definere, hvordan Karla forstår det, der skete tidligere. Karla fortæller, hvordan hun nu kan få hjælp, hvilket kan forstås i forhold til, hvordan hun tidligere havde problemer med naboen, som det ikke var muligt at løse. På den måde kan Karlas fortælling forstås som beskrivelser af forskelle, som Karla oplever som væsentlige for hende i at forstå tidligere boligforhold versus hendes nuværende. Omvendt kan Karlas tidligere oplevelser også være med til at forstå hendes nuværende situation. Modsat tidligere har hun nu nogen at spise og snakke med samt kan få problemer løst, hvis

sådanne opstår. I Karlas fortælling kan hendes nuværende boligforhold således identificeres som et bofællesskab, der virker *hyggeligere* og kan opfattes som værende mere værdifuldt for Karla. Særlige betegnere, der bliver styrende for fiksering af mening, og som sker inden for en etableret diskurs, kan forstås som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). I Karlas fortælling kan *hyggelig* identificeres som et knudepunkt, der beskriver, hvordan Karla p.t. bor godt i bofællesskabet, men også hvordan tidligere boligforhold i selvstændig bolig gav problemer – ikke var et *hyggeligt* sted at bo.

Fortællinger kan forstås som et filter, der sorterer i erfaringer og bliver til en måde at begribe verden på (Bruner 2004: 77, 87). Karlas fortælling med fokus på en tidligere problemfyldt periode, der erstattes af bedre, *hyggeligere* forhold i bofællesskabet, kan identificeres som en historie med en konflikt, der forløses eller får en 'happy end' (Järvinen 2005). Karla kan dermed forstås at være inkluderet i et (bo)fællesskab, hvilket hun sætter pris på efter at være flyttet fra en lejlighed, hvor hun *boede for sig selv*. På den måde kan fortællingens funktion også forstås som det, Riessman (2017) beskriver som en terapeutisk fortælling, der kan være med til at bearbejde tidligere hændelser for Karla.

4.1.3. EKSKLUSION FRA SELVSTÆNDIG BOLIG

Karlas fortælling om hendes tidligere boligforhold i selvstændig bolig og problemer med naboen kan, som ovenfor nævnt, beskrive, hvordan Karla oplever *overvågning* og *skældud* af naboen, der synes som en svær situation for Karla, og som hun beskriver som *ikke hyggelig*. Det fremgår ikke af fortællingen, hvorfor Karla flytter, men fortællingen kan forstås som en beskrivelse, der peger på problematiske forhold, som Karla nu er glad for at være foruden. Karlas fortælling kan forstås som en beskrivelse af, hvordan naboen ifølge Karla, må se at Karla gør noget forkert, idet Karlas handlinger udløser *overvågning* og *skældud*. På den måde kan Karlas fortælling beskrive, hvordan hun forestiller sig, at andre synes, hun har gjort noget eller kunne komme til at gøre noget, der afveg fra naboen forestillinger om, hvad der er o.k. at gøre. Karlas adfærd eller en bekymring for Karla kan på den måde forstås at tiltrække naboen opmærksomhed, der i fortællingen resulterede i *overvågning* og *skældud*. Ifølge Becker (2005: 29-30) kan afvigelser ses som konsekvens af andres anvendelse af regler, som får indflydelse på den person, der afviger fra disse regler. Pointen er, at det ikke er personens afvigende egenskaber, der i sig selv udgør problemet, men i stedet den måde hvorpå omverdenen forholder sig til, at personen gør noget, der opfattes som værende regelbrydende. Karlas fortællingen kan være et eksempel på, hvad der kan ske, hvis naboen forsøger at påpege eller er bekymret for, at Karla ikke overholder sådanne regler. Eller beskrevet på en anden måde: Karlas beskrivelse af, hvad der er problemfyldt, kan være et udtryk for, at nogle problematiserer hendes måde at være regelbrydende på. Hvis Karla bliver *overvåget* og får *skældud*, kan det være et udtryk for, at hun på en eller anden måde afviger fra det, der ses som normen.

Karlas fortælling beskriver ikke, hvad der er sket, og hvad der udløser *overvågning* og *skældud*. Imidlertid kan fortællingen forstås som et udtryk for, hvad Karla oplever er problematisk, og som af Karlas omgivelser udløser en sanktion – eksempelvis i forhold til hendes adfærd. Karla kan forstås at gøre noget, der udløser andres opmærksomhed og vrede, der kan risikere at bunde i andres opfattelse af Karla som afvigende. Som Becker (2005) nævner, kan afvigelser ses som konsekvens af andres måde at sanktionere afvigende handlinger på, hvilket kan stemple andre som outsiders og dermed ekskludere personen. På den måde kan historien forstås som en fortælling om Karlas regelbrud, som naboen sanktionerer og dermed skaber problematiske forhold for Karla, hvilket kan betyde, at hun kan være i risiko for at blive stemplet som en outsider. En risiko, som fortællingen imidlertid ikke kan klarlægge. Uanset begrundelsen for Karlas fraflytning kan hendes problemer i fortællingen være en beskrivelse af, hvordan disse forhold har ændret sig, efter hun er flyttet i bofællesskab. Her fortæller Karla ikke at have lignende problemer, og hvis der er problemer, kan hun få hjælp hertil. På den måde kan Karlas fortælling identificeres som en beskrivelse af, at hun blev ekskluderet fra selvstændig bolig, og omvendt kan Karlas fortælling, som tidligere nævnt, forstås som en fortælling om inklusion til et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, fordi hun her har et fællesskab, som er *hyggelige*, hvor hun kan snakke med de andre samt kan få hjælp til eventuelle problemer, hvilket ikke nødvendigvis var tilfældet i egen bolig.

4.1.4. OPLEVE SIG ALENE ELLER SOM DEL AF ET FÆLLESSKAB

Gubrium og Holstein beskriver, hvordan den narrative metode må have fokus på både *how* og *what* i forhold til, hvordan fortællinger kan forstås. Det er med andre ord ikke kun relevant at se på, *hvad* informanterne fortæller, men også *hvordan* det fortælles, hvilket Gubrium og Holstein kalder den narrative praksis. Denne narrative praksis kan således blandt andet bidrage til at identificere bestemte forståelser af temaer og subjektpositioner (Gubrium & Holstein 2012). På den måde er det blandt andet muligt at få blik for, hvordan fortælleren oplever og forstår sig selv i forhold til konkrete handlinger. Derfor vil jeg i det følgende have fokus på, hvordan Karla beskriver sig selv i fortællingen. Eksempelvis omtaler Karla sig selv i fortællingen ved hjælp af ordet *man*, når hun beskriver, hvad der foregår i det nuværende bofællesskab. Dette kan forstås som udtryk for, at hun er mindre fremtrædende i denne del af fortællingen.

Som Riessman (2001) nævner, kan måden, hvorpå fortælleren beskriver sig selv, være med til at forklare, hvordan vi kan forstå fortællerens rolle eller position. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan subjektet altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs, og sociale relationer konstitueres således ikke af subjektet, men er en diskursiv praksis (Laclau & Mouffe 2001: 115). På den måde kan historien bidrage til at beskrive, hvordan Karlas subjektposition fortælles frem og dermed kan konstitueres. Karlas position i hendes nuværende situation i bofællesskabet kan forstås at være mindre fremtrædende i fortællingen og kan identificeres som det, at hun

oplever sig som en del af fællesskabet, hvorved hun indgår i en større sammenhæng, hvor individet nedtones, og fællesskabet er i fokus. Andre steder i fortællingen benytter Karla *jeg*, men her er det oftest kædet sammen med den situation, hvor hun blev generet af naboen. Karlas position kan forstås at være mere tydelig i denne del af fortællingen, hvor hun benytter *jeg*, hvilket kan kædes sammen med, at det er en situation, hvor hun som individ kommer i fokus. Karla fortæller jo om en situation, hvor andre udsætter hende for gener – her beskrevet som *skældud* og naboens *overvågning*. Derved kan Karla indtræde i en mere fremtrædende position, hvor hun er i fokus, men med et fokus, hvor hun kan forstås at være i en problematisk situation. Eller det som Riessman (2001) nævner som fortællinger, der tager udgangspunkt i et vanskeligt liv med personlige problemer.

Järvinen (2005) beskriver, hvordan fortælleren kan veksle mellem at indtage forskellige roller og positioner, hvilket tilsyneladende kan virke inkonsistent. Dette kan være et udtryk for, hvordan fortælleren tillægger sig selv betydning i forskellige situationer. Fortællingen kan således forstås som en beskrivelse af Karlas selvforståelse i den tidligere boligsituation, hvor Karla kan opleve at være et offer for andres *overvågning* og *skældud*. Disse problemer kan være valgt af fortælleren i modsætning til andre problemer og kan have til hensigt at sætte fokus på en bestemt pointe. På den måde kan Karlas valg af fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan Karla har oplevet at have personlige problemer, der kan positionere hende i en offerrolle (Järvinen 2005). I fortællingen kan Karlas boligsituation omhandle en *ikke hyggelig* periode, hvor Karla oplever sig alene i egen bolig, der ikke kan understøtte løsning af konflikter eller modvirke, der opstår problemer. Omvendt kan Karlas fortælling, hvor hun benytter *man* i stedet for *jeg* i forhold til hendes nuværende boligsituation, forstås som en måde, hvorpå hun oplever sig som en del af (bo)fællesskabet, hvor *man* altid *kan snakke med nogen*. Mouffe beskriver, at selvom samfundet er blevet mere individualistisk, vil der stadigvæk være behov for kollektiv identifikation, fordi den er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). På den måde kan Karla identificeres som værende inkluderet i et (bo)fællesskab, fordi hun kan opleve et tilhørsforhold og identificere sig som en del af fællesskabet, modsat tidligere oplevelser i egen bolig hvor hun blandt andet beskriver sig som *jeg*, der bliver udsat for *skældud*. En periode, Karla omtaler som at *bo for sig selv*, og hvor hun dermed kan forstås som ekskluderet fra boligforhold, der kunne bidrage eller understøtte oplevelser med tilhørsforhold og det at være en del af en kollektiv identitet.

4.1.5. INKLUSION I BOFÆLLESSKAB – EN 'SELVFØLGELIG' LØSNING PÅ EKSKLUSION

Karlas fortælling om problemer, der kan forstås som knyttet til en mulig outsiderposition og en offerrolle, kan identificeres at have ændret sig, efter hun er flyttet til bofællesskabet. Dermed kan Karlas fortælling retrospektivt forstås som det

selvfølgelige svar på løsningen af hendes problemer. Karla kan med sin flytning fra en selvstændig bolig til et bofællesskab blive del af et fællesskab, hvilket hun fortæller frem som værdifuldt. Fortællingen kan på den måde identificeres som en problemfyldt historie om eksklusion fra selvstændig bolig, der ændres til inklusion i et betydningsfuldt (bo)fællesskab for voksne med udviklingshæmning, hvor hun har det *hyggeligere*. Fortællingen kan dermed identificeres som en hegemonisk praksis, der konstruerer og stabiliserer et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142) og dermed konstruerer en selvfølgelighed (Drejer Hansen 2017). Således kan det virke oplagt at flytte i bofællesskab, fordi Karla kan forstås inkluderet og samtidig trives i dette fællesskab.

Fortællingen kan forstås som en beskrivelse af, hvordan det har været betydningsfuldt at flytte et andet sted hen, hvor Karla oplever tæt kontakt til andre og kan modtage hjælp. Det er ikke yderligere beskrevet, hvad denne hjælp indebærer, og hvem der yder hjælpen, men muligvis kan hjælpen forstås som et udtryk for den støtte, som bofællesskabet kan yde, både i forhold til det at Karla kan deltage og høre til i et fællesskab samt det at få hjælp til problemløsning. Karlas fortælling kan på den måde ikke kun forstås som en fortælling om inklusion til et (bo)fællesskab for voksne med udviklingshæmning, men kan også identificeres som en fortælling om, hvordan boligforhold og støtte til Karla kan kobles sammen. Järvinen (2004) beskriver, hvordan fortællinger kun kan give mening for fortælleren og tilhøreren, hvis den er genkendelig i forhold til mere almene kulturelle fortællinger. På den måde kan Karlas fortælling indskrives i en generel fortælling om, hvordan bo-miljøer for borgere med handicaps kan være løsningen for borgere med udviklingshæmning, der har problemer i selvstændig bolig, også selvom boligforhold og støtte formelt set er skilt ad med indførelsen af Serviceloven i 1998 (Sørensen 2013). Boligforhold for borgere med udviklingshæmning under forskellige institutionaliserede forhold er der en lang tradition for i Danmark (Kirkebæk 2013-a, Øgendahl 2000: 216), og flere peger på, at en institutionalisering af boligforholdene stadigvæk præger voksenhandicapområdet i Danmark (Jensen 2012: 22, Menneskeret.dk-b). Diskurser kan ses at have praktisk betydning i forhold til, hvordan sociale relationer organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96). På samme vis kan Karlas fortælling omhandle en løsning på et problemfyldt liv i selvstændig bolig. Denne løsning kan identificeres som inklusion til et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, så Karla kan få et liv med færre problemer – blandt andet fordi hun fortæller om at høre til i (bo)fællesskabet.

4.2. FORTÆLLING OM IN- OG EKSKLUSION I FORHOLD TIL ARBEJDSLIVET

I det følgende afsnit vil jeg analysere Niels' fortælling i forhold til temaet arbejde, der kan forstås at være omdrejningspunkt for forskellige in- og eksklusionsoplevelser. Niels' historie kan således forstås som en fortælling, der både beskriver overvejelser om muligt nyt job på et teater, og hvordan Niels alligevel foretrækker at bibeholde sit

job på et aktivitets- og samværstilbud uden for det ordinære arbejdsmarked. Dette kan begrundes i Niels' ønske om stadigvæk at forblive en del af fællesskabet på aktivitets- og samværstilbuddet og kan identificeres som en måde at opretholde et tilhørsforhold til sit eksisterende kollegafællesskab. Niels giver ligeledes udtryk for, at han kan være bekymret for at opleve sig alene, hvis han siger ja til et job uden for aktivitets- og samværstilbuddet. På den måde kan Niels' fortælling både identificeres som en beskrivelse af frykten for at blive ekskluderet fra arbejdsmarkedet og samtidig forstås som et ønske om at forblive inkluderet i aktivitets- og samværstilbuddet.

Niels fortæller endvidere i nedenstående fortælling, hvordan jobcenteret har fokus på at få nogle af borgerne med udviklingshæmning på aktivitets- og samværstilbuddet til at afprøve jobs på arbejdsmarkedet. I den forbindelse peger Niels på, at jobcenterets indsats kun er forbeholdt de borgere, der selv er i stand til at transportere sig til og fra arbejde. Fortællingen kan dermed forstås som eksempel på, hvordan en kommune trods dens bestræbelser for inklusion af borgere med udviklingshæmning til arbejdsmarkedet fortsat kan ekskludere nogle borgere fra selv samme arbejdsmarked. Der kan således identificeres en forskelssættelse mellem, hvem der kan inkluderes henholdsvis ekskluderes. Fortællingen kan samtidig forstås som en beskrivelse af, hvordan denne distinktion kategoriserer borgere med udviklingshæmning imellem dem, der kan, og dem, der ikke kan klare arbejdsmarkedet. På den måde kan nogle borgere med udviklingshæmning blive tillagt negative egenskaber med manglende evner, der samtidig kan få betydning for deres muligheder for inklusion på arbejdsmarkedet.

Udvælgelsen af fortællinger til afhandlingen er blandt andet inspireret af Mortensen, der beskriver, hvordan inklusion og eksklusion kan forstås i forhold til deltagelse/ikke deltagelse og det at have en rolle eller ej set i forhold til eksempelvis arbejde (Mortensen 2009). På den måde er nedenstående fortælling udvalgt, fordi den kan forstås at omhandle Niels' overvejelser vedrørende in- og eksklusion set i forhold til deltagelse i arbejdsfællesskaber. Temaet arbejde er endvidere valgt, fordi flere af borgerne med udviklingshæmning i min undersøgelse har fortalt om, hvor stor betydning arbejde har for deres hverdagsliv. Endvidere har flere fortalt, hvordan forskellen på et job på arbejdsmarkedet kontra et job på et aktivitets- og samværstilbud kan opleves som det at høre til eller ikke at høre til i et betydningsfuldt fællesskab.

4.2.1. FORSKELLIGE ARBEJDSFÆLLESSKABER KAN TILLÆGGES FORSKELLIG BETYDNING

I fortællingen nedenfor beskriver Niels, hvordan han har fået tilbud om et teaterjob, der vil medføre, at han ikke længere vil kunne fortsætte i sit nuværende arbejde på aktivitets- og samværstilbuddet. Niels fortæller endvidere om det nye jobtilbud og beskriver samtidig, hvorfor han fravælger jobbet og holder fast i sit nuværende job.

Niels: ”Jeg er faktisk blevet tilbudt at komme ind og lave rigtigt teater, men så er det kun mig, der skal være der – altså inde i Aalborg. Jeg gad ikke rigtig – det er sådan noget med fra 9 til 15 eller et eller andet – jeg ved det ikke. Jeg kendte ikke nogen af dem i forvejen. Og så lå det lige op ad – så kunne jeg ikke tage med til festivalen. Så det var sådan lidt – men det var et fint nok tilbud. Men der var også nogen bestemte roller, man skulle lave. Jeg tænker, det blev lidt for hårdt eller lidt for akavet – eller et eller andet. Sådan både og – jeg ved ikke. Det er sådan svært lige at forestille sig – måske og måske ikke.”

Anthon: ”Hvad var det for noget teater?”

Niels: ”Det var teater inde ved siden af kirken, mellem rådhuset og kirken. Altså inde ved pølsevognen – Teateret. Men ikke det helt store teater – men fint nok. Mhm og herhjemme, der synes jeg, det går godt nok.”

Anthon: ”Men du sagde nej til tilbuddet.”

Niels: ”Ja, fordi jeg var den eneste, der skulle derudefra (aktivitets- og samværstilbuddet) – så. Der var ikke andre, der kunne komme med.”

Anthon: ”Så skulle du være den eneste?”

Niels: ”Ja – og det synes jeg var lidt sådan – ja, lidt underligt. Hvis der var et par stykker mere med, så havde jeg måske gjort det. [...] Det er sådan lidt snævert – ligesom det der med, at jobcenteret, de spørger hele tiden: Har I lyst til at søge noget andet? Og det er kun dem, der kan tage bus. For så slipper kommunen lidt billigere, har jeg regnet ud. Nej tak.”

Anthon: ”Så det er fra jobcenteret, de kommer?”

Niels: ”Ja, en gang imellem. De skal faktisk komme. Men jeg forstår bare ikke, hvorfor det bliver ved med det, når folk siger nej – men sådan er det bare.”

Anthon: ”Men så kommer de og spørger dig?”

Niels: ”Så kommer de og spørger os, der kan tage bussen: Har I lyst til at arbejde? Mig og Kaj og Helle og Anton og alle dem der – Kurt. Alle dem, der kan tage bus. De spørger dem. Sådan er det jo. De spørger ikke dem, der ikke kan, for så skal de jo køres jo. Altså og så siger de alle sammen nej – det har vi ikke lyst til.” [...]

Anthon: ”Og det der teater, som du fik tilbudt.”

Niels: ”Det blev lidt for akavet, fordi det kun var mig, der fik det tilbudt. Så blev det ensformigt – så kommer man alene der. Det var ikke sådan lige p.t. Ikke fordi man

ikke kan hamle op med de andre. Det er ikke det. Men det er bare, fordi man kommer alene og ikke rigtig kender nogen.”

Niels' fortælling kan beskrive en udfordring mellem tilbuddet om at lave det, han kalder *rigtigt teater*, modsat at forblive på aktivitets- og samværstilbuddet. Niels' brug af ordene *rigtig teater* i ovenstående fortælling kan forstås som en betydningsfastsættelse af jobbet som værende mere *rigtigt* end andet teater. Det fremgår ikke af fortællingen, hvad der gør det mere rigtigt, men tidligere i interviewet har Niels fortalt om et andet teaterprojekt, som de arbejder med, i det Niels beskriver som hans nuværende job på aktivitets- og samværstilbuddet. Dette projekt bliver ikke, af Niels, beskrevet som *rigtigt teater* og kan dermed være tillagt en anden betydning i forhold til jobbet på det *rigtige teater*. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Niels' forskellssættelse kan således være et udtryk for en forståelse af, at det teaterjob, som Niels bliver tilbudt, kan opleves som mere rigtigt teater i modsætning til det, der foregår på aktivitets- og samværstilbuddet. Niels fortæller om en række forhold ved tilbuddet om *rigtigt teater* i Aalborg, der ikke er så gunstige, hvorfor han takker nej til at skifte job. Niels beskriver endvidere, hvordan jobcenteret gentagne gange spørger om, hvorvidt borgerne på aktivitets- og samværstilbuddet vil skifte job. Niels beskriver ligeledes flere gange, hvordan han og kollegaerne ikke har lyst til at skifte job og undrer sig over, at jobcenteret bliver ved med at spørge. Alligevel har han regnet ud, at Jobcenteret forsøger at få ham og hans kollegaer til at skifte jobs for at spare penge.

Plottet i fortællingen kan på den måde forstås som Niels' fravalg af *rigtigt teater* til fordel for fællesskabet med nuværende kollegaer i aktivitets- og samværstilbuddet. Samtidig kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan jobcenteret forsøger at få Niels og nogle af hans kollegaer til at søge job uden for aktivitets- og samværstilbuddet. På den måde kan fortællingen forstås som kommunens inklusionsbestrebelse i forhold til arbejdsmarkedet, der kan bidrage til at opdele kollegaerne fra aktivitets- og samværstilbuddet i personer med evner versus personer, der ikke har evner til at transportere sig selv til og fra arbejde. Ifølge Niels ønsker kommunen på den ene side at spare penge, ved at Niels og kollegaerne får jobs på arbejdsmarkedet. På den anden side beskrives, hvordan Niels og hans kollegaer ikke har *lyst til* at søge andre jobs, fordi det kan ændre på kollegafællesskabet. På den måde kan der være en risiko for, at kollegaer, der inkluderes i job på arbejdsmarkedet, vil blive ekskluderet fra fællesskabet på aktivitets- og samværstilbuddet. Historien kan på den måde forstås som en forstyrrelse eller en dislokation, hvor noget er 'ude af led' (Laclau 1990: 39-41). Ovenstående fortælling kan således give indblik i, hvordan Niels kan opleve en forstyrrelse eller bliver udfordret i forhold til sin jobsituation, hvilket kan afstedkomme forskellige overvejelser vedrørende arbejde. Niels' fortælling kan på den måde identificeres som en historie om bekymringer for at blive ekskluderet samt et ønsket om fortsat at være inkluderet i et jobfællesskab.

4.2.2. INKLUSION TIL ARBEJDSMARKEDET ELLER INKLUDERET I AKTIVITETS- OG SAMVÆRSTILBUDET?

Niels' begrundelse for at afvise jobbet på teateret, hvilket han gentager flere gange i fortællingen, kan handle om det at være den eneste fra aktivitets- og samværstilbuddet, der har fået teaterjobbet inde i Aalborg. Niels' overvejelser om tilbuddet bliver beskrevet som det at skulle ud på egen hånd uden at kunne følges med nogle af dem, han kender i forvejen, hvorved han vil kunne opleve sig alene. Niels beskriver denne situation som lidt *underlig, akavet og snæver*. I Niels' fortælling fremstår aktivitets- og samværstilbuddet som et godt sted for Niels, og han beskriver i den forbindelse, *at det går godt hjemme*. Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger (Laclau & Mouffe 2001: 105). Niels' fortælling kan dermed identificeres som en beskrivelse af aktivitets- og samværstilbuddet som *hjemlig* – noget, han kender og er tryk ved. Niels' nuværende job kan på den måde tilbyde hjemlige forhold, der kan forstås som et tilhørsforhold til aktivitets- og samværstilbuddet. Således kan fortællingen også forstås som en beskrivelse af, hvordan Niels oplever sig som del af et arbejdsfællesskab på aktivitets- og samværstilbuddet, der har betydning, og som han nødigt ville undvære. Niels fortæller, hvordan han afviser teaterjobbet, og begrunder, hvorfor det eksisterende job på aktivitets- og samværstilbuddet skal bibeholdes. Det, at Niels, i fortællingen, fastholder et job i et *hjemligt* fællesskab på aktivitets- og samværstilbuddet, kan således identificeres som inklusion til et arbejdsfællesskab, han kender. Niels' fortælling kan dermed identificeres som et valg, hvor teaterjobbet fravælges til fordel for et arbejdsfællesskab på aktivitets- og samværstilbuddet. Diskursteorien beskriver, hvordan fiksering af betydning sker i forhold til særlige momenter i diskursen, der kan forstås som nodal points (Laclau & Mouffe 2001: 113). Niels' fortælling kan på den måde beskrive et fravalg af et *rigtigt teaterjob*, og hvor fravalget - *nej det har vi ikke lyst til*, kan forstås som knudepunktet i Niels' fortælling. Hvis Niels påtog sig det nye job, kunne han ikke deltage i det eksisterende samværstilbud og ville dermed være i risiko for at blive ekskluderet fra et dette fællesskab. Samtidig kunne der være en risiko for, at hvis Niels valgte det *rigtige teaterjob*, ville han opleve sig ekskluderet fra de andre i teatertruppen. Dermed kan Niels' fortælling identificeres som et tilvalg af aktivitets- og samværstilbuddet, der fortælles frem som et *hjemligt* fællesskab. Fortællingens knudepunkt - *nej det har vi ikke lyst til* kan forstås som Niels' fokus på at fravælge et job, der således betyder, at han kan fastholde oplevelsen af at være inkluderet. På den måde kan fortællingen identificeres som en historie, der indskriver sig i en inklusionsdiskurs.

4.2.3. INKLUSION TIL ARBEJDSMARKEDET FORUDSÆTTER, AT BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING BESIDDER EVNER

Som nævnt ovenfor beskriver Niels i fortællingen, hvordan han har regnet ud, hvorfor jobcenteret forsøger at få ham og hans kollegaer til at skifte til andre jobs – nemlig for

at spare penge. Der kan således i fortællingen identificeres en konflikt imellem jobcenterets vedholdende spørgsmål om, hvorvidt kollegaerne på aktivitets- og samværstilbuddet skal skifte job, kontra Niels' tydelige opfattelse af, at hverken han eller de andre vil have nyt job. Niels' påpegning af jobcenterets forsøg på at få Niels til at skifte job kan ses beskrevet som noget, flere i aktivitets- og samværstilbuddet oplever. Det er således noget, alle bliver spurgt om, hvis de er i stand til at transportere sig selv til og fra arbejde. Dermed kan der i fortællingen identificeres en forskel mellem, hvem der får tilbudt et job og ikke får tilbudt et job på arbejdsmarkedet. En opdeling, der kan afhænge af ens mobilitet, eller hvilke evner den enkelte borger besidder.

Niels benytter i fortællingen begrebet *os* om de kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet, der kan transportere sig selv, og så *de* andre – *dem*, der ikke kan. På den måde kan der i fortællingen identificeres en opdeling mellem dem, der har evner til at transportere sig selv, og dem, der ikke har. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). Det, som kendetegner fællesskabets sociale identitet *vi*, er således med til at definere, hvem der er inkluderet, og samtidig hvem der er ekskluderet af fællesskabet – *de* andre (Hansen 2014). Således kan fortællingen forstås som en historie om, hvordan kommunen kategoriserer borgerne, alt efter hvad de kan og ikke kan. Eller beskrevet på en anden måde, hvilke evner den enkelte besidder i forhold til at varetage et job. Goffman beskriver, hvordan samfundet ofte kategoriserer borgere med handicaps samt udpeger denne afvigelse som en negativ afvigelse. Dermed kan kategoriseringen forstås som en stigmatisering og som en socialiseringsproces, der kan skabe negativ social identitet (Goffman 2009: 20-22). På samme måde kan der i fortællingen identificeres en kategorisering, der opdeler kollegaerne på aktivitets- og samværstilbuddet i forhold til, hvorvidt de har mulighed for at transportere sig selv til og fra et job. Der kan således i fortællingen identificeres forskellige sociale identiteter – dem, der kan, og dem, der ikke kan klare et job på arbejdsmarkedet.

Der kan imidlertid være en risiko for, at denne opdeling ikke kun betyder, at nogle kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet tildeles en negativ social identitet, men også at denne identitet får betydning for, hvem der får tilbudt et job ligesom Niels. På den måde kan fortællingen forstås som en historie om, hvordan nogle forsøges inkluderet til arbejdsmarkedet, mens andre ekskluderes. Diskurser skal ikke kun forstås som et udtryk for mentale forhold. Den diskursive praksis kan også organisere sociale relationer og på den måde få praktisk betydning (Laclau & Mouffe 2001: 96). I ovenstående fortælling kan Niels' tilbud om et teaterjob forstås som en sådan praktisk foranstaltning, der forsøger at organisere sociale relationer på en ny måde ved at inkludere Niels på et *rigtigt teater* modsat nogle af hans kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet, der kan opleves ekskluderet. Inklusion til arbejdsmarkedet kan på den måde identificeres som værende afhængig af bestemte evner hos borgerne med udviklingshæmning, som kommunen fokuserer på. Becker (2005: 29-30) beskriver,

at outsiders ikke nødvendigvis opstår på grund af egenskaber ved personen, men fordi bestemte samfundsmæssige regler ikke overholdes. Outsider opstår således, fordi bestemte afvigelser bedømmes som en afvigelse, der dermed tildeler personen en etikette som værende en outsider. I fortællingen kan kommunens opdeling af borgere med udviklingshæmning i forhold til, hvorvidt de kan transportere sig selv eller ej, forstås som en 'regel', kommunen har opstillet. Denne 'regel' kan bidrage til at tildele nogle borgere med udviklingshæmning et label som outsiders, fordi de ikke besidder de rette evner, hvilket dermed kan ekskludere disse borgere fra arbejdsmarkedet.

4.2.4. KONSTRUKTION AF EN BORGER MED SKUESPILLEREVNER

Som tidligere nævnt fortæller Niels, hvordan teaterjobbet ikke er noget for ham, selvom han fortæller, at han godt *kan hamle op med de andre*. Ifølge Niels takker han i stedet nej til jobbet, fordi han ikke rigtig kender nogen på teateret og derfor potentielt vil kunne opleve sig alene. Det at være alene, forestiller Niels sig, vil kunne blive en *akavet* situation, som han gerne vil undgå. Niels fortæller endvidere, hvordan han nok havde sagt ja til jobbet, hvis der var flere af hans nuværende kollegaer, han kunne følges med. Niels' fortælling kan forstås som en bekymring for at komme til at stå uden for teatertruppen, fordi han ikke kender *nogle af dem i forvejen*. I fortællingen kan der således identificeres en forskel på nogle af *dem* eller *de andre* i teatertruppen modsat Niels. Mouffe beskriver, hvordan kollektive identiteter eller fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet netop ved at dele en kollektiv identitet, som forudsætter, at nogle er i opposition til dette fællesskab (Mouffe 2013: 102-105). Så selvom jobbet er et fint tilbud, ifølge Niels, kan han forstås i opposition til teatertruppen. Niels' historie kan på samme vis identificeres som en fortælling om, hvordan han oplever at stå uden for fællesskabet og dermed uden for en social identitet som værende skuespiller på teateret. Niels fortæller, hvordan han tilbydes job i en teatertrup på et *rigtigt teater*, men at han bekymrer sig om at blive ensom. Niels kan på den måde forstås at frygte ikke at blive en del af teatertruppens sociale identitet og kan dermed være i risiko for ikke at opleve sig inkluderet i skuespillerfællesskabet.

Goffman beskriver, hvordan personer med eksempelvis handicaps kan opleve at komme på overarbejde ved at skulle deltage i fællesskaber med såkaldt normale. Personen kan opleve dette overarbejde, fordi vedkommende skal bruge kræfter på at overveje, hvorvidt andre ser ham/hende som anderledes end de såkaldt normale. Goffman nævner, dette kan medføre isolering, fordi eksempelvis den handicappede vil undgå dette hårde overarbejde. I stedet søges fællesskab med ligesindede, hvor man umiddelbart kan undgå angstelse for at afvige fra normen og 'falde ved siden af' (Goffman 2009: 54-55). Hvorvidt Niels' fortælling kan omhandle en bekymringen for en potentiel miskreditering fra omgivelserne, er ikke muligt at fastsætte. Det er imidlertid Goffmans pointe, at sådanne oplevelser eller tidligere lignende oplevelser kan skabe en defensiv holdning hos personer, der er kategoriseret eksempelvis som handicappede (Goffman 2009: 54-55). Sådanne oplevelser kan dermed muliggøre

Niels' bekymringer for ikke at blive inkluderet i teatertruppen. Omvendt kan Niels' præcisering af, hvordan han godt kan *hamle op med de andre* også forstås som en offensiv tilgang for på den måde at få indflydelse på hans sociale identitet jf. Goffman (2009: 58-59). Dermed kan Niels, der fortæller om, hvordan han har fået tilbudt et *rigtigt* teaterjob, modsat nogle af de andre på aktivitets- og samværstilbuddet, bidrage til at fremstille Niels som en potentiel *rigtig* skuespiller. Laclau og Mouffe understreger, at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs, og sociale relationer konstitueres således ikke af subjektet, men er en diskursiv praksis (Laclau & Mouffe 2001: 115). Niels' fortælling, om det at blive tilbudt et teaterjob på et *rigtigt teater*, kan således fremstille ham som en attraktiv person, der kan bestride et 'rigtigt' skuespillerjob. På den måde kan historien forstås som det, Riessman (2017) nævner som en fortælling, der skal overtale/overbevise tilhørerne. Niels' fortælling kan forstås som en narrativ praksis, der skaber fortællingen i mødet mellem interviewdeltagerene (Gubrium & Holstein 2012). Jeg som tilhører kan forstås at skulle overbevises om, at Niels vil kunne klare jobbet, og dermed kan fortællingen være et forsøg på at betydningsfastlægge Niels i en subjektposition som værende en potentiel skuespiller på et *rigtigt teater*. En subjektposition, der kan være i modsætning til gruppen af personer på aktivitets- og samværstilbuddet, der ikke får tilbudt job af jobcenteret. Ifølge Riessman (2012) kan den narrative fortælling fremstå som en historie, der angiver en bestemt forestilling om fortælleren. Et eksempel herpå kan identificeres i den måde, hvorpå Niels fortæller historien frem, så han kommer til at fremstå som en person, der har evner til at arbejde på et *rigtigt teater*, selvom han fravælger dette job til fordel for fællesskabet på aktivitets- og samværstilbuddet.

Niels' fortælling kan således forstås som en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere et stabilt meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142). Eller beskrevet på en anden måde: Niels' historie kan forstås som en fortælling, der forsøger at legitimere eller beskrive almindelig sund fornuft (Drejer Hansen 2017), hvad angår hans fravalg af teaterjobbet og tilvalg af arbejdet på aktivitets- og samværstilbuddet, på trods af at Niels godt ville kunne klare et *rigtigt teaterjob*. På den måde kan Niels' valg forstås som sund fornuft, der omhandler inklusion til et fællesskab, hvorfor teaterjobbet kan være fravalgt, selvom det fortælles frem som både interessant og relevant.

4.3. FORTÆLLING OM EKSKLUSION I FORHOLD TIL FOLKESKOLEN OG VOKSENLIVET

Jeg vil i det følgende afsnit analysere en fortælling, der kan forstås som Hans Peters erfaringer med eksklusion i folkeskolen. Fortællingen beskriver nogle af de oplevelser, Hans Peter har haft i forhold til klassekammerater i barndommen. Hans Peters skolegang kan umiddelbart synes at pege på en fortælling om inklusion, men

kan samtidig fortælle hvordan Hans Peter blev mobbet og holdt udenfor. Fortællingen kan dermed også identificeres som en historie om eksklusion.

I Hans Peters fortælling nedenfor kan eksklusionsoplevelserne forstås at få betydning, ikke kun for samspillet mellem ham og klassekammeraterne i de konkrete situationer, men også i forhold til de fremtidige kontakter til andre samt i måden, hvorpå Hans Peter oplever sig selv. Dermed kan fortællingen forstås som Hans Peters eksklusionserfaringer set i forhold til deltagelse/ikke deltagelse eller det at have en rolle i forhold til ansigt til ansigt-kontakt i nære fællesskaber – herunder i skolefællesskaber (Mortensen 2009), hvilket har været et af mine kriterier for udvælgelse af fortællinger. Nedenstående fortælling er endvidere udvalgt, fordi jeg via min læsning af narrative interviews med beboerne opdagede flere fortællinger, som omhandlede episoder fra fortællernes barndom. Et fokus, jeg ikke var opmærksom på i planlægningsfasen, men som efterfølgende stod tydelig frem for mig i en del af fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning. Nedenstående fortælling kan således forstås som et eksempel på, hvordan nogle informanter benytter erfaringer fra barndommen til at beskrive deres nuværende situation, samt når de gør sig forestillinger om fremtiden. På den måde kan Hans Peters fortælling identificeres som en beskrivelse af, hvordan eksklusionsoplevelser kan blive tillagt mening og betydning for Hans Peter som voksen og får indflydelse på, hvordan han forstår sig selv i forhold til omverdenen. Nedenstående fortælling er udvalgt, fordi den kan omhandle fortællerens oplevelser med eksklusion og stigmatisering, der kan ændre fortællerens sociale identitet. Fortællingen kan på den måde identificere nogle af de konsekvenser, eksklusion kan få for voksne borgere med udviklingshæmning. Hans Peters fortælling kan i den forbindelse pege på, hvordan han ønsker sig en praktik i en virksomhed, hvor der ansat flere folk med samme type forstyrrelse som ham selv, hvilket ifølge Hans Peter kan betyde, at han synes bedre at kunne 'passe ind'. På den måde kan fortællingen også identificeres som en fortælling om inklusionsønsker for fremtiden.

4.3.1. EKSKLUSIONSFORTÆLLING FRA SKOLETIDEN

Hans Peter beskriver i fortællingen nedenfor, hvordan hans skoletid har betydning for den måde, hvorpå han oplever sig selv og forholdet til andre mennesker. Historien starter med, at jeg spørger til, om han nogensinde har følt sig udenfor.

Hans Peter: ”Jeg prøvede det først i en normalklasse, hvor jeg ikke følte mig – hvor jeg ikke passede ind. Fordi de andre var helt anderledes, end jeg var, så valgte de så at lave en gruppe mod mig – det var heller ikke så sjovt. Øh, hvor man så bliver holdt udenfor, og så skal man lytte på deres klager og alt det der. Men det er også nogle gange sådan her i (bo-miljøet) faktisk, fordi vi jo er så forskellige. Fordi nogle af de andre er pensionister, og andre er ikke – derfor kan det være svært at passe ind her, kan man sige. Har du prøvet at have en gruppe imod dig eller noget?”

Anthon: ”Nej, det tror jeg faktisk ikke, at jeg har.”

Hans Peter: ”Blive holdt helt udenfor eller?”

Anthon: ”Nej – men nogle gange kunne jeg godt blive drillet i skolen.”

Hans Peter: ”Nåh – så det har du også prøvet lidt? Men hvordan var det?”

Anthon: ”Det var godt nok ikke sjovt.”

Hans Peter: ”Ja netop – dengang jeg gik på Byskolen, der var jeg ca. i 3 år, hvor jeg var både upopulær i parallelklassen og i min egen klasse – det var sgu ikke så fedt (griner). Ja, så var de ude efter mig og mobbede og sådan, du ved. Normalt så plejer jeg også bare, du kender det vel godt, hvor man fokuserer på, hvad der nu skal ske, men ja – det har stadig effekt på en, kan man sige. Fordi nogle gange, så popper det bare op i dit hoved, og du kan ikke rigtig gøre noget for at få det til at forsvinde igen. Og så tænker man, om de har ret eller ej – specielt når det er, at det er faktisk hver eneste skole, jeg har gået på, at der har været et eller andet problem – faktisk både i centerklasser og normalklasser.”

Anthon: ”Hvordan er det så nu?”

Hans Peter: ”Øh, nu går jeg heldigvis ikke i skole længere. Jeg har ikke oplevet, at der var nogle, der var kritiske her eller sådan. Men nogle gange så føler man heller ikke rigtigt, at man kan snakke sammen, ordentlig med de andre. Og det er jo lidt det, der er problemet, kan man sige. Hvad med dig?”

På spørgsmålet om at føle sig udenfor refererer Hans Peter tilbage til den gang, han gik i skole. Hans Peter beskriver, han ikke passede ind i en *normalklasse*, fordi han var *anderledes*. Han nævner endvidere, at der har været problemer på alle de skoler, han har gået på, og Hans Peter beskriver, at sådanne oplevelser fra skoletiden ikke har været rare – *det var sgu ikke så fedt*. Hans Peters fortælling kan på den måde forstås som et tilbageblik på en skolegang, der var præget af mange og gentagne problemer med eksempelvis at opleve sig *upopulær*, *holdt udenfor*, *mobbet samt anderledes*. Hans Peter fortæller videre, at disse oplevelser stadigvæk har betydning for ham, og nogle gange oplever han også at blive holdt udenfor i det bo-miljø, han nu bor i. Samtidig er det, som om han ikke rigtig kan få tankerne om sin problemfyldte skolegang til at forsvinde. Hans Peter tænker på, om dem, der har mobbet ham og klaget over ham, på en eller anden måde har haft *ret eller ej*. Hans Peter uddyber ikke, hvad de skulle have ret i, men hans fortælling kan forstås som en måde at beskrive tanker, som han har svært ved at lægge fra sig. Disse tanker kan handle om, at det muligvis er ham, der er noget galt med, når nu der har været problemer alle de steder, hvor han har gået i skole. Hans Peter beskriver, at han heldigvis ikke længere går i skole og ikke har oplevet kritik i sit nuværende bo-miljø. Han oplever dog stadigvæk

nogle gange at have problemer, eksempelvis det *ikke at føle*, man rigtigt kan snakke med de andre beboere i bo-miljøet.

Plottet i fortællingen kan forstås som en beskrivelse af at være *anderledes* og derfor i skoletiden blive holdt *udenfor* og *mobbet*. Skoleoplevelserne, som Hans Peter fortæller om, kan stadigvæk få betydning for måden, han ser på sig selv. Hans Peters oplevelser kan dermed forstås som en måde, hvorpå han bliver i tvivl, om det er ham, der er noget galt med – når nu han har oplevet så mange og gentagne problemer. Dette betyder, han kan have svært ved at holde tankerne om fortiden på afstand, og selvom han ikke går i skole og bliver mobbet længere, kan han stadigvæk opleve at have svært ved at tale med folk. Hans Peters nuværende problemer kan dermed forstås at have ændret sig på baggrund af tidligere skoleoplevelser. På den måde kan Hans Peters skoleproblemer få betydning for hans nuværende liv både i forhold til, hvordan han ser på sig selv, og for hans forhold til andre. Riessman (2017) beskriver, hvordan forskellige fortællinger kan have bestemte fremtrædelsesformer eksempelvis som en tragisk fortælling. Hans Peters ovenstående fortælling kan forstås som udtryk for sådan en tragisk fortælling og det, Riessman (2001) kalder fortællinger om personal troubles eller disruptive lives, eller det, som diskursteorien beskriver som dislokationer, der forstyrrer diskursen, fordi noget er 'ude af led' (Laclau 1990: 39-41). Dermed kan fortællingen forstås at give indblik i Hans Peters problemfyldte eksklusionsoplevelser, samt hvordan han tillægger disse erfaringer mening og betydning både set i forhold til hans skoletid og hans nuværende liv.

4.3.2. HVORDAN KONSTRUERES EN IDENTITET SOM ANDERLEDES?

Hans Peter peger i starten af fortællingen på, at han ikke passede ind i en *normalklasse*, fordi han var *anderledes* end de andre. Hans Peter fortæller endvidere, hvordan denne anderledeshed resulterede i, at andre i klassen stod sammen som en gruppe vendt mod ham. Hans Peter oplevede, at der var mange klager over ham, og at han blev holdt *udenfor*. I Hans Peters fortælling kan begrundelsen for at være holdt *udenfor* således blive tillagt mening i forhold til det at være *anderledes*. Mening må ses i forhold til, hvordan bestemte betegnelser (momenter) artikuleres/kædes sammen (Laclau & Mouffe 2002: 63). Sådanne artikulationer kan forstås som en konstruktionsproces (Laclau & Mouffe 2001: 111), der er styrende for en bestemt fiksering af momenter i diskursen. Den fiksering, der sker i forhold til særlige momenter i diskursen, der kan forstås som et særligt knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). I Hans Peters fortælling kan det at være *anderledes* identificeres som et knudepunkt – der tillægges særlig betydning. Dermed kan der i fortællingen identificeres et fokus på Hans Peters anderledeshed i forhold til resten af børnegruppen, der ifølge Hans Peter også får betydning for hans opfattelse af sig selv som voksen.

Becker (2005: 29-30) beskriver, hvordan afvigelser og outsiders bliver skabt, ikke nødvendigvis på grund af egenskaber ved personen, men fordi andre tillægger afvigelser negativ betydning. Hans Peters anderledeshed behøver ikke i sig selv at være et problem, men i fortællingen bliver det til et problem, fordi det er hans egenskab som værende anderledes, der af Hans Peter forstås som afvigelsen, der holder ham *udenfor*. Der kunne være så mange lighedspunkter mellem Hans Peter og resten af børnegruppen, der dog ikke er i fokus her. Endvidere kunne forskellene mellem Hans Peter og de andre opleves ikke at have en negativ betydning, modsat det, der bliver talt frem i ovenstående historie. En social aktør er historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer og beskriver dermed ikke, hvordan en social aktør virkelig er (Laclau 1990: 36-37). Subjektet må i stedet forstås som en subjektposition inden for en given diskursiv praksis (Laclau & Mouffe 2001: 115). Således kan fortællingen tillægge Hans Peter egenskaber, som det at være *anderledes*, hvilket kan resultere i Hans Peters oplevelse af at være *udenfor*. Fortællingen kan ikke give indblik i, hvordan de andre børn i skolen rent faktisk oplevede Hans Peter, men kan bidrage med perspektiver på, hvordan Hans Peter kan opleve sin barndoms skoletid. Fortællingen kan dermed identificeres som en beskrivelse af Hans Peters anderledeshed, der bliver til et problem, og som stempler ham som outsider, hvorved Hans Peter oplever sig ekskluderet fra fællesskabet.

Goffman (2009: 46-47) nævner, hvordan personer af omverdenen kan miskrediteres som værende afvigende, og at de dermed stigmatiseres. Endvidere peger Goffman på, hvilken betydning dette kan have for den afvigendes identitet. Personen oplever måske, at de afvigende egenskaber bliver afgørende for, hvordan andre oplever personen, hvilket Goffman beskriver som den tilsyneladende identitet (Goffman 2009: 168). Hans Peters tildeling af en position som *anderledes* kan forstås som en tilsyneladende identitet, der får indflydelse på forholdet til andre. Hans Peter fortæller, hvordan denne tilsyneladende anderledeshed resulterer i, at nogle af børnene i skolen danner en gruppe mod ham. Goffman beskriver, at miskrediterede personer oftest ønsker samme behandling som alle andre mennesker samt ikke at blive miskrediteret for sine afvigelser. Personen ser formodentlig sig selv som så meget andet end sin afvigelse, hvilket kan forstås som det, Goffman beskriver som den faktiske identitet. Idet omverdenen fokuserer på afvigelsen og den tilsyneladende identitet, kan der således opstå en diskrepans mellem den faktiske identitet og tilsyneladende identitet. Personen kan på den baggrund udvikle skamfuldhed, fordi personen ikke kan leve op til de krav, som omverdenen stiller, hvilket igen øger risikoen for at udvikle selvhad og mindreværdsfølelse (Goffman 2009: 48-49).

I ovenstående historie fortæller Hans Peter, hvordan han oplever gruppen, der er imod ham, klager over ham, hvilket kan forstås som et udtryk for, at han ikke kan leve op til deres forventninger. Ligeledes beskriver Hans Peter, hvordan disse oplevelser stadigvæk kan have betydning for ham i voksenlivet. Hans Peter nævner en tvivl om, hvorvidt det rent faktisk er ham, der er noget galt med, hvilket kan forstås som et udtryk for mindreværdsfølelse eller selvhad. Så selvom Hans Peter ikke længere går i

skole, kan den ovenfor nævnte oplevelse stadigvæk identificeres at have indflydelse på, hvordan han ser på sig selv. Fortællingen kan dermed beskrive, hvordan Hans Peter kan forstås at udvikle en identitet som afviger, som en konsekvens af problematiske oplevelser i skolen. Hans Peter har oplevet gentagne problemer, der således kan have ændret hans identitet. Herved kan der opstå en negativ 'sneboldeffekt', hvor personen undgår samspil med andre eller oplever sig på overarbejde i dette samspil. Goffman (2009: 54-55) nævner, at dette blandt andet kan lede til ængstelighed og mistænksomhed. Selvom Hans Peter fortæller, at han ikke længere går i skole og ej heller oplever bo-miljøets andre beboere som kritiske, føler han alligevel, at han ikke kan snakke *ordentlig* med de andre beboere. Denne vanskelighed kan forstås som et udtryk for Hans Peters ængstelse eller mistro over for andre. Fortællingen kan på den måde forstås at omhandle tidligere eksklusionsoplevelser i skolen, der påvirker Hans Peters nuværende liv. Hans Peter kan identificeres som en person, der er tildelt en position som *anderledes*, hvilket kan få betydning i forhold til hans oplevelse af ikke at *passe ind* i samspil med andre.

4.3.3. INKLUDERET I EN 'NORMALKLASSE' MEN EKSKLUDERET FRA KLASSEKAMMERATERNE

Hans Peter fortæller, hvordan han i sin skoletid har været en del af en *normalklasse*, hvilket kan identificeres som inklusion forstået som det at være deltagende. Som tidligere nævnt beskriver Mortensen (2009), hvordan deltagelse i ansigt til ansigt-kontakt i nære fællesskaber – herunder i skolefællesskaber – kan forstås som inklusion. Imidlertid fortæller Hans Peter, hvordan der i dette skolemiljø opstod grupperinger, som han ikke oplevede at være en del af, hvilket kan forstås som en eksklusion. Det, der tilsyneladende kan være inklusion i et alment skolemiljø, kan i Hans Peters fortælling samtidig identificeres som eksklusion fra et skolefællesskab i folkeskolen. Hansen (2014) beskriver, hvordan in- og eksklusion grundlæggende er et spørgsmål om forholdet mellem individ og fællesskab. Inklusion må forstås i forhold til selve den måde, et fællesskab konstitueres på, modsat det der ikke er en del af fællesskabet – nemlig det, der er ekskluderet. Mouffe beskriver dette som et modsætningsforhold, hvor fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet ved at dele en kollektiv identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). Det, som kendetegner fællesskabets sociale identitet, et *vi*, er således med til at definere, hvem der er inkluderet, og samtidig hvem der bliver udgrænset af fællesskabet – *de andre*. En konstituering af et fællesskab lader sig dermed ikke gøre, uden at noget/nogen også ekskluderes, hvorfor alt ikke lader sig inkludere (Hansen 2014).

På den måde kan Hans Peters fortælling fra skoletiden ikke kun identificeres som inklusion i et alment skolemiljø. Hans Peter oplever ikke at *passe ind*, fordi de andre vender sig imod ham med den begrundelse, at han er *anderledes*. Hvis fællesskabet er kendetegnet ved et *vi*, der kan ses i modsætning til Hans Peter forstået som *anderledes*,

kan Hans Peters afvigelse være den forskel, der gør en forskel. Hans Peters fortælling kan således forstås som en, der ikke beskrives som *vi*, men som den, der er *anderledes*. Hans Peter kan identificeres som ekskluderet og ikke tilhørende *dem* med en bestemt kollektiv identitet. Denne manglende mulighed for at blive en del af *vi* i skolen kan, som tidligere nævnt, forstås som Hans Peters forklaring på hans identitet som værende *anderledes* og kan dermed identificeres som det ikke at være en del af den sociale identitet i gruppen af klassekammerater. På den måde kan Hans Peter identificeres som ekskluderet fra fællesskabet.

4.3.4. EKSKLUSIONENS BETYDNING FOR BÅDE FORTID, NUTID OG FREMTID

Järvinen (2004) beskriver, hvordan fortællinger kan bidrage til at forstå fortiden, men samtidig også kan være med til at sætte nutiden i perspektiv på baggrund af fortidens erfaringer. Hans Peter fortæller, hvordan han ikke synes at kunne snakke med de andre i bo-miljøet og ikke helt kan *passé ind* på stedet. Hans Peters nuværende situation – det at være *anderledes* – kan dermed give forklaringskraft til de hændelser, han tidligere har oplevet i skolen. Hans Peter fortæller, hvordan han tidligere i skolen blev holdt *udenfor* og *mobbet*, fordi han var *anderledes*. Det er muligt, at begrundelsen for hans oplevelser med at blive ekskluderet hentes i hans nuværende viden om hans sociale identitet som outsideren, der har svært ved at *passé ind*. Beskrevet på en anden måde så kan fortidens hændelser blive forstået gennem Hans Peters nutidige viden. Det er ikke sikkert, at han i skoletiden var klar over, hvorfor han blev holdt udenfor, men at det først er noget, han kan se i bagklogskabens klare lys. Järvinen (2004) beskriver, hvordan fortiden ikke kan forstås som en objektiv erkendbar størrelse, men må forstås som en proces, der hele tiden genfortolkes på baggrund af nutidige hændelser. På den måde kan Hans Peters nuværende liv være med til at reflektere, hvordan det problematiske skoleliv kan tillægges mening og betydning. Dermed kan fortællingen også bidrage til at konstruere en forståelse, der binder fortid og nutid sammen og således kan give god mening til Hans Peters tidligere skoleoplevelser. Hans Peter kunne have begrundet de andre skoleelevers mobning med så mange andre forklaringer end lige det, at Hans Peter var *anderledes*, men i fortællingen giver det, for Hans Peter, rigtig god mening, at begrundelsen er hans anderledeshed. Diskursteorien beskriver, hvordan en hegemonisk praksis konstruerer og stabiliserer et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142) og kan forstås som en kraft, der opretholder diskursens entydighed (Laclau 1993: 282-283) og dermed kan konstrueres som noget selvfølgeligt (Drejer Hansen 2017). På samme måde kan Hans Peters fortælling, om det at være anderledes ses som en hegemonisk praksis, og kan begrunde at eksklusion fra skolefællesskabet kan forstås som en selvfølgelig konsekvens af at være anderledes.

Samtidig kan Hans Peters fortælling om tidligere oplevelser i skolen være med til at skabe forståelse for det liv, han lever nu. Hans Peter beskriver, hvordan han overvejer,

om de andre i skolen virkelig havde ret i deres bevæggrunde for at holde ham udenfor. Hans Peters nuværende tvivl om, hvorvidt der er noget galt med ham, kan blive forstået i forhold til, hvordan han blev behandlet i skolen. På den måde kan Hans Peters historie være med til at tillægge mening til, hvorfor han bliver i tvivl om, hvorvidt der er noget galt med ham. Dermed kan Hans Peters tidligere problemer og identitet som outsider være grundlaget for, hvordan han oplever sig nuværende liv. Hans Peter fortæller eksempelvis, hvordan han føler, det kan være svært at snakke *ordenligt* sammen med de andre i bo-miljøet, også selvom han ikke længere møder den samme kritiske indstilling, som da han gik i skole. Fortidens oplevelser kan dermed forstås at danne baggrund for, hvordan Hans Peter oplever sit liv nu, og hvordan problemer, der opstår i dag, kan begrundes i tidligere erfaringer. Beskrevet på en anden måde: Det kan virke plausibelt, at Hans Peter kan opleve at have problemer med at *passee ind*, når han allerede i skoletiden kan fortælle om erfaringer med at være *anderledes*. Goffman beskriver, hvordan personer udvikler deres selvopfattelse som en måde at håndtere konkrete problemer i samspil med andre. Denne selvopfattelse kan ses som en socialiseringsproces, der skaber personens moralske karriere (Goffman 2009). På samme måde kan Hans Peters selvopfattelse udvikle sig på baggrund af hans skolelivserfaringer, der tildeler ham en moralsk karriere som en, der ikke *passer ind*, fordi han fortælles frem som værende *anderledes*. Dermed kan Hans Peters fortælling identificeres som eksklusionsoplevelser, der har præget ham både som barn og voksen. Hans tidligere oplevelser kan på den måde forstås at få betydning for de fællesskaber, han møder efterfølgende, eksempelvis i det bo-miljø, hvor han bor nu.

Som tidligere nævnt beskriver Järvinen (2004), hvordan fortællinger om tidligere oplevelser kan bidrage til en forståelse af samtiden og individets placering heri. Imidlertid kan fortællinger også være en måde at forholde sig til fremtiden på. Hans Peter kan dog ikke direkte ses at beskrive noget om fremtiden i fortællingen. Alligevel kan fortællingen give anledning til at forstå Hans Peters anderledeshed som en udfordring, der kan skabe fremtidige problemer med det at *passee ind*. Hans Peter fortæller tidligere i det narrative interview, hvordan han snart skal i en ny praktik, hvor medarbejderne primært er mennesker med samme type forstyrrelser som ham selv. På den måde kan Hans Peters fortælling om sine oplevelser ikke forstås som en historie, der kun kan handle om mentale forhold. Fortællinger kan endvidere forstås at få praktisk betydning i forhold til, hvordan sociale relationer organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96).

Ifølge Hans Peters fortælling kan hans oplevelser i barndommen identificeres at få praktisk betydning for, hvordan hans liv former sig som voksen – eksempelvis i forhold til en kommende praktikplads, hvor han skal arbejde sammen med andre, der opleves at have samme forstyrrelse som ham selv. I den forbindelse fortæller Hans Peter, at han og kollegaerne vil *passee godt* sammen. Temaet om at finde et sted at *passee ind* synes på den måde at være en fortløbende historie for Hans Peter og kan forstås som det, at han arbejder på at finde nye fællesskaber, hvor han ikke forstår sig

selv som *anderledes*. Dette kan samtidig pege på, at fortællinger også kan forstås som identitetsdannelsesprojekter (Riessman 2012, Järvinen 2004). Fortællinger kan være beskrivelser af individets vanskeligheder i verden, samt hvordan disse problemer forklares eller overvindes (Riessman 2012). Dermed kan Hans Peters fortælling identificeres som en beskrivelse, der har til formål at reflektere over fortiden eller at have en mulig terapeutisk funktion, som Riessman (2017) blandt andet beskriver, kan være begrundelsen for at fortælle historier. Hans Peters fortælling kan således være et forsøg på at 'deale' med det, at han har oplevet sig *udenfor* og *anderledes* både i tidligere og nuværende fællesskaber. Mouffe beskriver, hvordan samfundet er blevet mere individualistisk, men at der stadigvæk er behov for kollektiv identifikation, idet sociale identiteter er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). På den måde kan fortællingen identificeres som en fortælling, der beskriver, hvordan Hans Peter oplever sig *udenfor*, men den kan samtidig forstås som en søgen efter inklusion i fællesskaber, hvor han kan *passé ind* og opnå en social identitet, fordi det er et alment menneskeligt behov.

4.3.5. HVORDAN ANDERLEDESHED KAN SKABE EKSKLUSION OG OMVENDT

Gubrium og Holstein beskriver, hvordan det narrative interview må ses som en aktiv meningsproducerende praksis, der bliver til i mødet mellem interviewdeltagerene og blandt andet kan bidrage til at identificere bestemte forståelser af temaer og subjektpositioner (Gubrium & Holstein 2012). På samme måde kan Hans Peters fortælling blive til i mødet mellem Hans Peter og mig som interviewer. Starten af fortællingen kan således ses i lyset af mit spørgsmål om, hvorvidt Hans Peter har oplevet at være udenfor. Dermed kan jeg igangsætte en fortælling, der omhandler eksklusion og det at være *anderledes* og ikke *passé ind* i fællesskabet. Hans Peter vælger således ikke selve temaet, men kan i stedet vælge en fortælling, som han tillægger betydning i forhold til netop dette tema, som jeg bringer i spil. På den måde er det Hans Peter, der vælger skolelivet som ramme for en fortælling om det at blive mobbet og *have en gruppe imod sig*, fordi han *ikke passede ind*. Mit spørgsmål kan igangsætte en fortælling, der ligger langt tilbage i tiden, og som giver mening for Hans Peter i forhold til at fortælle om det at være *anderledes*. Dermed understreges den pointe, Riessman beskriver, at: "historier ikke daler ned fra himlen" eller er udtryk for individets inderste tanker, men i stedet må ses frembragt i samspil mellem både fortæller og tilhører af fortællingen (Riessman 2017). Historien kan på den måde beskrive en fortælling om, hvordan Hans Peter oplevede sig *anderledes* og derfor blev holdt udenfor. Et individualiseret fokus på afvigelser, der kan ses at have en lang tradition på handicapområdet (Kirkebæk 2010: 17).

Dermed kan der være en risiko for, at mit fokus på oplevelser med eksklusion kan fastholde en fortælling, der bekræfter en forklaring om, hvordan Hans Peters oplevelser med mobning og det at være holdt udenfor omhandler hans *anderledeshed*

og ikke omvendt. Becker (2005: 29-30) beskriver, hvordan outsiders ofte skabes, fordi deres afvigende handlinger af andre bedømmes som havende afvigende egenskaber. Dermed fremstår afvigelser som et individualiseret forhold, der kan stemple personer som outsiders. På samme måde kan Hans Peter opleve sig stemplet som outsider eller *anderledes*, og fortællingen kan således forstås indskrevet i en allerede eksisterende kultur og dermed være 'vindue' til kollektive tankefigurer (Järvinen 2005), der kan pege på, at borgere med handicaps ikke kun kategoriseres, men ofte også bliver stemplet eller stigmatiseret (Goffman 2009: 44).

Järvinen beskriver, hvordan fortællinger kan have til formål at legitimere for andre og for individet selv, at individets problem eller kamp er alment genkendeligt (Järvinen 2004). Eller beskrevet på en anden måde, det kan være vigtigt for Hans Peter, at jeg som tilhører kan bekræfte fortællingen, hvilket kan begrunde Hans Peters spørgsmål til mig om, hvorvidt jeg også kender til det at være holdt udenfor. På den måde kan Hans Peters fortælling forstås som en måde at legitimere hans oplevelser i skoletiden, der kan forklare hans aktuelle vanskeligheder med at være *anderledes*. Dermed kan fortællingen også beskrive, hvordan eksklusion kan skabe outsiders, eller personer som oplever sig *anderledes*. Fortællingen kan dermed også forstås som et udtryk for stemplingsprocesser, der får betydning for identitetsdannelsen for mennesker med udviklingshæmning (Kittelsaa 2014).

4.4. FORTÆLLING OM IN- OG EKSKLUSION I FORHOLD TIL BOFÆLLESSKABSIDENTITET OG NABOTILHØRSFORHOLD

Jeg vil i det følgende afsnit analysere en fortælling, der kan forstås som Jans beskrivelse af en social identitet som værende beboer i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning. Denne sociale identitet fortælles frem som en forskel mellem beboerne i bofællesskabet modsat naboerne i det omkringliggende boligkvarter. På den måde kan beboerne i bofællesskabet forstås som ekskluderet fra resten af boligkvarteret, men kan samtidig være inkluderet i et bo-miljø for borgere med udviklingshæmning. Endvidere fortæller Jan, hvordan han samtidig oplever et tilhørsforhold til de folk, der bor i nabolaget. Jan sætter pris på det at høre til i et fællesskab med naboerne og peger på, at der således ikke er den store forskel mellem det at bo i bofællesskab kontra det at bo uden for bofællesskabet. På den måde kan fortællingen også identificeres som inklusion i et nabofællesskab.

Imidlertid beskriver Jan nogle forskelle imellem beboerne i bofællesskabet set i forhold til naboerne. Jan fortæller, hvordan nogle af naboerne bor i familier med børn og hund. Endvidere peger Jan på, at naboerne har almindelige jobs modsat beboerne i bofællesskabet, der har beskyttede stillinger og er på pension. Disse forskelle beskriver Jan som store forskelle, der samtidig kan forstås som en betydningsfastsættelse af den sociale identitet hos beboerne i bofællesskabet modsat naboerne i boligkvarteret. Beboernes sociale identitet kan imidlertid ikke kun

identificeres som anderledes end naboernes, men kan samtidig forstås at blive fortalt frem med kendetegn, der har en negativ karakter. Jans fortælling kan således være et eksempel på, hvordan boligforholdene kan rammesætte en stigmatisering af beboere i bofællesskaber for voksne med udviklingshæmning. På den måde kan fortællingen identificeres som en beskrivelse af beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning som outsiders, der kan opleve sig ekskluderet fra såkaldt normale mennesker, der bor uden for bofællesskabet.

Mortensen (2009) beskriver, hvordan in- og eksklusion kan forstås som det at deltage/ikke deltage eller have en rolle eller ikke have en rolle – eksempelvis i forhold til en bestemt kultur med en bestemt identitet. Jans fortælling er taget med i afhandlingen, fordi den som ovenfor nævnt kan forstås som en fortælling om in- og eksklusion set i forhold til det at være en del af en bestemt kultur med en bestemt identitet. Dette tema har blandt andre været et af mine kriterier for udvælgelse af fortællinger. Nedenstående historie kan endvidere omhandle det at bo i bofællesskab, ligesom den tidligere omtalte fortælling fra Karla. Imidlertid vil der i denne analyse yderligere være fokus på, hvordan boligforholdene kan rammesætte Jans fortælling og beskrive, hvordan bofællesskabets beboere fortælles frem med en social identitet som afvigere fra det normale. Dermed kan fortællingen både identificeres som en historie om in- og eksklusionsoplevelser. På den ene side kan beboerne forstås inkluderet til et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning og på den anden side være tildelt en afvigeridentitet som unormal. Omvendt kan Jans fortællingen beskrive et tilhørsforhold, hvorved Jan og hans bofæller kan forstås inkluderet i et nabofællesskab, der minimerer forskellen mellem beboerne i bofællesskabet versus naboerne i det omkringliggende boligkvarter.

4.4.1. FORSKELLIGE SOCIALE IDENTITETER RAMMESAT AF FORSKELLIGE BOLIGFORHOLD

Nedenfor beskriver Jan, hvordan han oplever et tilhørsforhold til både nabofællesskabet og bofællesskabet for borgere med udviklingshæmning. Ifølge Jan kan der imidlertid ses både store og små forskelle på bofællesskabets beboere og så naboerne.

Anthon: ”Men hvad er der egentlig af forskelle på bofællesskabet og resten af byen?”

Jan: ”Der er ikke den store forskel, men der er den lille forskel. Vi hører sammen med resten af området (boligkvarteret), men der er den lille forskel, at der er nogen steder i de andre huse, hvor de har børn. F.eks. familier, det har vi jo ikke her. Vi har jo ikke nogen børn her, vel. Det er det, der gør den store forskel. Nogen af de andre har børn, og nogen har ikke. Det ved jeg ikke – det er sådan, jeg forestiller mig det.”

Anthon: ”Det er en af forskellene?”

Jan: ”Ja. Og der er også nogle steder, hvor de har dyr – det har vi heller ikke her. Vi kan ikke ha’ en hund herinde i sådan en lille lejlighed. Det kunne være rart en gang imellem, men den skal også passes. Og hvis man ikke gider passe den, så hjælper det ikke noget, vel [...] de (naboerne) har to forskellige slags arbejde. Kan man sige sådan? Altså vi arbejder – jeg arbejder i en beskyttet stilling og derude – der arbejder de i almindelig stilling eller sådan noget. Fordi de skal tjene nogen penge selv – de får ingen pension f.eks. Det er også en af de store forskelle.”

I fortællingen starter Jan med at påpege, der ikke er den *store forskel* mellem bofællesskabet og så resten af området. Jan nævner, at bofællesskabets beboere hører sammen med resten af kvarteret. Der er dog en *lille forskel*, som handler om, at nogle af de omkringliggende huse bebos af *familier med børn*. Jan nævner, at ingen af bofællesskabets beboere har børn, hvilket han undervejs i fortællingen ændrer fra en *lille forskel* til en *stor forskel*. På mit spørgsmål om, hvorvidt det er det, der udgør forskellen, nævner Jan endnu to forhold, der synes anderledes mellem bofællesskabet og resten af kvarteret. Jan fortæller, at nogle folk i nabolaget holder husdyr, og at det ikke er muligt for beboerne i bofællesskabet eksempelvis at have en hund, hvilket Jan ellers synes kunne være dejligt. Problemet er, nævner Jan, at bofællesskabets lejligheder ikke er store nok i forhold til det at have hund. Samtidig skal en hund passes, og som Jan nævner, hjælper det jo ikke noget, hvis *man ikke gider passe* en hund. Endvidere nævner Jan, at forskellen på beboerne i bofællesskabet og naboerne handler om, hvilken type arbejde man har. Jan fortæller, han har en *beskyttet stilling* og er på *pension*, hvorimod naboerne har *almindelige jobs*.

Plottet i fortællingen kan på den måde handle om forskellene mellem det at bo i bofællesskab og i det omkringliggende kvarter. Folk i resten af byen kan, ifølge Jan, have indrettet sig som *familie med børn, hund og almindelige jobs*. Derimod kan bofællesskabets beboere, i fortællingen, ikke ses at leve i et familielignende forhold, men i stedet have *beskyttede stillinger* på overførselsindkomst. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). På samme måde kan ovenstående fortælling forstås som åben, idet Jan beskriver forskellene mellem det at bo i bofællesskabet og det omkringliggende boligkvarter som både små og store forskelle. Dermed kan det fremstå uklart, hvorvidt Jan tillægger forskellene på bofællesskabet beboere og naboerne stor eller lille betydning.

4.4.2. INKLUDERET ELLER EKSKLUDERET?

Jan beskriver i starten af fortællingen, at beboerne i bofællesskabet hører sammen med resten af området. Det er ikke til at vide, hvordan Jan tillægger tilhørsforholdet til resten af kvarteret betydning, men senere i det narrative interview beskriver Jan, hvordan han og de andre beboere i bofællesskabet ofte mødes til fælles arrangementer med resten af kvarteret. Arrangementer, som den lokale borgerforening står for, og

kan være et eksempel på, hvordan Jan oplever et tilhørsforhold til naboerne. Jans fortælling kan således identificeres som en historie om, at der ikke er den store forskel på beboerne i bofællesskabet og så naboerne, samt at dette tillægges mening, fordi Jan oplever et tilhørsforhold til boligkvarteret. Fortællingen kan på den måde forstås som inklusion af beboerne fra bofællesskabet i fællesskabet af naboer i det omkringliggende boligkvarter.

Selvom Jan beskriver et tilhørsforhold, benytter han i sin fortælling begreberne *vi* om beboerne i bofællesskabet og *de* om naboerne, der bor i resten af kvarteret. Mouffe beskriver, hvordan fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet ved at dele en social identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). Det, som kendetegner fællesskabets sociale identitet *vi*, er således med til at definere, hvem der er inkluderet, og samtidig, hvem der bliver udgrænset af fællesskabet – *de andre* (Hansen 2014). Modsætningen kan dermed ikke kun tydeliggøre tilhørsforhold til fællesskabet, men også hvilket forhold der kendetegner dem, der beskrives inkluderet i fællesskabet. Jans fortælling kan således forstås som en historie om, hvordan et fællesskab *vi* er knyttet til bofællesskabet. På den måde kan fortælling også identificeres som en fortælling om, hvordan Jan oplever sig inkluderet i bofællesskabet.

I Jans fortælling sættes der endvidere fokus på, at bofællesskabets beboere ikke har *børn* og ikke lever i *familier*. Samtidig har beboerne ikke mulighed for at have eksempelvis en *hund*, hvilket nogle af naboerne har. Ligeledes kan Jan ses at beskrive naboerne som nogle, der har *almindelige jobs*, kontra beboerne, der kan have *beskyttede stillinger*. Disse forhold kan på den måde forstås som Jans beskrivelse af, hvad der kendetegner *os* (beboerne i bofællesskabet) kontra *de* (naboerne udenfor). Jan kunne sikkert have nævnt nogle andre forhold, men fortæller i det narrative interview om forhold vedrørende familie, børn, husdyr og jobs, som de forskelle han udvælger til at beskrive, hvad der kendetegner beboerne i bofællesskabet. Subjektet må forstås ligesom alle andre sociale identiteter og subjektet har således ikke en særlig status uden for diskursen. Subjektet konstitueres således i kraft af dets position og relation til dets modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). På den måde kan Jans fortælling forstås som en historie om det at opfatte sig i modsætning til det at være *familie med børn* og have *husdyr* samt *almindeligt arbejde*. Det modsatte – det, han betegner som *vi* – kan således forstås som det at være singler i et bofællesskab, der har *pension* samt *beskyttede stillinger*. Der kan i fortællingen dermed identificeres forskelle, der, ifølge Jan, knytter sig til kendetegn ved beboerne kontra naboerne. Fortællingen kan dermed identificere bofællesskabsbeboernes sociale identitet. En social identitet der kan forstås som det ikke at være en del af en kernefamilie eller besidde almindeligt arbejde.

Diskursteorien beskriver, hvordan bestemte momenter i diskursen kan tillægges en særlig betydning og samtidig kan give andre momenter i diskursen mening. Et sådant moment beskrives som et nodal point (Laclau & Mouffe 2001: 112). I ovenstående

fortælling kan momentet *forskel* beskrive et moment, der har særlig betydning for, hvordan beboerne i bofællesskabet og naboerne bliver talt frem. På den måde kan Jans fortælling ikke kun handle om, hvorvidt man bor i et bofællesskab eller i det omkringliggende boligkvarter. Der kan således identificeres en social identitet knyttet til det at bo i bofællesskab til forskel fra det at bo i nabolaget. Ifølge Jan kan denne forskel omhandle, hvorvidt man lever under familielignede forhold i et hus med børn og hund samt har et almindeligt job. Fortællingen kan på den måde forstås som en beskrivelse af et fællesskab af *os*, der adskiller sig fra *de* andre, der ikke bor i bofællesskab, fordi *de* ikke lever på samme måde. Jan kan dermed ikke kun identificeres som inkluderet i et bofællesskab, men også forstå ekskluderet fra et familieliv med børn, hund samt et almindeligt job, hvilket knytter sig til det at bo i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning.

4.4.3. UKLARHED OM FORSKELLENE PÅ BEBOERNE I BOFÆLLESSKABET VERSUS NABOERNE

Det kan umiddelbart virke paradoksalt, at Jan peger på, at familie med børn og hund kan være det, der udgør forskellen mellem det at bo i bofællesskab eller udenfor. Jan peger nemlig samtidig på, at der også er folk rundt omkring bofællesskabet, der lever uden børn og hund. Så hvorfor kan disse forhold blive talt frem som en *forskel*, der ikke nødvendigvis udgør forskellen på det at bo i bofællesskabet og i nabolaget? Endvidere fortæller Jan, som nævnt, hvordan en af *forskellene* også handler om, hvilken type job beboerne i bofællesskabet har til *forskel* for naboerne. Naboerne har *almindelige jobs*, og beboerne i bofællesskabet har *beskyttet arbejde*. På den måde kan der identificeres flere forskellige *forskelle*, ligesom der er *forskelle*, som ikke nødvendigvis binder sig til noget, der omhandler beboerne i bofællesskabet versus naboerne. Forskellige betydningstilskrivninger til en betegner beskrives af Laclau som en flydende betegner, hvilket kan forstås som betegnere, hvor det ikke er muligt at skabe entydighed om betegneren (Laclau 1990: 28-29). Knudepunktet (nodal point) i fortællingen, forstået som en *forskel*, kan på den måde fremstå flydende, fordi det både kan være en lille og en stor *forskel*. Samtidig kan forskellen forstås som en *forskel*, der ikke kun afgøres af, hvorvidt man bor i bofællesskabet eller ej. Dermed kan fortællingen også forstås som en understregning af, at nogle forhold, der gøres til en *forskel*, også kan identificeres til ikke at være en *forskel*.

Som tidligere nævnt må subjektets position ses i forhold til, hvordan subjektet bliver repræsenteret i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 115), og subjektet beskriver dermed ikke, hvordan subjektet er, men hvordan det opfattes. Der kan således være forskel på objektive forhold og måden, hvorpå vi fikserer subjektet (Laclau 1990: 61). I ovenstående fortælling kan dette ses i måden, hvorpå subjekterne, naboerne versus bofællesskabsbeboerne, bliver fortalt frem, samtidig med at historien beskriver, hvordan disse forskelle ikke nødvendigvis er bundet til en *forskel* mellem bofællesskabets beboere og naboerne. Med andre ord kan naboerne blive fortalt frem som nogen, der har børn, hund og almindeligt job, samtidig med at selvsamme naboer

også bliver beskrevet som nogen, der ikke nødvendigvis har børn og hund. Hvori forskellene opleves, kan fremstå uklart. Fortællingen kan således fremstå som en historie, der tilsyneladende beskriver objektive forhold, men som imidlertid må forstås som artikulationer, der konstruerer forskelle (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111), men som ikke nødvendigvis er en *forskel*. Bruner (2004: 77, 87) beskriver, hvordan fortællinger kan forstås som et filter, der sorterer i erfaringer og bliver til en måde at begribe verden på. På samme vis kan Jans historie identificeres som en fortælling om, hvordan Jan kan betydningsfastsætte forestillinger om bofællesskabets beboere i forhold til andre – eksempelvis naboerne.

4.4.4. KONSTRUKTION AF EN STIGMATISERET SOCIAL IDENTITET

I det at knudepunktet *forskel* kan identificeres som flydende, kan det være svært at identificere, hvordan forskellene både kan forstås som små og store. I fortællingen beskriver Jan som nævnt, hvordan bofællesskabet hører sammen med resten af området, hvilket kan være et udtryk for, at der i Jans optik opleves en *lille forskel* – tilhørsforholdet kan dermed forstås at gøre forskellen mindre betydningsfuld. På den anden side kan Jans fortælling også muliggøre, at der opleves en *stor forskel* i at leve i familier med børn og hund eller det at have et almindeligt arbejde set i forhold til beboernes liv i bofællesskabet. Påpegnings af, at naboerne lever i familier med *børn, hund* og har *almindeligt arbejde*, kan endvidere forstås at være et udtryk for en normalitetsforestilling i Jans fortælling. Fortællingen peger eksempelvis på, at beboerne i bofællesskabet ikke kan have hund, blandt andet fordi den kræver pasning, hvilket beboerne ikke nødvendigvis *gider*. På den måde kan beboerne, i fortællingen, tildeles en egenskab som dovne, fordi de ikke vil tage sig af en hund, hvilket samtidig kan identificere beboerne i bofællesskabet med negative egenskaber. Endvidere kan Jans fortælling om, hvordan beboerne i bofællesskabet kan have brug for *beskyttet arbejde* modsat naboerne udenfor, forstås som en måde at betydningsfastlægge beboerne som nogle, der har behov for en eller anden form for *beskyttelse* eller *pension*. Dermed kan historien, som nævnt, identificeres som en fortælling om forskelle, der beskriver beboernes sociale identitet, men ikke kun som værende anderledes end dem, der ikke bor i bofællesskab. En social identitet, der kan forstås som det, Goffman (2009: 46) beskriver som det at være kategoriseret som handicappet eller med en negativ adfærd og dermed stigmatiseret som afviger. På samme vis kan fortællingen forstås som en fortælling, der ikke kun udtrykker en anderledes social identitet blandt beboerne i bofællesskabet kontra naboerne. Den sociale identitet kan samtidig identificeres som en afvigelse, der tillægges negativ betydning. En afvigelse, der kan betyde, at beboerne i bofællesskabet fortælles frem som nogen, der skal have *pension* eller *beskyttes*, fordi de ikke kan klare *almindeligt arbejde* eller ikke kan *paske en hund*. Subjektpositionen *beboer i bofællesskabet* kan via Jans fortælling dermed identificeres, som det Goffman (2009: 48-49) beskriver, som en miskreditering af eksempelvis personer med handicaps. Således kan Jans fortælling forstås som en historie om en *stor forskel*, der kan omhandle forskellige sociale identiteter, og at beboernes sociale identitet kan være knyttet til negative egenskaber. Jans historie kan dermed omhandle oplevelser med en særlig social identitet og være et eksempel på,

hvordan beboere i et bofællesskab kan opfattes som en gruppe, der opfylder bestemte karakteristika, der afviger fra det normale. Som Becker nævner det, kan sådan en proces forstås som en subtil måde at tildele individet eller gruppen en etikette som outsider (Becker 2005: 30). Dermed kan Jans fortælling indskrives i en fortælling om beboere i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, der kan tildele beboerne en bestemt negativ identitet. Eller beskrevet på en anden måde: Det at bo i bofællesskab for voksne med udviklingshæmning kan forstås at ekskludere beboerne fra en social identitet som almindelig beboer i boligkvarteret ved at konstruere beboerne med en negativ social identitet – forstået som unormal.

4.4.5. SMÅ OG STORE FORSKELLE PÅ BEBOERNE I BOFÆLLESSKABET VERSUS NABOERNE

Gubrium og Holstein beskriver, hvordan det narrative interview må ses som en aktiv meningsproducerende praksis, der bliver til i mødet mellem interviewdeltagerne (Gubrium & Holstein 2012). Det narrative interview kan på samme vis blive til i et samspil mellem Jan og mig som interviewer, hvor vi begge bidrager til og øver indflydelse på historien. Jans opdeling af *vi* og *de* kan som nævnt identificeres som en forskel mellem beboerne i bofællesskabet og naboerne. Denne forskelssættelse kan imidlertid forstås som et fokuspunkt, der opstår, fordi jeg som interviewer netop stiller spørgsmål til forskelle, og dermed kan jeg som interviewer have indflydelse på, hvad Jan kommer til at fortælle noget om. Fortællingen kan give indsigt i Jans oplevelser med forskellene på bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning og det at bo i nabolaget. Således kan mine spørgsmål igangsætte Jans fortælling om, hvorledes forskellene betydningsfastlægges, og hvordan Jan beskriver en forskel, der kan få betydning for hans oplevelse af en sociale identitet for beboerne i bofællesskabet modsat naboerne. Mine spørgsmål kan dermed være med til at bestemme fokus for fortællingen, hvor Jans bidrag kan være det at indholdsudfylde dette fokus på forskelle.

En sociale aktør kan forstås som historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37). På samme måde kan Jans fortælling forstås indskrevet i en historie om, hvordan borgere med udviklingshæmning kan have brug for arbejde under beskyttede forhold, fordi de er anderledes end de 'normale' (naboer), der bor i hus og har familie. Som tidligere nævnt peger Goffman (2009: 46) på, at personer eksempelvis med handicaps ofte kategoriseres og stigmatiseres som afvigere, ligesom Becker (2005: 29) understreger, at outsiders kan fremstilles som homogene grupper, hvilket ofte ikke er tilfældet. På samme måde kan Jans fortælling forstås som eksempel på, hvordan historien konstrueres som en fortælling om, hvordan beboerne i bofællesskabet kan opleves som en homogen gruppe, der tillægges negative afvigende egenskaber. Dermed kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan voksne med udviklingshæmning kan identificeres som en gruppe med en social identitet som unormal, der giver oplevelsen af at være forskellig fra naboerne og dermed ekskluderet fra det omkringliggende samfund.

Fortællingen kan dermed bekræfte en genkendelig historie om beboere i et bofællesskab versus naboerne, som imidlertid ikke kan identificeres som en forskel, der fortælles frem som forskelle, der ikke nødvendigvis kun omhandler forskellen mellem beboere i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning versus naboerne. Med andre ord: Som Jan også peger på, kan nogle af forskellene ikke nødvendigvis forstås at være bundet til enten beboernes eller naboernes sociale identitet, selvom det fremstår sådan. På den måde kan fortællingen eksemplificere et hegemonisk forhold, der kan forstås at konstruere en social identitet af voksne med udviklingshæmning, der sætter sig igennem som en objektivisering (Laclau & Mouffe 2002: 74). En konstruktion, der kan opstå i den konkrete narrative praksis mellem Jan og mig som interviewer, men som også kan reflektere en social virkelighed og en allerede eksisterende diskurs (Järvinen 2005). Dermed kan fortællingen ikke kun forstås at omhandle specifikke forhold i Jans bofællesskab. Det narrative interview kan ligeledes være udtryk for Jans og min sociale forståelse, der kan bekræfte mere overordnede dominerende systemer (Riessman 2012). Et fokus på en social forståelse, der kan omhandle forskelle mellem det at bo i bofællesskab for voksne med udviklingshæmning kontra uden for sådanne bo-miljøer. På den måde kan ovenstående narrative interview indskrive sig i en generel fortælling om, hvordan borgere med handicaps ofte bliver kategoriseret og stigmatiseret (Goffman 2009: 46), og dermed kan udpeges som forskellen på *os* unormale beboere versus *de* normale, der ikke bor i bofællesskab for voksne med udviklingshæmning. En opdeling, som også Kirkebæk (2013-a) påpeger stadigvæk kan kendetegne forholdene for borgere med handicaps i Danmark, på trods af aktuelle diskussioner om inklusion.

I fortællingen peger Jan imidlertid også på et tilhørsforhold til resten af boligkvarteret, hvilket kan forstås som betydningsfuldt qua det, at han specifikt nævner dette tilhørsforhold, samtidig med at han peger på, der i øvrigt ikke er den store forskel mellem naboerne og så de borgere, der bor i bofællesskabet. Jans fokus i starten af fortællingen på tilhørsforholdet til naboerne og det, at der er små forskelle, kan således forstås som et udtryk for, hvordan Jan forsøger at nedtone forskellene. En nedtoning af forskellene samt et fokus på tilhørsforholdet til nabofællesskabet bliver imidlertid ikke udfoldet i fortællingen, hvilket kan være begrundet i mit fokus, der retter sig mod forskelle. Historien om, hvad der kendetegner nabofællesskabet og Jans tilhørsforhold til dette fællesskab, kan således være umuliggjort i min rammesætning af det narrative interview. Dermed kan mine spørgsmål være med til at cementere en fortælling om adskillelse mellem beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning og såkaldt normale naboer, hvilket kan understrege, at fortællinger ikke kan ses som informantens rene, 'ubesmittede' informationer, men netop bliver til i et samspil (Järvinen 2004). Dette kan imidlertid rejse dilemmaer blandt andet i forhold til min forskning, hvor jeg netop gerne vil undersøge, hvordan borgere med udviklingshæmning fortæller om oplevelser med eksklusion. Der kan imidlertid være en risiko for, at jeg samtidig bidrager til at fastholde en fortælling om stigmatisering og eksklusion, hvorved det narrative interview kan komme til at skabe, hvad det nævner. En risiko, som Jans påpegning af tilhørsforholdet – og dermed inklusion til

nabofællesskabet – kan forstås som et forsøg på at modsætte sig. På den måde kan Jans historie også forstås som en fortælling, der, som Riessman (2017) nævner, har til formål at overbevise tilhøreren. Jan fortælling kan således forstås som en måde at overbevise mig om, at der i virkeligheden ikke er den store forskel, selv om det er det fokus, jeg har spurgt ind til i det narrative interview. På samme vis peger Kittelsaa (2014) på, at borgere med udviklingshæmning forsøger at præsentere sig selv som værende helt almindelige, og at sådan en selvfremstilling kan forstås som et forsøg på at afvise en identitet som udviklingshæmmet og dermed også prøve at afvise en kategorisering og stigmatisering. Goffman (2009: 48-49) påpeger i lighed hermed, at afvigere kan have den samme identitetsopfattelse som alle andre og dermed også ønsker at blive behandlet på samme måde som alle andre. Jans fortælling kan på den måde identificeres som en beskrivelse, der forsøger at modsætte sig en forståelse af borgere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning som havende en anden social identitet end naboerne. Et forsøg, der imidlertid kun kan forstås at lykkes delvist, idet Jan som nævnt også kan forstås at fortælle sig selv frem som værende unormal.

4.5. DELKONKLUSION: IN- OG EKSKLUSIONSFORTÆLLINGER FRA BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I nedenstående delkonklusion vil jeg beskrive nogle af de forskelle og ligheder, der kan identificeres både på tværs af fortællingerne og inden for den enkelte fortælling. Jeg vil kort opsummere, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem i hverdagslivet for borgere med udviklingshæmning. Hvilke plots eller temaer kan identificeres i fortællingerne, og hvilke problemer kan forstås at omhandle in- og eksklusionsoplevelser. Endvidere vil jeg sammenfatte, hvordan borgere med udviklingshæmning konstrueres som en social identitet. På den måde vil jeg opsummere, hvordan in- og eksklusionsforståelser fremanalyseres i fortællingerne og dermed indskrives i en inklusionsdiskurs. Ligeledes vil jeg redegøre for nogle af de konsekvenser, ovenstående fortællinger om in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning.

4.5.1. DELTAGELSE OG TILKNYTNING TIL FÆLLESSKABER ELLER EJ

I de ovenfor analyserede fortællinger kan inklusion identificeres som et fokus i alle fire fortællinger. Inklusion kan blandt andet forstås fortalt frem som det at være deltagende eller en del af forskellige fællesskaber. Eksempelvis fortæller Hans Peter, hvordan han som barn var en del af klassefællesskabet i skolen. Ligeledes kan Karlas fortælling beskrive, hvordan hun deltager i et fællesskab i det bofællesskab, hun bor i, og Niels kan fortælle om flere tilbud om deltagelse i forskellige jobs på arbejdsmarkedet. Fortællingerne kan imidlertid ikke kun forstås som beskrivelser af deltagelse, men også at denne deltagelse, for fortællerne, kan betyde en oplevelse af

tilhørsforhold til det fællesskab, de deltager i. Karlas fortælling kan eksempelvis forstås som et tilhørsforhold til bofællesskabet, der inkluderer hende i et spise-fællesskab, og hvor der, som Karla nævner, altid er nogen at snakke med. Et andet eksempel kan være Niels' fortælling, hvor Niels oplever et tilhørsforhold til et arbejdsfællesskab på et aktivitets- og samværstilbud. Et tilhørsforhold, der af Niels beskrives som det at være 'hjemme', hvorfor han vælger arbejdsfællesskabet på aktivitets- og samværstilbuddet til på bekostning af et job på arbejdsmarkedet. På samme vis kan Hans Peters historie forstås som et ønske om at være en del af et arbejdsfællesskab i en kommende praktikplads. Hans Peter kan forstås at argumentere for bedre at kunne 'passe ind' i denne kommende praktikvirksomhed, fordi de har mange ansatte med samme type adfærdsmæssige forstyrrelser som ham selv. På den måde kan Hans Peters historie forstås som ønsket om fremtidig inklusion til et fællesskab. Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces betegnes som artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). I alle fortællingerne i ovenstående analysekapitel kan deltagelse, det at være en del af, høre sammen med eller passe ind i forskellige fællesskaber ses fortalt frem og kan forstås at omhandle individets inklusion til forskellige fællesskaber. Fortællingerne kan på den måde indskrive sig i det, Mortensen (2009) beskriver som inklusion forstået som deltagelse, og det at have en rolle i forskellige sociale systemer – eksempelvis på arbejdsmarkedet, i sociale fællesskaber eller fællesskaber med en bestemt identitet.

Diskurser konstrueres imidlertid ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Eksklusion kan på den måde forstås som forudsætningen for inklusion (Hansen 2014). Dermed kan det ligeledes være relevant at undersøge, hvorledes fortællingerne beskriver eksklusion fra forskellige fællesskaber. Eksempelvis bliver der i Niels' fortælling beskrevet, hvordan de af hans kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet, der ikke kan transportere sig selv til og fra arbejde, af jobcenteret ikke bliver tilbudt job på arbejdsmarkedet. Et tilbud, Niels og nogle af hans kollegaer, der kan transportere sig selv, ofte modtager. På den måde kan Niels' historie identificeres som en fortælling om, hvordan jobcenteret ikke kun forsøger at inkludere nogle af kollegaerne fra aktivitets- og samværstilbuddet til arbejdsmarkedet, men også kan risikere at ekskludere nogle af de kollegaer, der ikke selv kan klare transporten. Fortællingen kan dermed forstås som eksklusion af borgere, der ikke selv kan, hvilket kan forhindre deltagelse på arbejdsmarkedet. Et andet eksempel på eksklusion kan identificeres i Karlas historie. Karla kan se tilbage på et uløst problematisk forhold til sin nabo, der kan resultere i eksklusion fra det at bo for sig selv. Karlas situation med at bo i egen lejlighed kan samtidig identificeres som modsætningen til hendes nuværende oplevelse, nemlig at være inkluderet i et bofællesskab, hvor hun altid har nogen at snakke med og kan få hjælp til problemløsning. Som et tredje eksempel kan nævnes Hans Peters oplevelser med at blive holdt udenfor i skolen, der kan betyde vanskeligheder med at indgå i fællesskaber med andre, også som voksen. Alle de ovenfor analyserede fortællinger kan på samme vis identificeres som beskrivelser af

eksklusion, forstået som manglende deltagelse eller oplevelsen af ikke at være en del af eller ikke at høre til i et fællesskab.

In- og eksklusion handler overordnet set om forholdet mellem individet og fællesskabet (Hansen 2014), og ovenstående fortællinger i analysekapitlet kan på den måde på den ene side identificeres som inklusionsfortællinger, der beskriver individets deltagelse i og oplevelse med at høre til i et fællesskab. På den anden side kan fortællingerne også identificeres som eksklusionsfortællinger, der omhandler manglende deltagelse og/eller manglende oplevelse af tilhørsforhold til et fællesskab.

4.5.2. OPLEVELSER MED EKSKLUSION KAN SKABE BEHOV FOR INKLUSION

De ovenstående fortællinger beskriver imidlertid ikke kun, hvorvidt historierne handler om deltagelse i, eller om der opleves et tilhørsforhold eller ej til forskellige fællesskaber. Fortællingerne kan derudover identificeres som beskrivelser, der peger på problemer for borgere med udviklingshæmning, der henholdsvis kan opleve inklusion til eller eksklusion fra forskellige fællesskaber. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være forstyrret. En dislokation kan have mulige negative effekter og true diskursen, men kan også skabe nye muligheder (Laclau 1990: 39). Eksempelvis peger Karlas fortælling på, som nævnt, at hun i egen bolig havde problemer med naboen, som blev erstattet af en ny situation, hvor Karla flyttede ind i et bofællesskab for borgere med udviklingshæmning og oplevede at blive en del af et fællesskab. En konfliktfyldt situation afløses af nye muligheder, og Karla kan på den måde forstås inkluderet i et, for hende, værdifuldt fællesskab. Et andet eksempel kan være Hans Peters fortælling. Som tidligere nævnt beskriver den, hvordan han som barn, selvom han var deltagende i den almene skole, alligevel oplevede sig holdt udenfor og mobbet. Ifølge Hans Peter har dette givet problemer i voksenlivet, fordi han af denne grund den dag i dag stadigvæk ser sig selv som værende anderledes og kan opleve manglende tilhørsforhold eller føle sig ekskluderet. Sådanne problemer kan identificeres at have negativ effekt på Hans Peters oplevelse af sig selv og sit forhold til omverdenen. På den måde kan Hans Peters fortælling forstås som en fortælling om stigmatisering (Goffman 2009: 43-46), der kan identificeres som et resultat af Hans Peters eksklusionsoplevelser.

Alle fortællingerne i dette analysekapitel kan forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs, hvor omdrejningspunktet kan identificeres som det at stræbe efter eller det at opleve sig som en del af et fællesskab. Omvendt beskriver fortællingerne også oplevelser med eksklusion fra det at høre til i et fællesskab. Særlige betegnelser, der bliver styrende for en betydningsfastlæggelse, og som sker inden for en etableret diskurs, kan beskrives som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). I fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning kan en særlig betegnelse forstås som det, at in- og eksklusionsoplevelserne ikke kun handler om deltagelse men samtidig

kan betydningsfastlægges som oplevelse af/stræben efter et tilhørsforhold eller det at være en del af forskellige fællesskaber. Mouffe beskriver, hvordan samfundet er blevet mere individualistisk, men at der stadigvæk kan ses et behov for kollektiv identifikation, idet sociale identiteter er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). På samme måde kan ovenstående fortællinger forstås som afgørende for de personer, som in- og eksklusionsfortællingerne omhandler – forstået som det at høre til eller opleve sig som en del af et fællesskab med en social identitet. Knudepunktet – det at stræbe efter et tilhørsforhold eller opleve sig som en del af et fællesskab – kan forstås som et tema, der går på tværs af fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning. På den måde kan fortællingerne forstås som et forsøg på at skabe hegemoni og dermed at selvfølgeliggøre eller beskrive det som almindelig sund fornuft (Drejer Hansen 2017), at også borgere med udviklingshæmning, ligesom alle andre, har behov for følelsesmæssig kollektiv identifikation (Mouffe 2013: 105).

4.5.3. SOCIAL IDENTITET SOM OUTSIDER ELLER EJ

Fortællingernes beskrivelse af en social identitet eller et tilhørsforhold til forskellige fællesskaber kan identificeres på forskellig vis på tværs af historierne. I nogle af fortællingerne benytter fortælleren begreberne *os* eller *vi*, hvilket kan forstås som en beskrivelse af, hvordan fortælleren oplever sig som en del af et bestemt fællesskab. Niels beskriver eksempelvis, hvordan *vi* kan forstås som Niels og de af hans kollegaer, der af jobcenteret får tilbudt jobs og dermed kan inkluderes på det ordinære arbejdsmarked. Ligeledes beskriver Jan, hvordan han og bofællerne i bofællesskabet kan forstås som *os*, i modsætning til naboerne, der bor i resten af boligkvarteret. Jan kan på den måde fortælle sig selv frem som en del af gruppen tilhørende bofællesskabet, hvorfor Jans fortælling kan identificeres som en beskrivelse af inklusion til (bo)fællesskabet. Mouffe beskriver, hvordan fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet ved at dele en social identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-103). Det, som kendetegner fællesskabets sociale identitet *vi*, er således med til at definere, hvem der er inkluderet, og samtidig hvem der bliver ekskluderet af fællesskabet – *de andre* (Hansen 2014). Modsætningen kan dermed tydeliggøre, ikke kun deltagelse i et fællesskab, men også hvilket forhold der kendetegner dem, der beskrives henholdsvis inkluderet i eller ekskluderet fra et sådant fællesskab. På den måde kan fortællingerne give indblik i, hvad der kendetegner fællesskabets medlemmer og deres sociale identitet eller det modsatte – det, som kendetegner *dem*, som er ekskluderet fra fællesskabet.

Fortællingerne kan dermed ikke kun identificere, hvilke fællesskaber fortællerne opleves at være inkluderet i eller ekskluderet fra. Fortællingerne kan ligeledes bidrage til at identificere, hvordan de forskellige fællesskaber tillægges betydning, og hvilke fællesskaber der kan opleves som modsætning til disse fællesskaber. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes

fra diskursen og gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Eksempelvis kan Jan i fortællingen beskrive forskellen mellem bofællesskabets beboere og naboerne som forskellen på, hvem der arbejder i beskyttede stillinger og er på pension modsat naboerne, der har almindelige jobs, tjener egne penge samt lever et normalt familieliv. På den måde kan fortællingen identificere en social identitet, der betydningsfastlægger borgerne i bofællesskabet som værende unormale. Dermed kan Jans fortælling forstås som en fortælling om, hvordan Jan beskriver sig selv og sine bofæller som inkluderet i et fællesskab af unormale.

I Niels' fortælling beskrives, hvordan de af Niels' kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet, der ikke kan transportere sig selv, ikke bliver tilbudt job på arbejdsmarkedet. Dette står i modsætning til Niels og nogle af de andre, der godt kan transportere sig selv og derfor ofte får tilbudt jobs. Niels' historie kan forstås som en fortælling, der beskriver, hvordan jobcenteret skaber en forskelssættelse mellem dem, der kan transportere sig selv, modsat dem, der ikke kan transportere sig selv. Fortællingen kan dermed identificere, hvordan nogle af Niels' kollegaer på aktivitets- og samværstilbuddet kan opleves opdelt i henhold til deres manglende evner – det ikke at kunne. Niels' fortælling kan identificeres som en beskrivelse af, hvordan nogle tilbydes job på arbejdsmarkedet, fordi de opleves at have en social identitet – som *vi*, der evner deltagelse på arbejdsmarkedet, modsat *de*, der ikke evner dette. Fortællingen kan således identificeres som beskrivelser af, hvad der kendetegner gruppen af henholdsvis inkluderede, der kan, og ekskluderede, der ikke kan. Becker (2005: 29-30) peger på, at det ofte ikke kun er handlinger, der bliver forstået som afvigende, men også at personer, der udfører afvigende handlinger, bliver stemplet som værende afvigere eller outsiders, fordi de udfører afvigende handlinger. Goffman (2009: 46) beskriver ligeledes, hvordan personer ofte kan kategoriseres og stigmatiseres med en social afvigeridentitet eksempelvis som handicappet. På samme vis kan Niels' fortælling forstås som en fortælling om, hvordan manglende evner eller handicaps kan betyde, at personer tildeles en bestemt identitet – som gruppen af dem, der ikke kan eller ikke evner deltagelse på arbejdsmarkedet. Dermed kan Niels' fortælling beskrive en oplevelse af at tilhøre en social identitet af folk, der kan arbejde på det ordinære arbejdsmarked, men også kan beskrive en gruppe, der opleves som det modsatte – nemlig ekskluderet.

Der kan i flere af fortællingerne identificeres historier om, hvordan beboere med udviklingshæmning inkluderes i fællesskaber, der opleves som det at være en del af en social identitet, betydningsfastlagt som outsiders eller unormale. Diskursteorien beskriver, hvordan subjektet må forstås som alle andre sociale identiteter, hvilket betyder, at subjektet konstitueres i kraft af dets position og relation til dets modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). På den måde kan fortællingerne identificeres som beskrivelser af, hvordan borgere med udviklingshæmning indskrives i rollen som afvigere og samtidig kan ekskluderes fra en position som værende normal. Sociale aktører kan endvidere forstås historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37). Fortællingerne kan på den måde indskrive sig

i en mere overordnet forståelse af borgere med udviklingshæmning, der på baggrund af forskellige in- og eksklusionsforhold socialiseres til bestemte identiteter (Goffman 2009: 73). Et fokus på afvigende træk ved borgere med handicaps har da også en meget lang tradition, ikke kun i Danmark (Kirkebæk 2010: 17), og kan ofte knyttes til en handicapforståelse og et fokus på, at eksempelvis borgere med udviklingshæmning har sygdomme, skader eller legemlige fejl (Tøssebro 2010: 15).

Riessman (2012) beskriver, hvordan fortællinger både kan bekræfte overordnede identitetsforestillinger og forstås som et forsøg på at ville afkræfte mere generelle forestillinger. Et eksempel på en mulig afvisning af en social identitetsdannelse af borgere med udviklingshæmning som værende unormale kan identificeres i Jans historie. Jans fortælling peger nemlig ikke kun på en beskrivelse af bofællesskabsbeboerne, der kan forstås som værende unormale, fordi de bor i et bofællesskab. Jans fortælling kan samtidig beskrive, hvordan Jan oplever, der ikke er den store forskel på naboerne og bofællesskabets beboere. Ifølge Jan opleves bofællesskabets beboere at høre sammen med naboerne i det omkringliggende boligkvarter, der har normale jobs og lever almindelige familieliv. Jans fortælling kan på den måde også forstås som en fortælling om, hvordan han oplever sig inkluderet i et nabofællesskab blandt normale. Diskursteorien beskriver, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Således kan Jans fortælling forstås som et udtryk for et tilhørsforhold til nabofællesskabet, samtidig med at han kan forstås at fortælle sig selv og sine bofæller frem som tilhørende en gruppe af unormale. Jans fortælling kan på den måde både forstås som en fortælling, der indskrives sig i en mere overordnet historie om, hvordan borgere med udviklingshæmning synes at blive miskrediteret som værende unormale (Goffman 2009: 48-49). Samtidig kan Jans fortælling også ses som en argumentation for, at der ikke i hans optik ses den store forskel, hvilket, ifølge Goffman (2009: 48-49), kan forstås som det, at afvigere kan have den samme identitetsopfattelse som alle andre og dermed også ønsker at blive behandlet på samme måde. Jans fortælling kan på den måde identificeres som en beskrivelse, der forsøger at modsætte sig en forståelse af borgere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning som outsiders, der er ekskluderet.

4.5.4. MULIGE KONSEKVENSER AF FORTÆLLINGER OM IN- OG EKSKLUSIONSOPLEVELSER

Diskursteorien peger på, at diskurser ikke kun omhandler mentale forhold, men også kan få praktisk betydning for, hvordan sociale forhold organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96). Ovenstående fortællinger fra borgere med udviklingshæmning kan forstås som beskrivelser, der peger på in- og eksklusionsoplevelser. Disse oplevelser kan samtidig få praktisk betydning, eksempelvis for hvordan livet udspiller sig i forhold til skolegang, boligforhold, jobmuligheder, kontakt til andre mennesker samt

muligheden for at have indflydelse på eget liv. Fortællingerne kan argumentere for inklusion eller beskrives som forsøg på at bearbejde oplevelser med eksklusion. Dermed kan fortællingerne identificeres som in- og eksklusionsoplevelser, der samtidig kan have forskellige konsekvenser for borgere med udviklingshæmning. Disse mulige konsekvenser er oplistet nedenfor på baggrund af ovenstående analyser:

- Det at bo i selvstændig lejlighed kan skabe en problemfyldt tilværelse, der kan resultere i eksklusion. Modsat kan inklusion i betydningsfulde fællesskaber muliggøres i bofællesskaber for voksne med udviklingshæmning.
- Inklusion til arbejdsmarkedet, der forudsætter bestemte kvalifikationer, kan betyde, at nogle borgere med udviklingshæmning ekskluderes fra ordinære jobmuligheder. Endvidere kan bekymringer for ikke at høre til i et job på arbejdsmarkedet resultere i fravalg af et ordinært job og muliggøre inklusion til fællesskaber på aktivitets- og samværstilbud for borgere med udviklingshæmning.
- Det at blive mobbet og holdt udenfor som barn i skolen kan identificeres som en stigmatisering af borgere med udviklingshæmning, der kan resultere i manglende tilhørsforhold og eksklusionsoplevelser også som voksen. Eksklusionsoplevelser kan på den måde forstås at igangsætte bestræbelser på at blive inkluderet i andre fællesskaber.
- Beboere i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning kan forstås indskrevet i en social identitet som værende unormale outsiders. Alligevel kan beboerne samtidig opleve sig som en del af et nabofællesskab og dermed inkluderet i et fællesskab med en social identitet som normal.

KAPITEL 5. ANALYSE AF FORTÆLLINGER FRA SOCIALPÆDAGOGER

I det følgende analysekapitel vil jeg inddrage narrative interviews med socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Jeg har udvalgt fire fortællinger med det formål at undersøge in- og eksklusionsoplevelser fortalt af socialpædagoger. Fortællinger der alle omhandler deres arbejde på bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning. Tematisering af fortællingerne er, som beskrevet i afhandlingens afsnit 2.8, *Udvælgelse af fortællinger til den narrative analyse*, inspireret af Mortensen, der beskriver, hvordan inklusion og eksklusion kan forstås i forhold til deltagelse/ikke deltagelse og det at have en rolle eller ej i forskellige sociale systemer (Mortensen 2009). Hver fortælling kan på den måde forstås at udspille sig i forhold til et eller flere af følgende temaer: a) deltagelse i samfundslivet som medborger, der har ret til selvbestemmelse, b) deltagelse i job på arbejdsmarkedet, c) deltagelse i fællesskaber med ansigt til ansigt-kontakt – eksempelvis i lokale fritidsaktiviteter, d) deltagelse i fællesskaber med en bestemt identitet. Jeg har valgt disse temaer for på den måde at rammesætte det narrative interview i forhold til forskellige dagligdags arbejdslivssituationer. Temaerne er endvidere valgt, fordi de kan omhandle aktuelle forhold, hvori in- og eksklusion udspiller sig blandt andet i forhold til voksenhandicapområdet. Forhold, der understreger, at in- og eksklusion ikke kun kan forstås som et spørgsmål om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning er fysisk til stede eller ej. In- og eksklusion kan således handle om deltagelse i mange forskellige typer af fællesskaber. Som nævnt ovenfor kan inklusion også handle om, hvorvidt borgere med udviklingshæmning har en rolle i forskellige fællesskaber og dermed oplever at høre til eller være en del af en bestemt social identitet (Mortensen 2009).

De fire socialpædagogiske fortællinger, jeg inddrager i dette kapitel, vil blive analyseret hver for sig og starter med en kort præsentation og rammesætning af fortællingen samt en sammenfatning af min analyse. Efterfølgende præsenteres selve fortællingen og den narrative analyse. Her vil der være fokus på plottet i historien, og hvordan fortælleren kan opleve en eller anden form for forstyrrelse eller problem. Derefter vil jeg fokusere på fortællingens sprog og struktur, samt hvordan forskellige in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem. Jeg vil endvidere analysere, hvordan socialpædagogerne beskriver målgruppen, målet med den socialpædagogiske indsats, samt hvorledes socialpædagogerne fortæller om deres arbejdsopgaver. Dermed er det ambitionen at identificere, hvordan socialpædagogerne oplever og forstår deres arbejde i forhold til in- og eksklusion på voksenhandicapområdet. Derudover vil jeg identificere, hvilke konsekvenser fortællingernes in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning samt det socialpædagogiske felt. Som afslutning på analysekapitlet vil jeg sammenfatte forskelle og ligheder, der kan identificeres i in- og eksklusionsfortællingerne – både inden for den enkelte fortælling og på tværs af de fire fortællinger. Samtidig vil jeg have fokus på, hvordan fortællingerne kan forstås

som indskrevet i en mere overordnet inklusionsdiskurs. Jeg vil i kapitlet analysere følgende fire fortællinger omhandlende:

Socialpædagogisk inklusionsarbejde – kvalificering af borgere med udviklingshæmning

Inklusion på arbejdsmarkedet kan skabe trivsel blandt borgere med udviklingshæmning

Eksklusionsoplevelser i foreningslivet kan få betydning for den socialpædagogiske inklusionsopgave

Inklusion kan skabe en social identitet for borgere med udviklingshæmning som både normal og unormal

5.1. SOCIALPÆDAGOGISK INKLUSIONSARBEJDE – KVALIFICERING AF BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I fortællingen nedenfor beskriver Bente, der er socialpædagog i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning, hvordan hun forsøger at støtte beboerne i at træffe valg på et kvalificeret grundlag. Bente beskriver, hvordan fundamentet i bofællesskabet bygger på medborgerskab, og peger endvidere på, at hun oplever sig ansvarlig for at 'klæde' beboerne på til selv- og medbestemmelse. Bentes fortælling kan således forstås som eksempel på socialpædagogers indsat for inklusion af beboere i et samfundsfællesskab af medborgere, der har ret til selv at bestemme.

Bente fortæller i den forbindelse om et eksempel med en kvindelig beboer, hvor Bente gerne vil drøfte valg af prævention, fordi beboeren ønsker at skifte præventionsform. Bente beskriver, at socialpædagogerne i bofællesskabet er bekymrede for, om beboeren bliver gravid, hvis hun skifter prævention, hvorfor Bente og beboeren sammen undersøger forskellige præventionsformer, således beboeren kan træffe valg af prævention på et oplyst grundlag. Ifølge Bente har samtalerne således til formål at kvalificere og klæde beboeren på til selvbestemmelse, hvilket kan forstås i modsætning til tidligere tiders forsøg på at overtale og tvinge voksne med udviklingshæmning. Imidlertid fortæller Bente, hvordan socialpædagogerne stadigvæk kan have en magt over beboerne, hvilket ifølge Bente kan forstås at kræve refleksion over, hvordan denne magt forvaltes. Bente beskriver, at socialpædagogerne ikke kan fralægge sig ansvaret for at drage omsorg for beboerne, hvilket kan forstås som en pligt til at være ansvarlig for det, beboerne endnu ikke kan være ansvarlig for. I fortællingen kan dette forstås eksemplificeret i forhold til, hvorvidt en beboer kan

tage ansvar for sine valg angående prævention, så beboeren ikke bliver gravid. Fortællingen kan dermed beskrive, hvordan Bente på den ene side gerne vil kvalificere og udvikle beboeren til selv at kunne bestemme og på den anden side må tage ansvar for de forhold, som beboeren, i Bentes øjne, endnu ikke selv kan tage ansvar for. Bentes fortælling kan på den måde forstås som en fortælling om, hvordan socialpædagogerne stadigvæk forsøger at overtale beboerne eller få indflydelse på præventionsformer for at undgå graviditeter, selvom den omtalte beboer har ret til at bestemme over personlige forhold. På den måde kan beboeren forstås i risiko for ikke at være inkluderet som medborger i samfundet, der kan benytte sin ret til selvbestemmelse.

Nedenstående fortælling er udvalgt, fordi fortællingen kan beskrive in-/eksklusionsforhold forstået som det, Mortensen (2009) beskriver som deltagelse/ikke deltagelse og det at have en rolle eksempelvis i politik og ret. Fortællingen kan omhandle socialpædagogisk arbejde, der forsøger at kvalificere beboernes selv- og medbestemmelse, således at de kan deltage i politik samt benytte deres rettigheder. Dermed kan fortællingen identificeres som et forsøg på inklusion til medborgerskab i samfundslivet for beboere, som har ret og pligt til at bestemme selv og træffe egne ansvarlige valg på et oplyst grundlag.

5.1.1. FORANDREDE MÅL FOR SOCIALPÆDAGOGISK ARBEJDE

Bente fortæller lige inden nedenstående historie, at bo-miljøets fundament bygger på ideen om medborgerskab. Endvidere fortæller Bente, at nogle af beboerne hver uge har individuelle samtaler med socialpædagogerne, hvilket kan forstås som eksempel på, hvordan der arbejdes med denne grundidé om medborgerskab.

Anthon: ”Altså, hvad er formålet med det (samtalen)?”

Bente: ”Formålet var så netop at gøre hende (beboeren) så oplyst som muligt, så – det kan godt være, det handler ikke om at overbevise hende. Det ville man måske ha’ gjort i en gammel pædagogik – det er vigtig at sige. Men det handler om, synes jeg, når man arbejder med en opmærksomhed på, hvor omsorgspligten ligger – ikke at fralægge sig ansvaret. Altså i selv- og medbestemmelsen handler det jo ikke om, at man ikke skal støtte borgeren. Så formålet må være at give dem et kvalificeret grundlag at tage deres valg ud fra. Og selvfølgelig skal vi jo også være helt vildt meget opmærksom på vores definitionsmagt i sådan nogle situationer. Men vi skal også være opmærksom på, at hvis de (beboerne) så også skal være kvalificeret i deres valg, så kræver det, at vi taler et fælles sprog. [...] Hun havde så taget en beslutning om, at hun ikke ville ha’ p-sprøjte mere – hun ville gerne ha’ p-piller. Så talte vi lidt om nogle andre muligheder. Vi var inde og kigge på en hjemmeside – sådan en helt almindelig hjemmeside, og jeg havde selv tjekket lidt, om der fandtes noget omkring

sådan nogle udfordringer som det her. Øh, om der måske også var noget, der kunne hjælpe hende, hvis hun nu ville holde fast i sit ønske om p-piller osv. Og så noget viden om p-sprøjter var jeg ligesom opmærksom på. Så starter jeg egentlig med at spørge hende, hvad hun var i tvivl om, og så skrev vi det her (peger ned på sit papir). Hun var i tvivl om, hvilken prævention hun gerne vil bruge, og så var hun fyldt af, at hun gerne vil føle sig kvindelig, fordi hun oplevede den der p-sprøjte, at der fik hun ikke menstruation.”

Anthon: ”Ja.”

Bente: ”[...] Men det ender i hvert tilfælde med, at vi til sidst snakker om p-pillernes, p-sprøjtes plusser og minusserne – op imod hinanden. Og faktisk har det ikke ændret noget (griner), men det er også pointen, fordi det er ikke det, der er meningen. Det handler ikke om – det er også det, der er pointen, at nok har vi diskuteret nogen ting, og vi er, hvad kan man sige, vi har en bekymring omkring en graviditet. Men ja det, der er meget interessant her, det er, at vi hele tiden skal være undersøgende. Der er ikke nogen tvivl om, at det vil være det bedste i vores optik, at hun havde en p-sprøjte. Så jeg synes faktisk, de borgere, vi har med at gøre, har krav på, at vi starter med at klæde dem på – fordi vi kan ikke tvinge dem, og det skal vi heller ikke gøre på nogen som helst måde. Og derfor er der helt sikkert også noget at komme efter her i forhold til definitionsmagten. Jeg synes bare den her måde at samtale med beboerne på – øh, og jeg kan se flere af mine kollegaer også er begyndt at gøre det – den skaber på en eller anden måde også øget refleksion – både i forhold til muligheder for at hjælpe borgeren, men også i forhold til ens magt – som også gør det på en eller anden måde etisk rigtigt.”

Bente beskriver i ovenstående fortælling en konkret ugesamtale med en kvindelig beboer, der ikke længere ønsker at benytte p-sprøjte som prævention. Ifølge Bente oplever beboeren, at p-sprøjten bevirker, hun ikke kan få menstruation, og samtidig forhindrer hende i at føle sig kvindelig. Bente fortæller, hvordan samtalen forløber ved, at de snakker om, hvilke tvivlsspørgsmål beboeren har, og sammen undersøger forskellige forhold vedrørende prævention. De besøger forskellige internet-hjemmesider samt skriver spørgsmål og oplysninger ned angående prævention. Afslutningsvis oplister Bente og beboeren plusser og minusser ved forskellige typer af prævention. Bente beskriver, hvordan de sammen har undersøgt og diskuteret emnet, samt at Bente har givet udtryk for sin bekymring for, om beboeren skulle gå hen og blive gravid. Imidlertid har det, ifølge Bente, ikke betydet noget for beboerens beslutning om at ændre præventionsform, hvilket heller ikke er pointen med ugesamtalen. Fortællingen kan i stedet pege på, hvordan Bente gerne vil være med til at *kvalificere* de valg, beboerne skal træffe. Bente tillægger det betydning, at selvom hun ikke skal bestemme over beboerne, har hun pligt til at drage *omsorg* for beboerne. Bentes fortælling kan pege på, hvordan beboerne har krav på, at socialpædagogerne *klæder dem på*, og på den måde kan fortællingen forstås som en understregning af, hvordan det er socialpædagogernes ansvar at støtte beboerne, også selvom de har ret

til selv- og medbestemmelse. Endvidere fortæller Bente, at socialpædagogerne skal være opmærksomme på deres *definitions*magt, og hvordan der helt sikkert kan være noget *at komme efter*. Dette kan forstås som et udtryk for, at Bente godt er klar over, at socialpædagogerne kan have indflydelse på beboernes beslutninger – eksempelvis vedrørende spørgsmål om brug af prævention og det at blive gravid. Som afslutning på fortællingen beskriver Bente, hvordan hun oplever, at flere af hendes kollegaer er begyndt at benytte ugesamtaler med beboerne, hvilket kan forstås som en måde at støtte en *kvalificering* af beboerne, men som også kan forstås som et udgangspunkt for socialpædagogerne til at reflektere over deres måde at støtte beboerne på en etisk forsvarlig måde.

Plottet i ovenstående fortælling kan således forstås som en beskrivelse af, hvordan Bente forsøger at *klæde* beboeren på til at træffe egne valg på et oplyst grundlag. Bente peger i fortællingen på, at man nok tidligere ville have forsøgt at overbevise beboeren om at fortsætte med den sikreste præventionsform, men at det for Bente ikke længere handler om at overbevise eller tvinge beboerne. Fortællingen kan på den måde forstås som en forstyrrelse eller en dislokation, hvor noget er 'ude af led' (Laclau 1990: 39-41). Forhold, som før blev taget for givet, kritiseres og kan i stedet blive genstand for et konfliktforhold (Dreyer Hansen 2017). Forstyrrelsen eller konflikten i historien kan handle om, hvordan Bente kan arbejde med at *kvalificere* beboerne, så de træffer ansvarlige beslutninger, uden at Bente benytter overtalelse eller tvang, når nu beboerne har ret til selv at bestemme. Fortællingen kan således identificeres som en fortælling om en socialpædagogisk opgave, der går ud på at udvikle beboerne på en sådan måde, at de selv kan bestemme, og dermed undgå, at socialpædagogerne skal tage ansvar for beboernes beslutninger, når nu beboerne formelt set har ret til selv at bestemme.

5.1.2. INKLUSION TIL MEDBORGERSKAB – ET SOCIALPÆDAGOGISK ANSVAR

I fortællingen ovenfor påpeger Bente, hvordan samtalen ikke har til hensigt, at beboeren skifter mening, men som nævnt i stedet giver mulighed for, at beboerne kan træffe sine egne kvalificerede valg. Dermed kan den konkrete samtale både forstås at omhandle socialpædagogernes bekymring for, at beboeren bliver gravid, og hvordan Bente samtidig kan undgå at benytte sin magt til at bestemme over beboeren, når nu beboeren har ret til selv- og medbestemmelse. På den måde kan Bentes fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan det er socialpædagogernes opgave at arbejde på, at beboerne kan blive *så oplyst som muligt*, for dermed at kvalificere beboerne, hvorved de kan træffe ansvarlige valg. Mening må forstås i forhold til, hvordan bestemte betegnelser (momenter) artikuleres/kædes sammen (Laclau & Mouffe 2002: 63). Sådanne artikulationer kan forstås som en konstruktionsproces (Laclau & Mouffe 2001: 111), der fikserer bestemte momenter i diskursen. Momenter, der bliver

styrende for denne fiksering eller betydningsfastlæggelse, beskrives som et knudepunkt eller nodal point (Laclau & Mouffe 2001: 113). På samme måde kan Bentes historie forstås som en fortælling om, hvordan socialpædagogisk arbejde kan handle om at *kvalificere* beboerens valg, så beboeren bliver i stand til at bestemme selv på et oplyst grundlag. En *kvalificering* af beboernes valg kan dermed identificeres som et knudepunkt i fortællingen.

Bente beskriver endvidere, at beboerne har *krav på* at blive *klædt på*, hvilket kan forstås som et krav eller en ret, som beboerne har, til at blive udviklet til bedre at kunne forvalte selv- og medbestemmelsen. Målet med ugesamtalerne kan således forstås at omhandle en kvalificering af beboernes selv- og medbestemmelse og være et eksempel på, hvordan bo-miljøet, ifølge Bente, bygger på et fundament af medborgerskab. Fortællingen kan indskrive sig i ideen om medborgerskab, forstået som det at være borger og medlem af samfundsfællesskabet, der giver universelle rettigheder såsom selv- og medbestemmelse. Jensen beskriver, hvordan medborgerskab kan forstås som det at være medlem af samfundsfællesskabet, der giver individet rettigheder. En ret, der imidlertid også forudsætter individets forpligtelser over for samfundet – herunder sociale og moralske forpligtelser (Jensen 2018, 2012: 102). Bentes fortælling kan således indskrive sig i en generel historie om mere overordnede forhold (Riessman 2012), der kan handle om inklusion af medborgere i samfundet, der kan benytte deres ret til at træffe ansvarlige beslutninger. Bentes fortælling kan på den måde forstås som et eksempel på, hvordan den socialpædagogiske indsats er et forsøg på at udvikle beboerne via oplysning og kvalificering. Bente beskriver, hvordan dette samtidig har øget socialpædagogerne refleksion over det at hjælpe beboerne, så det foregår på en mere *etisk rigtig* måde, hvor socialpædagogerne også forholder sig til den magt, de har over beboerne.

5.1.3. KONSTRUKTION AF EN OUTSIDER, DER SKAL ANSVARLIGGØRES

Som nævnt kan Bentes fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan hun har et ansvar for at oplyse beboeren at træffe kvalificerede valg. Det er imidlertid ikke kun Bente, der kan forstås at have denne opgave, hvilket eksempelvis kan ses i fortællingen i forhold til, hvordan *vi* skal være opmærksomme på vores *definitions*magt. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). Dermed kan fortællingen identificere en kollektiv identitet af *os* socialpædagoger i bofællesskabet, der har til opgave at støtte *dem* (beboerne), så *de* kan udvikle sig til at træffe egne kvalificerede valg. På den måde kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan støtten til beboerne ikke kun er en individuel opgave, men en fælles pligt blandt socialpædagogerne i bofællesskabet. Socialpædagogerne i bofællesskabet kan forstås tildelt en aktiv rolle,

hvor de tager ansvar for at støtte en udvikling af beboerne. Omvendt kan beboerne i fortællingen forstås tildelt en mere passiv rolle, hvor Bente beskriver den socialpædagogiske opgave i forhold til beboerne som det at *klæde dem på*. Fortællingen kan på den måde identificeres som en understregning af, at beboerne i bo-miljøet for voksne med udviklingshæmning har behov for at blive *klædt på* for at kunne træffe kvalificerede valg. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115), og at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Således kan der identificeres en forskelssættelse mellem beboerne og socialpædagogerne i bofællesskabet, hvor Bente beskriver det som socialpædagogernes ansvar og pligt at klæde beboerne på, hvilket samtidig kan forstås som et udtryk for, at beboerne ikke selv besidder evnen og/eller ansvaret for at træffe kvalificerede beslutninger. Et eksempel herpå kunne være spørgsmålet om præventionsformer og det at undgå at blive gravid, hvilket socialpædagogerne ifølge Bente har en bekymring for i forhold til den omtalte beboer.

Goffman peger på, hvordan personer, blandt andet med handicaps og afvigende adfærd, ofte kategoriseres og dermed tildeles en social identitet som outsider. Omverdenen kan således bidrage med at skabe normative forventninger til outsideren som eksempelvis svag eller farlig og på den måde stigmatisere personen. En kategorisering, som omverdenen endda kan opleve sig i sine gode ret til at stille krav om (Goffman 2009: 44-46). Bentes bekymring for, hvorvidt beboeren på forsvarlig vis kan benytte en anden præventionsform uden at blive gravid, kan på lignende vis forstås som et spørgsmål om, hvorvidt beboeren er svag eller farlig. Kan beboeren eksempelvis forstås som for svag til at håndtere en anden præventionsform, og vil dette kunne medføre en risiko for, at beboeren bliver gravid? En graviditet kan dermed også forstås at kunne udløse en potentiel 'farlig' situation, hvor beboeren skal tage ansvar for et barn. En diskussion om det at være forældre som borger med udviklingshæmning har en lang tradition, beskriver Kirkebæk (1994) – en diskussion, som stadigvæk pågår og ikke sjældent omhandler spørgsmålet om prævention. Bentes fortælling beskriver ikke, hvorfor Bente er bekymret for en graviditet, men kun at dette kan gøre, at Bente må forstås at have en *omsorgsforpligtelse* også, selvom beboerne har ret til selv- og medbestemmelse. Bentes historie kan dermed forstås som en måde, hvorpå beboerne i bo-miljøet fortælles frem som nogen, der ikke evner eller ikke kan tage ansvar for at træffe kvalificerede beslutninger – eksempelvis om prævention og graviditet. Beboerne kan i stedet forstås som outsiders med afvigende adfærd eller med en social identitet som handicappede, der ikke selv kan tage ansvar.

5.1.4. DEFINITIONSMAGTEN KAN FÅ PRAKTISKE KONSEKVENSER

I Bentes fortælling, om det at kvalificere beboerne til at træffe egne valg, peger hun på socialpædagogens *definitions*magt, og at ”*der helt sikkert også [er] noget at komme efter*”. Bente uddyber dog ikke, hvordan hun oplever denne *definitions*magt komme til udtryk, men blot at der kan være tale om et magtforhold. Laclau peger på, at et frit og harmonisk samfund må betragtes som en misforståelse og en umulighed, fordi forudsætningerne for samfundet er magt (Laclau 1990: 33). På samme måde kan beboerens selv- og medbestemmelse, der er under forudsætning af socialpædagogens kvalificering af beboeren, identificeres som en magtudøvelse. Eksempelvis som ovenfor nævnt kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan Bente kan have magt til at definere beboerne som nogle, der skal klædes på til at kvalificere sine valg, samt at dette kan gøres gennem oplysning og udvikling. Endvidere kan Bentes fortælling forstås som en beskrivelse, der tildeler socialpædagogerne ansvaret for at støtte denne udvikling. Ligeledes kan Bente forstås at benytte sin magt til at øve indflydelse på beboernes beslutninger, idet Bente fortæller, hvordan hun har en omsorgspligt, hvorfor hun ikke kan fralægge sig ansvaret for at støtte beboerne i deres selv- og medbestemmelse.

Diskurser beskriver ikke kun mentale forhold, men kan samtidig få praktisk og materiel betydning for måden, sociale relationer organiseres på (Laclau & Mouffe 2001: 96). På samme måde kan fortællingen beskrive, hvordan Bente via sin *definitions*magt kan være med til at øve indflydelse på personlige forhold eksempelvis brugen af forskellige former for prævention og dermed forsøge at påvirke beboeren, så denne ikke bliver gravid. En indflydelse, der kan udfordre beboerens ret til selvbestemmelse. Endvidere kan Bente forstås at have indflydelse på, at beboeren og Bente skal benytte ugesamtaler, og det at beboerens personlige forhold gøres til genstand for undersøgelse og diskussion i disse samtaler. Dermed kan konsekvensen af Bentes magt til at definere forstås som en magt til at dagsordensætte, at beboeren skal udvikles som forudsætning for inklusion til samfundsfællesskabet som medborger, der benytter sin ret til selvbestemmelse. Inklusion til medborgerskab kan på den måde, som tidligere beskrevet, ikke kun ses som en ret, men også forstås under forudsætning af en social og moralsk forpligtelse for samfundsfællesskabet, jf. Jensen (2018). I Bentes fortælling kan denne forpligtelse forstås som det, at beboeren har pligt til at være selv- og medbestemmende men på et oplyst grundlag. Eller beskrevet på en anden måde: Retten til inklusion i samfundsfællesskabet af medborgere er under forudsætning af, at de valg, beboeren træffer, foregår på et oplyst grundlag, således at der kan være tale om ansvarlige, kvalificerede beslutninger. I Bentes fortælling kan sådan en kvalificeret beslutning forstås eksemplificeret med beboerens valg af prævention på baggrund af ugesamtalen med Bente, der samtidig kan mindske risikoen for graviditet.

Endvidere kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan Bente forsøger at få magt over eller indflydelse på forhold vedrørende beboeren og hendes forhold til

kroppen. Fortællingen kan på den måde beskrive, hvordan Bente ikke kun oplever ansvar for at støtte beboernes udvikling til selv- og medbestemmelse, men også kan forstås at have ansvar for at øve indflydelse på de forhold, som Bente oplever beboeren endnu ikke (i tilstrækkeligt omfang) er kvalificeret til at selv at bestemme. Bentes historie kan dermed identificeres som en fortælling om, hvordan Bente forsøger på en subtil måde at få indflydelse på beboerens valg af prævention og mulighed for at blive gravid, hvorved det kan udfordre beboerens mulighed for at være inkluderet som medborger i samfundet, herunder retten til selv at bestemme.

5.1.5. EN UAFGJORT SOCIALPÆDAGISK OPGAVE

Gubrium og Holstein (2012) beskriver, hvordan det narrative interview kan forstås som en praksis, der kan skabe forståelser af forskellige temaer, subjektpositioner og autoriteter, der blandt andet bliver til på baggrund af herskende kulturelle normer. Via det narrative interview er det således muligt at få indsigt i, hvordan fortælleren oplever og forstår konkrete handlinger, sådan som de udspiller sig i en given kultur (Gubrium & Holstein 2012). På samme måde kan ovenstående fortælling forstås som en 'lokal' historie, der producerer bestemte forståelser af temaer, subjekter og autoriteter, men som kan forstås som udtryk for mere generelle forhold. Bente fortæller, som ovenfor nævnt, om det socialpædagogiske arbejde, der kan identificeres som et tema om at ville kvalificere beboernes selv- og medbestemmelse. Dette kan forstås at være et eksempel på medborgerskab, hvilket Bente fortæller, er bo-miljøets fundament. Dermed kan fortællingen indskrives i det, Madsen nævner som en socialpædagogik, der har fokus på udvikling og forandring, og som har øje for beboerens handlingspotentialer (Madsen 2005: 297-298). Bente kan således forstås at have øje for at støtte udviklingen af beboerne, så de kan inkluderes som medborgere i samfundet, der kan bestemme selv på et kvalificeret grundlag. En ret til medborgerskab inkluderet i samfundet, som også Jensen (2012: 18, 2018) peger på må være en socialpædagogisk opgave.

I modsætning hertil fortæller Bente om, hvordan socialpædagogisk arbejde tidligere kunne have karakter af overtalelse og tvang, hvilket Bente beskriver som en *gammeldags pædagogik*. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). På den måde kan Bentes fortælling identificeres som et argument for en socialpædagogisk tilgang, der står i modsætning til denne *gammeldags pædagogik*. Ifølge Bente kan socialpædagogernes arbejde i bofællesskabet mere ses som et arbejde, der har fokus på selv- og medbestemmelse og dermed kan forstås som en udvikling af socialpædagogikken. En udvikling, der, ifølge Bente, bedre er i stand til at reflektere og støtte beboerne og på den måde bedre kan forstås at bedrive socialpædagogik på en *etisk korrekt* måde. Dermed kan fortællingen også identificeres, som det Järvinen (2005) beskriver, som en

udviklingshistorie, hvor Bente fortæller om forandringer i pædagogikken: fra overtalelse og tvang til en oplysende og kvalificerende socialpædagogisk indsats, der vil udvikle og dermed forandre beboerne til selv at kunne bestemme. Fortællingen kan på den måde forstås som en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) eller forsøger at legitimere bestemte forhold (Drejer Hansen 2017). Således kan Bentes fortælling identificeres som det at argumentere for en anden måde at bedrive socialpædagogik på end i 'gamle dage' – en socialpædagogik, der kan forstås at have fokus på inklusion til medborgerskab i samfundet. Et medborgerskab, hvor der ikke benyttes overtalelse og tvang, men hvor det i stedet tilstræbes at kvalificere beboerne til selvbestemmelse. Imidlertid kan fortællingen samtidig identificeres som en fortælling om, hvordan Bente forsøger at udvikle og kvalificere beboerne – eksempelvis via ugesamtaler. Bente forsøger derigennem at dagsordensætte en beboers brug af prævention for at undgå graviditet og kan dermed forstås at tage ansvar for det, som Bente ikke oplever, beboeren selv kan tage ansvar for.

Så selvom Bentes fortælling kan identificeres som et argument om at arbejde på beboernes mulighed for inklusion som medborgere i samfundet, der benytter deres ret til selvbestemmelse, kan Bente samtidig forstås at forsøge at få indflydelse på beboernes beslutninger om personlige forhold. Sådan et forsøg på at benytte sin *definitionsragt* kan dermed være i risiko at ekskludere beboerne fra medborgerskab og muligheden for at bestemme over eget liv. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Bentes fortælling kan på den måde forstås som en fortælling, der vil argumentere for socialpædagogerne ansvar for både at ville udvikle beboerne til at kunne træffe ansvarlige beslutninger, men også at socialpædagogerne må forsøge at øve indflydelse på de beslutninger, som beboerne endnu ikke kan tage ansvar for på en kvalificeret måde. På den måde kan Bentes fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan der arbejdes for inklusion til medborgerskab, samtidig med at socialpædagogerne forsøger at få indflydelse på beboernes beslutninger. Herved kan beboerens inklusion i samfundslivet som medborgere, der bestemmer selv, være udfordret. Bentes socialpædagogiske indsats kan på den måde muliggøre øget selvbestemmelse og dermed inkludere til medborgerskab i samfundet. Omvendt kan fortællingen samtidig forstås at beskrive en subtil måde at forsøge at ville overtale beboeren til noget bestemt. En socialpædagogisk indsats, der forsøger at få magt og indflydelse over beboerens personlige forhold – eksempelvis undgå at beboeren bliver gravid. Sådan en socialpædagogisk indsats kan risikere at føre til manglende fokus på beboernes egen vilje og dermed umyndiggørelse (Madsen 2005: 298). Bentes fortælling kan således pege på et klassisk socialpædagogisk dilemma mellem på den ene side at hjælpe og på den anden side at kontrollere (Jensen 2006: 251). Dermed kan der være risiko for, at den socialpædagogiske indsats ikke kun forsøger at inkludere, men også kan skabe manglende selvbestemmelse og eksklusion fra medborgerskab i samfundslivet for borgere med udviklingshæmning.

5.2. INKLUSION PÅ ARBEJDSMARKEDET KAN SKABE TRIVSEL BLANDT BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

Irene, der arbejder som socialpædagog i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, beskriver i fortællingen nedenfor, at hendes fokus i forhold til beboerne, der arbejder på det ordinære arbejdsmarked, handler om trivsel og understreger, det er vigtigt, at der skabes balance mellem arbejdsliv og fritid. Endvidere fortæller Irene, hvordan beboerne oplever glæde og stolthed ved at have et job på arbejdsmarkedet, og på den måde kan opleve sig som en del af et værdifuldt fællesskab. Dette kan, ifølge Irene, få beboerne til at 'vokse' eller udvikle sig, idet de oplever et tilhørsforhold til et almindeligt arbejdsfællesskab. Irenes fortælling kan på den måde beskrive, hvordan nogle beboere i bofællesskabet kan forstås inkluderet på det ordinære arbejdsmarked.

Ifølge Irene kan beboerne have svært ved at klare lige så mange arbejdstimer som alle andre, fordi de nemmere 'brænder ud' i jobbet. Derfor bliver det vigtigt for Irene at samarbejde med blandt andet beboernes arbejdspladser om nedsat arbejdstid. Ifølge Irene fremstår beboerne som normale, hvorfor det kan være svært for virksomhederne at forstå beboernes særlige behov. Derfor hjælper Irene beboerne med at få forhandlet særlige arbejdsvilkår, så de bedre kan klare jobbet. På den måde kan fortællingen forstås som en historie om, hvordan Irene som socialpædagog ser det som sin opgave at hjælpe beboerne til fortsat inklusion på arbejdsmarkedet, netop fordi det kan skabe trivsel og livskvalitet. Fortællingen peger imidlertid også på, hvordan bestræbelserne for øget trivsel, der modvirker risikoen for eksklusion fra arbejdsmarkedet, kan skabe et dilemma i den socialpædagogisk indsats. I arbejdet med at forhandle bedre arbejdsvilkår for beboerne må Irene tydeliggøre for arbejdsgiverne, hvordan beboerne nok fremstår som normale, men ikke nødvendigvis er det. Dermed kan den socialpædagogiske støtte, der har fokus på beboernes trivsel inkluderet i job på arbejdsmarkedet, samtidig øge risikoen for, at beboerne potentielt kan blive miskrediteret og dermed kategoriseret som unormale eller outsiders.

Nedenstående fortælling er udvalgt, fordi den kan beskrive in-/eksklusionsforhold forstået som det, Mortensen (2009) beskriver som deltagelse/ikke-deltagelse, og det at have en rolle på arbejdsmarkedet eller ej – hvilket har været et af kriterierne for udvælgelse af fortællinger til afhandlingen. Fortællingen er således udvalgt, fordi den kan eksemplificere, hvordan beboere i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning kan opleve sig inkluderet i job på arbejdsmarkedet. Socialpædagogen Irene kan i den forbindelse fortælle om, hvordan hendes opgave er at skabe trivsel for beboerne i arbejdslivet, hvilket kan modvirke eksklusion fra arbejdsmarkedet.

5.2.1. INKLUSION PÅ ARBEJDSMARKEDET KAN FÅ BEBOERNE TIL AT 'VOKSE'

Nedenfor beskriver Irene, hvordan hun samarbejder med blandt andet virksomheder om beboernes arbejdsvilkår for på den måde at skabe trivsel i beboernes arbejdsliv på arbejdsmarkedet.

Irene: ”Og ellers, hvis det er arbejdspladser – ja så er det meget med trivsel – og hvis der skal laves lidt om i arbejdsplanen, altså tidsmæssigt. Det er tit, at så vil de (virksomhederne) gerne have, at de (beboerne) starter med i hvert tilfælde 5 timer 5 dage om ugen, du ved. Selvom vi godt ved, at det nok bliver en udfordring for beboeren, men at det kan være svært for modparten (virksomhederne) at forstå – ja, hvor vi så får det justeret, sådan at det er bedst for beboeren. Sådan at beboerens fritidsliv og arbejdsliv hænger sammen.”

Anthon: ”Du oplever – altså et ønske om fuldtidsjob, – men det er svært at forstå (for virksomhederne), at det ikke lige skal være 5 timer 5 dage om ugen, de skal arbejde?”

Irene: ”Ja, fordi selvom de (beboerne) fremstår normale og – at de kan mange ting, så bliver de – hurtigere brændt ud, hvis det er, at de har for mange timer. Der skal ikke så meget til som hos andre – de har brug for lidt kortere dage og også nogle fridage indimellem. Sådan at de kan være til stede, når de så endelig er på arbejde [...]”

Anthon: ”Ja, men hvordan gør I så det? Den der dialog med arbejdsgiverne – hvordan forklarer I det?”

Irene: ”Jamen der er så heldigvis noget, der hedder Jobcenteret, som hjælper dem ud i normale virksomheder, hvor de (jobcenteret) så er meget inde over i starten. Og så alt efter hvordan det går, glider ud i baggrunden. Sådan at det kun er – ja ved møder, og hvis der bliver nogen ting og sager, at så kan vi hive dem med ind igen – så det synes jeg fungerer fint [...] Så det samarbejde, der er mellem os alle tre – beboere og bofællesskab og Jobcenteret og så arbejdspladsen. At det er vigtigt, for at det bliver så godt som muligt for beboeren. Også at det er en vigtig del for dem at – altså der er mange af dem, der er rigtig, rigtig glade og stolte af deres arbejde og det med, at de ligesom andre også kan sige, at de har et arbejde. At de arbejder der og der og – du ved, så kan man næsten se, at de vokser. Ja dem, der har uniform, du ved – de vasker troligt og går frem og tilbage til fælleshuset (med uniformen) på bøjle. Ja, der er meget glæde ved at arbejde – det er glædeligt og betydningsfuldt?”

Som ovenfor nævnt beskriver Irene *trivsel* som et vigtigt tema for beboerne, når de arbejder på det, som Irene kalder *normale arbejdspladser*. Jobcenteret hjælper meget til i starten med at finde jobs til beboerne i forskellige virksomheder, og Irene beskriver, at samarbejdet med jobcenteret og virksomhederne *fungerer fint*. Irene nævner dog, det kan være svært for virksomhederne at forstå, hvorfor beboerne ikke

kan arbejde 5 timer 5 dage om ugen. På mit spørgsmål om, hvorfor det kan være svært at forstå, beskriver Irene, at det er, fordi beboerne *kan mange ting* og dermed fremstår som *normale*, men at der ikke skal så meget til i forhold til andre, *før de er brændt ud*. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være 'ude af led' eller forstyrret, hvilket Laclau beskriver som en dislokation (Laclau 1990: 39-41). Et forhold, som ellers bliver taget for givet, kan blive omdrejningspunktet for en konflikt (Dreyer Hansen 2017). På samme måde kan Irene pege på, at arbejdsgiverne ikke altid kan forstå, hvorfor beboerne ikke lige kan arbejde så meget som *alle andre*. Irene har i den forbindelse fokus på, at arbejdslivet bliver *så godt som muligt for beboerne*, og fortællingen kan i den forbindelse identificeres som en beskrivelse af, hvordan Irene har øje for, at arbejdsliv og fritidsliv skal hænge sammen for beboerne i forhold til deres behov. Plottet i fortællingen kan således handle om, hvordan Irene har fokus på *trivsel*, ved at hun arbejder for, at arbejdsliv og fritid kommer til at hænge sammen for beboerne, og dermed at beboerne kan fastholde glæden ved jobbet uden at *brænde ud*. På den måde kan socialpædagogens opgave forstås som det at modvirke eksklusion fra job på arbejdsmarkedet.

Irene beskriver endvidere, hvordan det at have et job på det ordinære arbejdsmarked for beboerne opleves som væsentligt. Som eksempel på, hvor *glædeligt og betydningsfuldt* det er for beboerne at have et job, fortæller Irene, at de beboere, der har fået en arbejdsuniform, troligt vasker den og har den med i fælleshuset i bofællesskabet. Dette kan ses som et udtryk for, hvordan Irene oplever, at beboerne viser uniformen frem, da beboerne er *glade og stolte* over jobbet, blandt andet fordi de har arbejde ligesom *alle andre* på *normale virksomheder*. Irenes fortælling kan på den måde forstås som et udtryk for, at beboerne trives i jobbet, hvilket samtidig, ifølge Irene, kan få beboerne til at *vokse*. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening og dermed identitet må forstås som relationel og ses i forhold til, hvordan bestemte betegnelser artikuleres (Laclau & Mouffe 2002: 63). Særlige momenter, der bliver styrende for en betydningsfastlæggelse inden for en etableret diskurs, kan beskrives som et nodal point eller knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). På den måde kan ovenstående historie forstås som en fortælling, der kæder beboernes værdisætning og dermed glæde ved job på arbejdsmarkedet sammen med spørgsmålet om beboernes *trivsel*. Fortællingens knudepunkt eller nodal point kan således identificeres til at omhandle trivsel på arbejdsmarkedet for beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning.

Det, at beboerne trives, kan eksempelvis ses udtrykt i Irenes fortælling, idet beboerne er glade og stolte over, *at de ligesom andre* har et arbejde. Beboerne, der har job på arbejdsmarkedet, kan på den måde forstås at blive koblet sammen med en gruppe af andre i en lignende situation. Det, som beboerne og *de andre* har til fælles, kan forstås som det, at de arbejder sammen i *normale virksomheder*. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet – et '*vi*'. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). På samme måde kan nogle af beboerne forstås at tilhøre et fællesskab *ligesom de andre*, der

arbejder på det ordinære arbejdsmarked. Inklusion i et fællesskab kan dermed beskrives som det, der binder forskellige individer sammen omkring noget, individerne netop er fælles om (Hansen 2014). I ovenstående fortælling kan dette forstås som det, at beboerne og *de andre* deler en kollektiv identitet havende et job i *normale virksomheder*. Irenes eksempel med arbejdsuniformerne kan være et udtryk for eller symbol på det jobfællesskab, der kan være bygget op omkring beboerne og *de andre*. Uniformen kan på den måde være med til at bekræfte beboerens tilhørsforhold og være med til at definere og vise betydningen af deres sociale identitet som værende en del af gruppen, der arbejder på arbejdsmarkedet. Mouffe beskriver, at selvom samfundet er blevet stadig mere individualistisk, vil behovet for kollektiv identifikation aldrig forsvinde, idet den har afgørende betydning for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). Irenes fortælling kan på den måde forstås som en beskrivelse af, hvordan beboere i bofællesskabet kan opleve sig inkluderet i et jobfællesskab på det ordinære arbejdsmarked, hvilket gør beboerne glade og stolte og dermed får dem til at *vokse* – eller kan forstås at udvikle beboerne.

5.2.2. INKLUSIONSBESTRÆBELSER KAN ØGE RISIKOEN FOR AT SKABE EN OUTSIDERIDENTITET

I fortællingen ovenfor beskrives, som nævnt, hvordan beboerne har brug for at arbejde mindre end andre for ikke at *brænde ud*. Samtidig beskrives et problem med arbejdsgivernes manglende indsigt i beboernes behov, fordi beboerne *fremstår som normale*. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115). Pointen er, at subjektet ikke har en særlig status, men at subjektet konstitueres i kraft af dens position og relation til dens modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Beboerne kan i Irenes fortælling dermed fremstå som normale, fordi de har arbejde på *normale virksomheder*, hvor blandt andet beboernes arbejdsuniformer kan forstås som et symbol på dette tilhørsforhold til arbejdsmarkedet. Imidlertid peger Irene på, at *de* (beboerne) har brug for kortere dage for ikke at *brænde ud*, da der ikke skal så meget til *som hos andre* for, at beboerne ikke kan klare jobbet. Irene kan på den måde pege på beboerne forstået som modsætning til *de andre*, der arbejder i ordinære jobs. Forskelssættelsen mellem beboerne og *de andre* kan således ses som spørgsmålet om, hvorvidt man kan klare mange timer på jobbet. Så selvom beboerne har jobs på arbejdsmarkedet, kan Irenes fortælling identificeres som en beskrivelse af, hvordan Irene forstår beboerne som anderledes end *de andre* på arbejdsmarkedet. Beboerne kan muligvis *fremstå normale*, men kan i Irenes fortælling ikke forstås at være ligesom *alle andre*. Irenes fortælling beskriver omtalte udfordring som et generelt problem for beboerne i bofællesskabet, der arbejder på det ordinære arbejdsmarked. Dette kan forstås i forhold til, hvordan hun omtaler gruppen som *de* eller *beboere*. Herved kan hendes fortælling forstås som et mere alment karakteristika ved gruppen af beboere i bofællesskabet, der samtidig har et job. Irenes fortælling kan således

forstås at opdele nogle af beboerne i bofællesskabet som værende unormale i forhold til andre, der arbejder på det ordinære arbejdsmarked. Becker beskriver, hvordan afvigelse ikke kan ses som en bestemt handling, individet foretager, men i stedet må forstås som en bedømmelse af, hvordan omverdenen opfatter individet. Becker beskriver det på denne måde: "*afvigende adfærd er adfærd, som mennesker betegner som afvigende*" (Becker 2005: 30). Samme pointe peger Goffman på i stigmatteorien og nævner, hvordan samfundet ofte kategoriserer blandt andet folk med handicaps eller med afvigende adfærd. Endvidere beskriver Goffman, hvordan omverdenens umiddelbare indtryk af en person kan være med til at skabe normative forventninger til personen (Goffman 2009: 44).

I ovenstående fortælling ser virksomhederne tilsyneladende beboerne som normale, og Irene peger da også på, at beboerne *kan mange ting*. Dermed kan virksomhederne også forstås at stille krav, der kan opfattes som normale krav, men som ikke nødvendigvis kan honoreres af beboerne. Som Irene påpeger, kan beboerne ikke nødvendigvis klare de opgaver, der stilles, uden at *brænde ud*. Dette kan blive væsentligt for Irene at tydeliggøre, for at virksomhederne kan forstå, hvorfor de skal tage særlige hensyn. Begrundelsen for, at beboerne skal på nedsat tid, kan på den måde, i fortællingen, forstås at relatere til beboernes manglende egenskaber. Dermed kan Irenes fortælling, som tidligere nævnt, på den ene side forstås som en beskrivelse af, hvordan beboere forsøges inkluderet til et arbejdsfællesskab på gode vilkår. Imidlertid kan denne inklusionsbestræbelse på den anden side også forstås at sætte fokus på beboernes manglende evner, hvorved deres mange andre egenskaber kan komme til at 'stå i skyggen' af denne kategorisering. En kategorisering, der kan forstås fortalt frem desuagtet, at Irene også beskriver, hvordan beboerne *kan mange ting*. Laclau peger på, at aktører konstitueres på samme måde som den sociale struktur, og derfor er det afgørende spørgsmål ikke, hvem de sociale aktører virkelig er, men hvordan aktørernes identitet bliver konstitueret (Laclau 1990: 36-37). Fortællingen kan dermed på den ene side forstås som en fortælling om inklusion til arbejdsmarkedet, der får beboerne til at *vokse*, men kan på den anden side samtidig beskrive en forskel mellem beboerne og *de andre*, der kan identificere beboerne som outsiders – der fremstår som normale, men som ikke er normale, ifølge Irene.

5.2.3. SOCIALPÆDAGOGENS OPGAVE – AT UDVIKLE INKLUDERENDE ARBEJDSFÆLLESSKABER

I ovenstående fortælling kan virksomhederne forstås som nogen, der ikke synes at være i stand til at løse problemet med at få skabt sammenhæng mellem arbejdsliv og fritidsliv. På den måde kan fortællingen beskrive, at Irene kan have en opgave med at hjælpe virksomhederne til at forstå, hvordan virksomhederne må indrette arbejdsvilkårene, så de passer til beboernes behov. I samarbejdet blandt andet med virksomhederne kan Irenes opgave dermed forstås som at være den, der skal bidrage

til at udvikle inkluderende arbejdsfællesskaber. Irene kan i den forbindelse forstås som en socialpædagog, der tydeliggør, at beboernes trivsel må være i fokus, hvis ikke beboerne *skal brænde ud* og dermed være i risiko for at blive ekskluderet.

Fortællingen kan på den måde forstås som en beskrivelse af, hvordan det er socialpædagogens opgave at pege på de *udfordringer*, der kan være i jobbet, og de behov, beboerne måtte have i arbejdslivet, for derigennem at støtte beboernes *trivsel* – inkluderet på arbejdsmarkedet. Irene fortæller i den forbindelse, hvordan hun samarbejder med tre forskellige samarbejdspartnere, og hun beskriver samtidig arbejdsgiverne som *modparten*. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Irene kan på den måde forstås at positionere sig i modsætning til virksomhederne, der ikke forstår beboerne og derfor forventer, beboerne kan klare sig på normale vilkår. I den forbindelse påpeger Irene, at forholdene skal blive *så gode som mulige* for beboerne, og hun kan dermed forstås at træde ind som hjælper, der forhandler med *modparten* eller virksomhederne om gode forhold for beboeren i arbejdet. Fortællingen kan således indskrive sig i en fortælling, hvor Irene kan forstås at sætte sig på beboernes side over for virksomhederne med det fokus at skabe arbejdsvilkår, hvor beboerne *trives*. På den måde kan socialpædagogens opgave forstås at have fokus på at hjælpe til en udvikling af både arbejdsforholdene for beboerne, der kan muliggøre, at beboerne kan *vokse*. Irenes fortælling kan forstås som en beskrivelse af, hvordan socialpædagogen ikke kun skal understøtte aftaler, der inkluderer beboerne på arbejdsmarkedet. Socialpædagogens opgave kan ligeledes forstås som værende den, der aktivt skal hjælpe med at advokere for det bedste forhold for beboerne (Madsen 2005: 55-57), således at inklusion på arbejdsmarkedet skaber trivsel.

5.2.4. DILEMMAFYLDT IN- OG EKSKLUDERENDE SOCIALPÆDAGOGIK

Fortællinger opstår i et miljø, der bliver til på baggrund af de herskende normer og kulturer. Det er sådanne kulturelle forståelser og normer, det er muligt via det narrative interview at få fokus på ved at undersøge, både hvad der fortælles om, og på hvilken måde historier bliver til (Gubrium & Holstein 2012). Ovenstående fortælling kan på den måde forstås som en beskrivelse af, hvordan vellykket inklusion på arbejdsmarkedet ikke bare sker automatisk for beboere i bofællesskabet. Sådant som Irene fortæller den socialpædagogiske opgave frem, kan det kræve en indsats af socialpædagogerne, for at beboerne kan *trives* på det ordinære arbejdsmarked. Irenes fortælling kan dermed identificeres som en historie om, hvordan *trivsel* på arbejdsmarkedet for nogle beboere kan kræve, at socialpædagoger 'oversætter' beboernes behov, taler beboernes sag og dermed forsøger at hjælpe til en udvikling af arbejdsvilkårene, så beboerne fortsat kan være inkluderet og *vokse/udvikle* sig. Fortællingen kan forstås ikke kun at beskrive relevansen af Irenes job, men

argumenterer også for fornuften i at have fokus på *trivsel*. Derved kan fortællingen ligeledes forstås som det, Riessman (2017) nævner som en historie, der skal overbevise tilhørerne om bestemte holdninger. En holdning, der peger på, hvor vigtigt det er, at beboerne får arbejdsforhold, de kan klare uden at *brænde ud*, fordi det netop er vigtigt for beboernes *trivsel* at være på arbejdsmarkedet. Fortællingen kan på den måde forstås som en hegemonisk praksis, der konstruerer en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142). En entydighed, der kan identificeres som Irenes forståelse af inklusion til arbejdslivet som værende vigtigt for nogle beboere i bofællesskabet, fordi det kan få beboerne til at *trives* og udvikle sig. Fortællingen kan dermed indskrive sig i en forståelse af socialpædagogisk arbejde, der handler om at fremme livskvalitet (Madsen 1993). En socialpædagogisk målsætning om livskvalitet eller det gode liv, der vandt frem i det socialpædagogiske arbejde på bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning fra sidst i 1980'erne (Holst 2013). På den måde kan ovenstående fortælling ikke kun forstås som Irenes individuelle historie, men kan samtidig indskrive sig i en mere generel fortælling og være et 'vindue' til kollektive tankeprocesser (Järvinen 2005).

Irenes fortælling kan endvidere forstås som en beskrivelse af, hvordan der kan opstå konkrete forhindringer for beboerne. Hvis ikke arbejdstiden tilpasses, kan konsekvensen være, at beboerne *brænder ud* og mistrives med risiko for at blive ekskluderet fra jobbet. Irenes opgave kan således ses som en støtte til beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning for at skabe vilkår på arbejdsmarkedet, der passer til beboernes behov. På den måde kan Irenes fortælling forstås som socialpædagogens forsøg på inklusionsarbejde på det ordinære arbejdsmarked, hvor beboerne ikke forsøges tilpasset til virksomhedernes normale arbejdstid, men hvor virksomhederne må tilpasse arbejdstiden til borgeren. Fortællingen kan på den måde ikke kun forstås som et spørgsmål om deltagelse på arbejdsmarkedet, men kan samtidig forstås som en beskrivelse af, hvordan arbejdsmarkedet må være åben for at tilrettelægge arbejdstiden, så beboerne ikke *brænder ud* og risikerer at mistrives. Dermed kan fortællingen ikke kun forstås som en diskursiv praksis, der beskriver mentale forhold, men kan samtidig ses at få praktisk betydning for måden, sociale relationer organiseres på (Laclau & Mouffe 2001: 96). Via Irenes socialpædagogiske arbejde kan der identificeres en forskel på, hvordan beboernes arbejdstid forsøges tilrettelagt på en måde, der ifølge Irene forbedrer balancen mellem beboernes arbejdsliv og fritidsliv. Beboernes vilkår på arbejdsmarkedet kan således blive forbedret og dermed muliggøre fortsat inklusion og øget *trivsel*. På den måde kan fortællingen pege på, at Irenes inklusionsindsats bliver betydningsfuld for beboerne, fordi beboerne kan fastholde deres job på arbejdsmarkedet. Endvidere kan Irenes indsats bidrage til, at beboerne kan *vokse/udvikle sig*, fordi jobbet på arbejdsmarkedet, ifølge Irene, opleves som betydningsfuldt for beboerne.

Imidlertid kan Irenes forsøg på at hjælpe beboerne med at blive inkluderet på arbejdsmarkedet risikere at skabe en kategorisering af beboerne. Irenes fortælling om

bestræbelserne for at skabe gode arbejdsvilkår kan samtidig forklare nødvendigheden af særlige arbejdsvilkår med henvisning til beboernes manglende evner til at klare mange timer på jobbet uden at risikere at brænde ud. Beboernes inklusion til det ordinære arbejdsmarked kan i Irenes fortælling dermed forstås som en beskrivelse af, hvordan inklusion kan risikere at have en 'pris'. Denne 'pris' kan betyde, at der kommer fokus på beboernes manglende evner til at klare et job i normale virksomheder, selvom beboerne *fremstår normale*. Således kan Irenes fortælling forstås at beskrive et dilemmafyldt socialpædagogisk arbejde, hvor beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning forsøges inkluderet, fordi det kan udvikle beboernes mulighed for *trivsel*. Imidlertid kan denne inklusionsbestræbelse også risikere at sætte fokus på det, beboerne ikke kan. Et fokus, der ikke kun kan forstås at kategorisere beboerne i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning, men også kan øge risikoen for en potentiel miskreditering (Goffman 2009: 46), fordi omverdenen kan opleve beboerne som unormale.

5.3. EKSKLUSIONSOPLEVELSER I FORENINGSLIVET KAN FÅ BETYDNING FOR DEN SOCIALPÆDAGOGISKE INKLUSIONSOPGAVE

Jeg vil i de følgende afsnit analysere en fortælling, der kan forstås som en fortælling om, hvordan beboere i det bo-miljø for voksne med udviklingshæmning, hvor Henriette arbejder, kan opleve sig anderledes og ekskluderet. Henriette beskriver som eksempel herpå en episode, hvor en af beboerne kontakter Henriette, fordi beboeren gerne vil køres til nabobyen, hvor hun skal deltage i en håndboldkamp for det lokale håndboldhold. Beboeren er bange for at gå glip af kampen og fortæller, at de andre bevidst forsøger at holde hende udenfor. Henriette er ikke sikker på, at dette rent faktisk er tilfældet, men fortæller, at det i hvert tilfælde af beboeren føles, som om hun er anderledes og ekskluderet. Henriette fortæller, hvordan hun forsøger at hjælpe beboeren, så beboeren stadigvæk kan komme til håndboldkampen, og kører derfor beboeren til den hal, hvor kampen spilles. Samtidig forsøger Henriette at gøre beboeren glad igen, så beboeren kan få en god håndboldkamp. På den måde kan Henriettes historie eksemplificere en fortælling om, hvordan socialpædagogerne i bo-miljøet kan forstås at have en inklusionsopgave. I fortællingen kan denne inklusionsopgave identificeres som det at afhjælpe beboerens akutte problem med ikke at kunne deltage i håndboldkampen. Endvidere kan opgaven identificeres som det at få beboeren i godt humør igen, så beboeren ikke længere føler sig anderledes og ekskluderet. Afslutningsvis fortæller Henriette, hvordan nogle af de andre borgere med udviklingshæmning, der har tilknytning til bo-miljøet, beskrives som gode til at skabe kontakt med folk i lokalmiljøet. Dermed kan fortællingen forstås som en beskrivelse af beboerens problemer med at føle sig ekskluderet og anderledes, der ses i modsætning til andre borgere, der vurderes gode til at have kontakt med folk udenfor bo-miljøet. På den måde kan fortællingen identificeres som en historie om, hvordan

beboerens problemer kan betydningsfastsættes som individualiserede negative egenskaber ved beboeren, hvilket kan risikere at skabe en potentiel miskreditering af beboeren.

Nedenstående fortælling er udvalgt, fordi den beskriver en socialpædagogs arbejde, der kan handle om støtte til at kunne deltage i det lokale foreningsliv og det at afhjælpe en beboers oplevelse af at føle sig anderledes og ekskluderet. På den måde kan fortællingen forstås som det, Mortensen (2009) beskriver som in-/eksklusion forstået som deltagelse/ikke deltagelse eller det at have en rolle eller ej – eksempelvis i forhold til foreningslivet. Fortællingen er således udvalgt, fordi den kan eksemplificere, hvordan en beboer i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning kan være inkluderet i det lokale foreningsliv på et håndboldhold, men alligevel kan opleve sig anderledes og ekskluderet.

5.3.1. FØLELSEN AF AT VÆRE ANDERLEDES OG EKSKLUDERET

I nedenstående fortælling beskriver Henriette en konkret episode, hvor en beboer oplever sig ekskluderet fra det lokale foreningsliv. Fortællingen kan forstås som eksempel på, hvordan Henriette ser det som en socialpædagogisk opgave at hjælpe beboere, der føler sig anderledes og ekskluderet.

Henriette: ”Mm – jeg kunne lige se den anden dag, at hun følte sig udenfor.”

Anthon: ”Ja o.k. – altså simpelthen en konkret oplevelse, du tænker på?”

Henriette: ”Ja en helt konkret – hvor at de (håndboldklubben) lige havde lavet alting om, fordi så kunne hun ikke lige være med. Så kunne hun ikke være med til kamp.”

Anthon: ”O.k. – altså de (håndboldklubben) havde lavet om i planlægningen?”

Henriette: ”Ja – så hun følte sig ekskluderet og forsøgt udelukket fra kampen.”

Anthon: ”Altså hun kommer hjem hertil og snakker med dig. Hvad siger hun så?”

Henriette: ”Åh, jamen hun (beboeren) kom – (og spurgte) kan du ikke køre mig til Nørre Snede, fordi nu har de lavet om på det hele, og vi skulle ha’ mødtes i Ejstrupholm, siger hun. Men kan du ikke skynde dig at køre mig til Nørre Snede nu, for vi skal nemlig mødes der. Jeg (beboeren) har jo ikke nogen mulighed – så jeg tænker jo bare, de andre planlægger det efter, at jeg ikke kan komme. Og der tænker jeg (socialpædagogen) – det kan jo også være en misforståelse fra hendes side af.”

Anthon: ”Ja altså du tænker ikke på, at det er bevidst?”

Henriette: ”Det ved jeg ikke – det kan jeg simpelthen ikke regne ud. Øh, selvfølgelig kan jeg godt følge hendes mistanke – det kan jeg faktisk godt [...] Hun havde i hvert fald følelsen totalt, at det var sådan, det var. Hendes kontaktperson har ferie, og jeg kan ikke lige snakke med hende. Det skal jeg ha’ gjort – det står mig nært, at det skal jeg huske at få gjort.”

Anthon: ”Så det er sådan en opgave, der skal laves – kan man sige?”

Henriette: ”Jamen jeg var jo nødt til at skulle ha’ hende af sted til – så jeg siger, selvfølgelig kan du nå at mødes med de andre, og nu må du ha’ en god håndboldkamp.”

Anthon: ”Nåh, men så kørte du hende derud eller?”

Henriette: ”Ja jeg forsøgte at vende humøret så hurtigt som jeg ku’, der var jo ikke mere end 5 minutter til at køre derind [...] Det skal vi da lige ha’ fulgt op på og hjulpet hende med. Tænker, det mange gange er vores opgave at få hjulpet hende med – når der er nogen, som føler sig anderledes og udenfor. Folk som det ægtepar, jeg kommer ved, de er fantastiske til at skabe kontakt ude omkring.”

Henriette fortæller, hvordan beboeren opsøger hende i bo-miljøet for voksne med udviklingshæmning. Beboeren vil gerne have Henriette til at køre hende til nabobyen, fordi beboeren skal spille en håndboldkamp. Henriette beskriver, hvordan beboeren egentlig skulle mødes med håndboldholdet et andet sted, men at der åbenbart er lavet om på planerne. Beboeren fortæller Henriette, at de andre på håndboldholdet har planlagt flytning af mødestedet for at gøre det umuligt for beboeren at kunne deltage. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være ude af led eller forstyrret, hvilket Laclau beskriver som en dislokation (Laclau 1990: 39-41). På den måde kan der i fortællingen identificeres en forstyrrelse, der kan handle om beboerens frygt for at gå glip af en håndboldkamp og det at føle sig *anderledes* samt holdt *udenfor* af de andre medspillere på holdet. Henriette fortæller endvidere, at der skal følges op på denne situation, samt at det må være Henriettes opgave at hjælpe beboeren, når nu kontaktpersonen har ferie. Henriette beskriver derfor, hvordan hun kører beboeren til den rigtige hal, så hun kan være med til håndboldkampen, og at hun samtidig forsøger at *vende* beboerens humør. Plottet i fortællingen kan således forstås som en beskrivelse af, hvordan Henriette fortæller om den socialpædagogiske inklusionsopgave, der handler om at hjælpe beboeren med at deltage i håndboldkampen samt forsøge at afhjælpe beboerens oplevelse af at være *anderledes* og *udenfor*.

Ovenstående fortælling kan som nævnt beskrive, hvordan Henriette tillægger beboerens oplevelser med eksklusion en følelsesmæssig betydning. Hun benytter flere gange ordet *følte* i relation til spørgsmålet om det at opleve sig ekskluderet og anderledes samt peger på, at beboeren gerne skulle komme i *bedre humør* inden

håndboldkampen. På den måde kan fortællingen forstås som Henriettes bud på en problemforståelse, der kan handle om følelsen af *eksklusion og anderledeshed*. I Henriettes optik er det uklart, hvad der egentlig er sket i forholdet mellem beboeren og de andre på håndboldholdet. Henriettes fortælling om den konkrete episode kan imidlertid forstås som et eksempel på noget, der trigger beboerens følelse af at være *ekskluderet og anderledes*. Beboerens forhold til sine holdkammerater kan i fortællingen således forstås at få betydning for, hvordan beboeren ser sig selv i forhold til andre. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening og dermed identitet må forstås som relationel og ses i forhold til, hvordan bestemte betegnelser artikuleres (Laclau & Mouffe 2002: 63). Særlige momenter, der bliver styrende for en fiksering eller betydningsfastlæggelse, der sker inden for en etableret diskurs, beskrives som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). Henriette kan således i sin fortælling ses at kæde en konkret episode sammen med det forhold, at beboeren "*havde i hvert fald følelsen totalt, at det var sådan, det var*" – at hun blev holdt ude af de andre. Fortællingen kan på den måde beskrive Henriettes forståelse af beboerens situation som en følelsesmæssig reaktion, og dermed kan knudepunktet i historien identificeres som et udtryk for, at beboeren føler sig *ekskluderet og anderledes*.

Ifølge Henriette tillægger beboeren ovenstående fejl om mødested for håndboldspillerne betydning – som et bevidst forsøg på at holde hende udenfor. Hvorvidt det er tilfældet eller ej, kan Henriette ikke afgøre, men påpeger, at det desuagtet opleves af beboeren som en bevidst udelukkelse, som ifølge Henriette får beboeren til at føle sig *ekskluderet og anderledes*. Goffman (2009: 46-48) beskriver, hvordan en borger med handicaps ofte kan ses kategoriseret som handicappet og dermed kan blive stigmatiseret som afvigende, hvilket kan få negativ betydning for personens identitet. Fortællingen kan således forstås som en historie om, hvordan beboeren kan opleve sig miskrediteret, hvilket kan resultere i, at beboeren kommer på 'overarbejde' i det sociale samspil med andre. På den baggrund kan beboeren risikere at udvikle mistænksomhed eller ængstelighed over for andre, idet beboeren er bekymret for, hvordan andre opfatter hende. Dette kan endvidere betyde, at beboeren kan udvikle mindreværdsfølelse og/eller selvhad (Goffman 2009: 49). Hvorvidt følelsen af at være anderledes kan forstås som en miskreditering, der kan relateres til borgerens handicap, er imidlertid ikke muligt at fastslå. Det er ligeledes ikke til at vide, hvorvidt håndboldholdet bevidst forsøger at holde beboeren udenfor. Dermed kan fortællingen ikke beskrive, hvad der skete i den konkrete episode, men kun hvad Henriette fortæller om episoden, og hvordan hun forstår denne episode. Laclau beskriver, hvordan vores viden ikke kan forstås som den objektive sandhed, men i stedet må forstås som et produkt af vores måde at begribe verden på, hvilket foregår gennem artikulation (Laclau 1997: 15-18). Fortællingen kan understrege, at uanset hvad der er sket, kan beboerens oplevelse, ifølge Henriette, få afgørende betydning for, hvordan beboeren opfatter sig selv. Henriettes fortælling kan således forstås at konstruere en relation mellem beboerens oplevelse i den konkrete episode og så ideen om, hvordan beboeren på baggrund heraf føler sig *ekskluderet og anderledes*.

Fortællingen kan på den måde forstås som et eksempel på, hvordan et samspil mellem individet og omgivelserne kan skabe en afvigeridentitet (Goffman 2009: 73).

5.3.2. EN SOCIALPÆDAGOGISKE INKLUSIONSOPGAVE

Henriette beskriver, som nævnt, i ovenstående fortælling, hvordan beboeren opsøger hende for at få hjælp. Beboeren ønsker, at Henriette skal køre hende til det nye mødested, så hun kan deltage i håndboldkampen. Dermed kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan beboeren synes, der skal handles på hendes problem. Det virker tilsyneladende til, at beboeren vil holde fast i at skulle deltage i håndboldkampen, desuagtet at de andre på holdet fortælles frem som nogen, der forsøger at holde beboeren væk fra håndboldkampen, også selvom beboeren, ifølge Henriette, føler sig som *ekskluderet* og *anderledes*. Henriette kan endvidere ses at understøtte denne løsning ved at køre beboeren til det nye mødested og fortæller det, som om Henriette er *nødt* til få beboeren afsted. På den måde kan Henriettes umiddelbare løsning på beboerens oplevelse forstås som støtte til beboerens eget handleforslag. Den socialpædagogiske støtte kan dermed identificeres som en hjælp, der foregår på initiativ af beboeren og på trods af beboerens følelse, der, ifølge Henriette, er opstået som følge af episoden med holdkammeraterne på håndboldholdet. Henriettes socialpædagogiske indsats kan dermed identificeres som en støtte til at få løst akutte praktiske forhold, der opstår for beboeren, så hun har mulighed for at kunne deltage. En støtte, der kan forstås som en kompensation for beboerens manglende mulighed for selv at nå frem til håndboldkampen. En socialpædagogisk kompensationsopgave, der støtter eksempelvis borgere med handicaps i at gennemføre det, som borgere selv tillægger betydning (Madsen 2005: 298).

I forhold til Henriettes konkrete indsats i situationen, hvor beboeren køres til håndbold, fortæller Henriette samtidig, hvordan det er målet på køreturen, at hun får vendt beboerens humør. Fortællingen kan dermed forstås som en beskrivelse af, hvordan beboerens problem med at føle sig *ekskluderet* og *anderledes* samtidig kan være et aspekt, det er betydningsfuldt for Henriette at bidrage til en løsning af. Henriettes opgave kan imidlertid ikke kun forstås som hendes egen opgave, idet Henriette beskriver, at *vi* skal ha' fulgt op på denne episode, samt at det er *vores* opgave at få hjulpet beboeren. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet, der forudsætter, at nogle er i opposition hertil (Mouffe 2013: 102-105). På den måde kan fortællingen identificeres som en fortælling, der beskriver socialpædagerne som hjælpere, der skal hjælpe beboerne i bo-miljøet med at bearbejde og forandre negative følelser – eksempelvis som i forhold til omtalte beboer, der føler sig *ekskluderet* og *anderledes*. Dermed kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan Henriette ser det som en fælles opgave, blandt socialpædagerne, at hjælpe beboeren til inklusion. Inklusion forstået som deltagelse

i det lokale foreningsliv og det at modvirke følelsen af at være *anderledes* og *ekskluderet*. Fortællingen kan dermed forstås som et forsøg på en hegemonisk praksis, der konstruerer en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) og dermed mobiliserer støtte for denne virkelighedsforståelse (Frølund Thomsen 2000: 191). En forståelse, som imidlertid ikke kun bliver til i det konkrete narrative interview, men samtidig kan hente forklaringskraft til fortællingen via allerede eksisterende diskurser, hvilket Järvinen også peger på. Historier skal således ikke kun forstås som beskrivelser af individuelle erfaringer men som 'vinduer' til kollektive tankeprocesser (Järvinen 2005). I ovenstående fortælling kan Henriette forstås at trække på følelser som forklaringskraft til spørgsmålet om eksklusion, hvilket kan referere til, hvordan vores samfund generelt og socialpædagogikken i særdeleshed er optaget af spørgsmålet om følelser. Således kan det socialpædagogiske arbejde i bo-miljøer for borgere med handicaps ofte af socialpædagogerne forstås at omhandle følelsesmæssige forhold (Østergaard Andersen 2019).

5.3.3. FOKUS PÅ AFVIGELSER KAN RISIKERE AT EKSKLUDERE

Ovenstående fortælling afsluttes med, at Henriette fortæller, hvordan nogle af de andre borgere, der er tilknyttet bo-miljøet, er *fantastiske* til at skabe kontakter uden for bo-miljøet. Denne del af fortællingen kan forstås som modsætning til omtalte beboers vanskeligheder med at komme til at spille med holdkammeraterne samt beboerens følelse af at være *ekskluderet* og *anderledes*. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115). Pointen er, at subjektet ikke har en særlig status, men at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Dermed kan fortællingen forstås som en fortælling om, hvordan beboerens position kan identificeres i modsætning til de andre beboere, der er *fantastiske* til at skabe kontakt og indgå i spillet med andre *ude omkring*. Beboerens oplevelse af at være *ekskluderet* og *anderledes* kan på den måde komme til at fremstå som noget, der kan begrundes i beboerens egenskab og som et individuelt problem. I fortælling kan beskrivelsen af beboeren kontra de andre, som Henriette sammenligner med, komme til at fremstå som en beboer med en afvigende karakter (Goffman 2009: 46) – eller som en beboer, der ikke besidder de rette sociale evner til at klare sig i spillet med de andre på håndboldholdet. Dermed kan fortællingen forstås som en historie, der ikke fokuserer på beboerens oplevelse af, at det er håndboldholdet, der holder hende udenfor, eller hvorvidt det er muligt fremadrettet at iværksætte særlige hensyn, så beboeren kan deltage og samtidig kan undgå at opleve sig *anderledes* og *udenfor*. I stedet kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan Henriette betydningsfastsætter følelsen af *eksklusion* og *anderledeshed* som et resultat af beboerens manglende evner til *at skabe kontakt ude omkring*. Ifølge Becker (2005: 29-30) skal afvigelser ikke ses som egenskaber ved individet, men som en stempling, omverdenen tildeler individet. Dermed understreger

Becker, at der ofte er manglende opmærksomhed på, hvordan omverdenen skaber afvigelser (Becker 2005: 25). På samme måde kan Henriettes fortælling være et udtryk for et fokus på beboerens afvigende adfærd, der i den forbindelse kan forstås at tildele håndboldkammeraterne mindre betydning for beboerens oplevelse af at være *anderledes og udenfor*.

5.3.4. DEN SOCIALPÆDAGOGISKE HJÆLPEOPGAVE – ET SVAR PÅ EKSKLUSIONSOPLEVELSER

Ligesom beboerens oplevelser i ovenstående fortælling må forstås at udvikle sig i samspil med de mennesker, beboeren interagerer med i et bestemt miljø, må Henriettes fortælling også forstås at blive til i samarbejde med mig, rammesat af en given kontekst. Gubrium og Holstein (2012) beskriver, hvordan en analyse af både form og indhold kan være med til at beskrive historiers narrative praksis. Herved kan der rettes fokus på, at fortællinger bliver til i interaktion mellem flere parter og samtidig må forstås at blive til i den kontekst, som fortællingen udspiller sig i.

Ovenstående fortælling indledes med mit spørgsmål om, hvad det er, Henriette frygter, hvis ikke hun støtter beboeren. På den måde kan jeg være med til at understøtte en beskrivelse af, hvordan Henriettes opgave med at støtte beboeren er i fokus og samtidig pege på, at der kan være noget at frygte, hvis ikke der støttes op om beboeren. Henriette svarer på mit spørgsmål ved at beskrive, hvordan beboeren lige havde været ude for en episode, hvor beboeren *følte sig udenfor*. Dermed kan mit spørgsmål forstås at få betydning for, hvordan Henriette fortæller om det socialpædagogiske arbejde, samt hvor betydningsfuldt dette arbejde kan være i forhold til eksklusionsspørgsmålet. Fortællingen kan således forstås som et eksempel på, hvordan mine spørgsmål kan få betydning i forhold til indholdet i det narrative interview. Beboerne i det bo-miljø for voksne med udviklingshæmning, hvor Henriette arbejder, kan komme til at fremstå som beboere, der har behov for betydelig hjælp for ikke blive ekskluderet, og at det må være socialpædagogers opgave at varetage støtte, der modvirker eksklusion. Denne pointe er netop, hvad Henriette kan ses pege på, idet hun beskriver, at det mange gange er socialpædagogernes opgave i bo-miljøet at hjælpe beboere, der oplever sig *anderledes og udenfor*. Henriettes fortælling kan således bekræfte, at beboerne ofte kan ses at 'bokse' med eksklusionsproblemer, hvorved der kan være en risiko for, at mine spørgsmål bliver til 'som man råber i skoven, får man svar'. Henriette responderer på mine spørgsmål på en sådan måde, at socialpædagogisk arbejde med eksklusion kan fremstå som havende afgørende betydning for, hvordan borgere med udviklingshæmning må hjælpes.

Imidlertid kan fortælling også forstås som en fortælling om, hvordan beboeren nok kan være træt af situationen, men alligevel vil holde fast i at deltage i

håndboldkampen. Episoden kan dermed forstås at handle om en handlingsorienteret beboer, der selv finder på løsninger. Hun mangler bare en kørelejlighed til det nye mødested og kan være irriteret over, at håndboldholdet ikke skal mødes der, hvor hun forestillede sig det. Dette kan understrege, hvordan mening kun delvist kan fikseres og altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Således kan mine spørgsmål være med til, at fortællingen holder fokus på den socialpædagogiske opgave, hvorved andre mulige fortællinger ikke bliver fortalt. Hjælpen, som beboeren har brug for, kan ses tillagt mening og betydning af Henriette som noget, der omhandler mere end bare transport, hvilket kan være et fokus, der står i modsætning til, hvordan beboeren selv opfatter episoden. Diskurser beskriver ikke kun mentale forhold, men kan samtidig få praktisk betydning for måden, sociale relationer organiseres på (Laclau & Mouffe 2001: 96). I Henriettes fortælling kan en betydningsfastlæggelse af beboerens oplevelse, der handler om følelsen af at være *anderledes og udenfor*, dermed få betydning for Henriettes måde at handle på som socialpædagog. Henriette kører, som tidligere nævnt, beboeren til håndboldkampen og forsøger at *vende* beboerens humør, der således kan identificeres som de praktiske resultater af, hvordan Henriette forstår beboerens oplevelser. Den socialpædagogiske indsats kan imidlertid ses betydningsfastsat ikke kun på baggrund af Henriettes forståelse af beboerens oplevelse, men også i forhold til, at Henriette oplever det som hendes opgave at hjælpe beboeren.

Järvinen (2005) peger på, at fortællingers genre kan være en slags fortolkningsramme, der kan beskrive noget om, hvilken mening fortælleren tillægger historier. Ovenstående historie kan i dette perspektiv både forstås som det, Järvinen beskriver som en 'helte'-fortælling og en 'tragisk' fortælling. Henriette kan i fortællingen forstås som socialpædagogen, der forsøger at 'redde' beboeren, så det er muligt for beboeren at deltage i håndboldkampen i godt humør. Henriette forsøger at kompensere for de små sten på vejen, som hindrer beboerens deltagelse, og forsøger dermed at modvirke det, at beboeren føler sig *ekskluderet* og *anderledes*. Henriettes mulige rolle som 'helten', der hjælper, kan samtidig pege på, at det er beboeren, som må forstås at have vanskeligheder, der ikke gør hende i stand til at klare sig selv. Diskurser konstrueres således ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Ovenstående fortælling kan således også forstås som en 'tragisk' historie om, hvordan det at føle sig *ekskluderet* og *anderledes* kan være konsekvensen for den enkelte beboer i samværet med andre. Imidlertid nævner Henriette, at sådanne problemer ikke kun handler om den specifikke situation, idet hun beskriver det som *vores* opgave at hjælpe til, "*når der er nogen, som føler sig anderledes og udenfor*". Fortællingen kan på den måde forstås som en mere generel betragtning om, hvordan det er *vi* – socialpædagogerne – opgave at støtte beboerne, når *de* føler sig *ekskluderet* og *anderledes*. Den socialpædagogiske opgave kan identificeres som det at arbejde med inklusion i forhold til beboere, der føler sig *ekskluderet*, og på den måde kan Henriette forstås at blive en hjælper, der støtter beboeren i at bearbejde og forandre sine følelser. Endvidere kan fortællingen forstås at indskrive sig i en mere generel

beskrivelse af, hvordan socialpædagoger arbejder med inklusion (Hämäläinen 2003), og dermed hvordan en social aktør kan forstås som historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37). Eller beskrevet på en anden måde, hvordan generelle sociale strukturer kan identificeres i enkeltstående fortællinger (Riessman 2017) – her eksemplificeret med Henriette som en 'inklusionspædagog', der forsøger at afhjælpe eksklusion af beboeren, der bor i bo-miljø for voksne med udviklingshæmning.

5.4. INKLUSION KAN SKABE EN SOCIAL IDENTITET FOR BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING SOM BÅDE NORMAL OG UNORMAL

Hans' fortælling herunder kan identificeres som et eksempel på, hvordan inklusion i forhold til arbejdsmarkedet kan være betydningsfuldt for beboere i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning. Hans' fortælling kan endvidere forstås som en beskrivelse af, hvordan det er en socialpædagogisk opgave at støtte denne inklusion, blandt andet fordi det kan skabe selvstændighed og øget lønindkomst. Samtidig fortæller Hans, hvordan en af beboerne selv ser tilknytningen til arbejdsmarkedet som værdifuldt, fordi beboeren via sit job oplever sig som normal. På den måde kan nedenstående historie identificeres som en fortælling om inklusion til arbejdsmarkedet og en normaliseringsproces, der muliggør en social identitet som normal.

Imidlertid kan beboerne i bo-miljøet, ifølge Hans, også risikere at udvikle selvkritik, og vurdere sig selv i forhold til det at være normal eller unormal. Hans' fortælling kan dermed også forstås som en beskrivelse af, hvordan socialpædagogens inklusionsopgave kan være et usikkert forehavende. Inklusion kan på en gang forstås som en proces, der normaliserer, men denne normalisering kan samtidig være i risiko for at lede til eksklusion. Dette problem kan være særligt nærværende for den omtalte beboer, fordi denne beskrives at være i risiko for at miste sit arbejde. Hans fortæller på trods af denne usikkerhed, hvordan socialpædagogerne stadigvæk ser det som deres opgave at understøtte beboerens inklusion til arbejdsmarkedet desuagtet de vanskeligheder, der kan være forbundet hermed. Dermed kan Hans' opgave som socialpædagog identificeres som det at understøtte beboerens ønske om at forblive inkluderet på arbejdsmarkedet. Denne inklusion kan både forstås at fordre en socialpædagogisk indsats via en normalisering af beboeren og en tilpasning af beboerens arbejdsvilkår.

Nedenstående fortælling er udvalgt, fordi den kan pege på in-/eksklusionsforhold, forstået, som det, Mortensen (2009) beskriver som deltagelse/ikke deltagelse eller det at have en rolle eller ej eksempelvis i forhold til arbejdslivet og det at deltage i et fællesskab med en bestemt identitet eller kultur. Fortællingen er således udvalgt, fordi den kan forstås som en beskrivelse af en socialpædagogs støtte til en beboer, der er i

risiko for at blive ekskluderet fra arbejdsmarkedet. Fortællingen er ligeledes udvalgt, fordi den samtidig kan forstås som en beskrivelse af, hvordan beboernes inklusionsoplevelser kan få betydning for deres oplevelse af, hvorvidt de er normale eller unormale – og dermed deltager i og hører til en bestemt social identitet.

5.4.1. JOB PÅ ARBEJDSMARKEDET KAN OPLEVES SOM INKLUSION TIL 'NORMALOMRÅDET'

Socialpædagogen Hans og en af beboerne i det bo-miljø for voksne med udviklingshæmning, hvor Hans arbejder, har været til møde samme dag, som Hans fortæller nedenstående historie. Hans fortæller imidlertid, at det er uvist, hvorvidt beboeren kan fortsætte i jobbet, selvom arbejdet er betydningsfuldt for beboeren.

Anthon: ”Hvordan kan det være, at det (jobbet) har stor værdi?”

Hans: ”Jamen, det har stor værdi for ham af flere grunde. En af grundene er, at han føler sig – øh, normal ved at han kommer ud på en arbejdsplads, som er en almindelig arbejdsplads. Hvor han selv faktisk tager afsted, og hvor han selv kan lave nogle aftaler. Jeg tror også ofte, at han har en god oplevelse af at være der. Ja jeg mødte nogle af folkene derude i dag. Jeg tror på, at de er nogle gode kollegaer, han har. Og hele det der setup omkring at gøre noget selvstændigt. Tage ud af huset til en arbejdsplads – det vurderes højere, hvis man tager ud af huset [...] Øh – det har ikke betydning for alle på den måde. For ikke alle ser sig selv i verden på den måde – og laver den vurdering af sig selv som en der. Vi har flere beboere her, som faktisk er på et niveau, hvor de er meget – selvkritiske og vurderende i forhold til normalitetsbegrebet. Og det gør altså ikke livet lettere, når man så faktisk ikke rigtig kan manøvrere i normalområdet, kan man sige. Øh – men det kender du sikkert også inden for feltet, ikke også. Det er nemmere – det er lidt lettere at leve i et lidt mere snævert felt – indenfor.”

Anthon: ”Ja, men han ønsker noget andet?”

Hans: ”Jamen han ser sig selv som en person, der passer til at skulle ud i verden på den måde. Og det gør han også tydeligvis. Og det synes jeg, han har vist i en længere periode. Og selvfølgelig har han nogle problematikker, der skal tages hensyn til. Men der synes jeg også, det virker, som om det har fungeret godt. Og det kan vi kun bakke op omkring – vi ved ikke, hvad det er for en proces, der skal i gang nu [...] vi er også usikre på, hvad det er, der skal ske, men vi har en plan, kan man sige – men vi vil gerne bakke op om den, øh – forsoning der. Det er jo også vigtigt for ham, fordi han får løn. Altså han får en øget indtægt, ikke også. Og det har betydning for ham altså, ikke også – alle de ting, som han får med sig i sådan et job der, det sætter han pris på.”

Hans beskriver i fortællingen ovenfor, hvordan jobbet er værdifuldt for beboeren, fordi han føler sig *normal*, når han har et job på en *almindelig arbejdsplads*, og det vurderes af Hans, at beboeren har en god oplevelse, når denne er på arbejde. Endvidere beskrives det, hvordan beboeren har nogle gode kollegaer, samtidig med at han også får en højere løn ved at have et job på det ordinære arbejdsmarked. Det, at beboeren tager afsted på arbejde på egen hånd, kan også beskrives at gøre ham mere selvstændig. Ovenstående forhold vurderes, ifølge Hans, til at have stor betydning for den omtalte beboer – hvilket i øvrigt ikke er tilfældet for alle beboerne. Fortællingen kan på den måde ses at beskrive flere omstændigheder, der er med til at gøre et job på det ordinære arbejdsmarked til noget, beboeren *sætter pris på*. Herudover nævner Hans, at der er flere beboere, som er på et niveau, hvor de er meget *selvkritiske og vurderende* i forhold til spørgsmålet om normalitet. Hans beskriver efterfølgende, at det ikke gør livet lettere for beboerne, når man ikke kan *manøvrere i normalområdet*, og fortæller samtidig, at omtalte beboer har nogle problematikker, der skal tages hensyn til. I modsætning hertil omtales det at leve sit liv *indenfor* som værende nemmere, hvilket kan forstås som en henvisning til at bo og arbejde på henholdsvis bo-miljøet samt aktivitets- og samværstilbuddet, hvor Hans er socialpædagog. Så selvom Hans fortæller, hvordan der kan ses mange værdifulde forhold ved at have et job på det ordinære arbejdsmarked, så viser der sig også nogle problemer. Hans finder imidlertid, at beboeren igennem længere tid har fungeret godt på jobbet, og at beboeren ser sig selv som en person, "*der passer til at skulle ud i verden*" – på det ordinære arbejdsmarked. I den forbindelse beskriver Hans, at det "*kan vi kun bakke op omkring*".

Plottet i fortælling kan således forstås som Hans' beskrivelse af, hvordan en beboer *sætter pris på* at have et job på det ordinære arbejdsmarked. Dette begrundes blandt andet med, at beboeren *føler sig normal*, når han har et *almindeligt* arbejde. Imidlertid fortæller Hans, hvordan den omtalte beboer er i risiko for at miste sit job, og at de ikke helt ved, hvad der skal ske fremover. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være ude af led eller forstyrret, hvilket Laclau beskriver som en dislokation (Laclau 1990: 39-41). På samme måde kan Hans' fortælling beskrive en forstyrrelse, der kan handle om, hvorvidt beboeren kan fastholde sit job og dermed forstås som fortsat inkluderet på det ordinære arbejdsmarked. Spørgsmålet om normalisering kan ses at blive berørt flere gang i Hans' fortælling, og historien peger på, at qua den omtalte beboers job på det, som Hans kalder, *en almindelig arbejdsplads*, føler beboeren sig *normal*. Samtidig fortæller Hans, hvordan det af nogle beboere vægtes højere at have et job på det ordinære arbejdsmarked, også selvom det ikke nødvendigvis gør livet lettere at skulle klare sig på *normalområdet*. Endvidere fortæller Hans, hvordan nogle af beboerne kan ses at være meget selvkritiske og vurdere sig selv i forhold til *normalitetsbegrebet*. Særlige betegnelser, der bliver styrende for en fiksering eller betydningsfastlæggelse, inden for en etableret diskurs, kan beskrives som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). Hans' fortælling kan på den måde forstås at omhandle *normalisering* på forskellig vis, hvilket dermed kan forstås som fortællingens knudepunkt.

5.4.2. INKLUSION PÅ ARBEJDSMARKEDET OG INKLUSION TIL ET BO-MILJØ

Som nævnt peger Hans på, at en af beboerne i bo-miljøet føler sig knyttet til jobbet på arbejdsmarkedet, hvilket han finder værdifuldt. Koblingen mellem at indgå i et *almindeligt* job, der samtidig giver beboeren en opfattelse af sig selv som værende *normal*, kan således forstås som et udtryk for, at det jobfællesskab, han befinder sig i, kan få betydning for, hvordan han oplever sig selv. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab deler en kollektiv identitet men samtidig forudsætter, at nogle er i opposition til dette fællesskab (Mouffe 2013: 102-105). Inklusion i et fællesskab kan dermed beskrives som det, der binder forskellige individer sammen i et fællesskab omkring noget, individerne netop er fælles om (Hansen 2014). På den måde kan Hans' fortælling forstås som en historie om beboerens sociale identitet som *normal*, fordi beboeren oplever det at være *normal* som et kendetegn ved at være en del af jobfællesskabet. Som nævnt ovenfor kan fællesskabets kollektive identitet endvidere skabe en distinktion mellem normale, der arbejder på det almindelige arbejdsmarked, kontra unormale, som er ekskluderet fra arbejdsmarkedet. Fortællingen kan på den måde identificeres som en beskrivelse af, hvordan beboeren kan opleve sig *normaliseret* via inklusion til det ordinære arbejdsmarked.

Ud over Hans' beskrivelse af omtalte beboers følelse af at være *normal* fortæller Hans også om sin vurdering af beboernes situation, når de eksempelvis har arbejde på det ordinære arbejdsmarked. Hans inddrager eksempler på, hvordan han oplever, at nogle af beboerne har svært ved at begå sig på det, han beskriver som *normalområdet* eller *ude af huset på en arbejdsplads*. Det ikke at kunne begå sig kan i den forbindelse forstås som beboernes manglende evner til at klare de krav/forventninger, der kan være til et job på arbejdsmarkedet. Som modsætning hertil fortæller Hans om et nemmere liv *indenfor*, hvilket kan forstås som livet i bo-miljøet, hvor Hans er socialpædagog. På den måde kan ovenstående fortællingen ikke kun forstås som in- og eksklusion i forhold til det ordinære arbejdsmarked eller det, som Hans beskriver som *normalområdet*. Hans' fortælling kan samtidig forstås som en beskrivelse af, hvordan bo-miljøet – det *indenfor* – kan inkludere beboerne i et fællesskab, der gør livet nemmere, modsat det at være *udenfor*, hvor det kan være vanskeligere at begå sig. Hans beskriver endvidere livet i bo-miljøet som værende lettere, fordi der leves i et lidt mere *snævert felt*, men der er ikke yderligere angivet, hvad der gør bo-miljøet til et snævert felt. I fortællingen beskriver Hans imidlertid, hvordan beboeren, der arbejder *udenfor* på arbejdsmarkedet, øger sine muligheder for selvstændighed. Bo-miljøet og aktivitets- og samværstilbuddet kan på den måde tilskrives betydning som det modsatte – et fællesskab med mindre selvstændighed og dermed forstås som et fællesskab i mere afgrænsede rammer på afstand af det *normale* liv. Diskurser konstrueres således ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). På samme vis kan Hans' fortælling beskrive, hvordan eksempelvis arbejdslivet *udenfor* tillægges betydning som det *normale*, og livet *indenfor* derfor kan forstås som

det modsatte – et unormalt liv inkluderet i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning.

5.4.3. EKSKLUSION KAN SKABE EN OUTSIDERIDENTITET

Hans fortæller endvidere, hvordan nogle af beboerne ”*faktisk ikke rigtig kan manøvrere i normalområdet*”, og nævner ligeledes, at den tidligere omtalte beboer har ”*nogle problematikker, der skal tages hensyn til*” på jobbet. På den måde kan Hans’ fortælling forstås at sætte fokus på forskellen mellem det normale og det unormale, der knytter sig til nogle af de afvigelser eller vanskeligheder, som kendetegner beboernes situation. Becker peger på, hvordan sociale og samfundsmæssige processer kan skabe afvigere, og dermed understreges det, at afvigelser må forstås som relationelt betinget. En outsider er dermed en person, der stemples for at overtræde formelle eller uformelle regler og dermed opleves af andre som afvigende (Becker 2005: 10, 35). I ovenstående fortælling kan nogle af beboerne således forstås som unormale og outsidere, der bliver kategoriseret som personer med handicaps og/eller adfærdsmæssige afvigelser, idet der skal udvises særlige hensyn, eller fordi de ikke kan *manøvrere på normalområdet*. På den måde kan der være en risiko for, at nogle af beboerne miskrediteres eller diskrimineres og dermed kan blive begrænset i deres udfoldelsesmuligheder (Goffman 2009: 46-47). Et eksempel herpå kunne være den omtalte beboer, der beskrives i risiko for at miste sit arbejde og dermed også sin indtægt. Dermed kan Hans’ fortælling forstås som et eksempel på, hvordan diskurser ikke kun beskriver mentale forhold, men samtidig kan få praktisk og materiel betydning for måden, sociale relationer organiseres på (Laclau & Mouffe 2001: 96). Så selvom den omtalte beboer, ifølge Hans, har vist at klare sig fint på arbejdsmarkedet i en længere periode, tilskrives beboeren nogle problematikker, der kan forstås som noget, der udfordrer mulighederne for at forblive inkluderet på jobbet. Disse problematikker kan i fortællingen forstås som det, der har indflydelse på, hvorvidt beboeren kan beholde sit arbejde og dermed kan udgøre en risiko for praktiske og materielle forhold for beboeren – eksempelvis det at have et job og øge sin indkomst. Hans fortæller endvidere, hvordan der skal ske en *forsoning* på jobbet, der både kan forstås som en måde, hvorpå beboeren må *normaliseres*, så beboerens problematikker ikke står i vejen for fortsat inklusion via job på arbejdsmarkedet. Eller problematikkerne kan forstås som det, at der skal tages særlige hensyn til beboeren, hvorfor der må ske normalisering eller tilpasning af arbejdsvilkårene for beboeren.

Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening og dermed identitet må forstås relationelt og ses i forhold til, hvordan bestemte betegnelser artikuleres (Laclau & Mouffe 2002: 63). I Hans’ fortælling ovenfor kan den omtalte beboer forstås artikuleret som normal, idet beboeren føler sig normal ved at være inkluderet via et job på det ordinære arbejdsmarked. Imidlertid peger Hans samtidig på, at nogle beboere har vanskeligt ved at begå sig på *normalområdet*, herunder omtalte beboer,

fordi han beskrives at have nogle *problematikker*, der udgør en fare for, at han mister jobbet. Hans' fortælling kan på den måde forstås som en beskrivelse af en miskreditering af beboeren som en outsider med afvigende, unormal adfærd. Dermed kan Hans' fortælling både identificeres som en beskrivelse af beboeren som normal og unormal, hvorved beboerens sociale identitet kan forstås på flere forskellige måder. Fortællingen kan således forstås som en understregning af, at mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Hvorvidt beboeren kan forstås som normal, fordi beboeren er inkluderet i job på *normalområdet*, eller beboeren må forstås som unormal, fordi beboeren kategoriseres som outsider, afhænger således af øjnene, der ser. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). Dermed kan fortællingen både forstås som et eksempel på, hvordan beboere i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning kan være inkluderet på det ordinære arbejdsmarked, samtidig med at beboerne fremstår ekskluderet på grund af deres sociale identitet som outsiders.

Hans beskriver endnu et forhold, der omhandler knudepunktet *normalisering*. I fortællingen peger Hans på, at nogle af beboerne er meget selvkritiske og vurderer sig selv i forhold til *normaliseringsbegrebet*, hvilket ikke gør livet på *normalområdet* lettere for dem. Goffman beskriver, at miskrediterede personer oftest ønsker at blive behandlet på samme måde som alle andre og dermed ønsker at undgå en miskreditering på grund af deres afvigende karakter. Den miskrediterede ser formodentlig sig selv som så meget andet end sin afvigelse, hvilket kan forstås som det, Goffman beskriver som den faktiske identitet. Hvis omgivelserne fokuserer på afvigelsen og det, som Goffman beskriver som den tilsyneladende identitet, kan der således opstå en diskrepans mellem den faktiske identitet og den tilsyneladende identitet. Denne diskrepans kan betyde udviklingen af skamfuldhed, fordi personen ikke kan leve op til de krav, som omverdenen stiller, hvilket igen øger risikoen for eksempelvis at udvikle mindreværdsfølelse og selvhad (Goffman 2009: 48-49). På samme måde kan nogle af beboernes selvkritik og vurdering af sig selv i forhold til spørgsmålet om normalitet forstås som en reaktion på en sådan diskrepans, der kan øge risikoen for at udvikle omtalte mindreværdsfølelse eller selvhad. Dermed kan Hans' fortælling forstås som et eksempel på, hvordan inklusion af beboere fra et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning til det ordinære arbejdsmarked samtidig kan skabe en subtil eksklusion, der kan få betydning for beboernes sociale identitet (Goffman 2009: 15-22).

5.4.4. STØTTE TIL INKLUSION – EN SOCIALPÆDAGOGISKE OPGAVE

I forhold til ovenfornævnte fortælling beskriver Hans, som nævnt, hvordan der skal arbejdes på, at beboeren kan fastholde sit job på det *almindelige* arbejdsmarked. Hans vil gerne understøtte beboerens mulighed for at forblive tilknyttet arbejdsmarkedet, fordi det vurderes at være godt for beboeren, og fordi beboeren selv ønsker det. Fortælling kan dermed forstås som en historie om, hvordan Hans gør sig forestillinger om, hvordan en kritisk situation igen kan ændre sig til noget godt for beboeren, også selvom Hans peger på, at det er uklart, hvordan det kommer til at forløbe. På den måde kan den socialpædagogiske opgave forstås som et forsøg på at støtte beboeren til forsat at være inkluderet på arbejdsmarkedet og kan samtidig være et eksempel på, at socialpædagogisk arbejde må forstås som en opgave med mange usikkerhedsmomenter. Hans beskriver endvidere, at processen, der nu skal i gang, bliver noget, *vi* kun kan *bakke op om*. Hans nævner ikke, hvem der menes med *vi*, der vil *bakke op om* beboerens jobsituation, men kan forstås som socialpædagogerne i bo-miljøet. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-105). Fortællingen kan dermed identificeres som en historie om, hvordan Hans ikke kun ser sig som en enkelt person, men med en identitet som *os* socialpædagoger i bo-miljøet, der skal støtte eller *bakke op om* jobsituationen for en af *de* beboere, der bor i bo-miljøet. På den måde kan historien indskrive sig i en inklusionsfortælling og beskrive, hvordan socialpædagoger arbejder med at støtte nogle beboere til at forblive inkluderet på arbejdsmarkedet, også selvom dette arbejde kan være usikkert og samtidig kan gøre livet både sværere men også mere værdifuldt for de beboere, det handler om.

I fortællingen tillægger Hans beboerens tilknytning til arbejdsmarkedet betydning, fordi det er vigtigt i beboeres optik, og samtidig fordi Hans vurderer, det er noget, beboeren får meget ud af. Hans beskriver således, hvordan beboeren kan blive mere selvstændig – herunder tjene egne penge, ligesom beboeren kan opleve sig *normal*, når han arbejder på et almindeligt arbejde. På den anden side kan Hans' fortælling beskrive, hvordan inklusion på det ordinære arbejdsmarked samtidig kan være slidsomt for nogle beboere, idet Hans oplever, at flere beboere ikke rigtig kan begå sig på *normalområdet*. På den måde kan fortællingen identificeres som en historie eksemplificeret med en beboers personal troubles (Riessman 2001), både i forhold til, at beboeren ikke altid kan begå sig på arbejdsmarkedet, og samtidig usikkerheden om, hvorvidt beboeren kan forblive på arbejdsmarkedet. Der kan således identificeres potentielle udfordringer for beboeren, uanset hvordan fremtiden former sig. På trods af en historie, der beskriver udfordringer uanset hvad, så fortæller Hans, hvordan *vi* som socialpædagoger støtter beboeren til at blive på arbejdsmarkedet. Dermed kan fortællingen forstås som en understregning af at hjælp og støtte til borgerens egne ønsker er vigtige, og som et argument for, at den løsning, som Hans forfølger, er den bedste både i beboerens og i Hans' perspektiv, eksempelvis i forhold til at arbejde for, at beboeren kan beholde sit job. Riessman (2017) beskriver, hvordan specifikke

fortællinger kan være under indflydelse af mere generelle sociale strukturer, og på samme vis kan Hans' fortælling indskrive sig i en mere generel forståelse af det socialpædagogiske arbejde. Generelt kan den socialpædagogiske opgave, ifølge Madsen, forstås som det at skulle støtte udsatte borgeres interesser – herunder borgere med handicaps – og dermed arbejde for et bedre liv inkluderet i fællesskaber (Madsen 2005: 57-60). Hans' fortælling kan på den måde identificeres som en beskrivelse af socialpædagogens indsats, der vil forsøge at *støtte op* og hjælpe til med, at beboeren kan forblive inkluderet på det ordinære arbejdsmarked, fordi det også er i beboerens egen interesse.

5.4.5. INKLUSION – EN NORMALISERING AF BÅDE BEBOEREN OG ARBEJDSVILKÅRENE

Gubrium og Holstein beskriver, hvordan det narrative interview må ses som en aktiv meningsproducerende praksis, der bliver til i mødet mellem interviewdeltagerne. Derfor kan det være relevant både at undersøge, hvad der fortælles om, og på hvilken måde historier bliver til (Gubrium & Holstein 2012). Hans nævner, hvordan jobbet kan tilbyde beboeren gode kollegaer og oplevelsen af at høre til, hvilket betyder, beboeren kan gøre noget selvstændigt og få en øget indtægt. Dermed kan fortællingen om *normalitet* forstås som en måde at støtte op om en normalisering af vilkårene for beboeren. Afslutningsvis beskriver Hans, hvordan det er alle disse forhold, der tilsammen betyder, beboeren sætter pris på jobbet. Fortællingen kan på den måde forstås som en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) eller forsøger at legitimere (Drejer Hansen 2017), at selvom nogle beboere kan være unormale, skal de have lov til at blive inkluderet på det ordinære jobmarked. Endvidere kan Hans' fortælling forstås som et forsøg på at skabe entydighed omkring, at beboerens egne ønsker må være forudsætningen for det socialpædagogiske arbejde, selvom det kan give et vanskeligt liv for beboerne og usikkerhed for det socialpædagogiske arbejde.

Bruner (2004: 77-87) beskriver, hvordan fortællinger ikke kan forstås som en måde at beskrive den objektive sandhed, ej heller at det er en uskyldig ramme for det, der fortælles om. Fortællinger kan i stedet forstås som en måde, hvorpå vi kan få indblik i, hvordan fortælleren oplever og forstår konkrete handlinger, sådan som de udspiller sig i en given kultur. Hans' fortælling kan dermed ikke kun forstås som en fortælling, der udfolder spørgsmålet om normalitet i forhold til den omtalte beboer. Fortællingen kan samtidig forstås at indskrive sig i en normaliseringsidé, der har præget handicapområdet og blandt andet omhandler spørgsmålet om at udviske skellet mellem *dem* og *os* og dermed almengøre levevilkårene for borgere med handicaps, så den enkelte kan leve så nær det normale som muligt (Kirkebæk 2013-a). Hans' fortælling kan på samme vis beskrive, hvordan socialpædagogerne forsøger at understøtte en fortsat normalisering/almengørelse af beboerens arbejdslivsforhold.

Imidlertid kan der i fortællingen samtidig identificeres nogle forhold, der kategoriserer og stigmatiserer beboere i bo-miljøet som outsiders og unormale, der kan bidrage til, at eksempelvis den tidligere omtalte beboer risikerer at miste jobbet. Risikoen for at miste sit job kan imidlertid ikke kun ses at omhandle det at miste selvstændighed og lønindtægt, men kan samtidig forstås at handle om, hvordan beboeren er i risiko for at miste sin identitet som *normal*. Mouffe beskriver, at selvom samfundet er blevet stadig mere individualistisk, vil behovet for kollektiv identifikation aldrig forsvinde, idet den er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). Dermed kan fortællingen forstås som beskrivelsen af en svær situation, hvor et eventuelt tab af job samtidig kan føre til en mulig identitetskrise. Beboeren kan således være i risiko for både at blive ekskluderet fra jobfællesskabet og den sociale identitet – det at *føle sig normal*. Goffman beskriver i lighed hermed, hvordan en identitetskrise kan opleves som både det at blive afskåret fra samfundet og fra sig selv, hvilket kan øge personens oplevelse af usikkerhed (Goffman 2009: 60).

Hans' fortælling kan på den måde forstås ikke 'bare' at handle om et job, men omhandle inklusion til et fællesskab, som Mouffe (2013: 105) nævner har afgørende eksistentiel betydning, hvilket kan understrege, hvorfor Hans nævner, det kan være noget, beboeren sætter pris på, også selvom det kunne gøre livet lidt lettere at arbejde på et aktivitets- og samværstilbud. Spørgsmålet om de vanskeligheder, der kan opstå for beboerne på arbejdsmarkedet kontra det at leve mere isoleret og dermed have et lettere liv, er et spørgsmål, som Hans også inddrager mig i ved at pege på, at det sikkert er en problematik, jeg også kender på grund af mit kendskab til området. Dette kan forstås som en måde at invitere mig ind i samtalen og få bekræftet, at borgere med udviklingshæmning kan opleve udfordringer ved at være inkluderet i det almene samfund, fordi *normalitetsspørgsmålet* stadigvæk kan være aktuelt. Järvinen (2005) beskriver, hvordan både interviewer og interviewperson forventer, at modpartens forestillinger harmoniserer med almindelige kulturelle forestillinger. Det er således historiers kulturelle genkendelighed, der kan få fortællingerne til at virke troværdige og dermed også få fortælleren til at virke troværdig. På den måde kan Hans' spørgsmål til mig være en måde at forsøge at få bekræftet, at det, som Hans fortæller, virker genkendeligt og plausibelt i mine øjne. Hans' spørgsmål kan dermed forstås som en måde at søge min accept af sin fortælling. En fortælling, der kan forstås at fastholde et fokus på en normalitetsideologi, som tidligere nævnt også påpeges af Kirkebæk (2013-a), der forsøger at normalisere/almengøre vilkårene for borgere med handicaps. Hans' fortælling kan imidlertid ikke kun forstås som en fortælling om, hvordan vilkårene for borgere med udviklingshæmning skal normaliseres. Fortællingen kan samtidig forstås at omhandle, hvordan beboerne må normalisere sig og tilpasse sig de krav samt forventninger, som arbejdsmarkedet kan have. Dermed kan normalisering også forstås som en måde at tilpasse borgere med handicaps ved at forsøge at gøre de 'unormale' 'normale', således at de opfører sig som 'normale' (Krogstrup 1999-2001: 36). Forskellige betydningstilskrivninger til en betegnelse beskrives af Laclau som en flydende betegnelse, fordi det ikke er muligt at skabe entydighed om betegnelsen (Laclau

1990: 28-29). På samme vis kan betegneren *normalisering* i fortællingen forstås på flere måder. Både som en måde, hvor det kan handle om at normalisere forholdene vedrørende beboerens arbejdsvilkår, og som en normalisering af beboeren.

5.5. DELKONKLUSION: ANALYSE AF SOCIALPÆDAGOGERNES FORTÆLLINGER

Jeg vil i denne delkonklusion opsummere, hvordan in- og eksklusionsoplevelser fortælles frem i historier fra socialpædagogernes arbejdsliv på voksenhandicapområdet. Hvilke plots eller temaer kan identificeres i fortællingerne, og hvilke problemer kan forstås at omhandle in- og eksklusionsoplevelser for borgere med udviklingshæmning eller det socialpædagogiske arbejde hermed. Jeg vil endvidere beskrive nogle af de forskelle og ligheder, der kan identificeres både på tværs af socialpædagogernes fortællinger og inden for den enkelte fortælling, set i forhold til det socialpædagogiske arbejde med in- og eksklusion. Endvidere vil jeg sammenfatte, hvordan socialpædagogerne beskriver målgruppen, målet med den socialpædagogiske indsats, samt hvorledes socialpædagogerne fortæller om deres arbejdsopgaver set i forhold til in- og eksklusion. Ligeledes vil jeg redegøre for nogle af de mulige konsekvenser, ovenstående fortællinger kan pege på, der opstår for borgere med udviklingshæmning og i den socialpædagogiske indsats.

5.5.1. DELTAGELSE OG DET AT VÆRE EN DEL AF ET FÆLLESSKAB ELLER EJ

I alle de fire ovenfor analyserede fortællinger kan inklusion identificeres som et fokus. Inklusion kan blandt andet forstås fortalt frem som det, at borgere med udviklingshæmning er deltagende eller oplever at være en del af forskellige fællesskaber. Eksempelvis fortæller socialpædagogerne Irene og Hans, at nogle af beboerne i de bo-miljøer, hvor Irene og Hans arbejder, har jobs på arbejdsmarkedet og dermed kan forstås at deltage i et arbejdsfællesskab. Ligeledes fortæller socialpædagogen Henriette, at en af de beboere, der bor i det bo-miljø, hvor Henriette arbejder, spiller håndbold på et lokalt håndboldhold og på den måde deltager i et fællesskab sammen med holdkammeraterne. Imidlertid fortælles flere af historierne fra socialpædagogerne også frem som oplevelser med det at være en del af et fællesskab og som det at arbejde for, at beboerne i bo-miljøerne kan opleve at høre til. Socialpædagogen Hans fortæller, hvordan en beboer ikke kun deltager på arbejdsmarkedet, men også oplever at passe ind i jobbet, fordi beboeren, ifølge Hans, forstår sig selv som en del af gruppen med almindeligt arbejde. Inklusion kan på den måde også forstås som det at være en del af eller høre til – være inkluderet i et arbejdsfællesskab. Endvidere beskriver socialpædagogen Bente, hvordan hun

arbejder med medborgerskab i det bo-miljø, hvor hun er ansat og forsøger at kvalificere beboeren til selv- og medbestemmelse. Bentes fortælling kan på den måde forstås som en socialpædagogisk indsats, hvor der arbejdes for, at beboeren kan være en del af eller inkluderet i et overordnet fællesskab af medborgere med ret til at bestemme selv, men også med pligt til at gøre det på en ansvarlig måde. Mortensen (2009) beskriver inklusion forstået som deltagelse eller det at have en rolle i samfundslivet i forskellige sociale systemer – eksempelvis på arbejdspladser, i foreningslivet eller i ret og politik. De analyserede fortællinger kan på samme måde identificeres som socialpædagogernes inklusionsfortællinger eller beskrivelser af inklusionsopgaver. Historier, der kan omhandle beboernes deltagelse eller deres oplevelse af at være en del af eller have et tilhørsforhold til et fællesskab – eksempelvis på arbejdsmarkedet, i det lokale fritidsliv eller som medborger i samfundslivet med rettigheder og pligter. På den måde kan fortællingerne forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs.

Diskurser konstrueres imidlertid ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Eksklusion kan på den måde forstås som forudsætningen for inklusion (Hansen 2014). Socialpædagogernes fortællingerne kan da heller ikke kun forstås som inklusionsoplevelser eller forsøg på inklusion af borgere med udviklingshæmning. Fortællingerne kan endvidere forstås som fortællinger om eksklusionsoplevelser eller socialpædagogernes bestræbelser på at modvirke, eller afhjælpe, eksklusion. Eksempelvis fortæller Hans, at en af beboerne i bo-miljøet er i risiko for at miste sit job og dermed kan blive ekskluderet fra et jobfællesskab på arbejdsmarkedet. Derfor forsøger Hans at støtte beboeren for at modvirke eksklusion, hvilket begrundes med, at beboeren, ifølge Hans, oplever jobbet som værdifuldt. Endvidere kan Henriettes fortælling forstås som en beskrivelse af socialpædagogisk arbejde, der forsøger at afhjælpe en beboers manglende mulighed for at deltage i foreningslivet. Den socialpædagogiske indsats kan forstås som en praktisk 'akut' hjælp til at blive kørt til en planlagt håndboldkamp, hvor en af beboerne i det bo-miljø, hvor Henriette arbejder, skal spille sammen med sine holdkammerater. Henriettes fortælling kan dog ikke kun forstås som et forsøg på at støtte beboeren til deltagelse i håndboldkampen, men kan også forstås som et forsøg på at afhjælpe beboerens følelse af at være anderledes og ekskluderet fra håndboldkammeraterne. En oplevelse, som, ifølge Henriette, fylder meget for beboeren og kan være et eksempel på det, som Goffman beskriver som en identitetskrise, der kan opleves både at afskære individet fra samfundet og fra sig selv, hvilket kan øge personens oplevelse af usikkerhed (Goffman 2009: 60).

Diskursens momenter er struktureret i forhold til hinanden, hvilket er med til at give de enkelte momenter deres betydninger. Denne konstruktionsproces kan betegnes som artikulation (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Fortællingerne kan på forskellig vis enten beskrive, hvordan beboere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning kan opleve sig anderledes og udenfor, eller hvordan socialpædagoger oplever beboerne

som unormale. I alle socialpædagogernes historier kan der identificeres fortællinger om eksklusion, der enten kan omhandle eksklusion forstået som en risiko for, at beboerne ikke kan fortsætte med at deltage i forskellige fællesskaber. Eller at eksklusion kan forstås som beboernes oplevelse af ikke at være en del af et fællesskab, fordi de føler sig anderledes eller unormale. Ligeledes kan fortællingerne forstås som en måde, hvorpå socialpædagogerne oplever beboerne som unormale eller med manglende evner, og at de derfor ikke kan deltage i eller er i risiko for eksklusion fra forskellige fællesskaber.

In- og eksklusion handler overordnet set om forholdet mellem individet og fællesskabet (Hansen 2014), og ovenstående fortællinger kan på den måde både identificeres som socialpædagogernes inklusionsfortællinger, der beskriver beboernes deltagelse i og oplevelse med at høre til i et fællesskab. Inklusion til forskellige fællesskaber, som ifølge socialpædagogerne kan forstås som betydningsfulde for beboerne i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning. Endvidere kan fortællingerne beskrive, hvordan socialpædagogerne arbejder med at inkludere beboerne i forskellige fællesskaber. På den anden side kan fortællingerne også identificeres som socialpædagogernes eksklusionsfortællinger, der omhandler beboernes manglende deltagelse og/eller socialpædagogernes oplevelse af beboernes manglende tilhørsforhold til et fællesskab. Endvidere kan fortællingerne forstås som socialpædagogernes beskrivelser af, hvordan de arbejder på at afhjælpe eksklusion af beboerne eller forsøger at modvirke risikoen for eksklusion.

5.5.2. OPLEVELSER MED EKSKLUSION – PROBLEMER FOR BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

Socialpædagogernes fortællinger beskriver imidlertid ikke kun historier om deltagelse/ikke deltagelse eller om oplevelser med, at beboerne forstås at være en del af et fællesskab eller ej. Fortællingerne kan derudover identificeres som beskrivelser, der peger på forskellige problemer, som beboerne i bo-miljøerne eller som socialpædagogerne oplever. Fortællingerne kan beskrive, hvordan beboerne bliver ekskluderet, eller hvorledes beboerne kan være i risiko for eksklusion fra forskellige fællesskaber. Derudover kan fortællingerne pege på problemer, som socialpædagogerne kan opleve, med at hjælpe beboerne i ovennævnte situationer. Diskursteorien beskriver, hvordan noget kan være forstyrret eller en dislokation, der skaber forskellige konfliktforhold (Laclau 1990: 39). På samme måde kan fortællingerne forstås som beskrivelser af, hvordan eksklusion kan være et problem eller konfliktfyldt for beboerne eller socialpædagogerne. Eksempelvis fortæller Hans og Henriette, hvordan det opleves problematisk for beboerne, hvis de bliver ekskluderet fra henholdsvis job eller fritidsfællesskaber, fordi beboerne fortælles frem som nogen, der gerne vil deltage og opleve sig som en del af fællesskabet. Endvidere påpeger Henriette, hvordan det opleves problematisk og frustrerende for en beboer at

føle sig anderledes og uden for fællesskabet i håndboldklubben, netop fordi beboeren kan forstås gerne at ville være inkluderet. Et andet eksempel på en forstyrrelse i fortællingerne kan identificeres i Irenes fortælling, hvor problemet omhandler, hvorledes socialpædagogen kan skabe bedre balance mellem arbejdsliv og fritidsliv for beboerne, så de ikke 'brænder ud' i jobbet – som Irene udtrykker det. Irenes problem- og opgaveforståelse kan dermed ses at handle om, hvordan der skal forhandles bedre arbejdsvilkår på plads for beboerne, fordi virksomhederne ikke altid formår at skabe de rette arbejdsvilkår, der kan forhindre mistrivsel og dermed forstås at modvirke eksklusion.

Fortællingerne i analysekapitlet kan dermed pege på, at nogle borgere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, ifølge socialpædagogerne udtrykker problemer, der kan forstås som oplevelser med eksklusion. Eller at socialpædagogernes fortællinger kan forstås at omhandle beboernes risiko for at blive ekskluderet, hvilket, ifølge socialpædagogerne, vil være problematisk, idet beboerne finder det værdifuldt at være inkluderet i forskellige fællesskaber. Et tredje forhold, som socialpædagogernes fortællinger kan pege på, kan identificeres som socialpædagogernes problemer med at hjælpe beboerne med at undgå at blive ekskluderet. Sidstnævnte fokus kan således forstås som en udfordring, der omhandler, hvordan der skal arbejdes med eksklusionsproblematikker i det socialpædagogiske arbejde på voksenhandicapområdet.

5.5.3. KONSTRUKTION AF EN SOCIAL IDENTITET SOM OUTSIDER

De socialpædagogiske fortællinger kan ikke kun beskrive ovenstående in- og eksklusionsproblemer, men kan også beskrive, hvordan beboere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning fortælles frem som henholdsvis in- og ekskluderet. Laclau og Mouffe beskriver, hvordan ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115), og at subjektet konstitueres i kraft af sin position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). Eksempelvis i Hans' fortælling beskrives, hvordan beboerne ikke rigtigt kan begå sig på normalområdet, herunder på arbejdsmarkedet, og at det kan være lidt lettere for beboerne at leve indenfor i et bo-miljø. Dermed kan Hans i historien forstås at fortælle beboerne frem som nogen, der kan have vanskeligheder med at klare sig i fællesskabet med såkaldte normale. I Hans' fortælling kan dette eksemplificeres med en beboer, der, ifølge Hans, har nogle problematikker, der skal tages hensyn til. Becker (2005: 29-30) peger på, at det ofte ikke kun er handlinger, der bliver forstået som afvigende, men også at personer, der udfører afvigende handlinger, vil blive stemplet som værende afvigere eller outsiders. Goffman (2009: 46) beskriver ligeledes, hvordan personer ofte kan kategoriseres og stigmatiseres med en social afvigeridentitet eksempelvis som handicappet. På samme måde kan Hans' fortælling beskrives som en fortælling om, hvordan beboerne ikke kan klare sig uden for bo-

miljøet og dermed tillægges egenskaber eller problematikker, der afviger fra det normale. Dermed kan fortællingen identificere beboerne i bo-miljøet for voksne med udviklingshæmning som afvigende og kan forstås som en måde at konstruere en outsider på, der kan have svært ved at begå sig og således kan opleves som ekskluderet fra det, som Hans beskriver som normalområdet. Hans peger samtidig på, at nogle beboere er selvkritiske og på samme vis kan ses at vurdere sig selv i forhold til, hvorvidt de er unormale eller ej. På den måde kan Hans' fortælling være et eksempel på, at personer kan udvikle mindreværdsfølelse og/eller selvhad på baggrund af miskreditering af eksempelvis borgere med handicaps (Goffman 2009: 46-49). I Bentes fortælling kan beboerne ligeledes identificeres som afvigere og som ukvalificerede til selv at bestemme uden støtte. Bente beskriver eksempelvis, hvordan en beboer skal oplyses og klædes på til selv- og medbestemmelse, hvilket kan forstås som forudsætningen for at blive inkluderet i samfundslivet som medborger. Diskursteorien beskriver, hvordan subjektet konstitueres i kraft af subjektets position og relation til sin modsætning (Laclau & Mouffe 2002: 69-74). På den måde kan beboeren i Bentes fortælling identificeres som en beboer, der endnu ikke er kvalificeret, fordi beboeren ikke evner at træffe valg på et oplyst grundlag og dermed heller ikke kan forstås at kunne tage ansvar for sig selv.

De ovenfor analyserede fortællinger kan alle forstås at tildele beboerne i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning en position eller en social identitet som værende unormale med manglende kvalifikationer eller manglende evner. På den måde kan fortællingerne indskrive sig i en mere overordnet fortælling om, hvordan borgere med handicaps kan forstås som socialiseret til bestemte afvigeridentiteter (Goffman 2009: 73). Riessman (2017) nævner, hvordan sådanne identiteter kan 'liste' sig ind i individuelle fortællinger, hvilket i lighed med diskursteorien kan pege på, at sociale aktører må forstås som historisk og socialt betinget (Laclau 1990: 36-37). Dermed kan konstruktionen af borgere med udviklingshæmning i fortællingerne forstås at indskrive sig i en mere overordnet idé om, at denne gruppe borgere afviger fra det normale (Kirkebæk 2010: 21).

5.5.4. SOCIALPÆDAGOGERNES OPGAVE OG SOCIALE IDENTITET

Socialpædagogens syn på sig selv kan ligeledes identificeres i fortællingerne og forstås at stå i forhold til, hvordan borgere med udviklingshæmning konstrueres. Samtidig kan fortællingerne identificeres som beskrivelser af den socialpædagogiske opgave forstået i forhold til forskellige in- og eksklusionsoplevelser. Eksempelvis i Bentes fortælling kan socialpædagogerne ses fortalt frem som *os*, der arbejder i bofællesskabet og har ansvar for at støtte *dem* (beboerne), så *de* kan kvalificeres til selv- og medbestemmelse. Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab deler en kollektiv identitet, og at dette forudsætter, at nogle er i opposition hertil (Mouffe 2013: 102-103). Fortællingen kan på den måde identificere socialpædagogerne som en kollektiv

identitet, der har ansvar for at oplyse og opkvalificere for dermed at udvikle beboerne. Endvidere fortæller Bente, at hun også har en omsorgspligt, hvilket kan forstås som det, at hun skal tage ansvar for det, beboeren, ifølge Bente, ikke selv kan tage ansvar for. Bente fortæller i den forbindelse ligeledes, hvordan hun ikke kan undgå at have en eller anden form for definitionsmagt over beboerne. En magt, der kan betyde, Bente har indflydelse på beslutninger vedrørende beboernes personlige forhold. Dermed kan Bentes fortælling forstås at pege på socialpædagogerne som dem, der har ansvar for både det at kvalificere beboerne til selv- og medbestemmelse for at kunne inkludere dem som medborger i samfundslivet, og at bestemme det, som Bente oplever, beboerne endnu ikke er kvalificeret til at bestemme.

I Henriettes fortælling kan der ligeledes identificeres en kollektiv identitet som socialpædagog, idet Henriette beskriver, hvordan det er *vores* opgave at hjælpe beboerne, hvis de føler sig anderledes og udenfor. Henriettes fortælling kan på den måde både identificere socialpædagogernes kollektive identitet – som dem, der har en 'hjælperopgave', men også at denne opgave, ifølge Henriette, kan forstås at bestå i at skulle støtte beboere, der oplever sig anderledes og udenfor. Henriette peger i den forbindelse på, at hun kører beboeren til den føromtalte håndboldkamp, der kan forstås at være den udløsende faktor for beboerens oplevelse af at være anderledes og ekskluderet, og samtidig kan Henriette ses at hjælpe beboeren med at 'vende' hendes humør. Den socialpædagogiske opgave kan på den måde identificeres som 'akut' støtte til, at beboeren kan deltage sammen med håndboldkammeraterne, og at afhjælpe beboerens følelse af at være ekskluderet. Endvidere kan opgaven forstås som en længerevarende socialpædagogisk indsats, der har fokus på beboerens følelsesmæssige problemer med at opleve sig anderledes og ekskluderet. Henriettes fortælling kan dermed identificeres som socialpædagogisk arbejde, der støtter beboerens deltagelse i foreningslivet, men også forsøger at afhjælpe beboerens eksklusionsoplevelse. En opgave som Henriette understreger ofte er socialpædagogernes opgave, når beboere i bofællesskabet for voksne med udviklingshæmning føler sig anderledes og udenfor.

I Irenes fortælling kan der ligeledes identificeres en socialpædagogisk opgave med at hjælpe og støtte beboerne. Opgaven kan ikke kun forstås som en støtte til det at deltage på arbejdsmarkedet, men også det at have fokus på, hvordan beboerne trives med de vilkår, der tilbydes af arbejdspladsen. Irenes fortælling kan på den måde forstås at have fokus på, hvordan socialpædagogerne på vegne af beboerne skal forhandle forandrede vilkår med virksomhederne, fordi virksomhederne ikke selv synes at kunne klare dette. Der kan i fortællingen identificeres et fokus på, at arbejdsfællesskabet skal indrettes efter den enkeltes behov, hvilket kan forebygge mistrivsel og forhindre risikoen for eksklusion fra job på arbejdsmarkedet. Dermed kan Irenes fortælling forstås som et eksempel på, hvordan Irene oplever det som en socialpædagogisk opgave at advokere for beboerne eller tale beboernes sag.

På samme vis kan Hans' fortælling forstås som en beskrivelse af, hvordan Hans gerne vil støtte op og dermed kan have en opgave med at afhjælpe beboerens potentielle risiko for eksklusion fra arbejdsmarkedet. En opgave, som Hans blandt andet begrundet med, at beboeren ser det som værdifuldt at være i job. Beboeren kan på den måde forstås at opleve sig inkluderet som en del af et normalt arbejdsfællesskab og dermed se sig selv som værende normal. Hans' opgave med at modvirke eksklusion kan i den forbindelse både forstås som en normalisering af beboerne samt en tilpasning af beboernes arbejdsvilkår. På den måde kan Hans' fortælling beskrive den socialpædagogiske opgave frem som det at ville støtte beboernes egne ønsker om et job på arbejdsmarkedet, hvilket samtidig kan forstås at forudsætte, at Hans støtter en normalisering af beboerne.

I alle fortællingerne kan der således identificeres en idé om, at det er socialpædagogernes opgave at støtte eller hjælpe. Diskursteorien beskriver, hvordan en hegemonisk praksis konstruerer og stabiliserer et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142) og dermed kan forstås som en kraft, der opretholder diskursens entydighed (Laclau 1993: 282-283). På samme vis kan de ovenfor analyserede fortællinger forstås at fortælle socialpædagogisk arbejde frem som støtte og hjælp til beboere i bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning – en socialpædagogisk selvforståelse eller kollektiv identitet omhandlende *os* som hjælpere eller støttepersoner. Samtidig kan denne hjælp identificeres som en støtte til, at beboerne inkluderes i forskellige fællesskaber – eksempelvis på arbejdsmarkedet, i fritidslivet og som medborgere i samfundslivet, der kan benytte deres ret til selv at bestemme. Fortællingen kan på den måde forstås at indskrive sig i en mere generel beskrivelse af, hvordan socialpædagogik kan handle om et grundlæggende spændingsfelt mellem individet og fællesskabet (Rothuizen 2013), og kan forstås som inklusionsarbejde (Hämäläinen 2003), der arbejder med at støtte borgere, der er ekskluderet eller i risiko herfor (Rothuizen 2013). Den socialpædagogiske opgave kan imidlertid ikke kun forstås som støtte til deltagelse, men også at socialpædagogerne støtter inklusion eller modvirker eksklusion ved at have fokus på det, som af beboeren og/eller socialpædagogen opleves som betydningsfuld inklusion. Særlige momenter, der bliver styrende for en fiksering eller betydningsfastlæggelse, der sker inden for en etableret diskurs, kan beskrives som et knudepunkt (Laclau & Mouffe 2001: 113). På den måde kan der i de socialpædagogiske fortællinger identificeres et knudepunkt, der kan pege på det, at socialpædagogerne giver støtte og hjælp til, at beboerne kan deltage i forskellige fællesskaber – eller får socialpædagogisk støtte og hjælp til, at beboerne kan opleve at være en del af et fællesskab. Et fokus på tilhørsforhold, som også Mouffe peger på, idet kollektiv identifikation er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). Dermed kan de socialpædagogiske fortællinger indskrive sig i en overordnet idé om, at inklusion i forskellige fællesskaber er afgørende for individet – herunder også for borgere med udviklingshæmning. I lighed med Appel Nissen (2010: 64) kan de socialpædagogiske fortællinger dermed forstås som en måde at afhjælpe sociale problemer i og for samfundet via hjælp til inklusion.

5.5.5. MULIGE KONSEKVENSER AF FORTÆLLINGER OM IN- OG EKSKLUSIONSOPLEVELSER

De ovenfor analyserede fortællinger fra socialpædagoger, der arbejder i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, kan forstås som beskrivelser, der både peger på in- og eksklusionsoplevelser for borgere med udviklingshæmning. Endvidere kan fortællingerne forstås som beskrivelser af, hvordan socialpædagogerne forstår deres opgave set i forhold til beboere, som oplever sig ekskluderet. Eller hvordan socialpædagogerne fortæller, at beboerne kan være ekskluderet eller i risiko herfor. Diskursteorien peger på, at diskurser ikke kun omhandler mentale forhold, men også kan få praktisk betydning for, hvordan sociale forhold organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96). På samme vis kan fortællingerne beskrive oplevelser der kan muliggøre forskellige socialpædagogiske praksisser, og kan få konsekvenser for både borgere med udviklingshæmning og de socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Disse mulige konsekvenser er oplistet nedenfor på baggrund af ovenstående analyser af socialpædagogernes fortællinger:

- Socialpædagogers opgave kan forstås som det at opkvalificere beboere i bofællesskaber for voksne med udviklingshæmning til selv- og medbestemmelse for på den måde at inkludere til medborgerskab i samfundet. Socialpædagogers opgave kan dermed identificeres som det at have ansvar for hjælp til kvalificering og udvikling. Socialpædagogen kan samtidig opleve at have pligt til at drage omsorg for det, beboerne endnu ikke opleves at være kvalificeret til, hvorved socialpædagogen kan forsøge at bestemme over beboerne. Den socialpædagogiske praksis kan således ikke kun muliggøre en opkvalificering af beboerne, men kan også risikere at ekskludere beboere fra deltagelse i samfundsfællesskabet af medborgere, der bestemmer over eget liv.
- Socialpædagogers bestræbelse på at skabe gode arbejdsvilkår for beboere i bofællesskaber for voksne med udviklingshæmning, der er tilpasset den enkelte beboers behov, kan forstås som det at modvirke eksklusion fra arbejdsmarkedet. Socialpædagogers opgave kan dermed identificeres som det at tale beboernes sag, når der forhandles arbejdsvilkår med arbejdsgiverne. En indsats, der kan betyde, socialpædagogen må tydeliggøre de vanskeligheder, beboerne kan have set i forhold til andre. Konsekvenserne af den socialpædagogiske praksis kan muliggøre fortsat deltagelse på arbejdsmarkedet. Dette kan betyde, at der sker en tilpasning af arbejdsforholdene, hvilket kan medføre, at beboerne oplever sig inkluderet i betydningsfulde fællesskaber, hvor de kan trives og udvikles. Omvendt kan bestræbelserne på at skabe særlige muligheder for beboerne i jobbet skabe fokus på det, beboerne ikke kan, hvorved der kan være risiko for, at beboerne opleves som unormale outsiders.

- Socialpædagogers inklusionsopgave kan både forstås som det at støtte til deltagelse i foreningslivet for beboere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, og det at afhjælpe beboernes følelse af at være anderledes og udenfor. Socialpædagogers opgave kan dermed identificeres som 'akut' deltagelseshjælp samt støtte til beboernes følelsesmæssige problemer. Disse følelsesmæssige problemer kan imidlertid forstås begrundet i beboernes manglende evner. Den socialpædagogiske praksis kan således både muliggøre inklusion forstået som deltagelse og kan samtidig identificeres som en individualiseret indsats, der forsøger at løse beboernes følelse af at være anderledes og ekskluderet.
- Inklusion i forhold til arbejdsmarkedet kan opleves som værdifuldt, men også vanskeligt for beboere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning. Socialpædagogers opgave kan i den forbindelse forstås som det at støtte en udvikling med at normalisere beboerne og samtidig at tilpasse arbejdsforholdene, så beboerens vilkår normaliseres.

Konsekvenserne af socialpædagogernes inklusionsbestræbelser kan muliggøre, at nogle beboere oplever sig som normale, fordi de deltager i 'normale' fællesskaber. Omvendt kan inklusion også betyde, at nogle beboere oplever sig som unormale og dermed kan risikere at blive ekskluderet.

KAPITEL 6. KONKLUSIONER - INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

I dette kapitel vil jeg først opsummere formålet med mit ph.d.-projekt, afhandlingens teoretiske udgangspunkt, samt hvilket empirisk materiale der danner grundlag for afhandlingen. Derefter vil jeg konkludere på afhandlingens analyser og identificere mulige konsekvenser af henholdsvis policy-dokumenters beskrivelser af inklusionsmålsætninger og -indsatser i Danmark samt in- og eksklusionsfortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger.

6.1. FORMÅLET MED AFHANDLINGEN

Formålet med min afhandling er at bidrage med viden om in- og eksklusionsoplevelser og forståelser samt handicappolitiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser på voksenhandicapområdet. Viden, der ikke kun beskriver politiske inklusionsmålsætninger og -indsatser samt socialpædagogers arbejde hermed, men også bidrager med indblik i, hvordan borgere med udviklingshæmning oplever in- og eksklusion i hverdagslivet. På den måde er det afhandlingens ambition at inkludere erfaringer fortalt af borgere med udviklingshæmning, der kan bidrage med viden om disse borgeres muligheder og barrierer set i forhold til in- og eksklusion. På denne baggrund er det afhandlingens formål at muliggøre en diskussion af dansk handicappolitik, socialpædagogik og vilkårene for borgere med udviklingshæmning på voksenhandicapområdet. Ph.d.-projektets formål kan opsummeres på følgende måde i afhandlingens forskningsspørgsmål:

Hvordan fortælles inklusions- og eksklusionsoplevelser frem af voksne med udviklingshæmning og af socialpædagoger, og hvordan beskriver politiske og forvaltningsmæssige dokumenter inklusionsbestræbelserne på handicapområdet?

Hvilke inklusions- og eksklusionsforståelser kan identificeres, og hvilke konsekvenser kan sådanne forståelser få for voksne med udviklingshæmning, for det socialpædagogiske felt samt for handicappolitikken?

Jeg har derfor i ph.d.-projektet undersøgt aktuelle handicappolitiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser. Endvidere har jeg undersøgt oplevelser med in- og eksklusion i hverdagslivet blandt borgere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning og blandt socialpædagoger, set i forhold til deres arbejde på voksenhandicapområdet. På den baggrund har det været mit formål at identificere, hvordan dansk handicappolitik og fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger beskriver in- og eksklusion, og hvordan dette kan forstås

indskrevet i en overordnet inklusionsdiskurs. Endvidere har det været mit formål at dekonstruere dansk handicapolitik og fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Således har jeg haft som formål at beskrive, hvordan der i en inklusionsdiskurs kan identificeres forskellige bestræbelser på at indholdsudfylde og dermed indholdsbestemme en inklusionsdiskurs. Jeg har i den forbindelse haft til formål at identificere, hvordan sådanne sociale og samfundsmæssige forhold også altid ekskluderer nogen /noget. Ligeledes har det været mit formål at identificere mulige konsekvenser af: de handicappolitiske inklusionsbestræbelser, in- og eksklusionsoplevelser fra borgere med udviklingshæmning og fra socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet.

6.2. AFHANDLINGENS TEORETISKE RAMME

Jeg har i afhandlingen benyttet et diskursteoretisk perspektiv som udgangspunkt for min forståelse af in- og eksklusion, der dermed også udgør grundlaget for alle mine analyser i afhandlingen. I den forbindelse har jeg benyttet Laclau og Mouffes (2001) diskursteori. Endvidere har jeg benyttet Beckers (2005) og Goffmans (2009) afvigersociologiske teorier, der har fokus på, hvordan samfundet skaber afvigere. Disse afvigersociologiske perspektiver har, foruden den diskursteoretiske tilgang, været grundlag for analyserne af fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger på voksenhandicapområdet.

I Laclau og Mouffes diskursteori afvises distinktionen mellem en diskursiv og ikke-diskursiv praksis. Der er i stedet fokus på, hvordan både objektive og sociale forhold via sproget tillægges mening og betydning, som dermed afgør, hvordan vi opfatter og forstår verden. Dette betyder ikke, at den objektive verden ikke findes, men at vores adgang til den eller forståelse for den er diskursivt formidlet (Laclau & Mouffe 2001:107). Der er således ikke en nødvendig logisk sammenhæng mellem en betydningsdannelse og det objektive. I stedet afhænger betydningsdannelsen af, hvem der er i stand til at opnå herredømmet eller hegemoni, hvorfor konfliktfrie og harmoniske samfund ikke er en mulighed. Det er dermed gennem sproget, der kæmpes om betydningsfastsættelse af alle sociale forhold (Laclau 1990: 29-39), hvilket sker ved, at noget inkluderes i diskursen, og andet gøres til diskursens ydre – eller ekskluderes (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111).

Afhandlingens analyser benytter sproget til at undersøge, hvordan noget/nogen beskrives som inkluderet, og hvordan noget/nogen beskrives som ekskluderet. In- og eksklusion kan således forstås som hinandens forudsætninger og beskrive, hvad der eksempelvis kendetegner fællesskabers sociale identitet. Dermed kan diskursteorien bidrage til at identificere, hvordan fællesskaber konstitueres, og hvordan nogle inkluderes, mens andre ekskluderes (Hansen 2014). Fællesskaber eller sociale identiteter afgøres af, hvordan fællesskaber tillægges betydning, og hvordan disse

fællesskaber kan stå i modsætning til andre uden for fællesskabet (Mouffe 2013: 102-103). På den måde forudsætter inklusion samtidig, at noget ekskluderes, og dermed kan inklusion ikke være grænseløst. Grænsen mellem in- og eksklusion er i stedet socialt konstrueret og samtidig kontekstafhængig (Hansen 2014). Diskurser beskriver imidlertid ikke kun mentale forhold, men er som nævnt en sproglig praksis, der også kan få betydning for, hvordan sociale relationer organiseres (Laclau & Mouffe 2001: 96), hvorved diskursive forhold får praktiske konsekvenser. Dermed kan diskursteorien ikke kun beskrive, hvordan in- og eksklusion tillægges mening og betydning, men også bidrage til at analysere, hvordan in- og eksklusion konstituerer forskellige fællesskaber, der samtidig muliggør, hvilke fællesskaber eksempelvis borgere med udviklingshæmning kan deltage i eller er ekskluderet fra – ligesom in- og eksklusionsforståelser kan få betydning for, hvordan socialpædagoger arbejder på at undgå eksklusion samt arbejder for inklusion. Endvidere kan diskursteorien bidrage til at identificere, hvordan dansk handicappolitik muliggør forskellige inklusionsindsatser.

Som nævnt benytter jeg endvidere Beckers (2005) og Goffmans (2009) afvigelsesociologiske teorier som grundlag for mine analyser af de narrative interviews med borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger. Disse teorier beskriver, hvordan samfundets opdeling mellem det normale og det afvigende kan føre til stempling og stigmatisering af forskellige individer og grupper – herunder borgere med handicaps (Goffman 2009: 46). Disse afvigelsesociologiske perspektiver kan på den måde beskrive, hvordan det ikke kun er individets handlinger, der beskrives som afvigende, men også at individets tillægges egenskaber som værende afvigende (Goffman 2009: 46, Becker 2005: 30). Dermed understreges det, at afvigelser er socialt konstrueret, og at omgivelserne bidrager til at definere, hvem der bliver betragtet som henholdsvis afvigende eller normale (Hviid Jacobsen & Kristiansen 2018: 47-57). Sådanne processer kan få betydning for udvikling af en outsideridentitet og kan ekskludere disse personer og betyde, at outsiders forsøger at blive inkluderet i afviger-subkulturer (Becker 2005: 49). Endvidere kan Goffmans (2009: 48-49) stigmatteori benyttes til at identificere, hvordan eksklusion kan socialisere afvigere på bestemte måder og få betydning for outsiders oplevelse af sig selv – eksempelvis øget selvhad og mindreværdsfølelse. Dermed kan disse afvigelsesociologiske teorier bidrage til afhandlingens analyser af, hvordan individet og fællesskabet skabes i et samspil af in- og eksklusionsprocesser.

6.3. AFHANDLINGENS EMPIRISKE MATERIALE

Som beskrevet i indledningen betyder afhandlingens fokus på in- og eksklusion på voksenhandicapområdet, at min forskning har en samfundsvidenskabelig tilgang. Der er således fokus på forholdet mellem individet og omgivelserne, hvorfor genstandsfeltet for min forskning omhandler sociale og samfundsmæssige forhold. In-

og eksklusion kan grundlæggende forstås at omhandle sociale forhold og udspille sig på flere forskellige niveauer i samfundet (Hansen & Petersen 2019). Jeg har derfor inddraget flere forskellige empiriske materialer, der kan danne grundlag for en undersøgelse af både makro- og mikroniveau. Det empiriske materiale i min afhandling indbefatter:

Fire policy-dokumenter, der beskriver aktuelle handicappolitiske og forvaltningsmæssige målsætninger og indsatser i Danmark. Dokumenterne omhandler både nationale, regionale og kommunale sociale og handicappolitiske forhold og kan dermed give et overordnet indblik i inklusionsbestræbelserne på handicapområdet.

Fire fortællinger fra borgere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, og modtager socialpædagogisk støtte. Fortællingerne omhandler hverdagslivet og kan beskrive flere forskellige in- og eksklusionsoplevelser. Fortællingerne er udvalgt på baggrund af ni narrative interviews, jeg har foretaget med borgere med udviklingshæmning.

Fire fortællinger fra socialpædagoger, der arbejder i bo-miljøer på voksenhandicapområdet. Fortællingerne kan både give indblik i, hvordan socialpædagogerne oplever in- og eksklusion af borgere med udviklingshæmning, og hvordan fortællingerne beskriver beboernes oplevelser med in- og eksklusion. Derudover kan socialpædagogernes fortællinger bidrage med indsigt i, hvordan de oplever og forstår deres arbejde set i forhold til inklusion af borgere med udviklingshæmning. Fortællingerne er udvalgt på baggrund af otte narrative interviews, jeg har foretaget med socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet.

6.4. KONKLUSION PÅ POLICY-DOKUMENTANALYSEN

I policy-dokumenterne bliver inklusion skrevet frem som en målsætning om inklusion forstået som deltagelse. Inklusion beskrives både helt overordnet i forhold til det at være deltagende medborger i samfundet, og mere specifik i forhold til deltagelse på det ordinære arbejdsmarked, i uddannelse og i civilsamfundet. Inklusion bliver endvidere beskrevet som en handicappolitisk målsætning, der blandt andet refererer til Danmarks ratificering af Handicapkonventionen. Policy-dokumenterne kan således forstås at indskrive sig i en inklusionsdiskurs, der vil inkludere borgere med handicaps. Dokumenter, der kan identificeres som hegemoniske praksisser, der forsøger at konstruere og stabilisere et meningssystem (Laclau & Mouffe 2001: 142) og dermed forsøger at gøre inklusion til en selvfølgelighed (Drejer Hansen 2017) i dansk handicappolitik. I alle policy-dokumenterne beskrives endvidere en række politiske og samfundsmæssige problemer, der ønskes løst. Nogle borgere med handicaps beskrives eksempelvis ikke at være deltagende i eller bidragende til

samfundsfællesskabet, idet de ikke gives de samme muligheder og heller ikke påtager sig det samme ansvar som alle andre. I andre af policy-dokumenterne peges der på en målsætning om at inkludere borgere med handicaps til arbejdsmarkedet og i civilsamfundet, fordi det vil udvikle både samfundet og borgerne. I de kommunale policy-dokumenter peges der endvidere på nogle forvaltningsmæssige udfordringer, der eksempelvis omhandler et økonomisk og styringsmæssigt pres på kommunerne. Et pres, der beskrives at kunne udfordre sammenhængskraften i samfundet. Ligeledes beskrives der udfordringer med at koordinere og implementere inklusionsindsatserne for borgere med handicaps.

I alle policy-dokumenterne er der endvidere fokus på at ville udvikle borgere med handicaps, hvilket skrives frem på forskellig vis. Borgere med handicaps kan således forstås som nogen, der skal udvikle sig til ansvarlige, aktive, selvstændige, selvhjulpne borgere, hvilket de handicappolitiske og forvaltningsmæssige tiltag ønsker ændret ved at inkludere borgere med handicaps. I *Handicappolitisk Redegørelse 2018* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c) kan der eksempelvis identificeres et fokus på, at borgere med handicaps skal udvikle ansvar, hvilket kan forstås som en forudsætning for at kunne blive inkluderet. Imidlertid peger handicappolitikken også på, at de handicapkonventionelle rettigheder, herunder rettigheden til at være inkluderet, gælder for alle borgere med handicaps. Inklusion kan dog ikke både betyde inklusionsrettigheder for alle borgere med handicaps og samtidig betyde, at inklusion kun er en mulighed for de borgere med handicaps, der kan udvikle ansvar på bestemte måder. Endvidere kan der i samme dokument beskrives en re-artikulation af de konventionelle rettigheder til at være et dynamisk redskab for dansk handicappolitik. Forskellige diskursers forskellige betydningstilskrivninger til en betegner beskrives af Laclau som en flydende betegner, fordi det ikke er muligt at skabe entydighed om betegneren (Laclau 1990: 28-29). Mening kan kun delvist fikseres, fordi mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter (Laclau & Mouffe 2001: 113). På samme vis kan policy-dokumentets betydningsfastsættelse af konventionen både som et dynamisk redskab og en rettighed ikke skabe entydighed. Handicapkonventionen fremstår på den måde ikke kun som en flydende betegner, men også som en tom betegner, hvor indholdet i betegneren kan blive meningsløs (Laclau 2002: 135-136). Policy-dokumentet omhandlende dansk handicappolitik kan på samme vis fremstå som flertydig, uklar og meningsløs samt forstås som et forsøg på at diskutere Handicapkonventionens status set i forhold til en dansk inklusionsmålsætning. Endvidere kan handicappolitikken på den ene side identificeres som et forsøg på at diskutere samfundsmæssige rettigheder og på den anden side diskutere ansvarliggørelse af borgere med handicaps i forhold til fællesskabet.

I dokumentet *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g) beskrives det, at færre skal være udsatte, fordi alle kan udvikle sig til aktive selvhjulpne og/eller selvforsørgende borgere – inkluderet på arbejdsmarkedet, i uddannelse og/eller i civilsamfundet. På den måde kan

socialpolitikken forstås at ville mobilisere alle gennem udvikling af den udsatte borger – herunder udsatte borgere med handicaps. En social aktør er historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37), og de socialpolitiske mål kan i den forbindelse forstås at tillægge den udsatte borger betydning som en, der kan udvikles, fordi alle kan – hvilket også fremgår af dokumentets titel. Diskurser konstrueres imidlertid ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 111). Den sociale aktør, udsat borger der ikke kan, må på den måde forstås skrevet ud af de socialpolitiske mål og gjort til diskursens ydre. Udgrænsningen af udsatte borgere, der ikke kan, kan endvidere identificeres som en antagonistisk konflikt, der forsøger at forhindre realiseringen af en kollektiv identitet (Mouffe 2013: 102-103). Policy-dokumentet kan på den måde forstås ikke at forholde sig til de udsatte borgere, der ikke kan udvikle sig på en bestemt måde, fordi socialpolitikken kun omhandler de udsatte, der kan. Således kan dokumentet forstås at ekskludere udsatte borgere, der ikke kan udvikle sig til aktive, selvhjulpne og selvforsørgende borgere. Dokumentet peger da også på, hvordan socialpolitikken har til hensigt at understøtte udsatte borgere, der allerede nu tager ansvar for inklusion til arbejdsmarkedet og uddannelse.

Både ovenstående omtalte dokument omhandlende dansk socialpolitik og dokumentet *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet* (Rammeaftale.viborg.dk) kan forstås at ville inkludere borgere med handicaps, således at de bliver en ressource for samfundet og samtidig vil kunne minimere de sociale udgifter. I de fælleskommunale målsætninger peges eksempelvis på, at blandt andet inklusion vil kunne bidrage til at løse det økonomiske og styringsmæssige pres, kommunerne oplever, og dermed fastholde en sammenhængskraft i samfundet. På den måde kan en socialpolitisk inklusionsindsats ikke kun forstås som et mål, men også identificeres som et middel på vej mod at løse forskellige samfundsmæssige problemer. Der nævnes i den forbindelse, at der er behov for et paradigmeskifte i lovgivningen, der flytter fokus fra støtte og kompensation. I stedet lægges der vægt på, at borgere med handicaps kompetenceudvikles, så de kan mestre et liv på arbejdsmarkedet og/eller i frivillige foreninger. De borgere med handicaps, der ikke kan udvikles, kan således forstås at stå i vejen for de fælleskommunale målsætninger. Som tidligere nævnt beskriver Mouffe, hvordan et antagonistisk forhold forsøger at forhindre en anden gruppes realisering af deres identitet (Mouffe 2013: 102-103), hvorved der er tale om en politisk polarisering, som afviser andres identitet og deres ret til at være forskellige (Frølund Thomsen 2000: 188). Der kan i dokumentet således identificeres en antagonistisk konflikt, hvor borgere med handicaps, der ikke kan udvikles til inklusion via selvstændiggørelse og selvforsørgelse, kan forstås som en trussel for kommunernes økonomi og forvaltning samt for sammenhængskraften i samfundet. Policy-dokumentet kan på den måde forstås som en målsætning om at afvikle kommunal støtte og kompensation for i stedet at inkludere borgere med handicaps på arbejdsmarkedet og i foreningslivet, så de kan udvikle sig til at mestre eget liv.

I dokumentet *Handicappolitik – mere end en hensigtserklæring* (Aalborg.dk) beskrives, hvordan den kommunale inklusionsindsats har til hensigt at kompensere borgere med handicaps, således at barrierer for deltagelse fjernes, og mulighedsbetingelserne for inklusion ændres. Omvendt beskriver den kommunale handicappolitik, hvordan borgere med handicaps også skal deltage ved at møde barrierer som alle andre borgere. Der kan i dokumentet således identificeres en uklarhed om inklusionsbestræbelserne i den kommunale handicappolitik. En uklarhed, der omhandler, hvorvidt borgere med handicaps skal møde flere eller færre barrierer. For hvordan kan inklusionsløsninger, der skal føre til deltagelse, på den ene side betyde fjernelse af barrierer og på den anden side betyde, at selv samme gruppe borgere skal møde barrierer som alle andre? Inklusionsbestræbelserne og vilkårene for deltagelse fremstår ikke kun flertydigt men også modsatrettet. På den måde kan deltagelse ikke kun forstås som en flydende betegnelse, men også identificeres som en tom betegnelse (Laclau 2002: 135-136), hvor grænsen synes udvisket for, hvordan den kommunale handicappolitik kan forstås og ikke kan forstås. Den kommunale inklusionsindsats kan både forstås således, at den vil tilbyde fjernelse af barrierer, samtidig med at borgere med handicaps skal møde barrierer som alle andre. Betingelserne for deltagelse og dermed inklusionsindsatsen kan i policy-dokumentet således fremstå flertydig, modsatrettet og meningsløst.

6.4.1. MULIGE KONSEKVENSER AF POLICY-DOKUMENTERNES INKLUSIONSBESTRÆBELSER

Der kan i policy-dokumenterne identificeres beskrivelser af, hvordan dansk handicappolitik eller forvaltning heraf har til formål at inkludere borgere med handicaps, eller hvor inklusion kan forstås som midlet til at opnå andre handicappolitiske målsætninger. I dokumenterne kan inklusion forstås skrevet frem som en bestræbelse på, at borgere med handicaps, herunder borgere med udviklingshæmning, skal deltage i forskellige fællesskaber, eksempelvis på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Endvidere kan der i policy-dokumenterne også identificeres en række konsekvenser af dokumenternes beskrivelser af inklusionsbestræbelserne på handicapområdet. Disse konsekvenser er oplistet nedenfor:

- Dansk handicappolitik kan identificeres som værende uklar og meningsløs, idet inklusion både kan forstås som en ret for alle borgere med handicaps, samtidig med at inklusion kun muliggøres for ansvarliggjorte borgere med handicaps. Handicappolitikken muliggør således, at borgere med handicaps kan inkluderes, og omvendt kan konsekvensen være, at nogle borgere med handicaps ekskluderes, fordi de ikke kan udvikle ansvar og bidrage til samfundet ligesom alle andre.

- Dansk socialpolitik beskriver en inklusionsmålsætning, der vil udvikle alle udsatte borgere, inklusiv borgere med handicaps, til ansvarliggjorte, aktive medborgere. Dermed kan policy-dokumentet samtidig forstås at skrive de borgere med handicaps ud af politikken, som ikke kan udvikle sig på denne måde. Således kan der identificeres en antagonistisk konflikt, der kan ekskludere nogle borgere med handicaps, hvilket betyder, at socialpolitikken både kan forstås som en inklusions- og en eksklusionspolitik.
- De fælleskommunale målsætninger forudsætter, at borgere med handicaps, via inklusion, kan udvikle selvstændighed og/eller selvforsørgelse. Dermed kan der identificeres en antagonistisk konflikt, der skriver borgere med handicaps, der ikke kan udvikles, ud af policy-dokumentet. Konsekvenserne af de fælleskommunale målsætninger kan således identificeres som en inklusionsindsats, men kan samtidig risikere at ekskludere nogle voksne borgere handicaps, der ikke kan leve op til kriterierne for udvikling.
- Den kommunale handicappolitik kan identificeres som flertydig, fordi dokumentet både beskriver, hvordan inklusionsløsninger kan betyde fjernelse af barrierer samt det at møde lige så få eller mange barrierer som alle andre. Dermed kan policy-dokumentets inklusionsindsatser identificeres som modsatrettede, uklare og indholdstømte. Den kommunale handicappolitik muliggør fjernelse af barrierer, således at borgere med handicaps kan inkluderes. Omvendt kan konsekvensen også være, at nogle borgere med handicaps møder barrierer som alle andre, hvorved de risikerer at blive ekskluderet.

6.5. KONKLUSION PÅ ANALYSEN AF FORTÆLLINGER FRA BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning fortælles der om deltagelse i forskellige fællesskaber. Eksempelvis beskriver en fortælling om det at deltage i et klassefællesskab som barn i folkeskolen, ligesom en anden historie handler om det at blive tilbudt deltagelse i job på arbejdsmarkedet. Andre igen fortæller om det at deltage i et (bo)fællesskab eller deltage i aktiviteter med naboerne i lokalmiljøet. Fortællingerne kan imidlertid ikke kun forstås som beskrivelser af deltagelse i forskellige fællesskaber, men illustrerer også, at denne deltagelse, for fortællerne, kan betyde en oplevelse af at være en del af eller have et tilhørsforhold til det fællesskab, fortællerne deltager i. En fortæller beskriver eksempelvis det at opleve sig som en del af et (bo)fællesskab, fordi beboeren dér har et spisefællesskab og altid har nogen at snakke med. I alle fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning kan deltagelse, det at være en del af, høre sammen med eller passe ind i forskellige fællesskaber ses fortalt frem, og kan forstås, at omhandle inklusion i forskellige fællesskaber.

Fortællingerne kan på den måde indskrive sig i det, Mortensen (2009) beskriver som inklusion forstået som deltagelse og det at have en rolle i forskellige sociale systemer – eksempelvis på arbejdsmarkedet, i sociale fællesskaber eller fællesskaber med en bestemt identitet.

Alle fire fortællinger fra borgere med udviklingshæmning kan ligeledes identificeres som fortællinger om eksklusion. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og dermed gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Eksklusion kan på den måde forstås som forudsætningen for inklusion (Hansen 2014). Eksempelvis fortæller en af borgerne med udviklingshæmning, hvordan han fravælger et jobtilbud på arbejdsmarkedet, fordi han føler sig hjemme blandt kollegaer på et aktivitets- og samværstilbud. På den måde kan fortællingen forstås som eksklusion fra deltagelse på arbejdsmarkedet og inklusion til et kollegafællesskab på et aktivitets- og samværstilbud. I samme historie fortælles det endvidere, hvordan nogle af kollegaerne ikke på samme måde får tilbudt jobs på arbejdsmarkedet, ligesom fortælleren gør, fordi disse kollegaer ikke selv kan transportere sig til og fra arbejde. Dermed kan historien også identificeres som en fortælling om, hvordan nogle borgere med udviklingshæmning kan være ekskluderet fra arbejdsmarkedet, fordi de opleves af andre som nogle, der ikke besidder evnerne til at være inkluderet.

I en anden fortælling beskrives, hvordan fortælleren flytter ind i et (bo)fællesskab, der opleves at tilbyde et tilhørsforhold, men som samtidig fortælles frem som en modsætning til det, at fortælleren førhen boede alene i egen lejlighed, hvilket oplevedes som en problemfyldt periode. På den måde kan fortællingen forstås som inklusion til det nuværende bofællesskab på baggrund af eksklusion fra selvstændig bolig. Mouffe beskriver, at selvom samfundet er blevet stadig mere individualistisk, vil behovet for kollektiv identifikation aldrig forsvinde, idet den har afgørende betydning for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). På den måde kan fortællingerne indskrive sig i en generel historie om behovet for tilhørsforhold og være udtryk for en diskursiv hegemonisk praksis (Laclau & Mouffe 2001: 142). En diskursiv praksis, der selvfølgelig gør betydningen af at opleve sig som en del af en kollektiv identitet. Endvidere kan fortællingerne pege på, at borgere med udviklingshæmning arbejder på at forblive inkluderet og dermed oplever at høre til i forskellige fællesskaber eller kæmper for at undgå eksklusion fra forskellige fællesskaber.

Som nævnt ovenfor kan fortællingerne identificeres som beskrivelser, der peger på problemer i forhold til henholdsvis oplevelser med inklusion til eller eksklusion fra forskellige fællesskaber. Dette kan også forstås at være tilfældet i en historie om, hvordan fortælleren som barn, selvom han var deltagende i den almene skole, alligevel oplevede sig holdt udenfor og mobbet. Ifølge fortælleren har dette givet problemer i voksenlivet, fordi fortælleren stadigvæk ser sig selv som værende anderledes. Eksklusionsoplevelser kan på den måde forstås både at have negativ effekt i forhold

til synet på én selv og i forhold til det at opleve vanskeligheder med at høre til og indgå i fællesskaber med andre. Fortællingen kan på den måde identificeres som en eksklusionsoplevelse, der kan stigmatisere og resultere i en outsideridentitet (Goffman 2009: 44). En outsideridentitet, som endvidere kan skabe en identitetskriser, der opleves som det at blive afskåret både fra samfundet og fra sig selv, hvilket kan øge risikoen for at udvikle selvhad og mindreværdsfølelse (Goffman 2009: 49, 60). Becker beskriver, hvordan en sådan outsiderposition som resultatet af en samfundsmæssig stempeling i stedet ofte betyder, at personen søger mod subkulturer uden for det ordinære samfund (Becker 2005: 9-12). I fortællingen beskrives endvidere, hvordan ovenstående oplevelser har betydet, at fortælleren fremadrettet i stedet ønsker at søge fællesskaber med personer, som opleves at ligne fortælleren selv, hvilket kan synliggøre, at fortælleren drømmer om at deltage og høre til – inkluderet i et fællesskab.

Fortællingernes beskrivelser af en social identitet eller tilhørsforhold til forskellige fællesskaber kan identificeres på forskellig vis på tværs af historierne. I nogle af fortællingerne benytter fortælleren begreberne *os* eller *vi*, hvilket kan forstås som en beskrivelse af, hvordan fortælleren oplever sig som en del af et bestemt fællesskab. Mouffe beskriver, hvordan fællesskaber forsøger at holde sammen på fællesskabet ved at dele en social identitet – et *vi*. Sådan et *vi* forudsætter imidlertid, at nogle er i opposition hertil – et *de* (Mouffe 2013: 102-103). Det, som kendetegner fællesskabets sociale identitet *vi*, er således med til at definere, hvem der er inkluderet og, hvem der bliver ekskluderet af fællesskabet – *de andre* (Hansen 2014). Eksempelvis fortæller en beboer i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, hvordan han og bofællerne kan forstås som *vi* i modsætning til naboerne – *de*, der bor i resten af boligkvarteret. På den måde kan fortællingen forstås som en måde, hvorpå fortælleren beskriver sig selv som en del af gruppen tilhørende bofællesskabet, hvorfor beboeren i bofællesskabet kan identificeres som inkluderet i et (bo)fællesskab. I omtalte fortælling beskrives forskellen mellem bofællesskabets beboere og naboerne som forskellen på, hvem der arbejder i beskyttede stillinger og er på pension modsat naboerne, der har almindelige jobs og lever et normalt familieliv. På den måde kan der i fortællingen identificeres en social identitet, der betydningsfastlægger beboerne i bofællesskabet som værende unormale og naboerne som normale.

Laclau og Mouffe understreger, at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs, og sociale relationer konstitueres således ikke af subjektet, men er en diskursiv praksis (Laclau & Mouffe 2001: 115). Flere af historierne kan på lignende vis identificeres som fortællinger om, hvordan beboere med udviklingshæmning inkluderes i fællesskaber og oplever at være en del af en social identitet, betydningsfastlagt som outsider og unormal. En social aktør er historisk og socialt betinget i forhold til forskellige meningssystemer (Laclau 1990: 36-37), og på den måde kan ovenstående fortællinger ikke kun forstås som individuelle historier, men kan samtidig indskrives i en mere generel fortælling – som et 'vindue' til kollektive tankeprocesser (Järvinen 2005). Forståelser, der kan

tildele personer en afvigeridentitet som unormal, hvilket Goffman (2009: 46) peger på ofte kan ske for borgere med handicaps.

Omvendt kan samme fortælling forstås som en mulig afvisning af en social identitetsdannelse af borgere med udviklingshæmning som værende unormale. Fortælleren beskriver, hvordan der ikke er den store forskel på bofællesskabets beboere og så naboerne uden for bofællesskabet. Ifølge fortælleren opleves bofællesskabets beboere endvidere at høre sammen med naboerne i det omkringliggende boligkvarter, der har normale jobs og lever almindelige familieliv. Dette eksemplificeres i fortællingen med det, at nogle beboere deltager i en række lokale arrangementer sammen med naboerne. Således kan fortællingen forstås som en beskrivelse af et tilhørsforhold til nabofællesskabet af normale, hvorfor fortælleren og bofællerne i bofællesskabet også kan være inkluderet i et fællesskab af normale. Ifølge Goffman (2009: 48-49) kan outsiders have den samme identitetsopfattelse som alle andre og dermed også ønske at blive behandlet på samme måde. På den måde kan fortællingen forstås som en identitetskamp og et forsøg på at modsætte sig en forståelse af borgere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning som værende ekskluderet som outsiders. Alle fortællingerne kan på lignende vis handle om tilhørsforhold til forskellige fællesskaber eller om forskellige sociale identiteter, der kan identificeres i forskellige oplevelser med in- og eksklusion i hverdagslivet for borgere med udviklingshæmning. Fortællingerne beskriver således både in- og eksklusionsoplevelser forstået som deltagelse i forskellige fællesskaber, men også det at opleve sig som en del af et fællesskab. Dette understreger Laclau og Mouffes (2001: 113) pointe, at mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter. På den måde kan fortællingerne identificeres som beskrivelser af både in- og eksklusionsoplevelser, ligesom disse oplevelser samtidig kan beskrive både det at deltage/ikke deltage eller det at opleve at høre til i et fællesskab eller ej.

6.5.1. MULIGE KONSEKVENSER AF FORTÆLLINGER FRA BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

Fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning kan ses at indskrive sig i en inklusionsdiskurs, der kan forstås at fortælle om deltagelse og tilhørsforhold. Imidlertid kan fortællingerne også beskrive oplevelser med eksklusion. Samtidig kan der i fortællingerne identificeres, hvordan de omtalte fællesskaber tillægges mening og betydning og dermed også pege på, hvilke konsekvenser sådanne in- og eksklusionsoplevelser kan få for borgere med udviklingshæmning. Disse mulige konsekvenser er oplistet nedenfor på baggrund af mine analyser af fortællingerne:

- Det at bo i selvstændig lejlighed kan skabe en problemfyldt tilværelse ekskluderet fra betydningsfulde fællesskaber. Inklusion i et bo-miljø for

voksne med udviklingshæmning kan omvendt muliggøre deltagelse i et (bo)fællesskab og oplevelsen af at høre til i et værdifuldt fællesskab.

- Inklusion i arbejdsfællesskaber, der forudsætter bestemte kvalifikationer, kan betyde, at nogle borgere med udviklingshæmning ikke tilbydes job på det ordinære arbejdsmarked. På den ene side kan dette betyde deltagelse på et aktivitets- og samværstilbud samt muliggøre inklusion i betydningsfulde fællesskaber. På den anden side kan konsekvensen være, at borgere med udviklingshæmning ekskluderes fra arbejdsmarkedet – kategoriseret som ukvalificerede til et job – og dermed tildeles en identitet som outsiders.
- Borgere med udviklingshæmning kan som børn opleve sig mobbet og holdt udenfor i skolen, hvilket kan resultere i en outsideridentitet. En identitet, der kan stigmatisere og betyde manglende tilhørsforhold også som voksne, hvilket skaber nye eksklusionsoplevelser. Konsekvenserne af et manglende tilhørsforhold kan være ønsker om at blive inkluderet i outsider-fællesskaber.
- Beboere i bofællesskaber for voksne med udviklingshæmning kan forstås indskrevet i en social identitet som outsiders og kan dermed opleve sig som unormale og ekskluderede. Omvendt kan nogle beboere samtidig opleve sig som en del af et nabofællesskab med en normal social identitet, fordi beboerne inkluderes i et foreningsliv sammen med naboerne. Det at bo i et bofællesskab for voksne med udviklingshæmning, muliggør således både deltagelse i forskellige fællesskaber og kan betyde oplevelsen af tilhørsforhold til både bofællesskabsbeboerne og naboerne.

6.6. KONKLUSION PÅ ANALYSEN AF FORTÆLLINGER FRA SOCIALPÆDAGOGER

I alle fortællingerne fra socialpædagogerne kan der identificeres historier om inklusion forstået som deltagelse i forskellige fællesskaber. Eksempelvis fortælles det, hvordan nogle af beboerne i de bo-miljøer, hvor socialpædagogerne arbejder, deltager i jobs på arbejdsmarkedet eller deltager i det lokale foreningsliv. Imidlertid fortælles flere af historierne fra socialpædagogerne også frem som beboernes oplevelser med det at høre til i et fællesskab eller det, at socialpædagogerne arbejder for, at beboerne kan opleve sig som en del af et fællesskab.

En socialpædagog fortæller eksempelvis, hvordan en af beboerne ikke kun deltager på arbejdsmarkedet, men også oplever at 'passe ind' i jobbet, fordi beboeren forstår sig selv som en del af gruppen med almindeligt arbejde. Inklusion kan på den måde også forstås som det at være en del af eller opleve at høre til og dermed være inkluderet i et arbejdsfællesskab. Mortensen (2009) nævner, at inklusion kan forstås som

deltagelse og det at have en rolle i forskellige sociale systemer – eksempelvis på arbejdsmarkedet, i frivilligforeninger, i forhold til nære fællesskaber, eller det at have en bestemt social identitet. På lignende vis kan fortællingerne ses at indskrive sig i en inklusionsdiskurs forstået som deltagelse og det at høre til.

Fortællingerne kan endvidere identificeres som fortællinger om beboernes eksklusionsoplevelser eller socialpædagogernes bestræbelser på at forebygge eksklusion. Diskurser konstrueres ikke kun via artikulation, men også gennem de forhold, som udelukkes fra diskursen og gøres til diskursens ydre (Laclau & Mouffe 2001: 105, 111). Eksklusion kan på den måde forstås som forudsætningen for inklusion (Hansen 2014). Eksempelvis fortæller en socialpædagog, at en af beboerne i bo-miljøet, hvor socialpædagogen arbejder, er i risiko for at miste sit job. Derfor forsøger socialpædagogen at afhjælpe, at beboeren bliver ekskluderet fra sit job på arbejdsmarkedet og således kan forblive inkluderet. Som nævnt ovenfor kan socialpædagogernes fortællinger ikke kun forstås som beskrivelser af beboernes deltagelse/ikke deltagelse, eller hvordan beboerne kan opleve sig som del af et fællesskab eller ej. Fortællingerne kan derudover identificeres som beskrivelser, der peger på forskellige problemer, som enten socialpædagogerne eller beboerne i bo-miljøerne oplever i forhold til in- og eksklusion eller i forhold til risikoen for eksklusion fra forskellige fællesskaber. Eksempelvis fortæller nogle af socialpædagogerne om, hvordan det opleves problematisk for beboerne, hvis de bliver ekskluderet fra henholdsvis job eller fritidsfællesskaber, fordi beboerne fortælles frem som nogen, der gerne vil deltage og opleve sig som en del af fællesskabet. Mouffe beskriver, at behovet for kollektiv identifikation aldrig forsvinder, idet den er konstituerende for menneskelig eksistens (Mouffe 2013: 105). På samme måde kan flere af fortællingerne beskrive, hvordan beboerne kan opleve stolthed over, eller sætte pris på, at deltage i normalt arbejde fordi de dermed oplever at høre til blandt gruppen af normale, der har job på arbejdsmarkedet. Derfor forsøger socialpædagogerne at forebygge beboernes eksklusion fra sådanne fællesskaber.

I en anden fortælling beskrives endvidere, hvordan en beboer i et bo-miljø for borgere med udviklingshæmning er ved at gå glip af en planlagt håndboldkamp sammen med sine holdkammerater i den lokale håndboldklub. Beboeren opsøger derfor socialpædagogen i forsøget på at få hjælp til at deltage. Socialpædagogen hjælper i den forbindelse med det rent praktiske ved at køre beboeren til håndboldkampen og forsøger samtidig at afhjælpe beboerens følelse af at være anderledes og ekskluderet ved at 'vende' beboerens humør. I nogle af socialpædagogernes fortællinger beskrives således, hvordan beboerne kan have svært ved at klare sig blandt andre og dermed ikke rigtigt kan begå sig på normalområdet som en socialpædagog beskriver det. Samme socialpædagog fortæller, at dette kan føre til, at nogle beboere er meget selvkritiske og vurderer sig selv i forhold til det at være normal eller ej. På den måde kan nogle af fortællingerne beskrive, hvordan beboernes identitet påvirkes af det at opleve sig ekskluderet eller i risiko herfor. Goffman (2009: 46-49) beskriver, hvordan

en outsideridentitet kan føre til selvhad og mindreværdsfølelse, eksempelvis hos borgere med handicaps, der oplever sig miskrediteret.

Becker (2005: 29-30) peger på, at det ofte ikke kun er handlinger, der bliver forstået som afvigende, men også at personer, der udfører afvigende handlinger, kan blive stemplet som værende outsiders. I historierne fra socialpædagogerne fortælles beboerne frem som beboere i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, der samtidig kan være ukvalificerede, uansvarlige og unormale. Eksempelvis fortæller en af socialpædagogerne, hvordan hun har en pligt til at støtte beboere med at tage ansvarlige beslutninger. Socialpædagogen påpeger i den forbindelse, at hun kan risikere at få indflydelse på beboernes beslutninger, selvom beboerne har ret til selv at bestemme, og samtidig kan fortællingen forstås som en beskrivelse af, hvordan socialpædagogen oplever beboerne som uansvarlige. De socialpædagogiske fortællinger kan på den måde ses at tildele beboerne en position eller social identitet som værende unormale med manglende kvalifikationer eller manglende evner. Diskursteorien understreger, at ethvert subjekt altid må forstås som en subjektposition inden for en given diskurs (Laclau & Mouffe 2001: 115-117), og at sociale aktører er historisk og socialt betinget (Laclau 1990: 36-37). På samme måde kan de socialpædagogiske fortællinger være eksempler på, hvordan borgere med udviklingshæmning kan identificeres som historiske og socialt betingede aktører, der stigmatiseres som afvigere (Goffman 2009: 46). Dermed kan socialpædagogernes fortællinger ikke kun identificeres som beskrivelser, der omhandler de enkelte beboere, men kan være et udtryk for mere generelle historier om, hvordan borgere med udviklingshæmning kan være tillagt en social identitet som unormale og dermed kan forstås ekskluderet.

Omvendt kan en af de socialpædagogiske fortællinger i forhold til job på arbejdsmarkedet pege på, at det er vigtigt at støtte beboerne og få forhandlet gode arbejdsvilkår på plads, så beboerne kan trives i jobbet. På den måde kan den socialpædagogiske opgave, i fortællingen, ses som en støtte, der på beboernes vegne advokerer for gode arbejdsvilkår, der kan forebygge mulig eksklusion og fastholde oplevelsen af at trives og høre til på arbejdsmarkedet. Socialpædagogens opgave kan i den forbindelse forstås som det at tilpasse arbejdslivet til beboerne og ikke omvendt, hvorved indsatsen fokuserer på en normalisering/almengørelse af vilkårene for borgere med udviklingshæmning. Dette understreger Laclau og Mouffes (2001: 113) pointe, at mening kun delvist kan fikseres, og at mening altid kan fastlægges på andre måder på grund af diskursens åbne karakter. Således kan der i de socialpædagogiske fortællinger nok identificeres en beskrivelse af beboerne i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning som unormale, men samtidig kan nogle fortællinger ligeledes pege på, at normalisering kan handle om at normalisere beboernes vilkår – eksempelvis arbejdsvilkårene.

Mouffe beskriver, hvordan et fællesskab kan forstås som en kollektiv identitet, der altid forudsætter, at nogle er i opposition hertil (Mouffe 2013: 102-105).

Socialpædagogernes syn på sig selv kan ligeledes identificeres i fortællingerne og ses i forhold til, hvordan borgere med udviklingshæmning konstrueres. Fortællingerne kan beskrive en kollektiv identitet af *os* socialpædagoger, der har en opgave i og ansvar for at støtte og hjælpe beboere, der bor i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning. Fortællingerne kan således forstås som udtryk for en hegemonisk praksis, der forsøger at konstruere en entydighed i diskursen (Laclau & Mouffe 2001: 142) eller forsøger at legitimere og pege på almindelig sund fornuft (Drejer Hansen 2017). Fortællingerne kan på samme vis identificere socialpædagogernes opgave med at hjælpe til inklusion som almindelig sund fornuft og samtidig legitimere de indsatser, som socialpædagogerne fortæller om, hvad enten socialpædagogernes opgaver fortælles frem som: kvalificering til medborgerskab, normalisering eller tilpasning af arbejdsvilkårene, praktisk hjælp og støtte til følelsen af at være anderledes og udenfor eller støtte, der både tilpasser arbejdsforholdene og normaliserer beboere i bo-miljøer for borgere med udviklingshæmning.

6.6.1. MULIGE KONSEKVENSER AF FORTÆLLINGER FRA SOCIALPÆDAGOGER

Fortællingerne fra socialpædagogerne kan forstås som beskrivelser, der peger på forskellige in- og eksklusionsoplevelser for borgere med udviklingshæmning. Der kan endvidere identificeres forskellige mulige konsekvenser i socialpædagogernes fortællinger om deres opgave med at støtte og hjælpe borgere med udviklingshæmning på voksenhandicapområdet. Disse konsekvenser er oplistet nedenfor på baggrund af mine analyser af fortællingerne fra socialpædagogerne:

- Den socialpædagogiske opgave kan identificeres som hjælp til kvalificering og udvikling af evner hos beboere, der bor i bo-miljø for voksne med udviklingshæmning. Denne indsats kan muliggøre, at beboerne bedre kan træffe egne beslutninger, hvormed de kan benytte deres ret til selvbestemmelse som medborgere inkluderet i samfundet. Samtidig kan den socialpædagogiske opgave forstås som det at skulle tage ansvar for det, beboerne ikke selv kan tage ansvar for. En socialpædagogisk indsats, der forsøger at få indflydelse på beboernes beslutninger, kan betyde mindre indflydelse for beboerne på eget liv. Hermed øges risikoen for, at beboerne bliver ekskluderet fra samfundet som medborgere med retten til selvbestemmelse.
- Den socialpædagogiske opgave kan identificeres som støtte til udvikling af arbejdsforholdene for borgere med udviklingshæmning, der arbejder på jobmarkedet. Denne indsats kan forebygge eksklusion fra arbejdsmarkedet og samtidig muliggøre oplevelsen af at være inkluderet i et betydningsfuldt

arbejdsfællesskab. Oplevelsen af at høre til i betydningsfulde fællesskaber kan samtidig muliggøre beboernes trivsel og udvikling.

- Den socialpædagogiske opgave kan identificeres som praktisk støtte til inklusion i det lokale foreningsliv. Den socialpædagogiske støtte kan samtidig identificeres som et forsøg på at afhjælpe borgerens følelse af at være anderledes og ekskluderet. Disse indsatser kan bidrage til, at borgere med udviklingshæmning kan deltage i det lokale foreningsliv og samtidig muliggøre oplevelsen af at være en del af et fællesskab. Omvendt kan et fokus på beboernes følelsesmæssige problemer risikere at individualisere eksklusionsoplevelser og dermed fastholde beboerens oplevelse af at føle sig anderledes.
- Den socialpædagogiske opgave kan identificeres som støtte til at normalisere beboere, der bo i bo-miljøer for voksne med udviklingshæmning, men også tilpasse eller normalisere beboernes jobvilkår på det ordinære arbejdsmarkedet. På den måde kan den socialpædagogiske indsats bidrage til at modvirke eksklusion af beboerne, hvilket muliggør en oplevelse af at høre til blandt normale, fordi beboerne deltager i normale jobfællesskaber. Omvendt kan den socialpædagogiske inklusionsindsats også risikere at bidrage til, at nogle beboere kan have et vanskeligt arbejdsliv, fordi beboerne kan opleve sig unormale og dermed ekskluderet, selvom de deltager i jobfællesskaber på arbejdsmarkedet.

KAPITEL 7. DISKUSSION OG PERSPEKTIVERING

Jeg vil i dette kapitel diskutere og perspektivere afhandlingens konklusioner. I den forbindelse vil jeg pege på nogle af de udfordringer, muligheder og barrierer, der kan være relevante i forhold til afhandlingens tema om in- og eksklusion set i forhold til voksne borgere med udviklingshæmning, det socialpædagogiske felt samt dansk handicappolitik. Jeg vil i de følgende afsnit diskutere og perspektivere nedenstående fem emner:

Inklusion – en forhandling af ansvar og muligheder

Afhænger inklusion af støtte og compensation eller omvendt?

Inklusionsbestrebelse kan skabe eksklusion af borgere med udviklingshæmning

Inklusion – normalisering af borgere med udviklingshæmning eller af vilkårene i samfundet

Inkluderet til et selvstændigt liv og ekskluderet til et liv i fællesskab eller omvendt?

7.1. INKLUSION – EN FORHANDLING AF ANSVAR OG MULIGHEDER

Policy-dokumenternes inklusionsmålsætninger kan beskrives som en pligt for borgere med handicaps til at tage ansvar for at blive inkluderet som selvstændige og selvforsørgende medborgere, der bidrager til samfundet. Ligeledes beskrives retten til, for alle borgere med handicaps, at leve inkluderet i samfundet, hvilket henviser til Danmarks ratificering af Handicapkonventionen (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c). På den måde kan forholdet mellem individet og fællesskabet forstås at være i centrum for dansk handicappolitik. Et forhold, der kan omhandle, i hvilket omfang borgere med handicaps tildeles rettigheder til at blive inkluderet i fællesskabet, og hvilke pligter borgere med handicaps har over for fællesskabet som forudsætning for at kunne blive inkluderet.

I en af afhandlingens fortællinger fra borgere med udviklingshæmning fremgår det, at nogle borgere ikke får hjælp af jobcenteret til at søge job på arbejdsmarkedet, mens andre gives mulighed for selv at vælge mellem forskellige jobs. Hvorvidt borgerne får hjælp til inklusion på arbejdsmarkedet eller ej, afgøres i fortællingen af, i hvilket omfang den enkelte opleves at have evnerne til at varetage et job. Fortællingen kan på

den måde beskrives som eksempel på, at den handicapkonventionelle ret til at få støtte til inklusion – herunder hjælp til at søge job på arbejdsmarkedet (Menneskeret.dk-a) – betinges af den enkeltes evner til og dermed mulighed for at tage ansvar. Pligten til at skulle tage ansvar kan således komme til at overskygge de sociale rettigheder, hvorved rettigheder individualiseres (Hansen 2009-b: 141).

I to skandinaviske undersøgelser omhandlende borgere med psykiske handicaps – herunder borgere med udviklingshæmning – dokumenteres det, at disse borgere i langt mindre grad er i beskæftigelse end andre borgere og derved kan forstås marginaliseret (Amilon et al. 2017: 9, Wendelborg & Tøssebro 2018). Undersøgelserne peger således på et generelt billede af, at der kan være barrierer for deltagelse på arbejdsmarkedet for borgere med udviklingshæmning. Der kan sikkert være flere grunde til, at borgere med udviklingshæmning ikke er inkluderet på arbejdsmarkedet. Imidlertid kan, som nævnt ovenfor, en af fortællingerne i afhandlingen ses som eksempel på, at borgere ikke opleves at få hjælp til inklusion på arbejdsmarkedet, og at dette kan begrundes i individets manglende evner. Dette kan være et udtryk for, at der tages individuelle hensyn, der har til hensigt at beskytte borgere med udviklingshæmning mod vanskelige vilkår på arbejdsmarkedet. Omvendt kan der være en risiko for, at borgere på trods af politiske inklusionsmålsætninger ikke får hjælp til at blive inkluderet og dermed kan have vanskeligt ved at påtage sig et samfundsmæssigt ansvar. Et ansvar, som flere af fortællingerne i afhandlingen peger på, at borgere med udviklingshæmning gerne vil påtage sig – eksempelvis i forhold til job på arbejdsmarkedet.

Policy-dokumenternes påpegning af, at inklusion forudsætter individets ansvarliggørelse, kan ikke kun beskrive et fokus på individets ansvar men også forstås som en politik, der lægger op til, at inklusion kan være til forhandling – en 'noget for noget-politik'. Et eksempel herpå kan ses i den handicappolitiske redegørelse, der vil diskutere, hvordan handicapkonventionen kan gøres til et mere dynamisk redskab, der understøtter, at den enkeltes ansvar og muligheder balancerer (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c). Sådan en 'dynamisering' kan ligeledes identificeres i nogle af fortællingerne i afhandlingen. En af socialpædagogerne fortæller, hvordan hun støtter en kvalificering af beboerne i bo-miljøet for voksne med udviklingshæmning. Imidlertid oplever socialpædagogen sig ikke kun ansvarlig for en opkvalificering af beboerne, men også en forpligtelse til at få indflydelse på beboernes beslutninger, hvis socialpædagogen oplever, at beboerne endnu ikke selv kan træffe ansvarlige beslutninger. Socialpædagogen kan i den forbindelse ses at forhandle med en af beboerne om beslutninger vedrørende personlige forhold om prævention for at undgå graviditet – forhold som socialpædagogen gerne vil have indflydelse på.

Madsen beskriver, hvordan socialpædagogikken aktuelt er under indflydelse af en forhandlingsdiskurs, der blandt andet har fokus på brugerinddragelse, der foregår på baggrund af forhandlinger mellem, i princippet, to ligeværdige parter (Madsen 2005:

57). Imidlertid kan denne diskurs sløre, at samfundet ikke er frit og harmonisk, men at forudsætningen for samfundet er magt (Laclau 1990: 33). Som min afhandling peger på, kan spørgsmålet være, i hvilket omfang det er muligt for borgere med udviklingshæmning at få indflydelse på de forhandlinger, der udspiller sig på det socialpædagogiske felt, der samtidig er underlagt handicappolitiske præmisser om både rettigheder og ansvarliggørelse. De konkrete forhandlingen af sådanne præmisser kan få afgørende betydning for, hvilke rettigheder der muliggøres, og hvilke pligter der sættes som betingelser for disse rettigheder. Min undersøgelse kan ligeledes eksemplificere, hvordan dette betyder, at borgere med udviklingshæmning kan risikere at blive afskåret fra sin ret til at være inkluderet som medborger i samfundet der selv kan bestemme. Denne manglende mulighed for selvbestemmelse peges der også på i en kortlægning fra 2007, der beskriver, hvordan mange borgere med udviklingshæmning ikke har mulighed for at "udøve deres medborgerskab, herunder deres selvbestemmelsesret" (Holmskov & Skov 2007: 7). Forhandlingsdiskursen kan på den måde individualisere det socialpædagogiske arbejde og dermed risikere at overse eller sammenblande eksempelvis retten til selvbestemmelse og retten til medbestemmelse, som ovenstående socialpædagogiske fortællingen kan være et udtryk for.

En uklar inklusionspolitik, der både beskriver rettigheder for alle borgere med handicaps, men som også forudsætter den enkeltes ansvar, kan resultere i, at den enkeltes rettigheder afhænger af individuelle forhandlinger, samt at rettigheder forudsætter, at den enkelte tager ansvar på bestemte måder. Inklusion af borgere med udviklingshæmning kan dermed ses ikke kun at forudsætte den enkeltes ansvar, men også at omhandle de mulighedsbetingelser, som samfundet tilbyder – både i forhold til den handicappolitiske rammesætning og via den konkrete socialpædagogiske støtte.

7.2. AFHÆNGER INKLUSION AF STØTTE OG KOMPENSATION ELLER OMVENDT?

I flere af policy-dokumenterne kan der identificeres et fokus på, hvordan alle borgere med handicaps skal inkluderes i job på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Endvidere beskrives et fokus på, at borgere med handicaps skal inkluderes, så de udvikler sig til aktive, selvstændige og selvforsørgende borgere. Det understreges ligeledes, at inklusion kan være med til at fastholde sammenhængskraften i samfundet. En sammenhængskraft, der i de kommunale policy-dokumenter kan beskrives udfordret af kommunernes økonomiske og forvaltningsmæssige problemer. I den forbindelse beskrives det, at der ikke længere skal lægges vægt på servicelovsydelser i form af støtte og compensation. I stedet påpeges der et behov for et paradigmeskifte, hvor fokus er på udvikling af borgernes mestringsevne i stedet. Både fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagogernes

fortællinger beskriver imidlertid, hvordan borgere med udviklingshæmning har behov for støtte og kompensation for at løse problemer med at undgå eksklusion eller for at muliggøre inklusion eksempelvis til arbejdsmarkedet og civilsamfundet. Dermed kan der være en risiko for, at et paradigmeskifte i den kommunale forvaltningspraksis ikke kun vil minimere støtte og kompensation, men samtidig ikke kan løse den handicappolitiske målsætning om at inkludere borgere med udviklingshæmning i job og fritidsliv. Ligeledes kan der være en risiko for, at de borgere, der har størst behov for støtte og kompensation, forfordes, idet der i flere af policy-dokumenterne er fokus på at støtte dem, der kan inkluderes i job på arbejdsmarkedet. Eksempelvis peges der på i dokumentet omhandlende dansk socialpolitik, at der er fokus på at understøtte de borgere, der allerede nu tager *”ansvar for at uddanne sig eller være en del af arbejdsmarkedet”* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g: 5). Dermed kan der være en risiko for, at de borgere, der kan have sværest ved at blive inkluderet, tilbydes mindst støtte. Dette kan stille spørgsmålstejn ved, hvor stor en indsats samfundet er villig til at yde for at inkludere borgere med udviklingshæmning, og i hvilket omfang og på hvilke måder borgere, der ikke kan inkluderes, skal hjælpes.

Traditionelt set er socialpædagogikkens opgave blevet beskrevet som et forsøg på at løse de sociale og pædagogiske problemer, der opstod i kølvandet på udviklingen af det moderne samfund. Sådant en socialpædagogisk indsats peger på at skulle åbne og tilgængeliggøre fællesskabet for individet (Rothuizen 2013), eksempelvis via støtte og kompensation – der beskrives som en socialpædagogisk kerneopgave for at øge mulighederne for inklusion (Madsens 2005: 209, 298). Min undersøgelse kan i lighed hermed pege på, at støtte og kompensation af socialpædagogerne opleves som afgørende for arbejdet med at inkludere borgere med udviklingshæmning. En indsats, der muligvis også kan bidrage til udvikling af øget mestringsevne hos borgere med udviklingshæmning, hvorved støtte og kompensation ikke nødvendigvis er en modsætning til udvikling af mestringsevne måske tværtimod. Et kommunalt handicappolitisk paradigmeskifte, der flytter fokus væk fra støtte og kompensation, kan på den måde udfordre den socialpædagogiske hjælp, der vil muliggøre inklusion af borgere med udviklingshæmning. Endvidere kan det skabe sociale problemer, der udfordrer sammenhængskraften i samfundet, fordi borgere med handicaps risikerer at blive ekskluderet eller ikke får hjælp til inklusion.

7.3. INKLUSIONSBESTRÆBELSER KAN SKABE EKSKLUSION AF BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING

I dokumentet omhandlende dansk socialpolitik *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (Social- og Indenrigsministeriet.dk-g) peges der på, som titlen antyder, at socialt udsatte skal mobiliseres, fordi alle kan. Der er således fokus på inklusion for alle udsatte, forstået som deltagelse eksempelvis på arbejdsmarkedet og i uddannelse. Samtidig peges der på, at inklusionsmålsætningen både er godt for samfundet og for

den enkelt – og dermed kan forstås som en win-win-situation. Imidlertid peger flere af fortællingerne i min afhandling på, at det også kan skabe problemer at være inkluderet. Eksempelvis fortæller en af borgerne med udviklingshæmning, hvordan han oplevede sig anderledes og udenfor som barn i folkeskolen, hvilket har påvirket ham negativt og betyder, at han som voksen oplever vanskeligheder med at kunne begå sig sammen med andre. Eksklusionsoplevelser, der endvidere har betydet, at beboeren oplever, det er ham, der er noget galt med. Goffman (2009: 46-49) peger på, at personer, der ekskluderes, kan risikere at blive stigmatiseret og dermed kan udvikle selvhad og mindreværdsfølelse. Fortællingen kan på den måde forstås som et udtryk for, hvordan inklusionsbestræbelserne kan risikere at udvikle eksklusionsoplevelser, der får omfattende betydning for den enkelte person.

På den måde kan ovenstående fortælling ses som eksempel på, at inklusion ikke altid opleves som godt, og at inklusion kan skabe eksklusion, der vanskeliggør nye inklusionsmuligheder – hvilket kan stå i kontrast til en socialpolitik, der peger på, at alle kan inkluderes i uddannelse, job på arbejdsmarkedet samt i det lokale foreningsliv. Som Rüsselbæk Hansen (2012) peger på kan inklusionsmålsætninger skabe en blindhed for, at inklusion ikke nødvendigvis er til gavn for alle, hvilket ovenstående fortælling kan være et eksempel på. Dansk handicap- og socialpolitik kan formodentlig være til gavn for nogle udsatte borgere – herunder nogle borgere med udviklingshæmning. Imidlertid kan den aktuelle politik samtidig forstås ikke at have mål for, hvordan borgere, som samfundet ikke formår at inkludere, skal hjælpes. Dette kan rejse spørgsmålet om, hvorvidt inklusion til arbejdsmarkedet, uddannelse og foreningslivet er den rette socialpolitik for alle, eller hvorvidt denne socialpolitik kan løse alle sociale problemer for borgere med udviklingshæmning.

Policy-dokumenter, der ekskluderer borgere, der ikke kan, fra de socialpolitiske løsninger, kan på den måde udfordre den socialpædagogiske opgave, for hvordan skal de borgere med udviklingshæmning, der ikke kan inkluderes til job på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet, i givet fald hjælpes, og hvilken betydning kan dette få for den socialpædagogiske inklusionsopgave. Hansen (2009: 103) peger på, at en socialpædagogisk praksisdiskurs kan være under indflydelse af henholdsvis en sårbarhedsdiskurs eller ressourcediskurs. Sårbarhedsdiskursens strategi kan være at beskytte borgeren mod de krav og pligter, samfundet møder borgeren med, hvorimod ressourcediskursen søger at motivere til deltagelse. Fortællinger fra min afhandling peger på, at den socialpædagogiske hjælp kan udspille sig på forskellig vis og trække både på en sårbarhedsdiskurs og en ressourcediskurs. Eksempelvis som ovenfor nævnt ved at kompensere for de sårbarheder, borgere med udviklingshæmning opleves at have. Dette kan muliggøre, at nogle borgere inkluderes, men omvendt kan dette også risikere at fastholde borgere med udviklingshæmning ekskluderet i særskilte handicapmiljøer, som flere af fortællingerne i afhandlingen også peger på. Omvendt kan socialpædagogen trække på en ressourcediskurs og forsøge at motivere den enkelte til at udvikle sig og dermed muliggøre inklusion, hvilket ikke nødvendigvis betyder, at den enkelte oplever sig inkluderet. Et eksempel herpå kan ligeledes ses i

en af socialpædagogerne fortællinger i min afhandling, der forsøger at få en beboers humør 'vendt', fordi beboeren føler sig anderledes og ekskluderet. Denne socialpædagogiske indsats kan forstås som et forsøg på at motivere borgeren med udviklingshæmning til at finde ressourcer frem, så hun kan håndtere sine følelser og bedre kan klare de vanskeligheder, der kan opleves ved at være inkluderet i det lokale foreningsliv.

Begge eksempler peger således på, at socialpædagogers inklusionsbestræbelser kan være et usikkert forehavende, hvor borgere med udviklingshæmning nok er deltagende i uddannelse eller foreningslivet, men ikke oplever at været inkluderet. Dette kan udfordre socialpædagogikken og animere til at tænke på inklusion i forhold til andre fællesskaber eller på nye måder. Et eksempel herpå kan ses i en artikel om en socialøkonomisk virksomhed, hvor borgere med handicaps er med til at drive hotel og restauration og samtidig danner rammen for lokalsamfundets sociale og kulturelle liv (Riisager 2014). Eksemplet kan således forstås som en måde at invitere verden 'udenfor' ind – eller at ville inkludere omverdenen i et handicapmiljø.

7.4. INKLUSION – NORMALISERING AF BORGERE MED UDVIKLINGSHÆMNING ELLER AF VILKÅRENE I SAMFUNDET

I dokumentet omhandlende den kommunale handicappolitik beskrives, hvordan kommunen vil understøtte inklusion af borgere med handicaps. I den forbindelse nævnes det, at en inkluderende indsats omhandler fjernelse af barrierer, således at borgere med handicaps gives samme vilkår som alle andre. Der kan på samme vis i min afhandling ses eksempler på fortællinger fra borgere med udviklingshæmning og socialpædagoger, der beskriver, hvordan fjernelse af barrierer kan betyde inklusion til forskellige fællesskaber. Endvidere kan der i nogle af de socialpædagogiske fortællinger identificeres beskrivelser af, hvordan socialpædagogerne hjælper med at fjerne barrierer i bestræbelserne på at inkludere eller forebygge eksklusion af borgere med udviklingshæmning. I en af de socialpædagogiske fortællinger beskrives det eksempelvis, hvordan socialpædagogerne har fokus på hjælp både til deltagelse og det, at borgere med udviklingshæmning skal trives med at være inkluderet. Et socialpædagogisk fokus, der også kan genfindes i Socialpædagogernes Landsforbunds beskrivelse af, hvad god socialpædagogisk faglighed handler om – eksempelvis det at arbejde for et bedre liv inkluderet i et fællesskab (Socialpædagogerne.dk). Sådan en socialpædagogisk indsats kan være et eksempel på at arbejde for ligeværdighed og lige rettigheder i forsøget på at nedbryde grænsen mellem det normale og unormale (Kirkebæk 2013-a, Kirkebæk 2010: 10, 19). En normalisering eller almenliggørelse der ikke er betinget af den enkeltes evner til at udvikle sig. I dette perspektiv kan socialpædagogikkens opgave forstås som en indsats, der handler om at fremme solidaritet med borgere med udviklingshæmning,

der er ekskluderet. En forståelse, der fordrer, at socialpædagogen hjælper andre med at blive en del af gruppen eller samfundet (Grue-Sørensen 1974: 361), og dermed forsøger at ophæve skellet mellem dem og os. Et fokus, der ligeledes kan identificeres i dansk handicappolitik, der refererer til Handicapkonventionen – herunder retten til inklusion for alle borgere med handicaps (Social- og Indenrigsministeriet.dk-c).

Omvendt beskriver den kommunale handicappolitik, hvordan borgere med handicaps skal møde barrierer som alle andre. En inklusionsindsats, der således også vil arbejde for, at borgere med handicaps møder barrierer på samme vis som alle andre, kan imidlertid øge risikoen for eksklusion. Hvis borgere med handicaps gives samme muligheder som alle andre, betyder det ikke nødvendigvis, at borgerne får samme vilkår, idet borgere med handicaps netop er kendetegnet ved at være afskåret fra eller have begrænsede muligheder for deltagelse i samfundet i forhold til andre, jf. den kommunale handicappolitik (Aalborg.dk: 4). En tilsvarende handicapforståelse som Olsen og Bonfils (2016) argumenterer for også kan genfindes i WHO's ICF-klassifikationssystem, der benytter både individuelle og samfundsmæssige forhold til at vurdere den enkeltes handicap. Dermed kan samme muligheder for borgere med handicaps risikere at skabe dårligere vilkår og udfordre muligheden for inklusion af borgere med udviklingshæmning. I min afhandling kan der på samme vis ses beskrivelser af, hvordan borgere støttes til at skulle leve op til de samme krav som alle andre. Eksempelvis peges der i en af de socialpædagogiske fortællinger på, hvordan en af beboerne i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning skal tilpasse sig for at kunne forblive inkluderet i sit job på arbejdsmarkedet. Denne støtte kan risikere at ville gøre unormale normale som forudsætning for at få adgang til at blive inkluderet i samfundet (Krogstrup 1999-2001: 32, 36). Inklusion kan på den måde forstås at have en pris, der peger på, at beboeren skal normaliseres for at få lov at være inkluderet. Der kan således ses en socialpædagogisk udfordring, der omhandler, i hvor høj grad en normaliseringsproces af individet skal understøttes af socialpædagogerne. Ligesom det kan stille spørgsmålstejn ved, om nogle borgere med udviklingshæmning skal støttes til inklusion i andre fællesskaber eller på andre måder.

Der kan dermed identificeres to forskellige logikker i både handicappolitikken og i de socialpædagogiske fortællinger, der hver på deres måde forsøger at legitimere en normalisering som en måde at ville opnå målet om inklusion på. En normalisering af borgere med udviklingshæmning og en normalisering/almengørelse af levevilkårene, der kan udspringe af, hvorvidt handicap kan forstås som samfundsmæssige barrierer, sådan som den sociale model peger på (Oliver 2013). Eller hvorvidt handicap beskriver individuelle fejl, sådan som en individuel medicinsk forståelse kan pege på (Tøssebro 2010: 15). Forskellige handicapforståelser kan på den måde få betydning for, hvordan den socialpædagogiske opgave udføres, hvilket nogle af afhandlingens fortællinger som nævnt peger på. En socialpædagogisk indsats, som enten forsøger at ændre individet, der muliggør inklusion i fællesskabet, eller forsøger at ændre på mulighedsbetingelser for deltagelse i fællesskabet.

7.5. INKLUDERET TIL ET SELVSTÆNDIGT LIV OG EKSKLUDERET TIL ET LIV I FÆLLESSKAB ELLER OMVENDT?

De aktuelle politiske inklusionsbestræbelser og diskussioner om forholdet mellem politiske idealer og hverdagslivet for borgere med udviklingshæmning har været en af begrundelserne for udarbejdelsen af denne afhandling (Sørensen 2013). Imidlertid kan der være forskel på de politiske visioner, og hvordan inklusion kan se ud i hverdagslivet (Tetler 1998), hvilket min afhandling også peger på. Et eksempel på sådanne forskellige perspektiver kan ses i en af de kommunale policy-dokumenter versus en af fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning. Policy-dokumentet peger på, at borgere med handicaps skal udvikles til at mestre eget liv uden hjælp fra socialområdet og dermed inkluderes som selvforsørgende og selvstændige medborgere på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Dokumentet kan interessant nok pege på inklusion som noget, der handler om individets evne til at gøre noget selvstændigt og dermed være mindre afhængig af andre – modsat fortællingen fra en af borgerne med udviklingshæmning i afhandlingen. I denne fortælling understreges (bo)fællesskabet betydning som væsentligt i forhold til at skabe tilhørsforhold og kan på den måde pege på inklusion til et fællesskab, der ofte bliver betegnet som eksklusion til segregerede fællesskaber (Madsen 2009: 15-16). På den måde kan fortællingen og policy-dokumentet pege på, at inklusion kan forstås på flere forskellige måder – både som et tilhørsforhold til et (bo)fællesskab for borgere med udviklingshæmning og som det at kunne mestre eget liv selvstændigt og være mindre afhængig af andre. Inklusion kan på den måde beskrives på forskellig vis og afhænge af øjnene der ser, og derved fremstå som en flydende betegnelse – eller et uklart begreb (Laclau 1990: 28-29). En uklarhed, der tydeliggør en afstand mellem de politiske inklusionsmålsætninger, og hvordan den enkelte kan opleve sig inkluderet.

Ovennævnte fortælling fra en borger med udviklingshæmning beskriver, hvordan hun oplever sig deltagende og som del af (bo)fællesskabet for voksne med udviklingshæmning, og hvor den støtte, beboeren oplever, ikke kan forstås adskilt fra selv boformen, men i stedet peger på at bofællesskabet forener fællesskab og støtte i boformen. En historie, som fortælles frem i modsætning til det at bo i egen lejlighed uden tilstrækkelig støtte og ekskluderet fra betydningsfulde fællesskaber. Derved kan fortællingen stå i kontrast til den formelle adskillelse af boligforhold og støtte, der blev indført med Serviceloven i 1998 (Sørensen 2013). Fortælling kan på den måde ikke forstås som et udtryk for den af-institutionaliseringstendens, der er pågået i Danmark fra ca. 1990 og frem (Tøssebro et al. 2012), idet fortællingen beskriver den modsatte bevægelse – at beboeren flytter fra selvstændig bolig til bofællesskab for voksne med udviklingshæmning. Hvorvidt der er tale om en undtagelse, der bekræfter reglen, eller vi endnu ikke er kommet så langt med en af-institutionalisering i Danmark, eller at fortællingen, som en tredje mulighed, kan være et udtryk for en re-institutionaliseringstendens, er ikke til at vide. Dansk Institut for Menneskerettigheder peger imidlertid på, at nogle borgere med handicaps stadigvæk lever under

institutionslignende forhold, og at der stadigvæk bygges store bo-miljøer for borgere med handicaps i Danmark. De undersøgelser, der refereres til, er imidlertid fra 2012 (Menneskeret.dk-b: 22), hvorfor noget kunne tyde på, at vi mangler aktuel viden om, hvorvidt borgere i Danmark stadigvæk eller igen lever under institutionslignende forhold. Fortællingerne i min afhandling kan ligeledes pege på, at borgere med udviklingshæmning bor og arbejder i bo-miljøer, hvilket kan ses som eksempler på en institutionalisering.

Min undersøgelse kan imidlertid ikke beskrive noget om omfanget af en eventuel institutionalisering. Derfor kunne det være relevant at undersøge omfanget af en sådan mulig aktuel institutionaliseringstendens. Omvendt kan ovenstående fortælling fra en beboer i et bo-miljø for voksne med udviklingshæmning også ses som et eksempel på, hvordan beboeren tidligere ikke oplevede sig inkluderet, på trods af at hun boede i selvstændig lejlighed. Lignende problematiske forhold om det som udsat borger at bo i selvstændig lejlighed, beskrives i artiklen "Det ensomme liv på inklusionens skyggeside", hvor Langager citeres for at problematisere strategier såsom *work first* og *housing first*, idet det ikke nødvendigvis er godt for den enkelte udsatte, fordi denne kan risikere at leve i ensomhed (Henriksen 2013). På baggrund af min undersøgelse, der på samme vis peger på, at inklusion til et liv i egen bolig ikke altid opleves godt for borgere med udviklingshæmning, kunne det være relevant at undersøge, hvordan borgere med udviklingshæmning, der bor selvstændigt, oplever sig henholdsvis in- og ekskluderet.

EPILOG – INKLUSION OG EKSKLUSION PÅ VOKSENHANDICAPOMRÅDET

Formålet med afhandlingen har været at undersøge oplevelser med in- og eksklusion i hverdagslivet blandt voksne borgere med udviklingshæmning og blandt socialpædagoger, der arbejder på voksenhandicapområdet. Ligeledes har formålet været at undersøge de politiske og forvaltningsmæssige inklusionsbestræbelser i Danmark. Jeg har i den forbindelse undersøgt forskellige handicappolitiske og forvaltningsmæssige dokumenter, der blandt andet omhandler inklusionsbestræbelserne på voksenhandicapområdet. Endvidere har jeg undersøgt hverdagslivsfortællinger omhandlende in- og eksklusionsoplevelser fortalt af borgere med udviklingshæmning. Derudover har jeg undersøgt socialpædagogers fortællinger om deres inklusionsindsatser på voksenhandicapområdet.

I de handicappolitiske og forvaltningsmæssige dokumenter beskrives, hvordan inklusion er en ret for alle borgere med handicap, men også kun er en mulighed for dem, der kan ansvarliggøres. Inklusion skrives endvidere frem på bestemte måder, som omhandler deltagelse i job på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet, der samtidig skal reducere det økonomiske og forvaltningsmæssige pres på kommunerne samt fastholde en sammenhængskraft i samfundet. Inklusionsbestræbelserne kan imidlertid også ses beskrevet som et spørgsmål om at fjerne barrierer for deltagelse, hvilket refererer til Danmarks ratificering af Handicapkonventionen. Konsekvenserne af policy-dokumenternes inklusionsmålsætningerne er, at handicappolitikken fremstår flertydig og uklar, hvormed der på den ene side muliggøres inklusion af borgere med udviklingshæmning, samtidig med at de borgere, der ikke kan ansvarliggøres, på den anden side risikerer at blive ekskluderet.

I fortællingerne fra borgere med udviklingshæmning beskrives, hvordan inklusion både forstås som det at deltage i et fællesskab og det at opleve at høre til i et fællesskab. Fortællingerne beskriver endvidere, hvordan borgere med udviklingshæmning både kan opleve inklusion og eksklusion til forskellige fællesskaber, samt at disse oplevelser kan få afgørende betydning for borgere med udviklingshæmning. Oplevelser med eksklusion kan endvidere betyde, at borgere med udviklingshæmning stræber efter igen at opleve sig inkluderet i forskellige fællesskaber. Konsekvenserne af dette kan være, at borgere med udviklingshæmning både deltager og oplever et tilhørsforhold, hvilket fortælles frem som havende afgørende positiv betydning for borgerne. Modsat kan in- og eksklusionsoplevelserne betyde, at borgere med udviklingshæmning risikerer en stigmatisering og en outsiderposition, der kan skabe selvhad og mindreværdsfølelse.

I de socialpædagogiske fortællinger beskrives, hvordan inklusion kan forstås både som det, at borgere med udviklingshæmning deltager, og det, at borgerne oplever sig som en del af et fællesskab. Fortællingerne beskriver endvidere, hvordan borgere med udviklingshæmning kan opleve sig både inkluderet og ekskluderet, ligesom fortællingerne kan beskrive, hvordan socialpædagogerne oplever borgerne henholdsvis in- og ekskluderet. Endvidere kan fortællingerne beskrive, hvordan socialpædagogerne arbejder for, at borgerne undgår eksklusion og får mulighed for at blive inkluderet, hvilket kan ses som et udtryk for, at socialpædagogerne ser det som deres opgave at støtte og hjælpe til inklusion. Fortællingerne beskriver endvidere, hvordan den socialpædagogiske indsats kan omhandle hjælp til udvikling af borgerne, så de bedre kan klare det at være inkluderet på arbejdsmarkedet og i civilsamfundet. Ligeledes kan fortællingerne beskrive, hvordan socialpædagogernes indsats kan omhandle det at støtte borgerne ved at forsøge at ændre vilkårene for inklusion til job og fritidsliv. Konsekvenserne kan være, at borgere med udviklingshæmning inkluderes eller undgår eksklusion og dermed trives og udvikler sig. Omvendt kan konsekvenserne af den socialpædagogiske indsats også være, at borgere med udviklingshæmning tildeles en social identitet som outsiders og dermed kan opleve vanskeligheder med at deltage og høre til i et fællesskab.

Med baggrund i afhandlingens policy-dokumenter, fortællinger fra borgere med udviklingshæmning samt socialpædagoger kan inklusion fremstå som et flydende begreb (Laclau 1990: 28), der kan betyde meget forskelligt og til tider helt modsatte forhold. Med inspiration fra Hjort (2005: 9, 71) kan flydende betegnelser ses som ballonbegreber, der er meget elastiske og har mulighed for at vokse og dermed kan betyde næsten alting og ingenting – eller opleves at være fyldt med varm luft. Der er således risiko for, at inklusion, der ofte tillægges positive konnotationer, kan ses som et ballonbegreb, der til sidst sprænges og afløses af nye ord. I modsætning hertil står eksklusion, som ikke sjældent kan ses at stå i skyggen af inklusion. Inklusion giver imidlertid ikke nogen mening uden også at forholde sig til eksklusion (Kristensen 2012), idet forudsætningen for, at noget er inkluderet, er, at andet er ekskluderet (Hansen 2014). Spørgsmålet kan i den forbindelse være, hvordan inklusionsbegrebets flydende form og eksklusionens 'skyggetilværelse' kan ændre inklusionsbestræbelserne på handicapområdet fremover. Eller hvorvidt nye begreber vil tage over i diskussionen om forholdet mellem individ og samfund og dermed også, at der vil opstå ændrede grænser for, hvordan vi inkluderer nogen og ekskluderer andre.

Jeg har i denne afhandling undersøgt in- og eksklusion set i forhold til voksenhandicapområdet og har identificeret, hvordan en inklusionsdiskurs kan forstås indholdsudfyldt på flere forskellige måder, samt hvordan dansk handicappolitik enten fremstår uklar eller forsøger at afvikle en politik for ekskluderede borgere med handicaps. En sådan politik kan skabe udfordringer for den socialpædagogiske opgave og føre til, at inklusionsbestræbelserne ikke kun inkluderer men også ekskluderer borgere med udviklingshæmning. Jeg har endvidere identificeret, hvordan borgere

med udviklingshæmning både kan opleve sig in- og ekskluderet, og hvordan de kan opleve sig inkluderet i ekskluderede miljøer og ekskluderet i inkluderede miljøer. Oplevelser, der på den ene side kan skabe trivsel og udvikling, og på den anden side kan skabe oplevelsen af at være anderledes - samt øge risikoen for, at borgere med udviklingshæmning stigmatiseres og tildele dem en outsideridentitet.

ENGLISH SUMMERY

Inclusion can be seen as a current political and social pedagogical agenda, which can have importance for in- and exclusion in everyday life for adults with intellectual disabilities (ID), as well as for the work of social pedagogues in the disability field. Despite political endeavours for inclusion, research shows that there are many adults with ID who are being excluded from participation in society. In particular, research points out that adults with ID live isolated and excluded.

My goal of the research presented in this dissertation is to study: Current policy documents dealing with the implementation of inclusion goals for people with disabilities, everyday narratives about in- and exclusion experiences recounted by adults with ID and narratives of social pedagogues and their efforts to include adults with disabilities.

The discourse theory of Laclau and Mouffe's is used as the starting point and for understanding the concept of in- and exclusion and constitutes the basis for the analyses of this dissertation. Discourse analysis thus contributes to identifying how inclusion gives meaning and significance in several different ways. In addition, I am using Becker's study of social deviance and Goffman's stigma-theory. They focus on how society creates deviants and thereby can contribute to analyse how in- and exclusion processes arise in everyday life. These sociological perspectives on deviancy, together with the discourse theoretical approach have been the foundation for the analyses of narratives from adults with ID and from social pedagogues working in the field of disabilities. Thus what significance different in- and exclusion experiences can have for adults with ID and the work of social pedagogues, are analysed. In the light of this, I will identify the possible consequences of the political inclusion endeavours and the social pedagogic work for adults with ID.

In the disability policy documents, inclusion is defined as the main goal, where inclusion is understood as participation. Inclusion is described both as being a right for every citizen with a disability but also as a possibility - though only for those who can take responsibility for their actions. In the policy documents, the endeavours with regard to inclusion can moreover be described as a question of removing the barriers to participation, just as inclusion is seen as an effort in which adults with ID should meet barriers as does everyone else. In this way, the endeavours for inclusion can be described as going in many different and conflicting ways, for which reason disability politics can be identified as ambiguous, unclear and meaningless.

Furthermore, inclusion is defined in specific terms that deal with participation in jobs in the labour market, in education and in the local community with the aim of making adults with disabilities independent and economically self-supporting. Equally, the goal is described as an aspiration to reduce the economic and administrative pressure

on the local authorities, together with the maintenance of social cohesion in society. An antagonistic conflict can thus be identified in which adults with ID, who cannot be included, can be a threat to societal challenges. In this way adults with ID who cannot live up to the demands the policy documents make for inclusion can be written out, or excluded from disability politics.

Disability politics make it possible for adults with ID to be able to be included because every citizen with disabilities has this right. However, the consequences can also be that some adults with ID are excluded because they are unable to develop responsibility and the ability to contribute to society in the same way as everyone else does. Disability politics can thus be understood both as in- and exclusion politics.

The narratives from the adults with ID tell about participation in various social groups. Likewise, the experiences, which are recounted, can be seen as being a part of, or of being affiliated to a social group. These narratives can further describe experiences of exclusion, just as the narratives can be understood as a struggle to deal with problems that arise both in relation to various in- and exclusion experiences.

The narratives can thus describe how adults with ID participate for example in local leisure activities, but at the same time, they experience themselves as different and excluded. Conversely, the adults with ID can narrate being excluded from jobs in the labour market and from an independent life in their own housing, but yet experience themselves as included, for example, in group homes for adults with ID. The narratives can thus, on the one hand, describe experiences with well-being and personal growth, but on the other hand, tell about the experience of being stigmatized, together with being assigned as an outsider identity as abnormal. This identity, which moreover can create identity crises, which can mean difficulties in participation and belonging to fellowship groups with others. Moreover, the narratives describe how adults with ID struggle to be included or fight to avoid exclusion from different groups. In this way the narratives can be understood as an identity fight in which adults with ID attempt to resist the divide between 'them' and 'us' - or a social identity as abnormal.

In the social pedagogical narratives, descriptions of inclusion of adults with ID can be identified, in the sense of participating in various groups. However, several of the social pedagogical accounts also shed light, on the adults' experiences in belonging to a group. The narration can in addition, be identified as descriptions, which point out various problems with experiences in relation to in- and exclusion of adults with ID. For example, there are stories of difficulties staying in a job in the labour market or experiences of being different and excluded even though the people with ID take part in local leisure activities. Moreover, the narratives describe how some adults with ID experience themselves as normal, whilst others are self-critical and see themselves as abnormal. In a similar way, the social pedagogues recount that they understand the

adults with ID as abnormal on account of their lack of abilities, and because the adults with ID can have difficulties in coping with social life.

The social pedagogues thus narrate that it is their job to support and help with inclusion or to avoid exclusion. One task can be to qualify the adults with ID to be able to develop and to become normal. Other social pedagogues narrate, for example, that their task in connection with jobs in the labour market can be to adjust working life to the adults with ID. Thereby the social pedagogical contribution can be understood as support to normalising working conditions to the adults with ID. The narratives can thus be understood as an attempt to hegemonize and legitimize the endeavours which the social pedagogues recount, whether the task is about qualifying and normalising adults with ID or normalising the terms and conditions for inclusion.

The consequences can therefore be that adults with ID are included and in so doing thrive and develop. Alternatively, the consequences of the social pedagogues' efforts can be that adults with ID are given a social identity as an outsider and consequently can experience difficulties in participating and belonging to social groups.

LITTERATURLISTE

Aagaard, N., Petersen, L.H., Hansen, S., Uggerby, O., Andersen, J., Clauson-Kaas, P., Kræmmer, M. & Elm, A. (Red) (2014) *Inklusion et socialpolitisk indspark*. Frederiksberg: Frydenlund.

Aalborg.dk *Handicappolitik - mere end en hensigtserklæring*. (hentet 17.10.19)
<https://www.aalborg.dk/media/392082/Handicappolitik-web-version.pdf>

Altermark, N. (2016). *After Inclusion: Intellectual Disability as Biopolitics*. Lund University.

Amilon et al. (2017) *Personer med handicap. Hverdagsliv og levevilkår 2016. VIVE – Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd*. (hentet 28.2.2020). <https://www.vive.dk/media/pure/6831/1021212>

Andersen, M. L. (2009). *Former for ability – Hvilke betydninger tillægges en ADHD diagnose i forhold til selvforståelse, intersubjektive og institutionelle positioner*. Aalborg: Ph.d.-afhandling, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation.

Becker, H.S (2005) *Outsidere. Studier i afvigelsessociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bengtsson, S. & Stigaard, D. L. (2011) *Aktuel skandinavisk og britisk handicappforskning*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Bengtsson S. & Bonfils, I. S. (2013) Danish disability research across half a century In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2013, Vol. 15, Supplement, 13-37.

Bertelsen, A. (2006) *Psyriske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser. Klassifikation og Diagnostiske kriterier*. København: Munksgaard Danmark.

Blomberg (2006) *Inklusion en illusion? Om delaktighet i samhället för vuxna personer med utvecklingsstörning* (hentet 28.2.2020). <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:144476/FULLTEXT01.pdf>

Bonfils, I. S. & Olesen, L. (2013) ICF-klassifikation – balancegang eller glidebane? I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). *Handicappforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Breumlund, A. & Bruun Hansen, I. (2015) *Forskningsmetoder til at se forandringer i hverdagslivet hos voksne med kognitive, mentale og kommunikative funktionsnedsættelser: Forskningsprojektet: En fremtid uden dom*. Aalborg Universitet. (hentet 17.10.19).
http://issuu.com/husetventure/docs/forskningsmetoder_til_at_se_forandr

- Breumlund, Bruun Hansen & Niklasson (2016-a) *Borgernes inklusion i lokale fællesskaber*. Aalborg Universitetsforlag.
- Breumlund, I. & Bruun Hansen, I. (2016- b) Fortællinger af sindslidende om et liv så nær det normale som muligt. I. Galvind Bo, I. Christensen, A. & Thomsen, T. L (Red.). *Narrativ forskning Tilgange og metoder*. Hans Reitzels Forlag.
- Brinkman (2013) *Kvalitativ udforskning af hverdagslivet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bruner, J. (2004) *At fortælle historier I juraen, I litteraturen og I livet*. København: Akademisk forlag.
- Bryderup, I.M. (2005) *Børnelove og socialpædagogik gennemhundrede år*. Århus: Klim.
- Bryderup, I.M. (2019) *Refleksioner om den socialpædagogiske profession og socialpædagogikkens vidensformer* (in progress).
- Bylov, F. (2013) How Can We Believe those Stories? A Nordic Perspective. The Ethical Grounds of Competing Truth-claims, *Ethics and Social Welfare*, 7:3, 232-240, DOI: 10.1080/17496535.2013.815246.
- Dahler-Larsen, P. (2005) Dokumenter som objektiveret social virkelighed. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dahler-Larsen, P. (2010) *At fremstille kvalitative data*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Drejer Hansen, A. (2013) Diskursteori i et videnskabsteoretisk perspektiv I: Fuglsang, L. & Olsen, P. B. & Rasborg, K. (Red.) *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne på tværs af fagkulturer og paradigmer* (3.udgave). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Drejer Hansen, A. (2017) Laclau og Mouffes diskursteori. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitativ analyse – syv traditioner*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ellingsen, K. E. (2010) Begrensninger og forskningsmetodiske kneiker. I: Gjærum, R.G. (Red.). *Udsedvanlig kvalitativ forskning. Metodologiske udfordringer når informanter har udviklingshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.

Engeset, A., Söderström, S. & Vik, K. (2013) Day activity centres - work for people with intellectual disabilities: A Norwegian perspective. In: Work - A journal of Prevention, Assessment and rehabilitation. (hentet 9.4.2020).

https://www.researchgate.net/publication/256448389_Day_activity_centres_-_work_for_people_with_intellectual_disabilities_A_Norwegian_perspective#fullTextFileContent

Erlandsen, T. (2013) Uddannelse til socialpædagog? I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red.). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Erlandsen, T. & Langager, S. (2013) Socialpædagogik som velfærdsprofession. I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red.). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Frello, B. (2012) *Kollektiv identitet – kritiske perspektiver*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Frølund Thomsen, J. P. (2000) Diskursanalyse. I: Andersen, H. & Kaspersen, L.B. (Red.) *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.

Frørup, A.K. (2011) *Vidensformer og dokumentationspraksis i socialpædagogisk arbejde*. Århus: Institut for Uddannelse og Pædagogik, Århus Universitet.

Frørup, A.K. (2013) Hvordan beskriver socialpædagoger deres praksis? I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red.). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Galvind Bo, I. (2016) Den narrative tilgang – erkendelsesmåder og identitetsforståelser. I: Galvind Bo, I. Christensen, A. & Thomsen, T. L. (Red.). *Narrativ forskning Tilgange og metoder*. Hans Reitzels Forlag.

Gjermestad, Luteberget & Aud (2017) Everyday life of persons with intellectual disability living in residential settings: a systematic review of qualitative studies. In: *Disability & Society*, 32:2, 213-232.

Gjærum, R. G. (2010-a) Usedvanlige informanter gir særegne narrativer. I: Gjærum, R.G. (Red.). *Usedvanlig kvalitativ forskning. Metodologiske utfordringer når informanter har utviklingshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gjærum, R. G. (2010-b) Konkrete forskningsmetodiske innspill. I: Gjærum, R.G. (Red.). *Usedvanlig kvalitativ forskning. Metodologiske utfordringer når informanter har utviklingshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.

Goffman, E. (1967) *Anstalt og menneske*. Jørgens Paludans forlag.

- Goffman, E. (2009) *Stigma Om afvigerens sociale identitet*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Grue-Sørensen, K. (1974) *Almen pædagogik En håndbog i de pædagogiske grundbegreber*. København: Gjøellerup.
- Gubrium, J. K. & Holstein, J.A. (2012) Narrative practice and the transformation of interview subjectivity. In. (ed.) Gubrium, J. K. & Holstein, J.A. et al. *The Sage handbook of interview research: the complexity of the craft*. SAGE.
- Gustavsson, A., Tøssebro, J. & Traustadóttir, R. (2005) Introduction: approaches and perspectives in Nordic disability research. In. (Ed) Gustavsson, A., Sandvin, J., Traustadóttir, R. & Tøssebro, J. *Resistance, Reflection and Change*. Lund: Studentlitteratur.
- Hansen, J. H. (2009-a). *Narrativ dokumentation*. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, J. H. (2009-b). *Socialpædagogen - Identitet og faglighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, J. H. (2011) Barrierer for inklusion i den pædagogiske praksis. I: *Pædagogisk psykologisk tidsskrift*. Årgang 48. Nr. 3 – 2011. Forlaget skolepsykologi Pædagogiske psykologers forening.
- Hansen, J. H. (2012) Limits to inclusion. I: *International Journal of Inclusive Education*, 16: 1, 89-98, doi.org/10.1080/13603111003671632
- Hansen, J. H. (2014) Inklusion og eksklusion. I: *Kvan Tidsskrift for læreruddannelse og skole*. Nr. 100 november 2014.
- Hansen, J. H. og Petersen, K. E. (2019) Indledning. I: Hansen, J. H. og Petersen, K. E. (red.). *Inklusion og eksklusion En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.
- Harste, G. (2008) Sociologi. I: Pécseli, B. (Red). *Idéhistorie for de pædagogiske fag*. København: Gyldendal.
- Henriksen, C. (2013) Det ensomme liv på inklusionens skyggeside. I: *Asterisk* september 2013.
- Hjort, K. (2005) *Professionalisering i den offentlige sektor*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Holm Ingemann, J. et. al (2018) *Kvalitative undersøgelser i praksis*. Samfundslitteratur.

Holmskov, H. & Skov, A. 2007: *Veje til reelt medborgerskab. En kortlægning af udviklingshæmmedes vilkår for selvbestemmelse og brugerinddragelse*. Servicestyrelsen. (hentet 9.4.2020)

<https://www.ft.dk/samling/20072/almdel/sou/bilag/33/411088.pdf>

Holst, J. (2013) Det normale og det afvigende. (Red.) Østergaard Andersen, P, Ellegaard, T. & Muschinsky, L. J. I: *Klassisk og moderne pædagogisk teori*. København: Hans Reitzels Forlag.

Horsbøl, A. & Raudaskoski, P. (2016) Indledning. I: Horsbøl, A. & Raudaskoski, P. (Red.). *Diskurs og Praxis Teori, metode og analyse*. Samfundslitteratur.

Howarth, D. (2005) *Diskurs en introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.

Hur, S. M. (2009) *Frigørelsens magt – pædagogiske roller i relation til frie, udviklingshæmmede voksne*. Danmark Pædagogiske Universitets Skole. (hentet 28.2.2020)

http://edu.au.dk/fileadmin/www.dpu.dk/forskning/forskningsprogrammer/socialogspeciaalpaedagogik/eboeger/forskning_specialx2d-og-socialpaedagogik_20090923114648_ebog-frigoerelsens-magt.pdf

Hviid Jacobsen, M. Jørgensen, A. & Svendsen-Tune, S. (2005) Sensitiv sociologi: Undersøgelser af udsatte og udstødte mennesker. I: Red. Hviid Jacobsen, M., Kristiansen, S. & Prieur, A. *Liv, fortælling, test. Strejftog i kvalitativ sociologi*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Hviid Jacobsen, M. & Kristiansen, S. (2018) *Social afvigelse*. Samfundslitteratur.

Hämäläinen J. (2003) The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work. In: *Journal of Social Work* 2003, 3(1).

Jansson B. R. & Olsson, S. (2006) Outside the System: Life Patterns of Young Adults with Intellectual Disabilities. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol. 8, No. 1, 22- 37, 2006.

Jensen, C. (2013) Den demokratiske revolution. I: *Chantal Mouffe*. (Red.) Jensen, C. Jurist- og økonomiforbundets Forlag.

Jensen, L. & Bylov, F. (2013) ”Vi kan godt tale for os selv” I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S. (Red.). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Jensen, N. R (2006) *Grundborg i socialpædagogik*. Forlagt PUC.

Jensen, N. R. (2012) *Viden om voksne mennesker med handicap*. (hentet 17.10.19) <https://viden.sl.dk/artikler/voksne/handicap-samfundsdeltagelse/viden-om-voksne-mennesker-med-handicap/>

Jensen, N. R. (2018) Socialpædagogik som profession for menneskerettigheder og medborgerskab? I: *Tidsskrift for Socialpædagogik*. 21.årgang, nr. 2, 2018.

Jensen, N. R. (2019) Socialpolitik, social- og specialpædagogik – historisk og aktuelt. I: Andersen, T. V. (red.). *Social- og specialpædagogik i pædagoguddannelsen*. Hans Reitzels Forlag.

Järvinen, M. (2004). Life Histories and the Perspective of the Present. In *Narrative Inquiry*, 14 (1): 45-68

Järvinen, M. (2005). Interview i en interaktionistisk begrebsramme. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.

Järvinen, M. (2017) Symbolsk interaktionisme. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red). *Kvalitativ analyse: syv traditioner*. Hans Reitzels Forlag.

Jørgensen, M.W. & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag

Kallehauge, H. (2013) FN's Handicapkonvention af 6. december 2006. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Kirkebæk, B. (1994) Omsorg og opgivelse – eller hvornår bliver de truede opfattet som truende? I: *Social Kritik* 30/94.

Kirkebæk, B. (2005) Stories about professionalism draw from the archives of a women's institution. In: *Resistance, Reflection and Change*. (Ed) Gustavsson, A., Sandvin, J., Traustadóttir, R. & Tøssebro, J. Lund: Studentlitteratur.

Kirkebæk, B. (2010) *Almagt og afmagt. Specialpædagogikkens holdninger, handlinger og dilemmaer*. København: Akademisk Forlag

Kirkebæk, B. (2013-a) Det historisk flyttelige handicapbegreb. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Kirkebak, B. (2013-b) Ethiske problemer i forhold til den professionelle indsats over for børn, unge og voksne med særlige behov. I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Kittelsaa (2010) En dobbelt udfordring – å interviewe unge med udviklingshemming. I: Gjærum, R.G. (Red.). *Udsedvanlig kvalitativ forskning. Metodologiske udfordringer når informanter har udviklingshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kittelsaa (2014) Self-presentations and intellectual disability. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2014, Vol. 16, No. 1, 29-44,

Kornbeck, J. (2007) Socialpædagogikkens pædagogiske dimension i Danmark og Europa. I: *Dansk pædagogisk Tidsskrift* (3).

Kornerup, I. (2009) Inklusion som begreb og styringsredskab. C. Pedersen (red.). *Inklusionens pædagogik*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kristensen, J. E. (2012) Viljen til Inklusion – en samtidssamfundsskildring af en ny politisk-pædagogisk dagsorden? I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 4. december

Kristensen, K. (2016) *Udviklingshæmning*. (hentet 28.2.2020).
<https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/boern/sygdomme/vaekst-og-udvikling/udviklingshaemning/>

Krogstrup, H.K. (1999-2001) *Det handicappede samfund – om brugerinddragelse og medborgerskab*. Systime.

Kurth, M. (2013) Handicap hybrid – mellem den medicinske og den sociale model. I: Bonfils, I. S., Kirkebak, B., Olsen, L. & Tetler, S. (Red). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009) *Interview – introduktion til et håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag.

Laclau, E. (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Verso

Laclau, E. (1993) Power and Representation. In: Poster, M. (Ed.). *Politics, theory, and contemporary culture*. New York: Columbia University Press

Laclau, E. (1994) Introduction. In: Laclau, E. (Ed.) *The Making of Political Identities*. London: Verso.

Laclau, E. (1996) Deconstruction, Pragmatism, Hegemony. In: Mouffe, C. (Ed.) *Deconstruction and pragmatism*. London: Routledge.

Laclau, E. (1997) Introduktion I: Jensen, C. (Red.). *Demokrati & Hegemoni*. København: Akademisk Forlag.

Laclau, E. (2002) Teoretiske raffinementer. I: Laclau, E. & Mouffe, C. (Red.). *Det radikale demokrati diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Laclau, E. & Mouffe, C. (2001) *Hegemony and Socialist Strategy*. London, New York: Verso.

Laclau, E. & Mouffe, C. (2002) Fælles udgangspunkt: Hegemoni og diskurs. I: Laclau, E. & Mouffe, C. (Red.). *Det radikale demokrati diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Langager, S. (2013) Det afmålte liv – socialpolitik og socialpædagogisk faglighed i tilbud til voksne med udviklingshæmning. I: *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). København: Akademisk Forlag.

Langager, S. (2019) Efter inklusion - skitser I: Hansen, J. H. og Petersen, K. E. (red.). *Inklusion og eksklusion En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Langager, S., Schmidt, M. S. & Øster, B. (2012) Inklusionens selvfølgelighed I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 4. december.

Lillestø & Tveit Sandvin (2012) Limits to vocational inclusion?: Disability and the social democratic. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2014, Vol. 16, No. 1, 45-58

Lövgren, V. & Rosqvist, H. B. (2014) More time for what?’ Exploring intersecting notions of gender, work, age and leisure time among people with cognitive disabilities In: *Int J Soc Welfare* 2015: 24: 263–272.

Madsbjerg, C. (2002) Som at tegne i vand. Interview med den argentinske filosof Ernesto Laclau. I: Laclau, E. & Mouffe, C. (2002) *Det radikale demokrati: diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg C: Roskilde Universitets Forlag.

Madsen, B. (1993) *Socialpædagogik og samfundsforvandling*. En grundbog. Socialpædagogisk Bibliotek.

Madsen, B. (2005) *Socialpædagogik. Integration og inklusion i det moderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.

Madsen, B. (2009) Inklusionens pædagogik – om at vide, hvad der ekskluderer, for at udvikle en pædagogik, der inkluderer. I: *Inklusionens pædagogik*. Pedersen, C. (Red.). København: Hans Reitzels Forlag.

Madsen, B. (2013) Socialpædagogik – at hjælpe mennesker i udsatte positioner. I: *Socialpædagogik – En grundbog*. Red. Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. Hans Reitzels Forlag.

Menneskeret.dk-a. *Handicapkonventionen*. (hentet 17.10.19)
https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/om_os/om_menneskerettigheder_diverse/fns_9_konventioner/crpd.pdf

Menneskeret.dk-b. *Institut for Menneskerettigheder Handicap, Status 2014-15*. (hentet 17.10.19).
<http://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/status/2014-15/delrapporter/handicap.pdf>

Mik-Meyer, N. (2005) Dokumenter i en interaktionistisk begrebsramme. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.

Mik-Meyer, N. & Järvinen, M. (2005) Indledning: Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.

Mik-Meyer, N. & Villadsen, K. (2007) *Magtens former Sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren*. København: Hans Reitzels Forlag.

Mortensen, N. (2009) Kortlægning af social marginalisering. I: Larsen, J. E. & Mortensen, N. (Red.). *Udenfor eller indenfor Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*. Hans Reitzels Forlag.

Mouffe, C. (1997) Kvinders underordning som diskursiv konstruktion. I: Jensen, C. (Red.). *Demokrati & Hegemoni*. København: Akademisk Forlag.

Mouffe, C. (2002) Politisk filosofi I: Laclau, E. & Mouffe, C. (Red.). *Det radikale demokrati diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Mouffe, C. (2013) Chantal Mouffe: Tekstuddrag. I: Jensen, C. (Red.). *Chantal Mouffe*. Jurist- og økonomiforbundets Forlag.

Nissen, M. A. (2010) *Nye horisonter i social arbejde – En refleksionsteori*. København: Akademisk forlag.

NNDR19.org. *Inclusion and exclusion in the well society. Copenhagen May 8 - 10 2019* (hentet 9.4.2020) <https://www.ndr2019.org/>

Nørgaard, B. (2014) Etik og ansvar, symmetri eller asymmetri? Det professionelle møde anskuet ud fra filosofien Emanuel Lévinas. I: *Tidsskrift for Socialpædagogik*. 17.årg. nr. 2, juni 2014.

Olesen, S. P. & Monrad, M. (2018) Indledning. I: *Forskningsmetode i socialt arbejde*. Olesen, S. P. & Monrad, M. (red.). København: Hans Reitzels Forlag.

Oliver, M. (1990) *The individual and social models of disability*. Paper presented at Joint workshop of the Living options Group and the Research Unit of the Royal College of Physicians. (hentet 17.10.19). <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Oliver-in-soc-dis.pdf>

Oliver, M. (2013) Current Issues The social model of disability: Thirty years on. In: *Disability & Society* 2013 Vol 28, No. 7, 1024-1026

Olsen, L. & Bonfils, I.S. (2013) Valg af handicapbegreber gør stor forskel – også i forskning. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Olsen, L & Bonfils, I.S. (2016) Handicap – skabes i menneskers møde med omverdenen. I: Møller, I.H. & Larsen, J.E. (Red.). *Socialpolitik*. Hans Reitzels Forlag.

Phillips, L. (2010) Diskursanalyse I: Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Red). *Kvalitative metoder En grundbog*. København. Hans Reitzels Forlag.

Phillips, L. & Schrøder, K. (2005) Diskursanalytisk tekstanalyse. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red.). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.

Rammeaftale.viborg.dk. *Målsætninger for en styrket indsats på voksenhandicapområdet. Fælleskommunalt rammepapir november 2016*. (hentet 17.10.19). <https://rammeaftale.viborg.dk/Indsatsomraader/Voksenhandicap>

Retsinformation.dk-a. *Bekendtgørelse af lov om social service*. (hentet 17.10.19) <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209925>

Retsinformation.dk-b. *Bekendtgørelse af lov om almene boliger m.v.* (hentet 17.10.19) <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=206725>

Retsinformation.dk-c. *Bekendtgørelse om uddannelsen til professionsbachelor som pædagog*. (hentet 17.10.19). <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=188589>

Richter Bjelke, B. (2013). Wild Thing: Handicap som krydsfelt. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S.(Red). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

Riessman, C.K. (2001) Personal Troubles as Social Issues: A Narrative of Infertility in Context. In: Shaw, I. & Gould, N. (ed.). *Qualitative Research in Social Work*. London: SAGE Publications Ltd.

Riessman, C.K. (2012) Analysis of personal narratives. In: Gubrium, J. K. & Holstein, J.A. et al. (ed.). *The Sage handbook of interview research: the complexity of the craft*. SAGE.

Riessman, C.K. (2017) Narrativ analyse i samfundsvidenskaberne. I: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (Red). *Kvalitativ analyse: syv traditioner*. Hans Reitzels Forlag.

Riisager, T. (2014) Empoverment på Skovsgård Hotel. I *Vera – Tidsskrift for Pædagoger*. NO. 66, marts 2014

Rothuizen, J (2013) Socialpædagogisk udviklingsarbejde. I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red.). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Rothuizen, J.J. & Harbo, L.J. (2017) Social Pedagogy: An Approach Without Fixed Recipes. In: *International Journal of Social Pedagogy*, 2017, 6 (1)

Rüsselbæk Hansen, D. (2012) Har vi fortabt os i inklusion og er blevet blinde for eksklusion? I: *Inklusionens selvfølgelighed? Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 4. december

Shakespeare, T. (2004). Social models of disability and other life Strategies. *SJDR - Volume 6, No. 1 – 2004*

Shakespeare, T. (2005) Nordic disability research: reflections, not conclusions. In. Gustavsson, A., Sandvin, J., Traustadóttir, R. & Tøssebro, J. L. (ed). *Resistance, Reflection and Change*. Lund: Studentlitteratur.

Social- og Indenrigsministeriet.dk-a. *De danske grundprincipper på handicapområdet*. (hentet 28.2.2020).

<https://sim.dk/arbejdsomraader/handicap/handicappolitik/de-danske-grundprincipper-paa-handicapomraadet/>

Social- og Indenrigsministeriet.dk-b *Handicap*. (hentet 28.2.2020).

<https://sim.dk/arbejdsomraader/handicap/>

Social- og Indenrigsministeriet.dk-c. *Handicappolitisk redegørelse 2018*. (hentet 28.2.2020).

<https://sim.dk/publikationer/2018/dec/handicappolitisk-redegoerelse-2018/>

Social- og Indenrigsministeriet.dk-d. *Handicappolitisk Handlingsplan – status 2014*. (hentet 28.2.2020)

<https://sim.dk/media/28913/handicappolitisk-handlingsplan-status-2014.pdf>

Social- og Indenrigsministeriet.dk-e. *Handicappolitik*. (hentet 28.2.2020).

<https://sim.dk/arbejdsmraader/handicap/handicappolitik/>

Social- og Indenrigsministeriet.dk –f. *Handicappolitisk Redegørelse giver overblik over initiativer på handicapområdet*. (hentet 28.2.2020)

<https://sim.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2018/dec/handicappolitisk-redegoerelse-giver-overblik-over-initiativer-paa-handicapområdet/>

Social- og Indenrigsministeriet.dk –g. *10 mål for social mobilitet – fordi alle kan* (hentet 28.2.2020)

<https://sim.dk/media/33318/10-maal-for-social-mobilitet-tilgaengelig-version.pdf>

Social- og Indenrigsministeriet.dk –h. FN's Konvention om rettigheder for personer med handicap. (hentet 28.2.2020)

<https://sim.dk/arbejdsmraader/handicap/handicappolitik/fn-s-konvention-om-rettigheder-for-personer-med-handicap/>

Socialpædagogerne.dk. *Den socialpædagogiske kernefaglighed*. (hentet 28.2.2020).

<https://sl.dk/media/1635/den-socialpaedagogiske-kernefaglighed.pdf>

Sørensen, D. (2013) Mennesker med funktionsnedsættelse – inklusion og deltagelse. I: Erlandsen, T. Rosendal Jensen, N. Langager, S. & Petersen, K. E. (Red.). *Socialpædagogik – En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

Taket, A. et al. (2009) Introduction. In: *Theorising Social Exclusion*. Taket, A. et al. (ed.). Abingdon: Routledge

Tetler (1998) Hvorfor al den snak om inklusion? I: *Dansk Pædagogisk tidsskrift* 6/1998

Thomsen, T. L., Galvind Bo, I. & Christensen, A. (2016) Narrativ forskning: tilgange og metoder. I: Galvind Bo, I. Christensen, A. & Thomsen, T. L. (Red.). *Narrativ forskning Tilgange og metoder*. Hans Reitzels Forlag.

Toft Carlsen, L. (2018) Forskningsetik i praksis. I: Monrad, M. & Olesen, S.P. (Red.). *Forskningsmetoder i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.

Tøssebro, J. (2010). *Hva er funksjonshemming*. Oslo: Universitetsforlaget

Tøssebro et al (2012) Normalization Fifty Years Beyond—Current Trends in the Nordic Countries. In: *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* Volume 9 Number 2 pp 134–146 June 2012.

Tøssebro (2013) Two decades of disability research in Norway 1990-2010. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2013, Vol. 15, Supplement, 71-89

Tøssebro (2016) Scandinavian disability policy: From deinstitutionalisation to non-discrimination and beyond. In: *European Journal of Disability Research* 10 (2016) 111–123

Uddannelses- og Forskningsministeriet.dk. *Den danske kodeks for integritet i forskning* (hentet 8.4.2020)
<https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file>

Vaczy Kragh, Grønbæk Jensen & Knage Rasmussen (2013) *På kanten af velfærdsstaten*. Odense: Syddanske Universitetsforlag.

Wendelborg & Tøssebro (2018). Personer med utviklingshemming og arbeid – arbeidslinje eller fasttrack til kommunal omsorg? In: *Fontene forskning* 11(2) 58-71. (hentet 9.4.2020). <https://fonteneforskning.no/pdf-15.73750.0.3.cd5a07de3b>

Wenneberg, S. B. (2010) *Socialkonstruktivisme positioner, problemer og perspektiver*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Who.int (1976) *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*. (hentet 17.10.19).
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Øgendahl, C. (2000) *Socialpædagogernes historie*. Socialpædagogernes Landsforbund.

Østergaard Andersen, P. (2019) Om følelser inden for et socialpædagogisk arbejdsområde. I: *Tidsskrift for professionsstudier* nr. 28, 2019.

Åkerstrøm Andersen, N. (1999) *Diskursive analysestrategier*. København: Ny fra Samfundsvidenskaberne.

ISSN (online): 2246-1256
ISBN (online): 978-87-7210-628-1

AALBORG UNIVERSITETSFORLAG